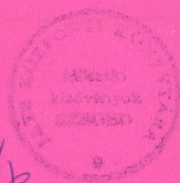

55 982
(pimo)
55 982/423

1985

I. szám

Fel-kép

1985 APR 23

JEL
kép

TELEVÍZIÓ
RÁDIÓ
SAJTÓ

55 JOL

JJ 582/423

1985 DEC 2, 01

A Jel—kép 1985. évfolyamának tartalomjegyzéke

Cikkek, tanulmányok

<i>Avar János</i> : Újság-e az üzlet?	4.	82—85.
<i>Bosnyák Sándor</i> : Vicc nélkül a vicceről. Beszélgetés Katona Imrével	3.	50—51.
<i>Csepeli György</i> : Az információ a modern társadalomban	2.	5—11.
<i>Domány András</i> : Szerep	4.	61—66.
<i>Domonkos László</i> : A második harmadban	3.	60—62.
<i>Faragó Jenő</i> : A publicisztikáról	4.	27—32.
<i>Farkas Zoltán—Martin-Kovács Miklós</i> : Hitelválság	1.	22—31.
<i>Fekete Sándor</i> : Ave Business!	4.	74—76.
<i>Fischer Sándor</i> : Beszédkultúránk a „kábel” előtt	3.	56—59.
<i>Föld S. Péter</i> : A humor-híd pillérei	3.	40—49.
<i>Gálk Mihály</i> : Eltűnt mülliók	4.	72—73.
<i>Gyertyán Ervin</i> : Mit ér a film — ha magyar?	3.	21—26.
<i>Hanák Katalin</i> : Információ nélkül nincs kommunikáció	2.	59—63.
<i>Hann Endre—Hoffmann Márta</i> : Hírek öt hullámhosszon	2.	30—36.
<i>Hoffmann Márta—Hann Endre</i> : Hírek öt hullámhosszon	2.	30—36.
<i>Jakab Zoltán</i> : Hírközlés és politikai taktika	2.	25—29.
<i>Jakab Zoltán</i> : Szükség van fogalomtisztázási kísérletekre	2.	63—66.
<i>Katona Imre</i> : Vicc nélkül a vicceről. Bosnyák Sándor interjúja	3.	50—51.
<i>Kövesdi László</i> : Mibe került a Magyar Televízió?	3.	63—65.
<i>Lázár Guy</i> : A külpolitikai tájékoztatás dilemmái és a közvéle- mény	1.	45—49.
<i>Lázár István</i> : A megbélyegzett bélyeg	2.	82—86.
<i>Lendvai Emil</i> : Műsorpolitika, műsorszerkezet, műsorrend — egy néző szemével	1.	55—60.
<i>Martin-Kovács Miklós—Farkas Zoltán</i> : Hitelválság	1.	22—31.
<i>Mester Ákos</i> : A politizálás (és a tájékoztatás?) új lehetőségei. Interjú Pozsgay Imrével	4.	5—13.
<i>Miklós Pál</i> : A megszólaltatott ornamentika	3.	27—36.
<i>Nagy Katalin, S.</i> : „Művészet és mesterség”	3.	37—39.
<i>Nagy Katalin, S.</i> : Újságírók az ipari formatervezésről	2.	45—51.
<i>Pajor-Gyulai László</i> : Bundabotrány	2.	52—58.
A politizálás (és a tájékoztatás?) új lehetőségei. <i>Mester Ákos</i> beszélgetése <i>Pozsgay Imrével</i>	4.	5—13.
<i>Pozsgay Imre</i> : A politizálás (és a tájékoztatás?) új lehetőségei. <i>Mester Ákos</i> riportja	4.	5—13.
<i>Szabó Iván</i> : Kis magyar informatika	2.	159—163.
<i>Szabó László</i> : Mit tapasztalt az újságíró?	4.	19—26.
<i>Szecső Tamás</i> : Demokrácia és tükrökép	1.	3—4.
<i>Szecső Tamás</i> : Öt évről — öt évre	2.	3—4.
<i>Szecső Tamás</i> : Európai hiányok	3.	3—4.
<i>Szecső Tamás</i> : Kommunikációs gyanakvás	4.	3—4.
<i>Székelly András</i> : Mindennapi kisgrafikánk — a bélyeg	2.	78—82.
<i>Szekeres Péter</i> : A filmművészet értékei a képernyőn	3.	52—55.
<i>Szilágyi Erzsébet</i> : Tárgy- és környezetkultúra a filmen és a televízióban	2.	37—44.
<i>Tomka Miklós</i> : Kommunikáció-e a tömegkommunikáció?	1.	61—67.
„Többnyire a pártok szorulnak anyagi támogatásra, nem az újságok”	4.	80—81

	Szám	Oldal
<i>Vagyóczy Károly</i> : A bélyegek grafikai tervezéséről	2.	67—77.
<i>Vajda Péter</i> : Tömegkommunikációs monopóliumok a „szabad sajtó” világában	2.	12—20.
Vicc nélkül a viccről. Bosnyák Sándor beszélgetése Katona Imrével	3.	50—51.
<i>Vince Mátyas</i> : A helyzet megérett a változtatásra	4.	77—79.

Közvélemény-kutatás

<i>Dobossy Imre—Kulcsár László</i> : Kongresszus előtt és után	3.	154—157.
<i>Dobossy Imre—Lázár Guy</i> : „Még többet kellene tennie a viláért”	4.	172—174.
<i>Dobossy Imre—Lázár Guy</i> : Mi lesz az úrral?	4.	166—171.
<i>Földvári Éva—Hann Endre</i> : Tragédia egyenesben	3.	159—160.
<i>Hann Endre—Lázár Guy</i> : Merényletek Indiában és Lengyelországban	1.	149—150.
<i>Hann Endre—Lázár Guy</i> : Öt év mérlege	3.	148—153.
<i>Kulcsár László—Dobossy Imre</i> : Kongresszus előtt és után	3.	154—157.
<i>Lázár Guy</i> : Mi lesz az úrral?	4.	166—171.
<i>Lázár Guy—Dobossy Imre</i> : „Még többet kellene tennie a viláért”	4.	172—174.
<i>Lázár Guy—Hann Endre</i> : Merényletek Indiában és Lengyelországban	1.	149—150.
<i>Lázár Guy—Hann Endre</i> : Öt év mérlege	3.	148—153.
<i>Lázár Guy—Tímár János</i> : Vannak-e fórumok?	1.	144—145.
<i>Molnár Edit, S.—Pataki Judit</i> : A három kívánság	1.	146.
<i>Molnár Edit, S.—Pataki Judit</i> : „Nem tudom, mikor oldódnak meg”	3.	158.
<i>Molnár Edit, S.—Pataki Judit</i> : Vélemények a lakáshoz jutásról és a lakásproblémákról	4.	159—165.
<i>Pataki Judit</i> : Nagyfokú borúlátás	2.	175—176.
<i>Pataki Judit</i> : Nem sokat változott a helyzet	4.	175.
<i>Pataki Judit—Molnár Edit, S.</i> : A három kívánság	1.	146.
<i>Pataki Judit—Molnár Edit, S.</i> : „Nem tudom, mikor oldódnak meg”	3.	158.
<i>Pataki Judit—Molnár Edit S.</i> : Vélemények a lakáshoz jutásról és a lakásproblémákról	4.	159—165.
<i>Szilágyi Erzsébet—Tölgyesi János</i> : Vélemények a sajtóval kapcsolatos változásokról	2.	169—172.
<i>Szurkos Mária</i> : Jobbat — drágábban	2.	176—177.
<i>Tardos Róbert</i> : Csökkenő tartalékok	2.	173—174.
<i>Terestyéni Tamás</i> : Gazdasági helyzetünk a tájékoztatási eszközök tükrében	4.	176—177.
<i>Tímár János</i> : Az eurorakéták, a Kohl-látogatás, az áremelések és a béke	1.	147—148.
<i>Tímár János</i> : Mondale—Reagan: 65—6	1.	151—153.
<i>Tímár János—Lázár Guy</i> : Vannak-e fórumok?	1.	144—145.
<i>Tölgyesi János—Szilágyi Erzsébet</i> : Vélemények a sajtóval kapcsolatos változásokról	2.	169—172.

Kitekintés

<i>Albert György</i> : A Francia Szocialista Párt és a sajtó	2.	137—139.
<i>Avar János</i> : A kábel meg a dinoszauruszok	4.	104—106.
<i>Baracs Dénes</i> : Egy sajtóper anatómiája	2.	129—136.
<i>Baranyai Ilona</i> : Évi két és fél millió levél Osztankinóba	2.	112—114.
<i>Bokor Pál</i> : Aki ír nekünk	2.	108—111.
<i>Domány András</i> : Új folyóirat Varsóban	3.	135—137.
Európai körkép	4.	126—133.
<i>Hortobágyi Éva</i> : Úton az informatika társadalmába	1.	119—121.
<i>Huseby, Éva Veronika</i> : „Hagyományunkat őrizni és továbbadni” A kábeltelevízió Hollandiában és Belgiumban	1. 4.	127—143. 107—109.
<i>Rudas János</i> : Svédországi forgácsok	1.	122—126.
<i>Rudas János</i> : Svédországi tömegkommunikációs pillanatképek <i>Székfű András</i> : Televíziózás országhatárok nélkül — Nyugat- Európában	3. 1.	138—147. 114—118.
Villámcsapta tehén Texasban	4.	134—141.

Múltunk, visszaemlékezések

<i>Levendel Ádám</i> : Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945—1949) VIII. rész	1.	94—105.
<i>Levendel Ádám</i> : Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945—1949) IX. rész	2.	148—158.
<i>Levendel Ádám</i> : Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945—1949) X. rész	3.	107—118.
<i>Levendel Ádám</i> : Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945—1949) XI. rész	4.	142—158.
<i>Mécses Sopronkőhidáért</i>	4.	117—125.
<i>Molnár István</i> : Részletek a hazai filmkrónika krónikájából ...	3.	119—125.
<i>Ritter Aladár</i> : Egon Erwin Kisch centenáriuma	2.	140—147.
<i>Szabó Miklós</i> : Az MTI és társvállalatai 1945 tavaszán	1.	83—93.

Kutatási eredményekről

<i>Barcy Magdolna—Hanák Katalin</i> : Család és televízió	1.	39—44.
<i>Dobossy Imre—Lázár Guy</i> : Ki győzi jobban?	2.	21—24.
<i>Dobossy Imre—Kulcsár László</i> : Ökológiai tudat és tömegkom- munikáció	1.	32—38.
<i>Hanák Katalin—Barcy Magdolna</i> : Család és televízió	1.	39—44.
<i>Jakab Zoltán</i> : Tájékozatlan és informált választópolgárok sza- vazói döntései	4.	14—18.
<i>Kulcsár László—Dobossy Imre</i> : Ökológiai tudat és tömegkom- munikáció	1.	32—38.
<i>Lázár Guy—Dobossy Imre</i> : Ki győzi jobban?	2.	21—24.
<i>Malecz Attila</i> : Jóhól is megárt a szk?	3.	66—71.
<i>Nagy Katalin, S.</i> : Törődjenek többet egészségünkkel!	4.	55—60.
<i>Szabó Ildikó</i> : Ifjúsági rádió, Budapest?	3.	77—81.

	Szám	Oldal
<i>Szilágyi Erzsébet</i> : F fiatal Művészek Stúdiója a televízióban	3.	82—86.
<i>Szilágyi Erzsébet</i> : Meditációk a tévékritikáról	4.	49—54.
<i>Vásárhelyi Mária</i> : Ismétlés a televízióban	3.	72—76.

Dokumentumok

A hiányzó láncszem	3.	87—94.
Az újságírók nemzetközi etikai kódexe	1.	68—70.

Műhelyek, módszerek

Az áldozat ára	3.	95—106.
<i>Bakó Endre</i> : Az újkerti fórum	4.	102—103.
<i>Ballai József</i> : A mesobeli televízió	4.	96—97.
<i>Ballai József</i> : Zöld utat a helyi lapoknak	2.	92—97.
<i>Benedek Miklós</i> : Televízió az Avas tetején	4.	100—101.
<i>Berend T. Iván</i> : A változás természetessége. Püünkösti Árpád interjúja	1.	5—12.
Feladó: Siüdi Bertalan, Jánoshalma	2.	115—128.
<i>Garam József</i> : A türelem figyelője. Nádor Tamás interjúja	1.	13—21.
<i>Gömöri Endre</i> : A vitatkozás szelleme. Nádor Tamás interjúja	4.	110—116.
<i>Kornidesz Mihály</i> : A „szívesen”-t inkább most tenném hozzá. Interjú	3.	13—20.
<i>Kósa Judit</i> : Az ötezredik adáson túl is	2.	102—107.
<i>Köpeczi Béla</i> : Magyar kultúra, európai kultúra. Nádor Tamás riportja	3.	5—12.
A vitatkozás szelleme. Gömöri Endrével beszélget Nádor Tamás	4.	110—116.
Magyar kultúra, európai kultúra. Köpeczi Bélával beszélget Nádor Tamás	3.	5—12.
<i>Megyeri Károly</i> : Az újságírás nem más, mint a társadalmi érdekek szolgálata. Wisinger István interjúja	4.	33—39.
<i>Mekis János</i> : Gól — szerencsés szögletből	4.	98—99.
<i>Nádor Tamás</i> : A vitatkozás szelleme. Beszélgetés Gömöri Endrével	4.	110—116.
<i>Nádor Tamás</i> : Magyar kultúra, európai kultúra. Interjú Köpeczi Bélával	3.	5—12.
<i>Nádor Tamás</i> : A türelem figyelője. Interjú Garam Józseffel	1.	12—21.
<i>Pálréti Ágoston</i> : Városi rádió és vezetékes televízió együttes modellje.	2.	87—91.
<i>Püünkösti Árpád</i> : A változás természetessége. Beszélgetés Berend T. Ivánnal	1.	5—12.
A semmi hőse	1.	71—82.
<i>Szegő Tamás</i> : A sajtólevelezőkről	2.	98—101.
A „szívesen”-t inkább most tenném hozzá. Beszélgetés Kornidesz Mihállyal	3.	13—20.

	Szám	Oldal
<i>Szombathy Zoltán</i> : Alapítsunk televíziót!	4.	86—95.
A türelem figyelője. Garam Józseffel beszélget Nádor Tamás ..	1.	13—21.
Az újságírás nem más, mint a társadalmi érdekek szolgálata. Wisinger István beszélget Megyeri Károllyal	4.	33—39.
A vállalkozás természetessége. Berend T. Ivánnal beszélget Püünkösti Árpád	1.	5—12.
<i>Wisinger István</i> : Az újságírás nem más, mint a társadalmi érdekek szolgálata. Beszélgetés Megyeri Károllyal	4.	33—39.

Technika

<i>Forgó Mihály</i> : Oktatás és elektronika	2.	164—168.
<i>Forgó Mihály</i> : A videotechnika fejlődése és a tömegkommunikáció	1.	106—113.
A kábel meg a dinoszauruszok	4.	104—106.
<i>Kecskés Sándor</i> : A kábeltelevízió új eszköz és lehetőség	1.	50—54.
<i>Révész Sándor</i> : Kovács úr piaca	3.	130—134.
<i>Valkó Emőke</i> : Video itt, video ott	3.	126—129.
<i>Vásárhelyi Mária</i> : Új eszköz a tájékoztatásban: a Képújság ..	4.	40—48.

Könyvekről

A didaktikus tipográfia jelentősége. Didaktische Typographie. (Ritter P. Tibor)	3.	163—164.
A csodálkozó kritikus. Ungvári Tamás: A harmadik csatorna. (Ocsovai Gábor)	4.	180—182.
A fekete propaganda. Die Schwarze Propaganda. (Ritter P. Tibor)	1.	157—159.
A hatalom új eszköze Gömbös Ervin: Informatika és hatalom. (Kováts Ildikó—Tölgyesi János)	1.	154—156.
A hírek objektivitásának fejlődéstörténete. Schudon, M.: Discovering the News. (Jakab Zoltán)	4.	183—187.
A „Holocaust” leckéje. Das Lehrstück „Holocaust” (Lukáts János)	1.	160—161.
Közvélemény-kutatás nagyban. Polling and the democratic consensus. (Tardos Róbert)	3.	169—171.
A kultúra szociológiája. Kloskowska, A.: Kultúrszociológia. (S. Nagy Katalin)	2.	180—182.
Totális nyelv, totális állam. Klemperer, V.: A Harmadik Birodalom nyelve. (Szabó Ildikó)	2.	179—180.
Továbbgondolható lélektan. Mérei F.: Lélektani napló I—III. kötet. (S. Nagy Katalin)	3.	161—162.
Több, mint kommunikáció. Petev, T.: A tömegkapcsolatok és az egyén. (Dandé Krisztián)	2.	182—184.

A tömegkommunikációs hatáskutatás társadalmi története. Rowland, W.: The Politics of TV Violence. (Jakab Zoltán) . . .	3.	165—169.
A valóság és képmása. Montvai A.: Fotográfia és kultúra (S. Nagy Katalin)	4.	178—180.

Külföldi folyóiratokból

Csatornák háborúja (Le Nouvel Observateur)	1.	163—164.
Egy „lebilincselő” műsor (The Listener)	1.	166.
Eszkimó televízió (Rundfunk und Fernsehen)	2.	187—188.
Európa kulturális korlátjai (Satellite Communication)	3.	178—179.
Forradalom kicsiknek és nagyoknak (Die Presse)	3.	174—176.
Híd az űrben (World broadcast news)	3.	176—177.
A japán dilemma: kormánytámogatás vagy kereskedelmi műsorszórás? (Media Development)	4.	181—190.
Kétféle csoda (The Listener)	3.	172—174.
Kis országok — tömegkommunikációs kihívások (The Nor- dicom Review of Nordic Mass Communication)	4.	190—192.
Kisvállalkozások a médiumok lóréseiben (Le Monde)	1.	164.
Mi vár a rádióra: (The Listener)	1.	165—166.
„Mű”-fordítás (International Management)	1.	168—169.
A műhold: bizonytalan üzlet (International Herald Tribune)	3.	179—180.
Műsor és reklám Európának (International Herald Tribune)	2.	185—186.
Nyitott csatorna (Media Perspektiven)	2.	186—187.
Számítógépes bűnözés (The Listener)	2.	167—168.
A szórákoztatásról — elmélyülten (Media Perspektiven)	1.	169—170.
Televízió kontra rádió (Le Nouvel Observateur)	1.	162—163.
A video forradalma (Media Development)	4.	188.
A zsugorítás forradalma (Le Nouvel Observateur)	2.	188—189.

Lapozgató

Egy szemiotikai világsiker. Részlet U. Eco: „A rózsza neve” c. regényéből	2.	197—208.
Galtung, Johan: Új információs-kommunikációs rend felé	3.	189—200.
Hogyan élte át a néző a „Holocaustot”	1.	177—196.
Updike, John: Tévéreklám	4.	199—206.

Névmutató

Albert György	2.	137—139.	Benedek Miklós	4.	100—101.
Avar János	4.	82—85.	Berend T. Iván	1.	5—12.
Avar János	4.	104—109.	Bokor Pál	2.	108—111.
Bakó Endre	4.	102—103.	Bosnyák Sándor	3.	50—51.
Ballai József	2.	92—97.	Csepeli György	2.	5—11.
Ballai József	4.	96—97.	Dandé Krisztián	2.	182—184.
Baranyai Ilona	2.	112—114.	Dobossy Imre	1.	32—38.
Barcy Magdolna	1.	39—44.	Dobossy Imre	2.	21—24.
Baracs Dénes	2.	129—136.	Dobossy Imre	3.	154—157.

Dobossy Imre	4.	166—170.	Nádor Tamás	1.	13—21.
Dobossy Inure	4.	171—174.	Nádor Tamás	3.	5—12.
Domány András	3.	135—137.	Nádor Tamás	4.	110—116.
Domány András	4.	61—66.	Nagy Katalin, S.	2.	45—51.
Domonkos László	3.	60—62.	Nagy Katalin, S.	2.	180—182.
Faragó Jenő	4.	27—32.	Nagy Katalin, S.	3.	37—39.
Farkas Zoltán	1.	22—31.	Nagy Katalin, S.	3.	161—162.
Fekete Sándor	4.	74—76.	Nagy Katalin, S.	4.	178—180.
Fischer Sándor	3.	56—59.	Ocsovai Gábor	4.	180—182.
Forgó Mihály	1.	106—113.	Pajor-Gyulai László	2.	52—58.
Forgó Mihály	2.	164—168.	Pálréti Ágoston	2.	87—91.
Föld S. Péter	3.	40—49.	Pataki Judit	2.	175—176.
Földvári Éva	3.	159—160.	Pataki Judit	3.	158.
Hann Endre	1.	149—150.	Pataki Judit	1.	146.
Hann Endre	2.	30—36.	Pataki Judit	4.	159—165.
Hann Endre	3.	148—153.	Pataki Judit	4.	175.
Hann Endre	3.	159—160.	Pozsgay Imre	4.	5—13.
Hanak Katalin	1.	39—44.	Püskösti Árpád	1.	5—12.
Hanak Katalin	2.	59—63.	Révész Sándor	3.	130—134.
Hoffmann Márta	2.	30—36.	Ritter Aladár	2.	140—147.
Hortobágyi Éva	1.	119—121.	Ritter P. Tibor	1.	157—159.
Huseby, Éva V.	1.	127—143.	Ritter P. Tibor	3.	163—164.
Gálik Mihály	4.	72—73.	Rudas János	1.	122—126.
Galtung, Johan	3.	189—200.	Rudas János	3.	138—147.
Garam József	1.	13—21.	Szabó Ildikó	2.	179—180.
Gömöri Endre	4.	110—116.	Szabó Ildikó	3.	77—81.
Gyertyán Ervin	3.	21—26.	Szabó Iván	2.	159—163.
Jakab Zoltán	2.	25—29.	Szabó László	4.	19—26.
Jakab Zoltán	2.	63—66.	Szabó Miklós	1.	83—93.
Jakab Zoltán	3.	165—169.	Szecske Tamás	1.	3—4.
Jakab Zoltán	4.	110—118.	Szecske Tamás	2.	3—4.
Katona Imre	3.	50—51.	Szecske Tamás	3.	3—4.
Kecskés Sándor	1.	50—54.	Szecske Tamás	4.	3—4.
Kornidesz Mihály	3.	13—20.	Szegő Tamás	2.	98—101.
Kósa Judit	2.	102—107.	Szekeres Péter	3.	52—55.
Kováts Ildikó	1.	154—156.	Szekfű András	1.	114—118.
Köpeczi Béla	3.	5—12.	Székely András	2.	78—82.
Kövesdi László	3.	63—65.	Szilágyi Erzsébet	2.	37—44.
Kulcsár László	1.	32—38.	Szilágyi Erzsébet	2.	169—172.
Kulcsár László	3.	154—157.	Szilágyi Erzsébet	3.	82—86.
Lázár Guy	1.	45—49.	Szilágyi Erzsébet	4.	49—54.
Lázár Guy	1.	144—145.	Szombathy Zoltán	4.	86—95.
Lázár Guy	2.	21—24.	Szurkos Mária	2.	176—177.
Lázár Guy	3.	148—153.	Tardos Róbert	2.	173—174.
Lázár Guy	4.	166—170.	Tardos Róbert	3.	169—171.
Lázár Guy	4.	171—174.	Terestyéni Tamás	4.	176—177.
Lázár István	2.	82—86.	Tímár János	1.	144—145.
Lendvai Emil	1.	55—60.	Tímár János	1.	147—148.
Levendel Ádám	1.	94—105.	Tímár János	1.	151—153.
Levendel Ádám	2.	148—158.	Tomka Miklós	1.	61—67.
Levendel Ádám	3.	107—111.	Tölgyesi János	1.	154—156.
Levendel Ádám	4.	142—158.	Tölgyesi János	2.	169—172.
Lukáts János	1.	160—161.	Tölgyesi János	2.	169—172.
Malecz Attila	3.	66—71.	Updike, John	4.	199—206.
Martin-Kovács Miklós	1.	22—31.	Vagyóczky Károly	2.	67—77.
Megyeri Károly	4.	33—39.	Vajda Péter	2.	12—20.
Mekis János	4.	98—99.	Valkó Emőke	3.	126—129.
Mester Ákos	4.	5—13.	Vásárhelyi Mária	3.	72—76.
Miklós Pál	3.	27—36.	Vásárhelyi Mária	4.	40—48.
Molnár Edit, S.	1.	146.	Vince Mátyás	4.	77—79.
Molnár Edit, S.	4.	159—165.	Wisinger István	4.	33—39.
Molnár István	3.	119—125.			

JEL kép

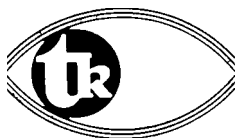
A TÖMEG-
KOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT
FOLYÓIRATA

MEGJELENIK
NEGYEDÉVENKÉNT

VI. ÉVFOLYAM
1. SZÁM

**SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:**
Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Lázár István
Liszkai Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Tábori András
Szecekö Tamás
főszerkesztő

**A SZERKESZTŐSÉG
MUNKATÁRSAI:**
Wisinger István
televízió
Mester Ákos
rádió
Balogh Elemér
írott sajtó
Hanák Katalin
kutatás
Zöldi László
kultúra
Bogdán Éva
könyv
Varga Zsuzsanna
folyóirat
Frank Ernőné
tördelés

TARTALOM

Szecekö Tamás: Demokrácia és tükörkép	3
A változás természetessége. — <i>Berend T. Iván akadémikussal beszélget Pünkösti Árpád</i>	5
A türelem figyelője. — <i>Garam Józseffel beszélget Nádor Tamás</i>	13

KÖZELKÉP

Farkas Zoltán—Martin-Kovács Miklós: Hitelválság	22
Dobossy Imre—Kulesár László: Ökológiai tudat és tömegkommunikáció	32
Barcy Magdolna—Hanák Katalin: Család és televízió	39

FÓRUM

Lázár Guy: A külpolitikai tájékoztatás dilemmái és a közvélemény	45
Keckés Sándor: A kábeltelvízió: új eszköz és lehetőség	50
Lendvai Emil: Műsorpolitika, műsorszerkezet, műsorrend — egy néző szemével	55
Tomka Miklós: Kommunikáció-e a tömegkommunikáció?	61

DOKUMENTUM

Az újságírók nemzetközi etikai kódexe	68
---------------------------------------	----

MÉG EGYSZER

A semmi hőse — Füst Milán emlékére	71
------------------------------------	----

JEL kép

SZERZŐINK KÖZÜL:

Barcy Magdolna, a *TK osztályvezető-helyettese*; Dobossy Imre, a *TK munkatársa*; Farkas Zoltán, a *Magyar Rádió munkatársa*; dr. Forgó Mihály, a *Magyar Televízió főosztályvezetője*; Hortobágyi Éva, a *Magyar Televízió munkatársa*; Huseby, Éva Veronika, *néprajzkutató*, Michigan, USA; Kecskés Sándor, a *Miskolci Kábeltévé-stúdió vezetője*; Kulcsár László, a *Gödöllői Agrártudományi Egyetem Szociológiai Tanszék vezetője*; Lázár Guy, a *TK munkatársa*; Lendvai Emil, tanító, Szombathely; Levendel Ádám, a *TK igazgató helyettese*; Martin-Kovács Miklós, a *Magyar Rádió munkatársa*; Rudas János, a *TK osztályvezetője*.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím:
Budapest, 1054 — Pf. 587

MÚLTUNK

- Szabó Miklós: Az MTI és társvállalatai 1945 tavaszán 83
Levendel Ádám: Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945—1949), VIII. rész 94

ÚJ TECHNIKA

- Dr. Forgó Mihály: A videotechnika fejlődése és a tömegkommunikáció 106

KITEKINTÉS

- Szekfü András: Televíziózás országhatárok nélkül — Nyugat-Európában 114
Hortobágyi Éva: Úton az informatika társadalmába 119
Rudas János: Svédországi forgácsok 122
Éva Veronika Huseby: „Hagyományunkat őrizni és továbbadni” — Magyar rádióműsorok Észak-Amerikában 127

SZONDA

- Vannak-e fórumok? 144
A három kívánság 146
Az eurorakéták, a Kohl-látogatás, az áremelések és a béke 147
Merényletek Indiában és Lengyelországban 149
Mondale—Reagan: 65—6 151

TALLÓZÓ

- Könyvekről 154
Lapokból 162
Rövidre fogva 171

LAPOZGATÓ

- Hogyan élte át a néző a „Holocaustot”? 177

Demokrácia és tükörkép

„Ami azt illeti, azok a metódusok, amelyekkel Önök tájékozódnak, nem sokat változtak Napoleon óta. Pedig úgy vélem, van egy sokkal pontosabb és hatékonyabb módszer is: a közvélemény-kutatás.” — André Malraux az Antimémoires-ban idézi fel saját szavait, egy Gaston Palewskivel folytatott beszélgetésből. Majd amikor a Tábornok akkori kabinetfőnöke (és későbbi tudománypolitikusa) visszakérdez: „És Ön hisz ebben?” — az akkori forradalmár-ellenálló-író (de Gaulle későbbi kultúrpolitikusa) rövid összefoglalást ad a reprezentatív mintavétel alapelveiről, kitérve a Gallup-intézet pontos eredményeire, s a szakszerű gondolatmenet végére hamisíthatatlan Malraux-i csomót köt: „A közvélemény-kutatás olyan, mint az orvostudomány: kevésbé pontos, mint ahogy mondja magáról, de pontosabb, mint bármi más.”

Ez a beszélgetés 1945-ben zajlott le. Mint ahogyan 1945. június 26. és július 6. között hallgathatta az érdeklődő egyetemi ifjúság azt az azóta történelmi referenciává vált előadás-sorozatot is a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, amelyben a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front egész politikai spektrumának képviselői körvonalazták a demokráciát (ezt a magyar társadalom számára annyira szokatlan fogalmat) illető nézeteiket — Erdei Ferenctől Teleki Géza grófig, Ortutay Gyulától Szakasits Árpádig, Rákosi Mátyástól Jánosi József jezsuita páterig. Horváth Barna, a jogelmélet európai hírv professzora, a sorozat egyik előadója így beszélt:

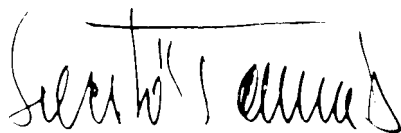
„A közvetlen demokráciának a képviseletin belül erőteljes érvényesülést biztosít a modern közvélemény-kutatás. Ez lényegében véve technikai módszer, amelynek segítségével a vélemények megoszlását folytonosan és elegendő pontossággal ellenőrizni lehet. Az ilyen módszer nyilvánvalóan forradalmasítja a közösségi akaratképzés technikáját.”

Horváth Barna nyilván nem tudott André Malraux szavairól. Mint ahogyan Európa és az amerikai kontinens több országában ekkor egy csapásra intézményesülő közvélemény-kutatás szószólói, tudós és/vagy politikus támogatói sem tudhattak róluk. Csupán arról voltak meggyőződve — külön-külön, de egybeesően is —, hogy a faszizmus utókezelése és ellenszere csak a demokrácia lehet. Csupán azt tudták, hogy a demokrácia (akár klasszikus, liberalista, akár új típusú, népi formájáról van szó) feltételezi a nyilvánosságot, a politikai érdekviszonyok transzparenenciáját, a közvélemény szabad megnyilvánulásait. És úgy sejtették, hogy a közvélemény-kutatás a politika hasznos segítője lehet ennek az egészséges „átláthatóságnak” a megteremtésében.

Ez a meggyőződés, tudás és sejtés Magyarországon is — ahol, egy-két elszigetelt kísérlettől eltekintve, gyakorlatilag semmi előzménye nem volt — létrehozta a rendszeres, politikailag intézményesített közvélemény-kutatásokat. 1945 nyarán a Magyar Közvéleménykutató Szolgálat (később: Intézet) megkezdte munkáját, s még ebben az esztendőben olyan kérdésekben kérte ki a lakosság véleményét, amelyeket ha felsorolunk, akár az év teljes és részletes politikai történetét rekonstruálhatjuk belőlük: 1. Újjáépítés, árrögzítés, közbiztonság, pártok; 2. Községi választások; 3. Országos választások, mozgóbérrendszer, újságok olvasottsága; 4. Háborús bűnösök; 5. Közellátás, UNRRA-segély; 6. Szabadkereskedelem, szórakozóhelyek bezárása; 7. Kötött gazdálkodás, luxuscikkek, tüzelő; 8. Villany- és villamoskorlátozás; 9. Gázszolgáltatás kiterjesztése; 10. Népművelés, infláció államosítás; 11. Bankjegydézsma; 12. Alkotmányjog, korrupció, bérlista, külpolitika.

Persze, nem a hazai közvélemény-kutatások első „aranykorának” történetét akarom itt felvázolni, hiszen folyóiratunk mostani számában már a nyolcadik folytatásban olvashatnak róla. Csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy a negyven esztendő hazai politikatörténetének ilyen, közvélemény-metszetű feltárása igen tanulságos lehet a társadalomkutató, a politológus, a politikus számára. Mert meggyőző egyszerűséggel mutatja meg a közvélemény, a társadalmi nyilvánosság és a demokrácia kölcsönös tételezését, szerves egymásba épülését. Nemcsak a felzabradulást követő esztendőök tanulságain át, de abban is, ahogyan 1949-től „hibernálódik” a közvélemény-kutatási tevékenység Magyarországon, hogy azután másfél évtized múltán szülessen újjá, a gazdasági reform előkészítésének és a szocialista demokrácia fejlődésének egymást segítő sodrában. Talán az sem véletlen, hogy a „társadalmi nyilvánosság” fogalma (amit, tegyük hozzá, Lenin a forradalom után annyit forgatott!) épp az MSZMP XI. Kongresszusán — tehát egy belpolitikai feszültségekkel terhes időszakot követően — kerül vissza politikai-közéleti szótárunkba.

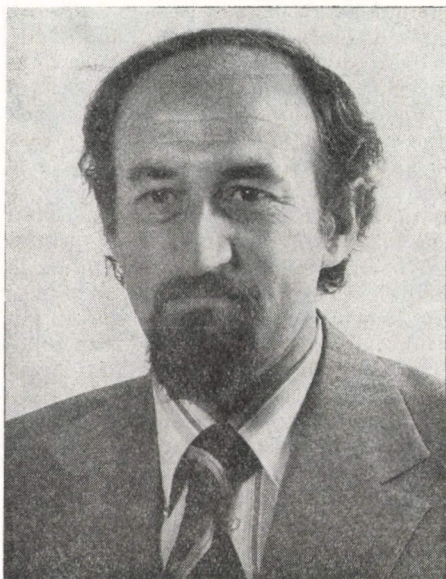
És az sem elsősorban egy szerkesztői koncepciónak, hanem sokkal inkább társadalmunk politikai klímájának mutatója, hogy a Jel-Kép, első számától kezdve, állandó rovatban számol be a hazai közvélemény-kutatások eredményeiről. Mert ahogyan a demokrácia és a nyilvánosság, a nyilvánosság és a közvélemény-kutatás, éppúgy a közvélemény-kutatás és eredményeinek nyilvánosság elé tárása is feltételezi egymást. Ugyanis — itt a Tömegkommunikációs Kutatóközpont működésének irányait hosszú távra kijelölő egyik dokumentumot idézem — „segíti a társadalmi önismeretet, hiszen rajta keresztül kontrasztos tükrökép jelenik meg a társadalom tudatvilágáról, a társadalmi tudat egyes jelenségeiről. Hozzájárulhat ahhoz, hogy a megkérdezett, a kutatás során véleményt nyilvánító lássa: nézetei, véleménye — a többi megkérdezettével együtt — közéleti erővé válik, s ez nagymértékben erősítheti a bizalom légkörét. A közvélemény-kutatási eredmények közzététele továbbá segíti — hiszen természetessé teszi — a nyílt véleménynyilvánítást. Végül — de nem utolsósorban — előmozdítja a mások véleményének, nézeteinek tiszteletben tartását, a szocialista demokrácia fokozásához olyannyira szükséges toleranciát”.

A változás természetessége

Berend T. Iván akadémikussal beszélget Pünkössti Árpád

Miért előnyös és miért hátrányos, ha egy tudós közíróként is szerepel? Hogyan készül az unalmas újság? Mik a gazdasági újságírás erényei, s vannak-e bűnei? Mit tett és mit tehet a tömegkommunikáció a reformért? Ebbe a körbe tartozó kérdésekről mondja el véleményét a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem professzora, a gazdaságtörténeti tanszék vezetője.

— *A tudósoknak ahhoz a töredékéhez tartozik, amelyet írásai, televíziós szereplései alapján a széles közvélemény ismer. Cikkeiben, közszereplései alkalmával gazdasági, társadalmi, politikai, sőt irodalmi, művészi kérdésekben is véleményt nyilvánít. Hol vannak e széleskörű érdeklődés forrásai és határai?*

— A forrásaira talán könnyebb válaszolni. Egyrészt maga a szakmám határterület, egyszerre közgazdaságtan és történelem. Egyetemi képzésem is kettős volt. A közgazdaságtudományi egyetemen kezdtem el a tanulmányaimat és párhuzamosan tanulmányokat folytattam a bölcsészkar történelem szakán; elvégeztem a bölcsészkart, doktoráltam a közgazdasági egyetemen, tehát két kapcsolódó tudományágban tettem szert bizonyos jártasságra. Már akkor határozott elképzeléseim voltak szakmai pályámról. Négyen-ötven összeállva alakítottuk ki magunknak ezt a képzési keretet, amelynek az elég merev egyetemi rendszerben is meg lehetett találni a lehetőségeit. Történész érdeklődésem és iskoláztatásom tehát az egyik forrás. Feltétlenül az, mert a történelemtudomány szerteágazó diszciplína: a társadalomtörténet, a kultúrhistoria mellett a modern irányzatokban a népesedési, emberi, magatartási tényezők vizsgálata is szerepet játszik. Egy életet egyetlen munkahelyen — a közgazdasági egyetemen — töltöttem el, intézményesen is mindig kapcsolatban voltam a közgazdasággal, ami hihetetlenül izgalmas volt és izgalmas korunkban. A hatvanas évek második felétől bevontak a gyakorlati közgazdasági munkába, bekapcsoltak különböző testületekbe, bi-

zottságokba, tehát a mindennapi közgazdaság gondjai is erősen megérintettek, megpróbáltam hozzájárulni a válaszokhoz a saját szakmám oldaláról, kerestem a történeti folyamatok, s a jelen összefüggését. Valahol itt a forrás másik ága. Ezen túl természetesen mindig is volt művészeti érdeklődésem — sportérdeklődésem is —, de ezek egyéni dolgok.

A határokat nehezebb kitapintani, pedig állandóan érzem őket. Leginkább a félelmetes versenyfutást a különböző — legalább két — szakmai területekkel, s ha az ember még mást is akar ismerni és olvasni, az már majdnem megoldhatatlan. Úgy, hogy a határok nagyon erősek, a polihisztor szerep nem vonzhat. Látszólag sokféle kérdéshez szóltam hozzá, de lényegében mindig szakmai területem talajáról. Lett légyen akár művészi kérdésről is szó, a történeti folyamatok oldaláról fejtettem ki véleményemet, szakmai bázisom alapján, és ez a lényeg.

— *A családi háttér mennyire gazdagította a forrásokat?*

— Nehéz az ilyesmit kimérni. Hihetetlen széles érdeklődési körű édesapám volt, tulajdonképpen mindenhez értett és mindennel foglalkozott, irodalmi kísérletei voltak, szerkesztett, vállalatot vezetett, erősen érdeklődött a pszichológia iránt. Biztos, hogy ez is formált, de efféle hatások nehezen mérhetők.

— *A T-betű mit jelent a nevében?*

— Tibor. Az első könyvem 1955-ben még Berend Iván néven vagyis T nélkül jelent meg, de mivel a Tervhivatalban is van egy Berend Iván közgazdász, három év múlva a második könyvemet már a T betűvel megtöltött névvel jegyeztem.

— *Mi viszi a tudóst a közvéleményformálás zátonyosabb vizeire?*

— Ez örök vita a kutatói körökben. Minden szakmának van arisztokratikus követelményrendszere, sokan és sokszor nem nézik jó szemmel például azt, ha egy kutató szakmai eredményeinek egy részét újságcikkben is igyekszik megfogalmazni, hiszen ez a műfaj bi-

zonyos fokig majdnem elkerülhetetlené tesz rövidre zárasokat, az okfejtés és főleg a bizonyítás tudományos követelményeinek a megsértését. Aki ilyesfajta munkára vállalkozik, kiteszi magát a szakma kritikájának. Ennek ellenére azt hiszem, hogy aki úgy érzi, valami jelentősége van annak, amivel foglalkozik, szerelmese valamilyen témának, az szélesebb körben is szeretne róla szólni, szeretné igaznak vélt felismeréseit terjeszteni, az információrendszer mai világában ilyen lehetőségről nem mondhat le. Az én esetemben majdnem természetesnek tekinthető, hogy ezeket az eszközöket igénybe veszem: egyetemen dolgozom, s számomra mindig magától értetődő volt, hogy kutatási eredményeim megjelennek másnap előadásomban, vagy a szemináriumokon, s ez már „tömeghez” szól, ha ez a tömeg pusztán egy nagyleadót hallgatósága, akkor is. Ez természetes közegem, a direkt közlés természetes közege. Valamikor a hatvanas évek elején először kért fel a rádió egy gazdaságtörténeti előadássorozatra, még nem tudtam egyeztetni a számomra új műfaj és a szakma követelményeit, túl bizonyított, túl nehézkes volt a szöveg, akkor ismerkedtem a műfajnak megfelelő formákkal. Nagyon sokat köszönhetek a szerkesztőnek, aki állandó harcban volt velem. Aztán fokozatosan természetessé vált számomra ez a közeg. Mivel itt a szakma, legalábbis annak a közgazdasági oldala és a mindennapi élet folyamatai szoros kapcsolatban állnak — például, amikor a felszabadulás óta eltelt időszak gazdasági folyamataival foglalkozom, és esetenként ennek aktuális következtéseit próbálok megfogalmazni — önkéntelenül is belepek az ezek körül a kérdések körül évtizedek óta folyó vitába. Nyilvánosan először a hatvanas évek közepén bonolódtam nagyobb, országos polémiába, aminek ezek a közegek voltak a természetes fórumai.

— *Mennyire buzdítja a tudóst a nyilvánosság elé lépésre az, hogy nézeteknek tábor teremtse?*

— Ha viták, nézetkülönbségek vannak, az ember igyekszik az elképzelé-

seit szélesebb körben is terjeszteni. Hiszek benne, hogy az intellektuális közvélemény valahol anyagi erővé válik. Ezeknek a nyilvános szerepléseknek, vitáknak tehát értékük van. Úgy érzem, hogy a sajtó egész reform folyamatot kísérő — ha úgy tetszik, közgazdasági felvilágosító — munkája nagyon nagy szerepet játszott abban, hogy a magyar lakosság bizonyos érettséggel tudott kezelni nehéz közgazdasági kérdéseket, olyanokat is, amelyek sok esetben hűsbavágóak voltak, egyéni érdekeit érintették. Mondjuk az áremelkedés és a hiány összefüggését (és egy sor ilyen jelenséget) az emberek jórésze nagyobb összefüggésrendszerbe tudta helyezni. A közgazdászok, az újságírók igen sokat tettek ezért. Ha figyelembe vesszük, hogy volt olyan ország, ahol például nem lehetett értelmes árreformot csinálni, mert tömegértetlenség és ellenállás fogadta, akkor azt kell mondani, hogy a közvélemény felkészítése a reformfolyamat szerves része volt, s azt hiszem, ez most is épp olyan aktuális, mint amilyen aktuális volt a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején.

— *De lesz-e erre elég vállalkozó a szakemberek körében, ha a szakmai közvélemény továbbra is kétes értékűnek tekinti a közszereplést?*

— A népszerűsítés, a közvetlen kapcsolatteremtés a közvéleménnyel egyesek szemében a tudomány könnyű műfajának minősül, a valóságban viszont rendkívül bonyolult és nehéz, a kutatókat speciális követelmények elé állító tevékenység. Megítélésem szerint minden bonyolult dolgot meg lehet nagyon egyszerűen fogalmazni. A szakmai arisztokratizmus egyik balhiedelme az, hogy a tudományosság egyenlő a bonyolultsággal. Friss tudományterületek úgy igyekeznek saját helyüket megtalálni, hogy lehetőleg teljesen érthetetlen mondatokkal, sok idegen kifejezéssel élnek, szinte fordításra kényszerítik az olvasót. Az egyszerűséget, a közérthetőséget nem csupán a közvélemény szempontjából tartom fontosnak, hanem a kutatói cél megfogalmazása, a lényeg megértése szem-

pontjából is. A legbonyolultabb kérdések egyszerűségének a felfedezése a legnehezebb feladat. Ez a műfaj ösztönzi erre az embert, mert újra és újra át kell gondolni, hogy tulajdonképpen az adott kérdésben mi az igazán egyszerű, mi a teljesen világosan megfogalmazható mag. Azt hiszem, amikor ezt sikerül megtalálni, akkor az ember szakmailag is előbbre jut. A megismerés folyamatában a látszólagos leegyszerűsítés, a látszólagos rövidre zárás, a népszerűsítés valahol nagyon nagy szerepet játszik, s szerintem a kutató nagy értékről mond le, ha nem törekszik rá.

— *Milyen forrásokból tájékozódik a napi eseményekről, mennyi ideje jut sajtóra, rádióra, televízióra?*

— Kevés. A híreket reggel vagy este meghallgatom, az újságot átfutom, az érdekesebb dolgokat a szemem kiemeli, azokat elolvasom. Rengeteg információ áramlik a napi sajtón kívül is, ezekből is tallózik az ember. Mint mondtam, örök versenyfutásban vagyok az idővel, de valahogy kialakul az emberben a rutin, ami lehetővé teszi, hogy gazdaságos időfelhasználással végezze ezt a tevékenységet. Szerencsém, hogy kicsi az alvásigényem — ez olyan adottság, amit nem tud szabályozni az ember —, tehát hosszúak a munkanapjaim, a tetejében egyéni hobbijaim, szenvedélyeim jórészt a munkához kapcsolódnak. Megpróbálok tehát lépést tartani az eseményekkel. Sokféle forrásból igyekszem gyorsan szelektálni, a hazai lapok mellett időről-időre külföldi újságokba is beleolvasok, magazinokba, mert a napi sajtó követése igen időigényes. Általában keveset nézek televíziót, ha módom van, a Híradóra sort keritek, szeretem a jó sportkövetítéseket (valamikor az NB I-ben kosaraztam, és valamelyest ma is sportolok, teniszem, nyáron sokat úszom). Szeretem a jó krimi — ami ritkán van —, egy-egy érdekesebbnek ígérkező tévéjátékot is megnézek, most a régi filmekből s megnézek egyet-egyet, s ez rendkívül érdekes. Kevés időt töltök a tévé előtt, s vannak műsorok, ame-

lyekről fogalmam sincs, soha nem néztem őket. Nyáron, amikor hosszabb időre elvonulok — ez fontos munkaperiódusom — akkor eleve kizárom a tévét.

— *Ha kizárólag azokra a forrásokra lenne utalva, mint az átlag állampolgár, milyen lenne a tájékozottsága? Kérdezhetném úgy is: gyorsaság, objektivitás, megbízhatóság alapján hogyan minősítené a hazai tömegkommunikációt?*

— A kérdés második részére könnyebb felelni, mert például a világgazdasággal kapcsolatos tendenciák, gazdasági információk tekintetében a hazai források szegényes tájékoztatást adnak. Másrészt éveket töltöttem különböző országokban, néztem a híradókat, olvastam a napilapokat, így némi összehasonlításon van, s úgy hiszem, a világról szóló általános információk — konfliktusok, politikai jelenségek stb. — tekintetében nem rossz a hazai tömegtájékoztatás, a fontos dolgok időben, tényszerűen megjelennek. Persze időről időre vannak gondjaim, de ezek inkább egy konkrét történeti kontextusban értelmezhetők, hogy milyen a reagálásunk bizonyos dolgokra, hogy elég átfogó-e, vagy mennyire egyoldalú — ez már sok tekintetben kritizálható. Általában azért el lehet mondani, hogy az érdeklődő embernek elfogadható képe lehet a világról, az objektív tények alapján ön maga is ítéletet formálhat, mert nem csupán értelmezéseket közölnek vele. A tálalás módja lehetővé teszi — jogot ad neki rá — hogy a tényekből önállóan formálja meg a véleményét. Különösebb okunk nincs a szégyenkezésre, még ha újságjaink nagy része különben unalmas is.

— *Az unalom nem bűn, az olvasón kívül ezt senki nem teszi szóvá — aki viszont kéri a szürkeségből könnyen megkapja, hogy szenzációhajhász. Az érdekeség nem ellenkezik a szocializmus-sal, miért lapos mégis annyi újság, annyi írás?*

— A túlzott óvatoskodás okozhatja. Sok estben nem szeretjük a kilépést

bizonyos megszokásokból, szabványokból, ami nagyon hibás gyakorlat. Egy érett társadalom sokféle nézetet tolerálhat, esetleg olyat is, amelyet helytelennek ítél. Ha valaki mégis úgy látja a dolgokat, elmondhatja a véleményét, mások pedig vitázhatnak vele, tehát a közvélemény és a megfelelő fórumok nyitottak. Végül is az érettség egy bizonyos szintjén az egyéni hangú megközelítések vagy tévedések nem tragikusak, sőt a tisztázódást segíthetik. Ez részben abból is következik, hogy nálunk él még annak a nézetnek a maradványa — ezt sokszor számon is kéri rajtunk —, hogy ami a sajtóban megjelenik, az hivatalos állásfoglalás, a sajtó direkt tükre a kormányzat, a párt álláspontjának, vagyis minden szó úgy van leírva, minden mondat úgy van megfogalmazva, hogy annak maradéktalanul megfeleljen. Maga már ez is óvatosságra int, tanácsos követni a témákra vonatkozó határozat szóhasználatát, mondatfűzését. Azt hiszem, hogy a magyar sajtó rég túl van azon, hogy a mindennapi kormányzati döntések direkt kiszolgálója legyen. A sajtóban viták vannak, különböző nézetek jelennek meg és ezek nem feltétlenül a kormány álláspontját ismétlik. De nem igazán rendeződött a fejekben sem ez a kérdés, a középsszer óvatos, az óvatosság pedig szűrkít.

— *A gazdaságtörténetész számára mennyire megbízható forrás a különböző korszakok sajtója?*

— Érdekes a kérdés, ugyanis minden forrás megbízhatatlan. Ami a legobjektívabbnak látszik, a levéltári forrás is megbízhatatlan, mert az irat valamilyen egy intézményben, szubjektív tényező befolyása alatt készült. Ha száz év vagy húsz év múlva ez objektív valóságként jelenik is meg, ugyanannyira szubjektív, mint egy újságcikk. Ebből adódik, hogy a kutatónak minden forrással szemben kritikuskak kell lennie, s a különböző források egybevetésével kell az egyes források hitelét bizonyítania. Ilyen értelemben a memoár, a legszubjektívebb műfaj is forrás, a személyes interjú is az, csak

nagyon óvatosan kell kezelni. Ugyanilyen forrás a sajtó is. Ha jól használom, ha konfrontálom más forrásokkal, akkor megbízható. Bizonyos dolgokra pedig százszázalékosan használható, például arra, hogy egy kor hangulatát, szemléletét, uralkodó politikai eszméramlatát kitapintsa az ember. Ilyen szempontból a régi újságok kimondhatatlanul érdekes, sőt hozzátennem, izgalmas források. Ez azért is különös, mert az ötvenes években a Szabad Nép mindennapos olvasmányom volt, s meglehetősen unalmasnak tűnt, de a Népszabadság első éveiről sem hiszem, hogy az újságírás legmagasabb szintjét jelentették. Ennek ellenére — ezeket az újságokat és évfolyamokat kutatásaim során használtam — mint történelmi források lehetővé tennék érdekesek és magával ragadóak. Vagyis az újság érdekes és fontos forrás, a legerőteljesebben manipulált sajtóanyag is meglepően nyíltan beszél bizonyos dolgokról. A mai olvasó számára az ötvenes évek sajtója önmagáért beszél, pedig az rendkívül céltudatosan volt bizonyos elgondolások szolgálatába állítva, és egyáltalán nem lehet rá azt mondani, hogy objektív hírközlési törekvés vezérelte. Adatok nem is igen jelentek meg, a statisztikák titkosak voltak, általános bizalmatlanság érvényesült, kevés információt közöltek a gazdaságról, mégis — utólagos elemzéssel — nagyon sok információ jelent meg. Például az úgynevezett elitelt magatartásokról kampányszerűen írott cikkek nyitott könyvvé teszik a kort. Hogy azokban az években a mennyiség hajhászása következtében a technika, a minőség, a választék stb. rohamosan romlott, mindez olyan objektív folyamat, amit ma már a közgazdasági vizsgálatok és elemzések nyomán világosan értékelhetünk. A jelenséget akkor persze máshogy adta elő a napi sajtó: az ellenség támad a gazdaság frontján, a tudati elmaradottság, az önzés, az egyéni érdek előtérbe helyezése akadályozza a tervek megvalósítását. A sajtó támadta az effajta torzulásokat — persze nem a dolog lényegét — és eközben

a jelenségek elég széles skáláját tárta fel. Leírta, hogy X vállalatnál ez meg ez történt, így elég gazdag tényanyag bontakozik ki például a gazdaság működésének deformáltságáról, anélkül, hogy az újság szándéka lett volna ezt megmutatni.

— *Mintha a gazdaságpolitikai újságírás fejlődött volna az utóbbi években a legtöbbet, talán ezért is itt a legszembe-tűnőbbek a tömegtájékoztató egészének a gondjai. Egyes cikkekben kísért a múlt, mások nem tudnak mit kezdeni az új fogalmakkal, korábban elátkozott szervezetekkel, intézményekkel stb. A szakember hogyan vélekedik gazdaságpolitikai újságírásunkról?*

— Amennyire követni tudom, osztom azt az értékítéletet, hogy óriási fejlődés játszódott le a gazdasági újságírásban, és talán tényleg az egyik legjobb területe a mai magyar újságírásnak. A Heti Világgazdaság című folyóirat például pillanatok alatt újszólván az egyik legjobban szerkesztett és legjobban írt lappá vált. Tulajdonképpen a napilapokban és más lapokban is sokat fejlődött a gazdasági újságírás, összefüggésben az egész közgazdasági mozgással, a közgazdaságtan fejlődésével, népszerűsítésével. Megoldatlanság persze rengeteg van, nehéz lépést tartani egy alakuló folyamattal és ezzel kapcsolatban változó szemlélettel. Az újságírásból következő — és már említett — rövidre zárások ilyenkor könnyen megbosszulják magukat, mert ha egy bizonyos korszakban valamiről nagyon sommás vélemények fogalmazódtak meg egy lapban — amit még árnyaltabban sem lehetett volna eléggé kifejteni —, és most bebizonyosodik, hogy ezek nem megalapozott vélemények, akkor ez bizonyos értékváltságot idéz elő az újságírásban is. Azt hiszem, ebben nem az újságírás problémája az alapvető, hanem a fogalmainkkal való szembenézés, ha úgy tetszik, szemléletünk reformja, egy dogmatizálódott szemléletrendszerből való kilábalás folyamata, ami a tudományos kutatásra és az újságírásra egyformán érvényes, legfel-

jebb a dolog lényegéből adódóan az újságírás közvetlenebbül reagál ezekre. A probléma gyökere azonos, és nem hiszem, hogy a közgazdasági újságírók felelőssége tétele lenne a megoldás. A gyakorlatban esetleg rajtuk csattan az ostor, amikor a fogalom-átértékelődések miatt nehéz helyzetbe kerülnek. Csak azt kellene többek között a sajtónak valóban jól terjesztenie, a politikai vezetőktől kezdve az átlagos segédmunkásig a lakosság minden csoportjában, rétegében, hogy mennyire természetes a fogalmak átértékelődése. Nem kell szegyenkezniük, ha a fogalmak tartalmát ma másként látjuk, mint tegnap. A változás természetességét kell terjeszteni. Sokat haladtunk ebben a vonatkozásban, húsz évvel ezelőtt sok minden elképzelhetetlen lett volna, ami ma teljesen természetes, de még mindig sok a tabu, merevség akadályozza az új jelenségek megértését. Ha elfogadjuk, hogy egy alakuló folyamat részesei vagyunk, akkor idővel talán természetesebbekké válhatnak ezek az új jelenségek.

— *Elégge reformpárti-e a tömegkommunikáció? Úgy érzem, pillanatnyilag a közvélemény, az értelmiségi közvélemény sok reformgondolattal szemben értetlenül áll. Vagy közömbös.*

— Nagyon bonyolult ez a téma. Volt idő, amikor egyértelműbb volt a helyzet. Most valóban keverednek az álláspontok, de nem szeretnék és nem is mernék ítélni. A reformmal kapcsolatos nézetekben két dolog keveredik. Egyrészt a megszokottság alapján a félelem az újtól, és ha úgy tetszik, félelem a folyamat további menetétől — ha úgy tetszik (bár nem kedvelem az ilyen kifejezést) „reform-ellenesség”. Másrészt aggodás a jó irányú változásokért, aggodás azért, hogy mihamarább úrrá legyünk az átalakulások negatív mellékhatásán, hogy a pozitív folyamatok kibontakozzanak. Nem szabad megvárni, amíg a negatív hatások szárba szökkennek, és elnyomják a pozitív újat. A nagyszerű, új gyógyszereknek is van negatív mellékhatásuk, és amint ez kiderül, a gyógyszer-

vegyészek elkezdene kutatni, hogy az orvosság, miközben megszünteti a gyulladást, mondjuk ne pusztítsa a vörös véresejteket. Valahogy így van ez a gazdaságban is, hogy a reform nemcsak a pozitív folyamatok kibontakoztatása, hanem az elkerülhetetlen negatív hatások ellensúlyozása is. Ha a tömegkommunikáció föllép a reformmal összefüggésben álló negatív folyamatokkal szemben, nem biztos, hogy a reform ellen szól, lehet, hogy épp a reformért száll síkra. De ha nem jól fogalmaz, ha túl rövidre zár, hamar azt a látszatot keltheti, hogy az adott kérdésben, írásban a reform ellen van. Divatos most például arról beszélni, hogy vannak nálunk is gazdagok. Ezt is sokféleképpen lehet interpretálni. Lehet úgy, hogy megjelenésük szükségszerű, hogy fejlődésünk hosszú átmeneti szakaszában nem realizálható az a fajta egyenlősítés, amit korábban utópikusan elképzeltünk, mert ez visszafogó és káros. Kell, hogy nagyobb differenciálódás legyen, a társadalmi igazságosság felé haladhatunk, még ha ezzel olyan dolgok járnak is együtt, amelyek más szempontból nehezen tolerálhatók. Vagyis fel lehet úgy lépni valamilyen negatív jelenség ellen, hogy a fő elvet támogatjuk és kibontakoztatását segítjük. De a gazdagok ürtügyén magát a differenciálást is meg lehet kérdőjelezni, mert népszerű az egyenlősítő tendenciák támogatójaként fellépni, pedig az egyenlősítés valójában az egészséges fejlődés, a magasabb színvonal, a nagyobb általános „gazdagság” ellen hat. E kettősség miatt nehéz megítélni, hogy a negatív hatások szóvá tétele a sajtóban, a televízióban, a rádióban a reformért történik-e, vagy a reform ellen. Nyilván keveredik ez akár egyetlen műsoron, cikken belül is.

— *Vagyis nem lehet címkézni a sajtót, hogy reformpárti, vagy nem reformpárti?*

— Nem. Nem is lenne jó ezt megtenni. A lényeg, hogy őszinte eszmecsere legyen. Ne legyen tabu egyik vagy másik kérdés, ne bélyegezzünk valakit

rögtön reformistának vagy reformellenesnek. Ha bizonyos aggályai vannak, fejtse ki nyugodtan, más pedig fejtse ki az ellenvéleményét, ahogy egy érett társadalomban ez teljesen természetes. Nem lenne jó, ha ellenkező dogmatizmusba esnénk, csak épp másféle bélyegző használatával, de mégis bélyegzővel, ami oly sok kárt okozott korábban.

— *Mégis mennyire vagyunk védettek a különböző kitérők, zsákutcák ellen? Lehet-e a megelőzésben, a kontrollban valami szerepe a sajtónak?*

— Természetesen abszolút biztosíték nincs, nem vagyunk védettek a kitérők ellen. A sajtóban ugyancsak nincsenek erre biztosítékok. Az anomáliák kiragadása és csokorba gyűjtése a racionális közgazdasági érveléssel szemben álló, kicsit irracionális érzelmekre, indulatokra ható érvek minden rosszindulat nélkül is visszahúzó hatásúak lehetnek. Nem kell ehhez semmiféle reformmal kapcsolatos gondolat sem elletne, sem mellette, hisz minden embert irritál, ha azt látja, hogy valaki mondjuk ötmillióért vesz valamit. A hibás érvrendszerek aztán összeállhatnak valami olyasféle képpé, amely a pozitív gazdasági folyamatok ellen szól. A kitérőktől, a zsákutcaiktól csak a toleráns nyitottság védhet meg bennünket, erre más biztosítékot nem látok. Egy elképzelt — a sajtó vagy egyes ember által elképzelt — jó álláspont mellől ne rekesszük ki a többi nézetet. Bármennyire erős a meggyőződésünk, hogy ez a helyes elképzelés, akkor is adjunk helyet annak, ami ezzel szemben áll, ami ezzel vitatkozik. Csak a nézetek konfrontálódása, az információk sokfélesége védheti meg a társadalmat attól, hogy nagyobb csapdákba essen. Minél jobban lehet ezt a nyitottságot intézményesíteni, annál erőteljesebbek a védőfalak az egészséges folyamatok körül.

— *Tudósként vagy közíróként tud-e többet tenni a helyesnek vélt gazdasági döntések érdekében? Arra is gondolok itt, hogy tudósként részt vesz döntéselőkészítő bizottságok, tanácsadó testületek munkájában is. Ezekben mennyire hatékonyan*

tudja — vagy lehet — kifejteni a véleményét?

— Nem lévén nyilvánosságuk, ezek valóban vitatkozó és döntéselőkészítő testületek, ahol sokféle tapasztalat és megközelítés van jelen. Az elmúlt években sem úgy állt a helyzet, hogy mondjuk a közgazdászok valamit képviseltek, egy másik szakma mást képviselt. A közgazdaságtudomány sem egy nézetet, egy javaslatot terjesztett elő, hanem sokféléét. Ezek közül választani kellett, a választást nyilván a politika szélesebb összefüggésrendszerébe kellett a kormányzatnak illesztenie. Ezek nagyon érdekes, hasznos, számomra mindig rendkívül tanulsággal járó munkák. Többek között azért is, mert élő, valóban vitatkozó, sok tapasztalatot összehozó testületek, amelyek persze nem döntéshozók, és nem is lennének alkalmasak arra. Ez végül is a politika feladata és kötelezettsége. Nagyon fontos, hogy léteznek ezek a hidak, hogy a politika és kutatás között élő a kapcsolat. Ilyen vonatkozásban sok nyugati kolléga irigykedve tekint ránk, a magyar helyzet elég egyedülálló. Ők mindent mondhatnak, amit akarnak. Kijelenthetik, hogy idióta politikát vagy gazdaságpolitikát folytat a kormányzat, de ennek gyakorlatilag nincs súlya, amint ezt el is mondják. Azt hiszem, hogy a magyar közgazdászok vagy társadalomtudósok, vagy akik ilyen munkálatokban valamilyen vonatkozásban részt vesznek, akkor is, ha sokszor elvetik, amit javasolnak, mégis úgy érzik, hogy részesei a döntési folyamatnak. Súlya van, hogy állást foglalnak egy vitában, és ez egy kutató számára rendkívül jó érzés. De sokkal több annál, fokozatosan másfajta kutatási felelősséget is kifejleszt, mint ha az ember csak egy könyvtár számára vagy diákok számára fogalmaz és publikál. A jelen gazdaságtörténeti megközelítését a munkámban, pontosan ilyen inspirációk nyomán kapcsoltam össze a múlttal. Egy bizottsági munka keretében végzett gazdaságtörténeti elemzés során a hatvanas évek végén egyenesen felszólítást kaptam, hogy abból, amit történetileg kimunkáltam, von-

jak le következtetést a jelen gazdaságpolitikai cselekvésre. Ezt a feladatot addig nem tekintetem saját kompetenciámba tartozónak. Ez az inspiráció tehát kutatási szempontból is rendkívül fontos volt.

Visszatérve a kérdés másik részére, vagyis hogy közíróként mit tudok tenni a helyes elképzelések megvalósításáért, azt mondhatom, hogy kutatói és közírói működésem elválaszthatatlan, végül is munkám kutatási eredményei jelennek meg a közírói tevékenységben is. Hogy ez milyen hatású? Szerény, mert nagyon sok tényezőt kell figyelembe venni egy döntésnél, de azt hiszem, egy funkciójuk mégis van írásaiknak: hirdetik, hogy a jelen problé-

máit csak történelmi összefüggésükben, folyamatukban lehet megérteni, és óriási hibákat lehet elkövetni, ha ettől eltekintünk. Sok összefüggésrendszer van — nemcsak a múlt és a jelen vertikális összefüggésrendszere —, ha bármelyikből kiszakítjuk a jelenségeket, meg sem értjük őket. A vitákban ezt a szemléletmódot próbálom megértetni, közvetíteni, vagyis a történelmi összefüggések figyelembevételét a jelen problémáinak megoldásánál. Persze ez egyetlen részlete csupán egy óriási építménynek, amelyhez mások is hozzáteszik a maguk tégláit, vagy mint kutatók, vagy mint gyakorlati gazdaságpolitikussok, vagy a kormányzati és vállalati végrehajtás gyakorlati munkásai.

ABSTRACT: Why is it advantageous and why is it disadvantageous for a scientist to work as a publicist, too? How are dull newspapers made? What are the virtues and faults — if it has any — of economic journalism? What has mass communication done for the economic reform and what can it do in the future? These are the questions answered by the professor of the University of Economics „Karl Marx”, head of the Department of History of Economics.

A türelem figyelője

Garam Józseffel beszélget Nádor Tamás

Fotó: Moldvay József

— *Köztudomású: egyike azoknak, akik a leghuzamosabban ültek ugyanabban a főszerkesztői székben, majd huszonnyolc évig — tavalyi nyugalomba vonulásáig — jegyezte e minőségben a Figyelő című gazdaságpolitikai hetilapot. Az interjúkészítő tehát, gondolom, joggal kíváncsi arra; miféle ember lehet az, aki ennyi ideig kibírja ezt, s akit ennyi ideig kibírnak. Kezdjük az előzményekkel: honnan érkezett jelenlegi „figyelő”-állásába?*

— 1920-ban születtem. 1943-ig szabósegéd voltam. A baloldaliság minálunk családi hagyomány, ezért már 1935-ben tagja lettem a szakszervezetnek, 1940 óta vagyok tagja a pártnak, 1943-tól illegálisításba kényszerültem;

— *hogy valahogy mégis megéljek, épület-üvegesként dolgoztam. A felszabadulás után a Közellátási Kormánybiztosság ellenőrzési főosztályának, majd a Gazdasági Főtanácsnak munkatársaként működtem. Ez utóbbi állásomban — melyet a stabilizáció időszakában töltöttem be — részt vettem egyebek közt, a forint megteremtésében. 1946 szeptemberében alakult meg a Magyar Állami Szénbányák (a MÁSZ), ennek egyik igazgatójává neveztek ki. 1948-ig dolgoztam e munkahelyemen. Akkor a városházára kerültem. Rám bízta a házak államosítását, valamint a KIK (a mai Ingatlankezelő Vállalat elődjének) létrehozását. Amikor ez a munka véget ért, a Statisztikai Hivatal forga-*

lomstatisztikai, majd pedig — két év múlva — ipari főosztályának lettem vezetője. Ez utóbbi helyen 1957 márciusáig tevékenykedtem. Közben elvégeztem a Közgazdasági Egyetemet, s 1957-ben — két kollégám társaságában írt — Forgalomstatisztika című egyetemi tankönyvemet (illetve annak egy részét) elfogadták doktori disszertációm írásbelijének. Az egyetemen egyébként már akkor tanítottam, amikor még nem volt diplomám sem. 1957 áprilisától mostanáig voltam a Figyelő főszerkesztője.

— *Egyike volt tehát azoknak, akik mozgalmi múlttal, nagy lelkesedéssel, hiányos iskolázottsággal, hályogkovácsi merészséggel, tehát egy kor jellegzetes hőseként kezdték. Gondolom, akkor is, azóta is, sokféle címkével ellátták. Jogosan vagy jogtalanul kapta a különféle „besorolásokat”? (Feltéve, hogy volt effélékben része.)*

— Olyan korban éltem, amelyben senki sem kerülhette el az effélet, kivált, ha ott volt az események fókuszában. A címkézésből azonban számos furcsaság adódott. 1956-ban például azok tartóztattak le, mint sztálinistát, akik korábban „revizionizmusomért” néztek rám ferde szemmel. Revizionizmusom főleg abban állt, hogy — Péter György és Zala Júlia társaságában — elkezdtünk a tervutasításos rendszer mindenhatóságában kételkedni. Sztálinizmusom pedig abban, hogy 1956 októberében önkénteseket toboroztam a pártházak védelmére, mert a kommunisták üldözését nem akartam karba tenni kézzel végignézni, 1952-től 53-ig egyébként — mint annyian mások, akik közül sokan „megfelelnek” erről — én is elhittem, amit Sztálin mondott, amit Rákosi, Gerő és Révai hirdetett. S nekem is voltak balos túlzásaim. De én inkább arra emlékszem, hogy már 1951-ben fegyelmit kaptam, mert a káderjellemzést megmutattam annak, akiről szólt. Ez a szöveg ugyanis akkor a szigorúan titkos dokumentumok közé tartozott. És fegyelmevel fenyegető „torzulásom” volt, hogy az abszolút elnyomorodás tételét nem voltam haj-

landó szemináriumon előadni. Nem hittem ugyanis abban, hogy ez a tétel úgy igaz, ahogyan mi oktatjuk. Olyan korszak volt ez, amikor még a Statisztikai Hivatal belső telefonkönyve is anynyira szigorúan bizalmas dokumentumnak számított, hogy egy izben öt-száz forinttra (nagy pénz volt ez akkor) büntettek, mert ezt a könyvet a biztonsági zárral bezárt szoba biztonsági zárral bezárt íróasztalában tartottam, s nem a pánccsaszékben.

Ami pedig hályogkovácsságunkat illeti: a Statisztikai Hivatalban valóságos ideológiát csináltunk abból, hogy a szocialista statisztikában elsőfokú egyenletnél magasabb matematikai műveletet végeznünk szükségestelen. Sőt, cikkeket írtunk azok ellen a professzorok ellen, akik a matematikai statisztikát — amelyből ma élünk — oktatják. Mondván: ez burzsoá áltudomány, az ideje lejárt. (Áltudománynak minősítette egyébként a Nagy Szovjet Enciklopédia például a kibernetikát.) S volt olyan vélekedés is, mely hályogkovács cselekedeteinkben bennünket bátorított. E szerint: a kapitalizmus irányíthatatlan, anarchikus gazdaságát nálunk fölváltotta a szocializmus játsszi könnyedséggel irányítható tervgazdasága. E tervet odafönt megcsinálják, még följebb jóváhagyják, a végrehajtó apparátus pedig teljesíti az előírtakat. Ehhez — vélték és véltük — nem kell sajátos, bonyolult közgazdaságtudomány. S nem kell képzett közgazdász sem. Föl sem merült tehát bennünk, hogy a hályogkovács merészségével nyúlunk olyan dolgokhoz, amelyekhez igen komoly előképzettség kellene. De nem is várta ezt tőlünk az akkori vezetés.

— *Óhatatlanul adódik a kérdés: mit kívántak voltaképpen a Statisztikai Hivattól? A korabeli sajtóközlemények ismeretében fölmerülhet az emberben: vajon nem folyt-e az intézményben tudatos ferdítés? Nem várták-e el, hogy kozmetikázzanak?*

— Pontosan előírták számunkra, hogy milyen kérdésekre kell válaszol-

nunk. S az akkori vezetők elvárták, hogy az asztalukra kerülő adatok hitelesek legyenek. Nem túrték el tehát a hamisítást. Adataink viszont szigorúan titkosak voltak. Az életszínvonal csökkenését mutató számokat az újságok nem közölték. Nem is közölhettek volna, hiszen ezekről tudomásuk sem lehetett. Hamis adat tehát nem jelent meg, de amit közreadtak, azt célzatosan csoportosították. Összehasonlították például a Szovjetunió és az USA fejlődési ütemét. A szovjet fejlődést — mint hogy a gazdaság sokkal alacsonyabb bázisról indult — természetesen meredeken emelkedő görbe jelezte. Az USA-ét pedig — minthogy magasabbról indult, s közébejött az 1929-es gazdasági válság —, úgyszólván stagnálás. Kíváncsok volt ugyanis hogy dokumentálódjék a Szovjetunió — kétségtelenül rendkívüli ütemű — fejlődése. Ezt a valós adatok bizonyították. A fejlődésnek erre a gyors ütemére a saját példánk is rávilágított, hiszen tudtuk: a tőkés közgazdászok, köztük kitűnő régi hazai, nem marxista szakemberek, 1945-ben úgy vélekedtek: Magyarországnak 30 évre van szüksége a háborús károk helyreállításához. S 1949-ben már többet termeltünk, mint 1938-ban.

Nem csoda hát, hogy amikor először rájöttünk, hogy 1950-hez viszonyítva, 1951-ben mintegy 10 százalékkal csökkent a nemzeti jövedelem, nem akartunk hinni a saját számításainknak. De az újabb számolgatás eredménye is körülbelül 9 százalékos csökkenés volt... 1951 decemberében jelentős bér-és áremelést hajtottunk végre. Akkor még nem vetettük össze a kettőt, így nem tudtam, miképpen hat ez az intézkedés az életszínvonalra. Hazámet elmagyaráztam régi párttag édesanyámnak, hogy milyen jó intézkedés ez, ismét magasabb lett az életszínvonal. Anyám azonban kurtán közölte: ma kevesebbet kapott a pénzért a piacon, mint korábban. Tehát szerinte csökkent az életszínvonal. Nem hittem neki. Három hét múlva hazavittem a soros fizetésem, azután újra megkérdeztem a véleményét. — Ma is azt

mondod, hogy emelkedett az életszínvonal? — kérdezett vissza. S amikor meghallotta az igent, ennyit mondott: — Akkor bolond vagy fiam, nem közgazdász... Nemsokára rájöttem: anyám véleménye közgazdaságilag megalapozottabb, mint az enyém. Voltaképpen akkortól keltezhető az én önálló szakmai életem. Akkor kezdtem el közgazdász módra gondolkodni. Azóta, amit nem értek meg, ami nem bizonyítható, azt nem tudom elfogadni.

— *Említette: volt idő, amikor nálunk közgazdászra úgyszólván — így hitték legalábbis — nem volt szükség. Manapság viszont a kor divatos embelei közt tartják számon. Sőt, már-már azt hiszik: a bölcsek kövének őrzője, afféle „javasember”, aki minden bajra tud valamiféle varázsmondókat, gyógyfüvet. Hogyan tudott e szakma ekkora presztízst kívívni magának?*

— Úgy érzem, nincs jogom a szakma nevében nyilatkozni, sem a közgazdász „társadalmat” illető „medáliákat” a magam mellére tűzni. Ezért csak a saját tapasztalataimat mondom, mondhatom el. Sokáig tartott, mire lemaradásaimat behoztam. Megesett, hogy előadást tartottam az egyetemen, s hiába készültem igen-igen alaposan, némelyik kivételes tehetségű hallgatóm megelőzött. Egy idő után az órákon való helytállás már akkora erőfeszítést követelt tőlem, hogy nem vállaltam többé egyetemi előadást. (Meggjegyzem, hogy hasonló manapság is tapasztalhatnak, akik számítógépes programozást vagy más komputerismeretet oktatnak. A hallgatók — gyerekek — nem egyszer alaposan „lekörözik” professzoraikat. Pedig ma már, ugye, nem hályogkovácsok professzoroknak.) Sajátos lecke volt számomra, hogy hónapról hónapra az ország vezetőinek készítettük jelentéseinket. Minden mondatot sokszor meggondoltunk, új meg új változatot készítettünk. Mert a vezetők megkívánták a pontos, világos fogalmazást. Okos, művelt emberek voltak. De csupán azt kívánták megérteni, ami egybeesett elgondolásaikkal. Megírtuk, mi történt abban a hónap-

ban az ország iparában, kereskedelmében, közlekedésében stb., hol van előrehaladás, hol van lemaradás, ennek is, annak is mi lehet az oka, megítélésünk szerint. S mindezt igen röviden, lényegretörően kellett megírunk. Voltaképpen ez volt az én újságíró-előiskolám.

De a jelentéskészítési kötelezettség is készítetett az önálló gondolkodásra. Kezdtük látni, hogy gazdaságilag valami nincsen rendben. S az okokat is szeretttük volna megtalálni. Tapasztaltam például, hogy az egyik gyárban munkaversenyben termelnek olyan termékeket, amelyek egy napi mennyisége huszonöt évre fedezi az ország szükségletét. A többi tehát eladhatatlan. Kiderült számomra, hogy a terv diktálja ezt a mennyiségi szemléletet. Ma már e gondolat közhelynek tetszik, de akkor nem volt könnyű erre rájönni. S leírnom sem volt éppen kockázatmentes. De aztán a párt harmadik kongresszusán már szóba kerültek a mennyiségi szemlélet okozta károk.

A további felismerésekhez is csak lépésről lépésre juthattunk el. A miérteket, az okokat kutatva. Tapasztaltuk például, hogy évről évre többet ruházzunk be, az életszínvonal mégsem emelkedik, sőt: csökken. E jelenséget boncolgatva eljutottunk az úgynevezett tervalkuig, amelyről kiderült: kölcsönös becsapáson alapul, nem reális számításokon. Innen már csak néhány lépésre esett az eladdig sérthetetlennek vélt módszernek, a tervutasításos rendszernek a kritikája. S továbbhaladva — például — a kötött árrendszer képzelenségéig is el kellett jutni. Gondolom, hasonlóképpen élték ezt át mások is, akik aztán a gazdasági reformon munkálkodtak. A korszerű gondolkodást szorgalmazó közgazdászok épp annak köszönhetik presztízsüket, hogy hasznossá tudták tenni magukat, hogy megállapításaik, javaslataik figyelembevételével sok szép eredményt érhetett el népgazdaságunk, hogy a gyakorlat próbája igazolta számos feltevésüket. A közgazdász természetesen nem adhat semmilyen javallatot, bajaink gyógyítására nem írhat fel biztos re-

ceptet. Ám láttathatja az alapvető összefüggéseket, a fő folyamatokat. Kíméletlen következtetéssel elemezheti a múltat, a jelent, s készíthet prognózist.

— *Az elmúlt majd harminc évben a gondolkodó közgazdászok, s a közgazdasági folyamatokat figyelemmel kísérő főszerkesztőknek minden bizonnyal sokféle konzerváló és erjesztő tényezővel kellett számolni. Alighanem zökkenőkkel is találkozott, netán kiterőkre is kényszerült. Gondolnia kellett a politikára is, a közvéleményre is. Nem élhetett tehát legkülönfélébb olvasóival mindvégig boldog, zavartalan frigyben . . .*

— Egyetlen újra törekvő ember sem élhet a fölötteseivel idillikus kapcsolatban. A természettudósnak például a természet a fölöttese. Neki is ellenáll a természet. De ő maga sincs eszményi harmóniában a tudományával: különböző ellenhatásokkal, sőt, nemegyszer saját „elengondolataival” is meg kell küzdenie. A közgazdasági kutatónak általában a politika a fölöttese. Ez némileg bonyolítja a dolgokat, hiszen a politikusnak természetesen a legidősebb valóságához kell alkalmazkodnia. Ebből feszültség támadhat. Ezt az elmentmondást mégsem érzem leküzdhetetlennek, mert a politikának is érdeke, hogy előre tekintsen. S a nézetek összeütközéséből, egyeztetéséből gazdasági-társadalmi haszon származhat. Ha megkérdeznék, hogy mire lenne szüksége a közgazdasági újságírónak ebben az eszmecserében, azt válaszolnám: több türelemre. És arra, hogy tartsuk magunkat ahhoz, amiről gyakran szó esett már: nézetekkel vitatkozzunk, ne pedig személyekkel.

A mi szakmánkban is — minthogy a közgazdaságban nehéz kísérletezni, mert nem lehet laboratóriumi körülményeket teremteni — könnyű tévedni. Ez esetben — bármennyire jó úton járjon is legközelebb — nehéz az embernek igazságát elfogadtatnia. Pedig a köz érdekében félre kellene tennünk előítéleteinket. Az igazi újdonság rendszerint tévesnek látszik. Vagy azért,

mert annyira mellbevágó felismerést közöl, hogy nehéz tudomásul venni, vagy épp ellenkezőleg: annyira nyilvánvalónak tetszik, hogy nehéz elismerni: ezt eddig nem vettük észre. Amit mindenki megért — gondolják ilyenkor — az nem is lehet igazi újdonság... Szerencsére az utóbbi években nyílt, kemény viták zajlanak. Ezeket senki sem „tiltja be”, sőt, a politikai és gazdasági vezetés megkívánja őket.

Ami a Figyelő munkáját, szemléletét illeti: a lap 1957 óta következetesen a gazdasági reform gondolatait képviseli. Ez eleinte, természetesen, nem ment túl könnyen. Már 1957-ben elkészült egy javaslat, amely elemeiben tartalmazta a reformkonceptiót, de csak 1966-ban fogadta el a párt, határozatban is. És a két év múlva, 1968-ban bevezetett reform végül is mérsékeltebb volt, mint a korábbi határozat. Ezért hát 1958 és 1964–65 között olykor egyesek revizionistagyanúságnak ítélték bennünket. A párt határozat létrejötte után már természetesen könnyű volt álláspontunkat képviselnünk. Kivált az 1968 és 1973 közötti időszak bizonyult a közgazdasági újságírás számára kedvezőnek. Sikeresen indult ugyanis a reform, lényegesen javult a gazdaság, jobb lett az emberek közérzete, így természetesen mi is jobb légkörben, megfelelő bizalomelőleggel dolgozhattunk.

Bár 1971–72-ben — időlegesen — ismét nehezebb lett a dolgunk. Újból előtérbe kerültek olyan nézetek, melyek a gazdaság bizonyos bajait, nehézségeit a központi irányítás gyengeségére vezették vissza, s nagyobb szerepet adtak volna a központi utasításoknak. Lapunk azonban ragaszkodott korábbi álláspontjához, továbbra is reformpárti cikkeket közölt, s nem adott fórumot olyan írásoknak — bárkire, bármilyen intézményre, testületre hivatkoztak is a szerzők — amelyek, szerintünk, túlhaladott véleményeket képviseltek volna. Akadtak, akik például a kisárutermeles — a háztáji — visszaszorítását követelték. Sok helyen sikerült is ezt a felfogást érvényesíteniük, aminek aztán súlyos következménye lett.

Következetességünket természetesen nem mindenki üdvözölte, volt, aki meg is nehezelt ránk. Éreztük, hogy kissé ritkul a levegő körülöttünk, bíráltak is bennünket egyes gazdasági vezetők. Mi azonban — minthogy egyéb bántalom nem ért bennünket — meggyőződésünk szerint csináltuk tovább a dolgunkat. Komolyabb összeállításra csak 1973–74 táján került sor. Akkor ugyanis olyan előterjesztés készült, amely az ipari vállalatok összevonását, mammutvállalatok létesítését javasolta. A Figyelő tüstént, s igen határozottan föllépett az összevonás ellen. Igen egyszerű és nyilvánvaló gondolatmenettel. Kimutattuk, hogy az ipar koncentráltasága amúgy is nagyobb mérvű nálunk, mint bármelyik más szocialista országban. Nem is beszélve a tőkés országokról. És jeleztük ennek hátrányait. Ellene szólt — megítélésünk szerint — a további koncentrációnak az akkor bekövetkezett olajárrobbanás is. Romlott a cserearány, rossz lett a külkereskedelmi mérlegünk. Az átszervezésnek — egyebek közt — az lett volna a következménye, hogy a nagy helykeresésben, személycserében, kavarodásban hosszabb ideig senkit sem lehetett volna megtalálni, senki nem lett volna felelős semmiért — épp a legszigorúbb szervezetséget követelő időszakban. S noha érvelésünk ma már bizonyára kézenfekvőnek tetszik, akkor egyes vezetőktől nem kevés szemrehányást kaptunk álláspontunkért. De aztán a Politikai Bizottság állásfoglalása elutasította a vállalatok összevonását, sőt, azt szorgalmazta, hogy a nem szervesen összetartozó vállalatokat szét kell választani. Akkor indult meg az a folyamat, amely végül az 1984. évi, a Központi Bizottság által megfogalmazott ajánláshoz vezetett, és amely — egyebek között — már a legkülönbélebb vállalati, vállalkozási formák hasznosságát hangsúlyozza. Az elmúlt tíz esztendő nem volt éppen könnyű számunkra, mint ahogy a gazdaság számára sem volt az. Úgy érzem, többnyire helytálltunk. Ha olyankor hibáz-

tunk, ez időszakban már kellő türelemmel ítélték meg ezt is.

— *Úgy kell ezt értenem, hogy a közgazdasági újságírás számára elérkezett az arany béke korszaka? Feltételezem, hogy nem erre gondol, hiszen a közgazdasági vitákban manapság élesek a pengék, csattognak a kardok, ki így, ki úgy képzei el a reformot. S talán a politika sem ért mindig egyet a közgazdász holnapiholnaputáni szemléletével. Egyáltalán: mennyire tekinthet előre a Figyelő, meddig terjedhet az ilyen lap szemhatára?*

— Arany békéről — természetesen és szerencsére — szó sincsen. Isten és ember óvja a közgazdaságot, s a közgazdasági újságírást az ilyen megállapodottságtól. E szakmának a nyílt belső viták mindig csak használtak. Más kérdés, hogy mit milyen fórumon érdemes közzétenni. Van, amit minden napilapnak meg kell írnia. A Figyelőnek is minden alapvető kérdésben, sokak számára érthetően kell állást foglalnia. Vannak azonban olyan feltevések, vitatható nézetek, amelyek a szakajtóba kívánkoznak. Ezekhez is bárki hozzáférhet, ám az mégsem lenne helyes, ha kérdéses vagy nem eléggé érett elméleteknek még széles körű propagandát is csinálnánk. A döntést követő pillanat pedig még kevésbé alkalmas a fenntartások publikálására.

Az arany béke időszaka egyébként már csak azért sem jöhetett el, mert az utóbbi évtizedben a megbomlott gazdasági egyensúly hatására adósodtunk el olyan mértékben, hogy ennek terheit még sokáig viselnünk kell. A gazdasági nehézségek természetesen a mi dolgunkat sem könnyítették. Nem kellett azonban már a régebbi idők direkt gazdaságirányítási módszereinek felújításától tartanunk. A közvetett, közgazdasági eszközökkel befolyásolt gazdaságban az újságíró sem kap már — mint az ötvenes években — szinte katonai utasításokat. Az viszont, sajnos, még manapság is megeshet, hogy egyes gazdasági vezetők „túlértékeli” az újságokat. S ha e lapok megírják egy-egy hibát, szinte magáért a hibáért is a sajtóorgánumot teszik felelőssé.

S ilyenkor az illető vezető nyomban a népgazdasági érdekre hivatkozik. Mondván: a megbírált terméket ezután nehezebb lesz a piacon — eladni. Ám sem az újság, sem a gazdaság nem dolgozhat ilyen szemlélettel. Meglehet, azt a bizonyos árut csakugyan nehezebb a bírálattal után eladni. De talán másik harmincat könnyebb, mert gyártására, talán épp az írás hatására, jobban odafigyelnek. De az is megeshet, hogy a bírált árut a jövőben jobb minőségben állítják elő. És, megítélesem szerint, senki sem engedheti meg magának, hogy kijelentse: a népgazdaság én vagyok. Erre minálunk manapság senkinek sincsen jogosítványa. Legföljebb egyesek próbálkoznak azzal, hogy egyéni véleményüknek így szerezzenek tekintélyt. Olykor azt is megkísérelve, hogy egy-egy lapot kisajátítsanak magánvéleményüknek. Ha ilyesmivel találkoznak, a Figyelő szerkesztősége csakugyan a népgazdasági érdekre, a közérdekre igyekszik ügyelni. És van is érvényes „jogosítványa” erre, senki sem kötelez bennünket, hogy az ilyen „hivatkozók” irását publikáljuk.

Ami a lap „jövőbe látását” illeti: ha képesek lennénk rá, természetesen azt sem tiltaná meg senki, hogy húsz vagy akár ötven évre előre lássunk. Sajnos azonban nincs efféle jövőlátó gömbünk, műszerünk, jösthetségiünk. Úgy viszont aligha tudnánk jó lapot csinálni, ha legalább egy-két esztendőre nem igyekeznénk előre látni a várható irányokat, folyamatokat. Olyasmit kell tehát ma képviselnünk, amit — minden bizonnyal — egy-két év múlva is képviselhetünk. Nem elegendő tehát csupán a napi eseményekre, döntésekre, kívánalmakra figyelniük. Megjegyzem: mostanában könnyebb távlati tervet készíteni, mint — mondjuk — egy évre szólót. Ebből következnek: aligha segít rajtunk, ha napi gondjainkat úgy próbáljuk megoldani, hogy a távoli vagy féltávoli jövőbe függesztjük tekintetünket. Ennek csak az lehet a következménye, hogy napi teendőink késedelmet szenvednek. (Ez történt például az olajárrobbanás kezdetekor. Mint ismeretes: azt hittük, hogy mi-

hozzánk ez nem fog „begyűrűzni”. E tévhit három-négy esztendő késedelmet okozott, s mindmáig kárát látjuk.) Sok a bizonytalan tényező, kevés a tartalékunk, a holnapot nagyon nehéz kiszámítani. Nem árt tehát, ha több változatot is kidolgozunk, hogy szükség esetén rugalmasabban alkalmazkodhassunk. Ha mindenáron ragaszkodunk eredeti elképzelésünkhöz, azzal csak pórul járhatunk. De hasznos lehet, ha bölcsen módosítjuk elgondolásainkat. Ez nem következetlenség, csupán a korszerű közgazdasági gondolkodás természetes része, velejárója, ha úgy tetszik: egyik lényeges eleme.

— *Az elmondottakból kitetszik: nem tartozik sem a derű-, sem a borúlátók közé, hanem egyszerűen: realista. Aki így gondolkodik, az alighanem híve az oly sokszor emlegetett, mégis nemegyszer gyanakodva fogadott egészséges kételkedésnek. Nem érezzük-e napjainkban, például túl mindenhatónak a közgazdaságot? Nem véljük-e elhamarkodottan, hogy az idő — kitűnő közgazdászaink segítségével — majd mindent megold? Mire nem figyelünk, véleménye szerint, manapság eléggé? Mire szeretne most figyelmetetni a Figyelő?*

— Közismert tény: korszerű gazdaságot nem lehet korszerű infrastruktúra nélkül működtetni. S a mi infrastruktúránk — úthálózatunk, telefonhálózatunk, számítógépekkel való ellátottságunk, telekommunikációs rendszerünk stb. — rendkívül elmaradt. Az infrastruktúra viszont a legberuházásigényesebb ágazat. Rengeteg pénz kellene erre, noha egyebekben is pénzsűkében vagyunk. Tudom, sokan azt mondják — ismerve a lehetőségeket —: ne képezzünk. Én azonban, vállalva, hogy a fantaszták közé jegyeznek, mégis úgy vélem: még a mai helyzetben is meg kellene keresnünk az eszközöket arra, hogy infrastruktúránk megfeleljen egy modern gazdaság igényének. Ha ezt nem tesszük, holnapra meghatározódnak ebből keletkező bajaink. (Közismertek azok a számítások, amelyek kimutatják, hogy hány millió munkóra megy veszendőbe csupán azért,

mert rosszak a telefonvonalaink. És az is köztudomású, hogy vannak olyan építőipari vállalatok, amelyek évente nyolcvan-kilencvenezer forintot — egy-egy gépkocsi árát — költenek munkaszállításra, személyenként. Tucatszámra sorolhatnám a többi példát.)

Másik nagy megoldatlan gondunk: iparunk korszerűtlen szerkezete. Ennek következménye, hogy a magyar ipar exportképessége — különösen a konvertibilis piacokon — bizonytalan. Pedig az olyan ország, amelyben az ipari termelés akkora hányadát adja a nemzeti jövedelemnek, mint a miénkben, hosszabb távon nem engedheti meg magának büntetlenül, hogy főként mezőgazdasági termékekkel fizessen a külföldön vásárolt termékekért. Az előrelépést sajátos circulus vitiosus gátolja. Ahhoz, hogy az ipart korszerűsíteni lehessen, beruházásra lenne szükség. Ahhoz viszont, hogy pénzünk legyen a beruházásra, olyan ipar kellene, amely képes a beruházáshoz szükséges pénzt előteremteni. Ez bizony, szinte a 22-es csapdája. De a megoldást meg kell keresnünk.

Más, elvontabb gondolataink is vannak. Korábban meglehetősen primitíven képelték el a szocialista gazdaságot. Úgy vélték: elég a terv, s az azt végrehajtó apparátus. Ma már ezen a szemléleten, szerencsére, jócskán túljutottunk. De azzal még adósunk a közgazdaságtudomány, hogy kimunkálja azt a szocialista gazdasági modellt, amelyet hosszú időn át használhatunk. Sőt, voltaképp azt sem tisztáztuk, hogy mi a szocialista gazdaság. Tudományos megalapozottsággal legalábbis nem ismerjük a kritériumrendszerét. Ma már tudjuk — és sok mindent már Lenin megállapított erről —: számos mód-szert átvehetünk a kapitalizmustól, anélkül, hogy a szocializmus lényegét veszélyeztetnénk. (Például: bankrendszer, pénzpolitika, devizapolitika stb.) De nem elegendő azt tudnunk, hogy melyek az előnyeink — például a jó tervgazdálkodás —, azt is tudomásul kell vennünk, amiben hátrányban vagyunk. A tőkés gyárigazgató például érdekelt abban, hogy úgy vezesse üze-

mét, hogy azt majd az unokája is sikeresen igazgathassa. Nálunk ez, természetesen, másképpen van. A kapitalizmus egyik, hasznos automatizmusa: a gazdasági vezetők kiválasztódásának rendje. A tehetségesek gazdagszanak, az alkalmatlanok tönkremennek. Nálunk e téren is sokkal kisebb a kockázat... Továbbá: ha a gyáros látja, hogy érdemes új üzemet alapítania, három hét alatt kaphat erre hitelt. Nálunk — ha minden egybevág — egy évig is eltarthat, mire az új építésére a döntés megszületik. S mire az új termék piacra kerül, már aligha tudjuk kedvező áron eladni.

Mindezek számos kérdést tesznek fel tudományunknak. Olyan kérdéseket, melyekre eddig még nem adtunk választ. Az a benyomásom, nem csupán azért, mert sokáig nem vették jónéven, ha a kutatások igazán új gondolatokat hoztak felszínre. Tartok tőle: még ma is visszafogja a kutatást a rosszul értelmezett önkontroll. Sok mindenről nem esik szó még most sem, amiről pedig már szó eshetnék. A közgazdaságtudomány tehát egy kicsit lebeszélte magát az igazán merész kérdésfeltevésről. Tudom, az alapvetően új felismerések közzététele mindig kockázattal jár. De erről egy Faraday-anekdota jut eszembe. A tudóst meglátogatta a miniszter, hogy megismerkedjék az új találmánnyal, az elektromos árammal. — Szép, szép — mondta a kutatónak —, maga itt eljátszogat, de mi haszna ennek? Faraday így felelt: — Lehet, hogy ebből ön még egyszer adót fog szedni. Mindig ez jut eszembe, ha hallok, hogy valaki panaszkodik a tamáskodókra. S ami igazán új, azt — a történelem bizonyítja — mindig is kétkedve fogadták. De hát, aki erre nincsen felkészülve, ne menjen kutatónak. S ugyanez érvényes az újságírára is: ha nem vagyunk képesek az új gondolatokat szolgálni, más pályát kell választanunk.

— *Új meg új fogalmak, meghatározások jelennek meg a közgazdasági nyelvben; ezeket s az immár naponta használt kifejezéseket sorra-rendre, és ismétlés-*

szerűen, olykor: sulykolva használja a rádió, a televízió és a sajtó. Az olvasó, a hallgató azonban a legtöbb esetben nem közgazdász. Így mind gyakrabban kell tapasztalnia: tohuwabohut hallgat. Más szóval: szakadék keletkezett a közlő és a befogadó között, ezért az állampolgár olykor úgy érezheti: szakkifejezésekkel dobálózva, a feje fölött döntenek. Pedig őt ma sem érdeklí más, mint a régieket: mit s mennyit kaphat a pénzéért a piacon. Mit tehet a közgazdasági újságírás annak érdekében, hogy a korszerű gondolatok eljussanak a közvéleményhez?

— Két hibát követhetünk el e téren, és — sajnos — mindkettőt el is követjük. Az egyik: addig mondunk-mondogatunk bizonyos kifejezéseket, amíg azok annyira elkopnak, hogy az emberek fejében elvész a fogalmakhoz fűződő tartalom. Azt hisszük például, hogy pusztán, mert rengetegszer említettük a cserearány-romlást, az ország gazdasági egyensúlyát, exportképességét, a reálbért, az életszínvonalat, ezek a kifejezések automatikusan élnek és hatnak a köztudatban. Az ismétlés, ha érdemi, hasznos lehet. Ám a tartalmatlan sulykolás teljesen fölösleges, amit túl sokszor mondanak el, az mintegy önnagyt kioltja. A sulykolás fárasztó, az ember ösztönös bezárkózással védekezik ellene. Úgy kell tehát a közgazdasági fogalmakat használni, hogy meg lehessen őket érteni. Hogy ne csupán a szakemberek csevegjenek — csakugyan az emberek feje felett. A közgazdasági politika is, törvényszerűségei, ilyen-olyan folyamatai, jelenségei mindenkit érintenek. Mindenkinél módot kell tehát adni arra, hogy tudja: mit termelnek, miért termelik ezt vagy azt, miért van ilyen vagy olyan hierarchia a gazdaságban, mi a dolga a vezetésnek, mit jelent az egyszemélyi és mit a kollektív vezetés, mi az igazgatótanács, milyen lehetőségei, esélyei vannak a besztott dolgozónak és így tovább. Meg kell ismertetni a közgazdaság régi és új fogalmait mindazokkal, akiket ezek érintenek, különben nem lesz sem jól végrehajtott reform, sem jól megválasztott igazgatótanács. Vagy, ha mégis meglesz: rosszul, vagy egyálta-

lán nem fog működni. A másik hiba — és ezt is elkövetjük —: túl sok fogalmat használunk. Meggyőződésem: csak a legfontosabbakra van szükség a sokak számára készülő sajtótermékekben. De azt a néhányat csakugyan pontosan, alaposan meg kell magyaráznunk az olvasónak. Olykor már-már vulgarizálva, de mindenképp: egyszerűen, közérthetően. És ami nem kevésbé fontos: fokról fokra, s a legkülönbözőbb rétegekhez igazodva. A tudományban, a szűkebben értelmezett szakajtóban természetesen használható a szaknyelv. Habár annak sem árt, ha pontosan fogalmaz, s világos fogalmakkal dolgozik. A klasszikus közgazdaságtan művelői — többnyire — ezt csinálták. S mint ismeretes — meg lehet, ezért is váltak klasszikussá — ez csöppet sem csorbított tekintélyükön.

Különösen sokat tehetne, megítélésem szerint, a korszerű közgazdasági szemlélet terjedéséért a televízió. S nem elsősorban bizonyos divatos vagy valóban fontos fogalmak agyonmagyarázásával. S nem is csupán — mégoly szemléletes, illusztrált stb. ismeretterjesztő előadások formájában. Az élet mindennapi tényei (vagy így is módosíthatom a szórendet: a mindennapi élet tényei)

folytonosan kínálják a példákat. Egy foglalatából kiszakadt villanykörte kézenfekvőbben példázza a bosszantó selejtet, mint megannyi példabeszéd. Egy-egy kitűnő hazai vagy külföldi termék látványa — vagy éppen a kettő közt látható különbség — rendszerint többet ér a legkitűnőbb közgazdasági fejtegetésnél. Mert a korunkhoz méltó közgazdasági szemléletet nem tételekben, meghatározásokban kell tudnia a közembernek, hanem éreznie kell, az idegrendszerében, a sejtjeiben. A televízió tehát nem is kell többet tennie, mint jól odafigyelnie (és odafigyeltetnie) a jellemző jelenségekre, és okosan bemutatni őket. A kommentár, a magyarázat csupán így hathat érvényesen. Ha a televízió többnyire az említett közvetett módszerekkel él, a korszerű közgazdasági szemlélet szinte észrevétlenül elterjedhet. A látottakból ki-kí levonhatja az őt érintő, a számára fontos következtetést. Korunkhoz illő módszer ez, bizalmat sugall, nem pedig kioktató fölényt. Jelzi, hogy nem valamilyen pillanatnyi kampányra kívánjuk újra és újra megnyerni az embereket. Érett gondolkodásra számít, kimondatlanul is közli: nagykorú társadalomban élünk.

Farkas Zoltán—Martin-Kovács Miklós

Hitelválság

Egy krízishelyzet töredékes sajtótükrére

A nemzetközi pénzügyi válság számunkra legkritikusabb időszakát, az 1982 februárjától szeptemberéig lezajló eseményeket vizsgálják szerzőink. Pontosabban nem is magukat az eseményeket, hanem azt, hogy azok miképpen tükröződtek a magyar sajtóban.

Napjaink világgazdaságában a pszichikai-pszichológiai tényezőknél gyakran fontosabb szerep jut, mint a termelési folyamatoknak. A nézetek, érzések, a félelmek, aggodalmak, vagy éppen a várakozások esetenként egy-egy ország gazdasági teljesítményét befolyásolhatják. A várakozásokat például az egyik közgazdasági iskola — a monetarizmus — kifejezetten az elemzendő közgazdasági kategóriák közé sorolja. Az infláció megfékezésének első állomása — állítják a monetarizmus szubjektivisták — az inflációs várakozásokat. Ha ugyanis a gazdálkodók és a fogyasztók növekvő árakra számítanak, akkor eszerint lépnek föl a piacon, vagyis emelik saját gyártmányaik árát, illetve több bért követelnek. Bevételeiket, jövedelmüket ennek alapján kalkulálják. Ha viszont várakozásaik szerint az árak emelkedése megtorpan, akkor ez minden döntésre kihat. Fontosabb lehet tehát az antiinflációs közhangulat megteremtése, mint maga az antiinflációs politika — hangsúlyozzák.

A várakozások a magyar gazdaság működésére is hatással lehetnek, sőt a szocialista országok reformtörekvéseit vizsgáló közgazdászok szerint a gazda-

sági növekedés egyik motorja a hatvanas években maga a reformhangulat volt — és minden bizonnyal nem csak nálunk. A várakozások egyébként okoztak már gazdasági katasztrófát, vagy éppen ellenkezőleg, a kiérdemelnél magasabbra helyezték egy-egy ország (vagy esemény) presztízsét. A presztízs pedig a gazdaságban pénzt, hitelt, jómódot jelent.

Ismeretes, hogy 1929-ben a nagy gazdasági válság tőzsdekrachhál kezdődött. Sok elemző kimutatta azóta, hogy ha nem lett volna úrrá a pánik a kötvények és a részvények tulajdonosain, akkor a válság esetleg másképp — alighanem enyhébben — játszódott volna le. De kisemberek milliói nem hitték el, hogy az árfolyamok esését a kormány meg tudja állítani. Sokan közülük nem is voltak tisztában a tőzsde működésével. Intellektuálisok is felkészületlenek voltak a gazdasági vállalkozásokra. Mint részvényesek, maguk is beruházók voltak, de mint befektetők, alig ismerték a pénzpiac szabályait.

A Nagy Válság óta időről időre fölvetődik, hogy a világ közel sodródott egy újabb nagy összeomláshoz. Az International Currency Review, ez a tekintélyes pénzügyi folyóirat 1979 őszén

láttnoki cikket közölt, amelynek címe: Az utolsó nagy depresszió — és a következő. Akkor még a legtöbb országban úgy vélték, hogy az infláció jelenti a legnagyobb veszélyt a világgazdaságra. A folyóirat szerzői sem tartották kizártnak, hogy egyszer csak elszabadul a pokol, és a gazdasági ellentmondások következménye hiperinfláció lesz. An ők — a többségi véleménnyel szemben — arra hívták föl a figyelmet, hogy ennek az ellenkezője, vagyis az infláció elleni erőteljes föllépés, a deflációs politika még veszélyesebb. Ha ugyanis a világon a hitelezők hirtelen visszakövetelnék pénzüket az adósoktól, akkor bankok, országok omolhatnának össze. Az erőszakos inflációellenes föllépés pénzhiányhoz vezetne, ennek következménye a gazdálkodók fizetési, likviditási pánikja lenne, és máris kopogtatna az ajtón egy másik Nagy Depresszió.

Két évvel később ez kis híján bekövetkezett, és majdnem magával sodorta a magyar népgazdaságot is — annak ellenére, hogy mi a reálgazdasági folyamatokra figyeltünk és nem a gazdaság pszichológiájára. A tájékoztatás akkor sem keltett pánikot, amikor minden oka meglett volna rá, viszont a veszélyhelyzet érzékeltetésével elszalasztotta annak lehetőségét, hogy új erők szabadítsanak föl a gazdaságban. Hogy nyertünk vagy veszítettünk-e ezzel, azt nemigen lehet eldönteni — talán nem is kell. Ebben az elemzésben csak arra vállalkoztunk, hogy megpróbáljuk fölvezetni, hogyan volt érzékelhető a pénzügyi válság legkritikusabb időszaka a magyar sajtóban. Két központi napilap, a Népszabadság és a Magyar Hírlap gazdasági cikkeit olvastuk el — esetenként olvastuk újra. De mindenekelőtt lássuk a tényeket!

Adósságtörténelem

Ma már különböző forrásokból viszonylag pontosan kiderül, mi is történt valószínűleg 1982-ben februártól szeptemberig. Adósságtörténetünk felidézésére néhány olyan kiadványt választottunk ki, amely részben hivatalosnak te-

kinthető (ilyen például a Magyar Nemzeti Bank 1983-as évi jelentése), részben megbízhatónak tartható (Euromoney, Handelsblatt), részben pedig magyar bankárok külföldi írásaiból, nyilatkozataiból tájékozódunk.

A Magyar Nemzeti Bank említett jelentésében például a következő olvasható: 1982-ben Magyarország külső fizetési helyzetét a nemzetközi fejlemények próbára tették. Ezek az ország szempontjából irányíthatatlanok voltak. Ahhoz, hogy fizetési kötelezettségeinek eleget tudjon tenni, az ország konvertibilis valutatartalékainak felhasználására kényszerült. 1981. decemberétől 1982. márciusáig a tartalékok 2 milliárd dollárról 600 millióra apadtak. Ebből az összegből már csak 8 hét importszükségletet lehet fedezni — állítja a jelentés.

Az események hátteréről az Euromoney néhány hónappal későbbi száma részletesen beszámol. A cikk szerzői (Padraic Fallon és David Shirreff) nem véletlenül írtak „Kelet-Európa elárlásáról”. A világpolitikai fejlemények miatt pénzügyi szempontból lehetetlen helyzetbe sodródtak a szocialista országok, így Magyarország is. A lengyelországi eseményeket követően valóságos hitelblokáddal kellett szembenéznünk, ráadásul a külföldi pénzintézetek is kivonták betéteiket Magyarországról: 1,1 milliárd dollárt. Az ország valutatartalékai 1982. március 31-ére 374 millió dollárra csökkentek — véli az Euromoney (némiképp eltérő adatot közöl tehát, mint a Magyar Nemzeti Bank, s ez arra int bennünket, hogy a többi számot is csak óvatos becslésnek tekintsük).

A KGST-országok 1970-ben még 7 milliárd dollár hitelt vettek föl. 1981-re ez az összeg 4,8 milliárdra esett vissza. Lengyelország fizetéseképtelenné vált, Románia 6,3 milliárd dolláros adósságának törlesztését és a kamatfizetést szeretné átütemeztetni. Magyarország 1981 májusában még kap 400 millió dollár konzorcialis hitelt egy amerikai bank szervezésében, utána viszont

hónapokig semmit, miközben 1982 első felévében hatalmas összegeket kell visszafizetnie. A cikkírók idézik Fekete Jánosnak, a Magyar Nemzeti Bank első elnökhelyettesének nyilatkozatát: „ok nélkül támadtak ránk...”

Fekete János véleménye részletesebben is megjelent a Handelsblattnban „Nemzetközi eladósodás — Magyarországról nézve” címmel. Ebben az írásban az eladósodás általános elemzésén kívül kifejti, hogy a szocialista országok nagyszabású fejlesztési programokat finanszíroztak a hitelfelvetelekből. Néha kétségekívül túlméretezettek voltak ezek a programok, a kölcsönökből vásárolt technika pedig újabb importot tett szükségessé. A késztermékek minősége sem mindig volt kifogástalan. Ám a hitelnyújtás nem afféle „love affair”, szerelmi viszony — véli Fekete János —, hanem üzlet, és a bankárok annak idején egyetértettek a nyugati exportőrökkel abban, hogy a termékek kelet-európai eladását hitelnyújtással kell megkönnyíteni.

A Kelet és a Nyugat közötti hitelkapcsolatokat két divatos teória befolyásolta. Az egyik az úgynevezett esernyőelmélet volt — idézi fel cikkében Fekete János. A hitelezők arra számítottak, hogy a Szovjetunió szükség esetén átvállalja a kisebb európai szocialista országok adósságát. Ám a védernyő sem Lengyelország, sem Románia esetében nem működött, és ez ugyancsak meglepte azokat, akik hittek benne. A másik elmélet szerint pedig — ez szintén durva leegyszerűsítés — a kelet-európai országok „egy üstben főnek”. A gazdasági betegségeket egymástól elkapják, így ha egyiküknek pénzügyi gondjai vannak, akkor számítani lehet arra, hogy megfertőzi a többieket. A két elmélet a kelet-európai országok szempontjából azonos folyamatot indított el, vagyis a betétesek azonnal kivették pénzüket a szocialista országok bankjaiból. Arra viszont egyetlen állam nem képes, hogy egy csapásra visszafizessen minden tartozást, még ha a hitelezők kérik is azt. Fekete János írásában hivatkozik a

Bank of England vezetőjének, Gordon Richardsonnak egy korábbi kijelentésére, miszerint „sokkal jobb, ha lehetővé tesszük az adósnak, hogy reális időn belül visszafizesse a kölcsönt, mint ha átütemezésre kényszerítjük”. A Magyar Nemzeti Bank első elnökhelyettese idéz még két nagy tekintélyű bankszakembert, Fritz Leutwilert és Karl Otto Pöhlt, akik azt mondták, hogy „minden országot saját gazdasági teljesítménye alapján kell megítélni”. (Leutwiler a Svájci Nemzeti Bank és a BIS, vagyis a Baseli Nemzetközi Fizetések Bankjának, Pöhl pedig a Bundesbank, az NSZK központi bankjának elnöke.)

A Leutwiler—Richardson—Pöhl trió végül is segített — ha hinni lehet az Euromoney már idézett cikkének. Rájöttek arra, hogy a pániknak súlyos következményei lehetnek. Leutwiler, mint a BIS elnöke megkezdte akcióját, amelyet azóta „rescue mission”-ként azaz mentőmisszióként tart nyilván a szakirodalom. (A fogalom elterjedéséhez hozzájárult az is, hogy a Nemzetközi Fizetések Bankja hasonló segítséget nyújtott Jugoszláviának és néhány latin-amerikai országnak is.) Magyarország, mint a BIS részvényese, fizetési gondjainak enyhítésére 510 millió dollár rövidlejáratú hitelt kapott a szervezettől, továbbá több jegybanktól is kapott gyorssegélyt.

Ezek az áthidaló hitelek valamelyest megszilárdították Magyarország pénzügyi helyzetét, ezért Harry Taylor, az amerikai Manufacturers Hannover elnöke kísérletet tehetett arra, hogy Magyarországot a pénzpiacra visszajuttassa. A hitel megszervezése eléggé lassan haladt. Hároméves lejáratra, magas kamatfelárral (ez a kockázatot jelzi) és szigorú feltételek megszabásával lehetett csak vállalkozókat találni. Végül is 11 bank egyenként 20 millió dollárral csatlakozott az üzlethez. Később Gordon Richardson kifejezett felszólítására néhány kisebb brit klijringbank is bekapcsolódott a hitelműveletbe. A résztvevők között voltak amerikai, arab, japán és nyugat-euró-

pai bankok is. Az összetétel egyébként önmagában is figyelemre méltó.

1982. augusztus 9-én sikerült aláírni a 260 millió dolláros hitelszerződést. A Magyarországnak nyújtott hitellel rés nyílt a hitelblokádon. Néhány nappal később, 1982. augusztus 13-án, a gazdaságtörténet második „fekete péntekén” pedig Mexikó felfüggesztette kötelezettségeinek visszafizetését. A hitelválság Latin-Amerikába tevődött át, ahol egy-egy ország önmagában is nagyobb összegekkel tartozott, mint a KGST tagjai együttesen.

A magyar gazdaságpolitika törekedett arra is, hogy erőfeszítéseit külföldön is elismerjék. Ha ugyanis a nemzetközi pénzvilágban elfogadtatik az az elv, hogy minden országot saját teljesítménye alapján kell elbírálni, akkor ez egyértelmű kihívást jelent, különösen kényszerhelyzetben. Az Euro-money ebben az időszakban figyelemreméltónak találta, hogy az export ösztönzésére a Magyar Nemzeti Bank 1982. június 14-én 6,9 százalékkal leértékelte a forintot, és emellett központi árintézkedések is történtek a belső egyensúly javítása, valamint az import-takarékosság érdekében. Ezekre a hagyományos pénzügyi lépésekre tehát a fentebb említett pszichológiai összefüggések miatt is szükség volt. A Nemzeti Bank éves jelentése ezt úgy fogalmazza meg, hogy a kormány megerősítette alkalmazkodási politikáját. Az eredmény, hogy javult a folyó fizetési mérleg, az összetartálékok pedig (arany és konvertibilis valuta) 1983 decemberére 1,9 milliárd dollárra nőttek. Ez már majdnem féleves import finanszírozására elegendő, szemben a másfél évvel korábbi, alig 8 hetes tartalékkal. Javult a keresedelmi mérleg, és így az 1981-es 727 millió dolláros deficit 1982-re 63 millióra csökkent. 1983-ban már 297 milliós többlettel zárult a konvertibilis elszámolású folyó fizetési mérleg. Ennek egyik tényezője az idegenforgalom élénkülése: több új szálloda épült, könnyebben jutnak a külföldiek vízumhoz és a forint leértékelésével is vonzóbbá vált Magyarország.

Ilyen gyorsan elesitult volna a vihar? Azért ezt nem lehet mondani. 1983 márciusában, egy újabb magyar hitel szervezésekor a Wall Street Journal, amelynek munkatársai már tudták, hogy a kölesönüzet létrejön, azt írta, hogy ennek ellenére „nem várható Magyarország visszatérése a pénzpiacra”. Azóta az események erre az állításra alaposan rácafoltak.

Válogatásunk, adósságtörténetünk valószínűleg töredékes, esetenként talán pontatlan is. A történet sajátos feldolgozásával két fő célunk volt: egyrészt bizonyítani akartuk az olvasónak, hogy Magyarország pénzügyi szempontból akkoriban valóban igen súlyos helyzetben volt, másrészt azt is érzékeltetni kívántuk, hogy az események a gazdaságirányítás csaknem minden összetevőjére hatással voltak, és talán még vannak is. Hiszen a fizetőképesség megőrzése (bár nyilvánvalóan sok minden mást megelőző fontosságú esemény volt) együtt járt áremeléssel, a nemzeti valuta leértékelésével, kényszerű importkorlátozással; befolyásolta az életszínvonal-politikai célokat; és mindezek feszültséget, bizonytalanságot okoztak tervezésben, cselekvésben egyaránt. Valamiképpen tehát mindannyiunkra hatással volt a hitelválság.

Az adósságtörténelem hazai sajtótörténete

Az természetesen gazdaság- és tájékoztatáspolitikai döntés kérdése, hogy ilyen jellegű információkból mi jelenik meg a hazai sajtóban. Ennek megítélése nyilvánvalóan nem tartozik elemzésünk témakörébe. Bár újságíróként annakidején némiképp visszaéreztem, hogy a magyar sajtó néhány hasonló gonddal küzdő ország (például Románia, Lengyelország, Jugoszlávia) adósságválságáról olyan részleteket közölt, amelyeket a hazai krízishelyzetről nem. A kritikus hónapokban sokat beszélünk arról, hogy vajon ha Magyarország kénytelen lenne átütemezést kérni, azt a sajtóból tudnánk-e meg és ha, igen akkor melyikből. A

szakújságírók többsége ugyanakkor eléggé beavatott ahhoz, hogy helyzet-jelentését megfelelő fogalmazással, szerkesztéssel közölje olvasóival. Azt, hogy miért is szántuk rá magunkat erre a vizsgálódásra, részben ez magyarázza, részben pedig az a gazdaságpolitikai tény, hogy a legtöbb intézkedés különösebb indoklás nélkül is jelzi a gazdasági folyamatokat. Elemzésünkben természetesen figyelembe vettük vezető gazdaságpolitikusok beszédeinek megjelent szövegeit, valamint írásait is; jóllehet azzal tisztában vagyunk, hogy az esetenként általános utalások a helyzetre főként a vájtfulűkek vagy az amúgy is beavattak részére jelentenek információt. (Az azonos tartalmú hírekre általában csak az egyik lap alapján hivatkozunk.)

1982 február

A Népszabadság és a Magyar Hírlap elsősorban a következő figyelemreméltó külgazdasági témákkal foglalkozott: gazdasági visszaesés, munkanélküliség, az olajárak csökkenése, élelmiszer-áremelés Romániában, a Szibériát Nyugat-Európával összekötő gázvezeték építése körüli politikai csatározások, az USA és Nyugat-Európa közötti vita kamatokról, protekcionizmusról.

II. 3. Népszabadság: Az amerikai külügyminisztérium bejelentette, hogy a kormányzat 71 millió dollárt fizet ki azoknak a bankoknak, amelyek lengyelországi hitelnújtására fizetési garanciát vállalt. A külügyminisztérium szóvivője hozzátette, hogy az átvállalás ellenére *Lengyelország fizetéseképtelenségét nem jelentik be, mert az szerinte zavarokat idézhetne elő a nyugati pénzvilágban.* (A mi kiemelésünk: F. Z. — M. K. M.)

II. 4. Népszabadság: Könyvismeretetés Brüll Mária: Forint, dollár, arany című kötetéről. „... mondhatnánk azt is, hogy a könyv talán azért született, hogy a magyar pénzügyi, gazdaságfejlesztési szándékok — a nemzetközi pénzügyek szövevényébe belehelyezve — érthetőbbé, megvalósításuk lehetőségéi világosabbá váljanak.”

II. 6. Népszabadság: úgynevezett mínuszos hír: A Világbank első elnökhelyettese Bukarestben tárgyalt arról a 95 millió dolláros kölcsönről, amelyet a pénzügyminisztérium Románia mezőgazdasági fejlesztési programjához ad. Az információ a lap saját tudósítójától származik.

II. 11. Magyar Hírlap: Gazdasági hír, hogy a Szovjetunió két francia banktól 140 millió dolláros hitelt vett föl a gázvezeték építésére, továbbá, hogy két svéd bank 200 millió dolláros áruvásárlási hitelt nyújt a Szovjetuniónak.

II. 19. Népszabadság: Az egyik gazdasági hírösszefoglaló címe: A Lengyelország elleni amerikai lépések az egész szocialista közösséget veszik célba.

Március

Fő témák: olajárak; recesszió; Kína gazdaságpolitikai törekvései; áruhiány Jugoszláviában; magas kamatok (figyelemre méltó, hogy a magas amerikai kamatlábakat senki sem hozta összefüggésbe azzal, hogy ezek növelik az adósságszolgálati terheket).

III. 3. Veress Péter szokásos évi sajtótájékoztatójáról részletesen beszámolnak a lapok. A Népszabadság tudósítója a többi között a következőket emelte ki: „A miniszter rámutatott, hogy a szocialista országok integrációja, együttműködése a nehezebb viszonyok próbáját is kiállta, és nagy szerepe van abban, hogy a magyar gazdaság — növekvő gondjai ellenére — nagyobb megrázkódtatás nélkül viselte el a világgazdaság és a nemzetközi politika hátrányos fejleményeit.”

A Magyar Hírlap tudósításában új elemek is állnak: „A hidegháborús hangulatkeltés gyengíti egyes nyugati országok üzleti és pénzügyi köreinek a gazdasági pangás miatt amúgyis *elbizonytalanodott érdeklődését* a szocialista országok, köztük hazánk iránt”. (A mi kiemelésünk: F. Z.—M. K. M.)

III. 12. Kádár János látogatást tett a Külkereskedelmi Minisztériumban. Az eseményről mindkét lap beszámolt.

Veress Péter tájékoztatójában csakúgy, mint néhány nappal korábban utalt arra, hogy a magyar gazdaság a növekvő gondok ellenére is nagyobb megrázkódtatás nélkül viselte el a külső körülmények kedvezőtlen változásait. A Népszabadság írta, hogy Kádár János „tolmácsolta a Központi Bizottság üdvözlését a külkereskedtem minden dolgozójának . . . kifejtette azt a meggyőződését, hogy odaadó munkájuk — a nehezebb körülmények között is — minden biznnyal a jövőben is meghozza a további sikereket.”

III. 25. Lázár György Tolna megyébe látogatott. Beszédében kifejtette, hogy továbbra is cél az elért életszínvonal megőrzése és az, hogy „ . . . ha szerényebb mértékben is, de tovább javítsuk népünk életkörülményeit. Önök tudják, hogy azok a viszonyok, amelyek közepette ezeket a feladatokat teljesíteniünk kell, nem a régié . . . a feladat ma sokkal nehezebb, mint korábban volt.” Az idézet a Magyar Hírlapból való.

Márciusban különben Marjai József Mexikóban és az NSZK-ban, Faluvégi Lajos pedig Latin-Amerikában folytatott gazdasági, pénzügyi tárgyalásokat. A lapokban olvashatók a megbeszélésekről szóló hírek.

Április

Fő témák: Franciaország gazdasági gondjai; a japán csoda; olajpiac.

IV. 8. Magyar Hírlap: Interjú Demcsák Sándorral, a Külkereskedelmi Bank vezérigazgatójával, „*Sötét kilátások?*” címmel. Az egyik alcím: „*pénzügyi válsággá alakulhat?*”. Az interjúban a Külkereskedelmi Bank tevékenységét mutatják be. Az utolsó kérdés viszont a világgazdaság egészével foglalkozik. „— A legutóbbi esztendőök eseményei alaposan felforgatták a pénzügyvilágot. Hogyan látja a világgazdaság mostani helyzetét egy magyar külkereskedelmi bank vezérigazgatója? — Ha egy szóval kellene válaszolnom a kérdésre, azt felelném: sötéten . . .

Szerintem a válság súlyosbodni fog, és könnyen átalakulhat egy mély pénzügyi krízissé. Különösen a fejlődő országok pénzügyi helyzete válságos. A fejlődők adósságának átfogó rendezésére és a jelenlegi helyett pozitív nemzetközi pénzügyi összefogásra volna szükség.” Figyelemre méltó, hogy a címben éppen ezeket a gondolatokat emelte ki a szerző (Lakatos Mária), hiszen az interjú egésze alapvetően másról szólt . . .

IV. 14. Magyar Hírlap: Híradás arról, hogy Lengyelország pénzügyminiszter-helyettese, valamint az országnak hitelező 500 nyugati bank képviselői aláírták Frankfurtban az 1981. évi tartozások átütemezéséről szóló jegyzőkönyvet. A hír részletezi a feltételeket is . . . Ugyanaznap számoltak be a lapok arról, hogy megbeszélést tartottak a Minisztertanács és a SZOT vezetői. A Népszabadság a többi között azt írja, hogy „ . . . a tanácskozáson véleményt cseréltek az idei népgazdasági terv teljesítéséhez szükséges tennivalókról. Egyetértettek abban, hogy a végrehajtásra a felkészülés időben és rendben megtörtént. Megállapították ugyanakkor, hogy a kitűzött feladatokat a vártnál is nehezebb feltételek között kell megvalósítani . . .”

IV. 15. Az Országos Anyag- és Árhivatal tájékoztatója az energiahordozók új fogyasztói áráról. A hivatal „a Minisztertanácstól kapott felhatalmazás alapján a háztartási energiahordozók és energiaszolgáltatások fogyasztói árát — a villamos energiát kivéve — átlag 25 százalékkal felemeli. Az eddigi fogyasztói árak ugyanis jelentősen elszakadtak az utóbbi években megnövekedett termelői áráktól, ezért igen nagy költségvetési támogatást tartalmaznak és nem ösztönöznek az energia takarékos felhasználására . . .” Ugyanebben a tájékoztatóban van szó arról, hogy a világgazdaság árak több éve tartó emelkedése miatt 50 százalékkal drágul az étkezési só. Ugyancsak megjelent a közlemény arról, hogy a kormány a SZOT véleményét figyelembe véve döntött „egyedülállóan

és nyugdíjszerű ellátások kiegészítéséről, a házastársi pótlék emeléséről.”

IV. 17. Magyar Hírlap: A lap beszámol arról, hogy Kádár János fogadta a 30 tagú Witteveen-csoportot. (Ez a bankszakembereket tömörítő konzultatív csoport — amelynek vezetője és névadója a Nemzetközi Valutaalap korábbi főtákará — időről időre megvitatja a világ pénzügyeit. Ugyanaznap a lap negyedik oldalán a Magyar Hírlap saját tudósítója röviden beszámol Méhes Lajos ipari miniszter előadásáról, amelyet 200 vállalatvezető számára tartott. „A politikai hideghullám a hitelfelvételeket is megnehezítette... a számítások szerint, a terven felül 500 millió dollárral kell a devizaegyenleget javítani, amiből 300 millió dollár jut az iparra.” (A mi kiemelésünk: F. Z.—M. K. M.) Megjegyezzük, hogy ekkor kezdődött a vállalatvezetők körében „mérlegakció” néven ismert program, amelynek az volt a lényege, hogy minden fellelhető tartalékot, árualapot fel kellett tární — persze kormányzati ellenszolgáltatás fejében.

IV. 20. Magyar Hírlap: A szokásos világgazdasági összefoglalóban olvastuk, hogy Argentína adósságállománya meghaladja a 32 milliárd dollárt. Ha az ország nem jut új hitelekhez, „kérnie kell adósságai átütendezését, sőt, még a fizetéseképtelenség bejelentése sem kizárt. Mindez erősen megrázná a nemzetközi bankvilágot, amelynek pozíciói a lengyel kölcsönök átütendezése miatt már valamelyest megrendültek.”

IV. 27. Magyar Hírlap: Rövid hír: A Közös Piac pénzügyminiszterei a szocialista országoknak nyújtandó hitelek feltételeiről tanácskoztak.

IV. 28. Magyar Hírlap: A tudósító beszámol a Magyar Nemzeti Bank közgyűléséről. „... A tőkés hitelpiaci feltételek nehezebbé váltak, a kamatlábak igen magas szintre emelkedtek. Az exportbővítő beruházások finanszírozásához az arab térségben működő bankoktól 150 millió dollárt, amerikai, japán és nyugatnémet bankoktól

400 millió dollár hitelt vettünk föl.” Mindez természetesen 1981-re vonatkozik.

Áprilisban Kádár János az NSZK-ba, Marjai József pedig az Egyesült Államokba utazott.

Május

Fő témák: olajtermelés és olajkereslet; a Falkland-háború gazdasági következményei; terjed a protekcionizmus; Világbank-hitelek fejlődő országoknak (ez új elem a hírszolgáltatásban.)

V. 4. Magyar Hírlap: Egy mondat a „Pénzszűke-esztendők” című cikkből. „Washington nemrégiben — a lengyelországi rendkívüli állapot ürügyén — javasolta szövetségeseinek a szocialista országok számára nyújtandó hitelek megdrágítását.”

V. 5. Népszabadság: Timár Mátyás Londonba utazott. Az angol központi bankban tárgyalásokat folytat a magyar—angol pénzügyi és bankkapcsolatokról, valamint nemzetközi pénz- és hitelpiaci kérdésekről. Felkeresi a Magyar Nemzeti Bank legfontosabb angol kereskedelmi bankpartnereit. (A magyar sajtóban viszonylag ritka, hogy előre ilyen részletességgel közlik egy bankvezető külföldi programját.)

V. 11. Népszabadság: Timár Mátyás hazaérkezett Londonból. A tárgyalásairól szóló hír beszámol arról is, hogy az előzetesen jelzett megbeszéléseken kívül a Nemzeti Bank elnöke találkozott Howe pénzügyminiszterrel és Lord Cookfield kereskedelmi államtitkárral.

V. 13. Népszabadság: a Marjai József egyesült államokbeli látogatásáról szóló MTI-összefoglalóból kiderül, hogy a Minisztertanács elnökhelyettese találkozott az amerikai pénzügyi és kereskedelmi élet több jelentős vezetőjével — mind kormányzati tagokkal, mind pénzintézeti és iparvállalati vezetőkkel.

V. 15. Magyarországon tartja közgyűlését a FIT, a Nemzetközi Kereskedők Szövetsége. A társaság vezetőjével, Georges Lazarral készített interjút a Magyar Hírlap. Ebben szó van arról, hogy ha egy-egy nagy adós ország fi-

zetésképtelenné válna, akkor összeomlana a pénzvilág, ezért célszerű átütemezést kezdeményezni — és megengedni. Sok országnak azonban még ez sem lehet megnyugtató megoldás, mert csupán a kamatok törlesztése felemészti az exportjövedelmek nagy részét. — Ugyanezen a napon a Népszabadság közli azt az írást, amely Havasi Ferencnek a XXI. Közgazdász Vándorgyűlésen elhangzott előadása alapján készült. Ebben szó van arról, hogy „... országunk helyzetéből és adottságaiból következik gazdaságunk nyitottsága... Az ilyen gazdaságpolitikának minden bizonnyal vannak veszélyei is... Előre nem látható gazdasági körülmények vagy politikai konfliktusok komoly gondokat okozhatnak... Mint ismeretes, nemrégiben felvételt nyertünk a Nemzetközi Valutaalapba. Tagságunk a Nemzetközi Valutaalapban várhatóan javítani fogja hitelfelvételi lehetőségeinket a tagországok bankjainál, s ha a Világbankba is felvételt nyerünk — ez folyamatban van —, részt vehetünk olyan pályázatokon, amelyeket ez az intézmény finanszíroz más országokban, és módunk lesz néhány olyan program megvalósítására is, amelyhez közvetlenül számunkra is hitel nyújt a Világbank.”

V. 28. A Népszabadság az MTI alapján közli, hogy „a Minisztertanács csütörtöki ülésén az Országos Tervhivatal elnöke jelentést tett az 1982. évi népgazdasági terv végrehajtásának eddigi menetéről. A kormány a helyzet elemzéséből és főleg a nemzetközi gazdasági feltételek rosszabbodásából levonható következtetések alapján a minisztériumokat és az országos hatáskörű szerveket arra kötelezte, hogy a tervezett célok eléréséhez tegyenek további intézkedéseket az exportképes termelés növelésére, az energiával, az anyaggal való takarékoság fokozására, a költségvetési és az egyéb kiadások mérséklésére.”

V. 29. Népszabadság: Ballai László, a Központi Bizottság osztályvezetője „Életszínvonal-politikánk” címmel írt cikket a lapban. Ebben hangsúlyozza,

hogy „... legfontosabb két fő célunk ma a külgazdasági egyensúly megteremtése és egyidejűleg az életszínvonal megőrzése.” Végül felhívja a figyelmet: „... a nemzetközi pénzügyi lehetőségek romlása közepette nagyon fontos, hogy menet közben állandóan számba vegyük: hol tartunk a feladatok végrehajtásában, újra és újra soroljuk a teendőket, nem veszítve közben szem elől a követendő fő irányt.”

Június

Fő témák: szovjet—amerikai gabonakereskedelem; embargó; autóipar, amerikai költségvetési deficit; japán—amerikai és amerikai—nyugat-európai érdekelletétek.

VI. 1. Népszabadság: A belföldi hírek között szerepel az MTI alapján, hogy megkönnyítették az aranytárgyak felvásárlását.

VI. 4. Magyar Hírlap: Hír arról, hogy Mexikó adóssága elérte az 57 milliárd dollárt, ezzel szemben valutatartalékai 3,9 milliárdra csökkentek.

VI. 8. Mindkét lapban bejelentik a benzin és a sör árának emelését, „az éves terv előirányzataival összhangban”.

VI. 18. Magyar Hírlap: Tudósítás az Országgyűlés nyári ülészakáról. Néhány mondat Hetényi István pénzügyminiszter exorzéjából: „Magyarország számára a külső egyensúlyi követelmények teljesítése idén tovább nehezedik... Magasra szöktek a felvehető hitelek kamatai, és megszokadt a hitelek normális áramlása... Ma már nem elég a külkereskedelmi forgalom egyensúlyban tartása, hanem az exportnak a külföldről felvett hitelek törlesztésére, a kamatok fizetésére is fedezetet kell teremtenie...” (A mi kiemelésünk: F. Z. — M. K. M.)

VI. 26. Közlemény a Központi Bizottság üléséről. „... A nemzetközi gazdasági körülmények a korábbinál is nehezebbé váltak, az értékesítési lehetőségek és a pénzügyi feltételek tovább romlottak. Mindezek ellensúlyozása a népgazdaság teljesítőképeségének fokozását követeli meg.” Majd lejjebb:

„... Az árfolyampolitika továbbra is segítse a népgazdaság egyensúlyának helyreállítását, a forint stabilitásának a védelmét.”

Július

Fő témák: szovjet—nyugat-európai gázvezeték; amerikai embargó; lengyel adósságtörlesztés; OPEC miniszteri konferencia; olajpiac.

VII. 8. Mindkét lap közli, hogy Magyarország a Világbank tagja lett.

VII. 13. Magyar Hírlap: Megjelenik a Pénzügyminisztérium és a Magyar Nemzeti Bank közös közleménye. „Július 13-tól a konvertibilis devizák forint-árfolyamának változásával összefüggésben a külföldre utazó magyar állampolgárok részére forintban meghatározott vásárlási keretek emelkednek.” 12 000 forint helyett 12 800 forintért lehet vásárolni konvertibilis valutát. (Ebből kiszámítható, hogy a forint leértékelése 6—7 százalékos körüli.) Ugyanebben a számban: összefüggés az argentin és a mexikói eladósodásról. A szerzők (Gonda—Szentgáli) igen szellemesen összefüggésbe hozzák a peso 22 százalékos leértékelését az adóssággondokkal.

VII. 27. Az Országos Anyag- és Archivátal és a Belkereskedelmi Minisztérium közli, hogy emelkednek a pörkölt-kávé-árak. — „külgazdaságunk egyensúlyának javítása érdekében”.

VII. 28. Mindkét lap beszámol arról, hogy a Magyar Nemzeti Bank a beruházási hitelkereten belül a tervezettnél több kölcsönt nyújt exportfejlesztő beruházásokra. Vagyis 9,7 milliárd forint helyett 10,2 milliárdot.

Augusztus

Fő témák: acélipari háborúskodás a nagy exportőrök között; munkanélküliség; és a hónap második felétől: *nemzetközi eladósodás, bankcsődök.*

VIII. 3. Magyar Hírlap: Összefoglaló Kuba gondjairól: bár jó a cukortermés, az alacsony árak miatt csökkennek a devizabevételek. Kevesebb pénz jut import-alapanyagra, ezért sok helyütt

csökkentik a munkaidőt. — Továbbá: Lengyelország nem tudja visszafizetni az 1982-ben esedékes tartozásait. ”A kamatvisszafizetést csak akkor tudja teljesíteni a legyengült lengyel gazdaság, ha újabb hitelekhez jut.”

VIII. 6. Magyar Hírlap: A lap publicistája közli, hogy „a lakosság pénzbevételei meghaladták az előirányzott mértéket” és hogy „ez az emelkedés nincs arányban a teljesítmények növekedésével.” A cikkíró a terv előirányzatait veti össze az első félév adataival.

VIII. 10. Közlemény „központi fogyasztói árintézkedésekről” Eszerint: Az éves népgazdasági terv teljesítése a vártnál nehezebb külgazdasági feltételek között folyik, s ezért az egyensúly javítása az előirányzottnál nagyobb teljesítményeket, több anyagi eszközt igényel... a kiegyensúlyozott áruellátás, az árualap és a vásárlóerő összhangjának megőrzése néhány központi fogyasztói árintézkedést is szükségessé tesz. A kormány olyan fogyasztói ár-emelkedéseket határozott el, amelyek egyidejűleg a gazdasági egyensúly javítását, a fogyasztás tervezett keretek között tartását, az állami ártámogatások csökkentését, a költségvetés kiadásainak mérséklését szolgálják.” Megdrágult tehát: a kenyér, a liszt, a déli gyümölcs, több fűszer, a kakaó, a csokoládé, a rizs — továbbá szeptember elsejétől a távolsági személyszállítás.

A Magyar Hírlap ugyanebben a számban külföldi gazdasági híreket is közöl: A Banco Ambrosiano olasz magánbank csődjét, valamint azt, hogy Argentína szeretné újratárgyalni 36,6 milliárd dolláros adósságállományából 1982-ben esedékes 15 milliárd dollár törlesztés egy részének visszafizetési feltételeit. Az „Egy hét a világgazdaságban” című írás elemzést közöl a jugoszláv inflációról és eladósodásról. A cikkírók szerint a gazdasági egyensúly helyreállításaért nem kis áldozatot kell hozni — Ausztriától Olaszorszáig.

Ugyanezen a napon jelent meg a hír arról, hogy a Magyar Nemzeti Bank 260 millió dolláros hitelszerződést kötött a Manufacturers Hannover Trust Co. vezette bankcsoporttal.

VIII. 20. Népszabadság: Marjai József ünnepi beszéde Tápiószelén. „... Nagy dolog, hogy a bennünket különösen sújtó és mind szigorúbb világgazdasági körülmények között is helyt tudtunk állni, talpon tudtunk maradni.”

És befejezésül:

Ezután valósággal előzönlötték a napi sajtót is a külföldi híradások a nemzetközi eladósodásról. A Magyar Hírlapban öt egymás utáni napon sorban olvashattuk, hogy: Mexikó 90 napos halasztást kér 10 milliárd dolláros esedékes tartozásának visszafizetésére

(VIII. 24.); két amerikai bank csődbe jutott; híranyag Mexikó és Argentína fizetési gondjairól (VIII. 25.); Jugoszlávia pontosan fizeti vissza külföldi adósságait, és csak a zágrábi kereskedelmi bank marad el alkalmanként az esedékes törlesztéssel (VIII. 26.); elemzés a mexikói adóssághegyről (VIII. 27.); összeállítás a nemzetközi pénzpiac fejleményeiről, a nagybankok csődjéről (VIII. 28.).

Az események kétségkívül felgyorsultak.

ABSTRACT: This article examines the most critical period of the international monetary crisis: the events between February and September, 1982 — or more exactly, not the events themselves but how they were reflected by Hungarian newspapers.

Dobossy Imre—Kulcsár László

Ökológiai tudat és tömegkommunikáció

A szerzők — egy szovjet—magyar kutatás keretében — empirikus szociológiai vizsgálatot végeztek Budapest és az ország felnőtt lakossága körében. Céljuk az ember és a környezet viszonylatrendszeréhez kapcsolódó tudatjelenségek társadalmi összetevőinek feltárása volt. Az alábbiakban válogatást közlünk a magyar eredményekből, amelyeknek elemzése jelenleg is folyik.

A környezetvédelemmel kapcsolatos kommunikáció- és tudatvizsgálatok fontosságát nem kell különösképpen indokolni; aktualitásukat pedig különösen nem. A környezetvédelem és a környezetszennyezés egy tágabb, összetettebb jelenségkör része, amely az ember és a természet, az ember s az általa kialakított környezet sokrétű, bonyolult viszonylatrendszerét foglalja magába. Az ide kapcsolódó tudati jelenségek (érdekek, vélemények, ismeretek, értékek, attitűdök) feltevésünk szerint az ökológiai „tudatnak” azt a részét alkotják, amelyek az emberek mindennapi életével, tevékenységével szorosabb kapcsolatban vannak. Nyilvánvaló, hogy e tudatjelenségek mozgásfolyamatai, intenzitása, dinamikája nem választható el a társadalom gazdasági folyamataitól, de a tömegkommunikációs eszközök tevékenységétől sem.

Tapasztalataink szerint az emberek többsége érzékeli, hogy az ökológiai problémák jelen vannak mindennapi életünkben, különösen a nagyvárosi környezetben. Az ország lakosságának 59 százaléka, a budapestiek 74 százaléka számolt be arról, hogy lakóhelye környékén gondot okozó környezeti problémák vannak.

Az emberek tudatában azonban nem-

csak a közvetlen környezetben észlelt problémák vannak jelen, hanem az egész országot, sőt az emberiséget veszélyeztető globális ökológiai jelenségek is. A lakosságnak mintegy kétharmad része olyan környezeti gondokat is említett, amelyek napjainkban az egész országot, illetve az egész emberiséget veszélyeztetik. Sajátosan eltérő fogalomkörben mozogtak e három szinthez (lakókörnyezet, ország, világ) kapcsolódó tartalmak. A *lakókörnyezettel* kapcsolatban elsősorban olyan urbanizációs, civilizatorikus gondok kaptak nagy jelentőséget, mint a szeméttelés, a szeméttárolás és -szállítás, valamint az infrastrukturális ellátottság minősége. Az *országnak* gondot okozó környezeti problémák közül a közvéleményt kiemelt helyen foglalkoztatta az ipari termelés hatásaképpen bekövetkező víz- és levegőszennyezés. Hasonlóképpen alakult a *globális* ökológiai veszélyek érzékelése is, azzal az eltéréssel, hogy a természetes vizek és a levegő szennyezettsége mellett nagy hangsúlyt kaptak az atomkísérletek és a fegyverkezési verseny.

Ennek a problémastruktúrának kialakulásában közvetítő láncszemként eltérő típusú érzékelési folyamatok, információs csatornák játszanak szerepet.

Információszerzés

Természetesnek kell tartanunk, hogy a közvetlen lakóhelyre jellemző ökológiai gondok szinte kizárólagos érzékelési formája a személyes tapasztalat (és valamelyest a személyközi kommunikáció), s ahogyan távol az ökológiai horizont, úgy válik egyre dominánsabbá a tömegkommunikációs üzenet, valamint úgy csökken, bár nem tűnik el a személyes tapasztalat információs értéke.

Az ökológiai problémákra vonatkozó tömegkommunikációs üzenet minőségének értékelése* során jelentősnek bizonyult azok aránya, akik szerint a tömegkommunikáció az ökológiai problémákkal kevesebbet foglalkozik, mint amennyit kellene (országosan 3,12, Budapesten 3,01). A legpozitívabb vélemények relative a közérthetőséggel kapcsolatban fogalmazódtak meg (3,90, illetve 3,80), de magas értéket kapott az őszinte, nyílt tárgyalási mód is (3,86, illetve 3,75). A tömegkommunikációs közlések tartalmukat tekintve nagyjából kifejezik az emberek többségének véleményét, és megközelítőleg egyeznek a válaszadók saját véleményével is. E jelenség mögött azonban az is meghúzódik, hogy az ország lakosságának mindössze 31 százaléka állította, hogy a tömegkommunikációs közlés teljes mértékben kifejezi az emberek többségének véleményét, s csak 22 százalék szerint találkozik maradéktalanul saját véleményével. A fővárosi lakosoknál ez az arány 34 és 19 százalék volt. A többség tehát kisebb-nagyobb eltérést érzékelt a közvélemény és saját, valamint a tömegkommunikáció felfogása között.

A közlések mennyisége mellett a *hasznosság* értékelése volt a legkritiku-

sabb, s itt mutatkozott egyedül lényegesnek mondható különbség az országos (3,51) és a fővárosi megítélés (3,27) között. Ebben az értékelésben közrejátszhat az is, hogy az emberek szinte a hatósággal egyenértékű funkciót tulajdonítanak (más megfelelő társadalmi-politikai intézmények hiányában) a tömegkommunikációs eszközöknek. Másfelől viszont csalódnak ez irányú várakozásaikban: sokan azt látják, hogy a tömegkommunikáció közvetetten sem ér el sikereket az ökológiai problémák csökkentésében.

A funkciókat sorra véve kiderült, hogy mind az ország, mind pedig Budapest lakossága úgy véli, hogy mindekelőtt az emberek *pro-ökológus viselkedésének* elérése érdekében van szükség a tömegkommunikációs közlésekre. Második helyen a *környezeti problémák megoldása érdekében* folyó (elvárt) tevékenység áll, amely arra a véleményre épül, hogy a rádió, a televízió és az újságok sokat tudnak tenni egy-egy ökológiai probléma megoldása érdekében. Az egyes funkciók jelentőségének megítélésében harmadik helyre került az ökológiai problémák *nyilvánosságának megteremtése*, a negyedik helyre pedig a *tájékoztató*, ismeretbővítő funkció.

Ismert és ismeretlen veszélyek

Az ökológiai problémák általában tehát jelen vannak a közgondolkodásban, mindössze az emberek egyötöde vélekedett úgy, hogy a környezetszennyezés Magyarországon nem jelent gondot. Részletesebben meg kell vizsgálnunk azonban azt, hogy bizonyos ökológiai folyamatokat, jelenségeket mikor milyen mértékben érznek jelenlévőnek, illetve e folyamatok, jelenségek bekö-

* A válaszolók az értékelési szempontokat (közérthetőség, őszinteség és nyíltság, a saját véleményével összhangban, az emberek véleményével összhangban, érdeklenség, hasznosság, közlések mennyisége) egy-egy ötfokú skálán helyezték el, amelyek átlagai kifejezik, hogy mennyire találják azokat jellemzőnek a tömegkommunikációs üzenetekre általában.

vetkezését milyen mértékben tartják súlyosnak. Nemcsak arról van szó, hogy az ökológiai tudat a rendkívül szerteágazó jelenségkörből milyen folyamatokat tartalmaz, hanem arról is, hogy egy folyamat valószínűségének és súlyosságának megítélése az ismereteken kívül *értékszempontokat* is foglal magába, amelyek összefügghetnek az érintettség jellemzőivel.

A bekövetkezés valószínűsége és súlyossága alapján az ökológiai jelenségeket négy csoportba sorolhatjuk. Az átlagon felüli valószínűséggel és súlyossággal jellemzett folyamatok jelentik a közgondolkodásban a Magyarországra vonatkozó *aktuális ökológiai veszélyeket*.

Az erdők területének csökkenése, a mérgező ipari hulladékok felhalmozódása, valamint a víz- és levegőszennyezés az egész társadalom megítélése szerint napjaink akut ökológiai problémái. A fővárosi lakosok településük jellegéből következően, az érintettség alapján fokozottan érzékenyek a zajártalomra és a városi zöldterületek csökkenésére.

A második típust a *potenciális ökológiai veszélyek* alkotják, vagyis azok a folyamatok, amelyeket az emberek súlyosnak ítélnék ugyan, de bekövetkezésüket az átlagosnál kevésbé tartják valószínűnek.

A jövőben gondot okozó ökológiai veszélyek — az emberek véleménye sze-

I. Aktuális ökológiai veszélyek

Az ország lakosai szerint	Mindkettő értékelése szerint	Budapest lakossága szerint
— a természeti erőforrások, nyersanyagok csökkenése	— az erdők területének csökkenése — a tavak és a folyók vízének szennyeződése — a levegő tisztaságának romlása — a veszélyes, mérgező ipari hulladékok felhalmozódása	— a fák, a zöld terület csökkenése a városokban — a zajártalom növekedése a városokban

II. Potenciális ökológiai veszélyek

Az ország lakosai szerint	Mindkettő értékelése szerint	Budapest lakossága szerint
— élelmiszerek minőségeinek romlása	— a szép tájak pusztulása — a termőföldek minőségének romlása — a környezetszennyezés okozta betegségek terjedése — az ivóvíz romlása	

rint — a szép tájak pusztulása, a termőföldek minőségének romlása, a környezetszennyezés okozta betegségek terjedése és az ivóvíz romlása. Feltehetően a vidéki lakosság véleménye tükröződik abban, hogy míg az ország lakossága körében kiemelt helyen szerepel, a főváros lakossága számára nem jelent potenciális ökológiai veszélyt az élelmiszerek minőségének romlása.

Azok az ökológiai jelenségek, amelyeket nagyon valószínűnek tartanak az emberek, de bekövetkezésüket nem ítélik súlyosnak, tulajdonképpen a *társadalom fejlődésével, modernizációjával természetszerűleg együttjáró* típust képviselik a közgondolkodásban. Objektíve lehetnek ezek komoly fenyegetést jelentő folyamatok, de a közvéleménynek általában véve *nincs kialakult veszélytudata* velük kapcsolatban.

A növény- és állatvilág károsodása, a „szemétermelés” fokozódása talán „fejlettségünk” egyik jeleként is szerepelhet az ökológiai tudatban, csakúgy, mint ahogyan a modern, lüktető nagyváros képéhez kapcsolódik a főként „nem nagyvárosi” emberek elképzeléseiben a zaj és a kevés zöldterület. A kívülállók számára ezek a fejlődés természetes velejárói, míg ahogyan láttuk, a folyamatokat belülről átélő fővárosi lakosok tudatában az első típusba, az aktuális ökológiai veszélyek körébe tartoznak.

A negyedik típust végül azok a jelenségek, folyamatok alkotják, amelyek átlagon aluli valószínűséggel és súlyossággal ítéltettek meg. Más szóval azt is mondhatnánk, hogy ezek *irrelevánsak az ökológiai tudat szempontjából*, a közgondolkodás szerint nem tartoznak e fogalomkörbe.

III. A társadalom fejlődésével természetszerűen együttjáró ökológiai folyamatok

Az ország lakosai szerint	Mindkettő értékelése szerint	Budapest lakossága szerint
— a fák, zöld területek csökkenése a városokban	— a ritka állatok, növények kihalása, pusztulása,	— a természetes erőforrások, nyersanyagok csökkenése
— a zajártalom növekedése a városokban	— a háztartási szemét, hulladék felhalmozódása	
	— az utcai személtelés növekedése	

IV. Az ökológiai tudat szempontjából irreleváns folyamatok

Az ország lakosai szerint	Mindkettő értékelése szerint	Budapest lakossága szerint
	— a történelmi műemlékek pusztulása	— az élelmiszerek minőségének romlása
	— az éghajlat megváltozása	
	— a természetes gyógyító eljárások, gyógymódok kihalása	
	— a természetben való kapcsolódás, pihenés lehetőségeinek csökkenése	

A további elemzéseknek többek között az lenne a szerepe, hogy feltárják egyrészt az egyes típusok fluktuálódását, másrészt a különböző társadalmi rétegek, csoportok sajátos ökológiai problémaképének struktúráját.

Értékszempontok

A környezetvédelmi tevékenység — céljait tekintve — minden esetben bizonyos *értékek védelmére* irányul, de hogy mely értékeket fenyeget ily módon veszély, s melyiket jobban a másikkal, azt az ökológiai tudatra ható (társadalmi) tényezők valószínűsítik. Az egyes értékek veszélyeztetettségét az ország, illetve a főváros lakossága hasonlóan ítélte meg. Előtérbe kerültek azok az értékek, amelyeknek emberi, egzisztenciális jelentősége van, és háttérbe szorultak a társadalom fejlődésére, a társadalmi-gazdasági-kulturális folyamatokra utaló értékek. Feltéhetően a városi életmód fejeződik ki abban, hogy a budapestiek nagyobb arányban említették a környezetvédelem céljaként a természet megbolygott egyensúlyának helyreállítását.

Az *ökológiai problémák okait* illetően sem tapasztalható nagy mértékű eltérés az ország közvéleménye és a fővárosi lakosság véleménye között: *a válaszolók mindennél az állampolgári felelőtlenség, közömbösség szerepét hangsúlyozzák.*

A közgondolkodásban az ökológiai problémák elsődleges okait konkrétan az anti ökológus emberi viselkedés (65 százalék), az ipari és mezőgazdasági termelés (40 százalék), valamint a környezetvédelmi technológia fejletlensége, kialakulatlansága (24 százalék), továbbá a társadalmilag nem hatékony jogi szabályozás (23 százalék), tényezői alkotják.

A *problémák megoldásához vezető intézkedések* szorosan kapcsolódnak a feltételezett okokhoz. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az ökológiai tudatban a környezeti problémák megoldásához vezető intézkedések egyrészt a tudati beállítottság megváltoztatásán

keresztül az emberek viselkedésének befolyásolására vonatkoznak (42 százalék), másrészt pedig a termelés és a technológia fejlesztését (39 százalék), egy hatékonyabb jogi szabályozást (32 százalék), és az ellenőrzési rendszer szigorítását (30 százalék) célozzák.

Az érzékelt ökológiai problémák egyik kiemelkedő területe — mint említettük — az emberi viselkedés. Ezt mutatja az is, hogy a lakosság a közvetlen környezetben észlelt problémák közül a *szemetelést* emelte ki, az ökológiai problémák okaként az *emberi felelőtlenséget* hangsúlyozta, megoldásaként pedig első helyen az *emberek tudatának fejlesztését* említette. Ebben a megvilágításban szinte természetesnek tekinthetjük, hogy a tömegkommunikációs eszközöknek az ökológiai problémák csökkentésére hivatott funkciói közül első helyen szerepelt a pro-ökológus viselkedés fejlesztése az emberekben. Ilyen előzmények után érdekes lehet annak vizsgálata, hogy az emberek tesznek-e valamit környezetük védelmére, javítására, és ha igen, milyen aktivitást fejtenek ki.

Környezetvédők és „környezetvédők”

Adataink szerint a lakosságnak mintegy háromnegyede tevékenyen részt vesz környezeté állagának megóvásában, illetve javításában. Az emberek vidéken sokkal szorosabb kapcsolatban vannak az ökológiai környezettel, ez megmutatkozik abban is, hogy a budapesti lakosság esetében ez az arány alacsonyabb volt, mint a vidék lakossága körében. Ha megnézzük azonban azt, hogy a deklarált aktivitás mögött milyen tartalom húzódik meg, kiderül, hogy az emberek egyfajta *passzív környezetvédő tevékenységre gondolnak* elsősorban, azaz nem szemetelnek, betartják a környezetvédelmi előírásokat, szabályokat, vigyáznak a természetre, rendet tartanak a ház körül, ügyelnek annak tisztán tartására. Említési gyakoriságát tekintve csupán harmadik helyen szerepel az a tartalomcsoport, amely már némi aktivi-

tást is feltételez. Ide azokat a válaszokat soroltuk, amelyek növényvédelemre, növénytelepítésre vonatkoznak. Figyelemreméltó, hogy azok, akik saját bevallásuk szerint nem tesznek semmit környezetük védelmére, javítására, tételességüket azzal magyarázzák, hogy — mások — nem szerveznek semmit, nem szóltak nekik, így nem tudják mit tethetnének.

Az emberek tehát eltérő módon értelmezik a környezetvédelmi aktivitást. A többség, aki deklaráltan kifejti ilyen tevékenységet, elsősorban annak passzív formájára gondol, míg azok, akik nem tesznek semmit, valamilyen külső szervezésre, irányításra várnak, ami viszont a környezetvédelmi tevékenység aktívabb formáját feltételeznél.

Tisztább képet kapunk a környezetvédelmi aktivitás iránti készségről, ha

megnézzük, mit tennének meg az emberek a környezet védelme, javítása érdekében. Ezt tíz kijelentés segítségével vizsgáltuk, és arra kértük az embereket, hogy mondják meg mindegyikről, hajlandók lennének megtenni vagy nem. A kijelentések három csoportba sorolhatók, amelyek egyben megfelelnek három viselkedési típusnak is.

Az ország lakosai és ezen belül a vidéki emberek az ökológiai gondok megoldására szívesebben vállalnának valamilyen aktív cselekvő vagy intézkedő magatartást. A fővárosiak viszont — az ország lakosságához viszonyítva — inkább anyagi áldozatot vállalnának. Ez a megállapítás azonban csak egy tendenciát jelez, hiszen a három viselkedéstípus iránti érdeklődés (amit az átlagok jeleznek) a fővárosi lakosok körében egyformán alacsony. A főváro-

	Az ország lakosai (index*)	Budapest lakossága (index*)
I. típus: Anyagi áldozatot hozó		
fizetne az utca takarításáért	0,22	0,36
a fizetése egy részét befizetné környezetvédelmi célokra	0,16	0,16
többet fizetne a busz-, villamosjegyekért, ha azt a pénzt a járművek tisztaságára, műszaki állapotának javítására fordítanák	0,10	0,10
átlag:	0,16	0,21
II. típus: Aktív cselekvő		
vállalná házuk környékének tisztán tartását, takarítását	0,77	0,22
részt venne a környezetvédelmi társadalmi munkában, ha szerveznék	0,64	0,44
részt venne a környezetvédelmi társadalmi órség munkájában	0,40	-0,04
átlag:	0,58	0,21

* Az indexet az $\frac{a-b}{a+b}$ képlet alapján számítottuk ki. Ez a hajlandóság mértékét mutatja úgy, hogy +1 felé haladva magas fokú, -1 felé haladva pedig alacsony fokú hajlandóságot jelez.

III. típus: Az intézkedő

rászólna a szemelendő emberekre	0,68	0,46
személyesen tiltakozna annál a vállalatnál, intézménynél, amelyik a lakóhelye környezetét szennyezi	0,54	0,40
rendszeresen felhívna az illetékesek figyelmét a környezetet veszélyeztető problémákra, gondokra	0,48	0,04
beírna a rádióba, a televízióba vagy az újságoknak, hogy az ország nyilvánossága elé vigye a környezetet veszélyeztető problémákat, gondokat	0,10	—0,06
átlag:	0,45	0,21

siak nagyobb anyagi áldozat vállalására való készsége is a piszkos, takarítatlan utca kapcsán emelkedik ki, vagyis ott, ahol a városi embert közvetlenül érintik a környezeti problémák.

Az *aktív cselekvés* vállalása mögött is feltehetően egyfajta érintettség húzódik meg, hiszen a vidéki ember szükség-szerűen saját maga tartja tisztán, takarítja lakóhelye környékét, és ezt túlnyomó többségük vállalja is (index: 0,70), míg a városi lakókörnyezetben ez szervezési, együttműködési problémákat okozhat, melyeknek hatása megmutatkozik a fővárosiak válaszaiban (index: 0,22). Az aktív cselekvés társadalmi munkában való kifejezésének mindkét formáját szívesebben vállalja az egész ország lakossága, mint a fővárosiak. Sőt ez utóbbiaknak több mint a fele elutasítja a környezetvédelmi társadalmi őrsgben való részvételt, míg az ország lakosságának majd háromnegyede hajlandó lenne rá.

Az *intézkedő magatartástípuson* belül leghatékonyabbnak a közvetlen nevelést (rászólni a szemelendőkre) és a kör-

nyezetet szennyező vállalatoknál történő személyes tiltakozást tartják az emberek. Ezt mutatja, hogy a legtöbb megkérdezett e két viselkedésformára lenne hajlandó környezet védelme, javítása érdekében. Az illetékesekhez való fordulás kérdésében figyelemre méltó eltérés tapasztalható az ország lakossága és a fővárosiak között. Az ország lakosságának többsége környezete védelmében vállalná ezt az intézkedési formát is, a fővárosiak jelentős hányada (48 százaléka) viszont elutasította.

Sajátos kettősség figyelhető meg a tömegkommunikációs eszközök megítélésében. A korábbiakban már említettük, hogy az emberek mennyire fontosnak tartják a tömegkommunikációs eszközök nevelő szerepét a pro-ökológus viselkedés kialakításában. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a környezet védelmében, javításában a rádió, a televízió és a sajtó biztosította nyilvánosságot már nem érzik ilyen hatékonyaknak. Erre utal, hogy erősen megosztja az embereket a tömegkommunikációs eszközök nyújtotta nyilvánosság igénybevételére való hajlandóság.

ABSTRACT: The authors — within the frames of a joint Hungarian—Soviet research — carried out an empirical sociological study among the adult population of Hungary. Their investigations were aimed at revealing the social components of certain phenomena in consciousness which concern the system of relationships between man and his environment. Here we publish a selection of the Hungarian results still under analysis.

Barcy Magdolna—Hanák Katalin

Család és televízió

A Bayerischer Rundfunk által szervezett nemzetközi kutatássorozat — a Prix Jeunesse — ezúttal a család televíziós ábrázolásával foglalkozott. A kísérleti jellegű kutatásban Ausztrália, Dánia, Magyarország és Nagy-Britannia vett részt.

Az első próbálkozásokon kívül a „kísérlet” jelzõt az is indokolja, hogy a megfigyelés mindössze egy műsorhétre terjedt ki¹. A vizsgálat fő módszere — az alapvetõ statisztikai megfigyelések mellett — a beható tartalmi elemzés volt. A teljes műsorhét programját képmagnón rögzítettük, majd kiválogattuk azokat a programokat, amelyek szorosabb vagy lazább szálon a családhoz kötõdtek. Értelmszerûen egy műsorhét programjaiból csak tendenciák tárhatók fel. De ha figyelembe vesszük a témakörben eddig megjelent tanulmányokat is, akkor már kirajzolódnak a család-problematikában és azon túl is bizonyos egyezések és különbségek az eltérõ társadalmi rendszerû országok televízió-programjaiban.

A család az amerikai képernyõn

1980-ban a washingtoni Fehér Ház családi kérdésekrõl szóló konferenciájára a Pennsylvániai Egyetem kutatócsoportja — G. Gerbner vezetésével — beszámolót készített². Tanulmányukban az amerikai tömegkommunikációs eszközöket (tévé, magazinok, képregények, filmek stb.) tanulmányozták abból a szempontból, hogy mit közvetítenek a családról ezek a médiumok. Eredményeikbõl — röviden — csak a tévérõl szólókat ismertetjük.

Az amerikai tévé külön speciális „iparágat” fejlesztett ki a mai amerikai család ábrázolására. A fõműsoridõ előtt sugárzott ún. szappanoperák túlnyomó többsége a szerelemrõl és ezzel szoros összefüggésben az amerikai családi életrõl szól. Célközönségüket az otthon tartózkodó háziasszonyok és a gyerekek alkotják. De az esti fõműsorok 43 százaléka is a családról szól. (Összehasonlításként: a munka csupán a műsorok 14 százalékanak témája.)

Annak ellenére, hogy fõként nõknek szánták ezeket a műsorokat, a belõlük kibontakozó kép egy maszkulin világot tükröz. A szereplõk háromnegyede férfi, s a férfiszereplõk (fiktív, dramatikus műsorokról van szó) nemcsak számszerûleg uralják a képernyõt, de élet- és mozgásterük is sokkal szélesebb, mint a nõké. Míg ez utóbbiak fõként konvencionális szerepekben (anya, szerelmes, háziasszony) láthatók, a férfiak világa kibõvül az otthonon kívüli kapcsolatokkal, a munka, a hivatás az önérvényesítés színtereivel is.

A nõk nagy többsége csak a házassággal szigorúan összekötve (leendõ házasság vagy már házasságban élõ) jelenik meg az amerikai televízióban. A programok nõszereplõinek szinte elengedhetetlen jellemzõje a családi állapot. Míg az összes nõszereplõ alig egytizedénél nem lehetett megállapítani, hogy férjheztek-e, addig a férfiszereplõk ne-

gyedéről nem derül ki, hogy nők vagy nőtlenek-e. A műsorok mindkét nem képviselőit a valóságosnál sokkal gyakrabban ábrázolják még a házasság előtt. A valóságban a férfiak 26 százaléka nőtlen, a filmekben 45 százaléka. A nőknek csak 21 százaléka él a valóságban család nélkül, a filmekben arányuk 45 százalékos. Ez főként a fiatalokra vonatkozik, a műsorokból úgy tűnik, hogy az idősebbeknél már nincs szerelem (és magány) az ő természetes létformájuk a házasság.

Az amerikai családról szóló fiktív műsorokban háromféle nőtípussal találkozhatunk. A szerelmes nővel, aki végül is házasságot köt, otthont teremt és ezzel megszűnnek a bonyodalmak, jórészt az élete is lezárult: révbe jutott. A második típus a dolgozó nő, aki viszont otthon — mintegy büntetés-ként — sikertelen. A harmadik a karrierre vágyó hölgy (a carrier woman), aki életében sokat szenved, de győz. Sikeréért azonban ő is megfizet: kevéssé nőies tulajdonságai miatt magányos marad.

A férfiak ezzel szemben egyformán sikeresek otthon és a munkában. Náluk a házasság nem az élet betetőzését jelenti, sőt ezzel nyílik meg számukra az út a karrier, egyéni céljaik megvalósítása felé. A nők elszűrülnek a házasságban, a férfiak a házasságban válhatnak színes egyéniségekké.

Más vizsgálatokból is tudjuk, hogy az amerikai televízió szereplői nem képezik le a valóságos társadalmat. Főként életkorukat és társadalmi státusukat tekintve aszimmetrikus a kép. Szinte minden szereplő a középosztályhoz tartozik, a munkásosztályból származó hősök csak 6 százalékos arányban jelennek meg. De ha fel is bukkan a képernyőn egy fizikai munkát végző ember, gyerekeiről hamarosan megtudjuk, hogy mint fellelé mobil hősök, éppen kitörni készülnek apáik osztályából. Hasonlóan torzul a szereplők kora is: a fiatal középkorúak (30—40 évesek) tűnnek fel leggyakrabban a képernyőn.

A családdal kapcsolatos értékek jócskán tradicionális és konzervatív világgépet tükröznek. A középosztályhoz tartozó hősöknek megfelelően a legfőbb

érték a biztonság (mint pozitív szimbólum), s frusztráció a biztonság elvesztése (mint negatív szimbólum). A sikeresség, a szociális pozíció megszerzése és megtartása válik e szűk világban mozgó, családcentrikus programok fő problémájává.

Bármennyi műsor szóljon is a családról, ezek vajmi keveset mondanak a mai, valós amerikai családokról. Nemcsak a szociális valóságot szűkítik le, de még a társadalmat foglalkoztató, ún. családi problémákról (válás, születésszabályozás stb.) sem igen szólnak. A családon belüli generációs ellentéteket bagatellizálják, keveset tudunk meg a gyermeküket egyedül nevelő szülőkről, a családok felhomlásának okairól stb. Elkeseredett küzdelem folyik a családdal összefüggő modern jelenségek kirekesztése érdekében (gondolunk az antitibi-tabletták általánossá válására, a nők fokozódó munkavállalására), hogy megpróbálják a régi boldog idők illúzióját visszaállítani, a múlt tradícióit ma is élőknek feltüntetni.

Valószínűleg e konvencionális értékrend is magyarázza, hogy miért uralják oly nagy számban a férfiak a képernyőt. Hiszen a férfi képviseli a dominanciát, ő vezet, ítélkezik, utasít, míg a nők legfeljebb otthon lehetnek dominánsak. A szereplők interakcióinak mintegy egyharmada zajlik a két nem között, kétharmada férfi és férfi között. Viszont a nők egymás között csupán 3 százalékban beszélgetnek (tevékenykednek). Tehát a férfiak felhívják a figyelmüket egymásra fordítják.

A magyar tévé családképe

Számottevő szakirodalom szól azokról a különbségekről, amelyek a magyar televíziót elkülönítik a nyugati vagy az amerikai típusú televízióktól. Ezekből most csupán néhányat emelünk ki. Először is a magyar tévé sokkal több dokumentumműsort ad (nevezzük ezt szakszóval non-fiction műsornak), mint a nyugati tévék. Nálunk ezek a műsorok (hírek, ismeretterjesztés, riportok,

magazinok stb.) a műsoridő 70 százalékát teszik ki, a fiction részesedése csupán 30 százalék. Az utóbbi csoportban gyér a humor, s kevés a gyerekeknek szánt dramatikusan műsor.

A szereplők túlnyomó többsége a magyar tévében is férfi. A tényműsorokban (non-fiction) 70 százalék férfit látunk. A fiktív programokban (a szép nőket favorizáló „köztes” műfajú reklámoknak hála) kicsit kevesebbet, csupán (!) 66 százalékot. Még az állat- vagy mesefigurák (pl. a gyermekmesékben) 80 százaléka is hímnemű!

A szereplők kora a magyar televízióban is aszimmetrikus. Gyereket valószínűsítő (non-fiction) műsorban 12 százaléknyit látunk, idősebb embereket csupán 8 százalékban. A fiktív műsorokban ezek aránya még kisebb. A 20–35 éves szereplők az összes képernyőn feltűnő ember 40 százalékát alkotják. Tehát a magyar tévé is a fiatal felnőtteket vonultatja fel előszeretettel.

Meglepő eredmény, hogy a szereplők társadalmi hovatartozása az amerikai adatokkal cseng egybe. Néhány összehasonlítás:

- a magyar tévé a non-fiction műsorokban 18 százalék, a fiction műsorokban 23 százalék középosztálybeli, értelmiségi szereplőt mutat be, az amerikai tévé (fictionban) 33 százalékot;
- a magyar tévé non-fictionban 9, fictionban 11 százalék munkást szerepeltet, az amerikai 6 százalékot;
- a magyar tévé non-fictionban 4, fictionban 3 százalék parasztot, vagy mezőgazdasági fizikai dolgozót mutat be, az amerikai 4 százalékot.

Vagyis a tévéműsorok Magyarországon is olyan világot sugallnak, amelyben a emberek zöme férfi, fiatal, középkorú, a középosztályhoz vagy az értelmiséghez tartozik.

A dramatikusan műsorok

Az egyhetes műsorfigyelésben tizenhat olyan alkotást találtunk, melynek kö-

zéppontjában a család állt. Ebből hét hazai produkció volt, de csak kettő szólt a magyar társadalomról (ebből is egyik a II. világháború előttiről). *A mai magyar család problémái teljességgel hiányoztak a vizsgált hét dramatikusan tévé-műsoraiból.*

A filmek többsége egy vagy több család életét ábrázolta, három film szólt a család utáni vágyakozásról. Feltűnően magas volt a csonka családok száma. Valószínűleg a véletlen hozta, hogy ezúttal nem az anyák nevelték egyedül gyermeküket, hanem az apák. A filmek mondandója azonban minden esetben az volt, hogy az anyaszerep pótolhatatlan. Ugyanis ha az apa tűnik el, lép ki a családból, az anya tovább tudja vinni az életet. Ha azonban az anya szakad ki a családból vagy meghal, az apa képtelen ellátni mindkét szülői szerepét, szükség van egy anyapótló személyre.

A családi témájú filmekben a szereplők többsége házasságban. A nőknek azonban fontosabb a házasság, mint a férfiaknak. Ugyanis, ha a nő marad egyedül, minden esetben arra törekszik, hogy új házasságot kössön. A férfiak fele — úgy tűnik — jól érzi magát feleség nélkül is.

A gyerek, mint a család egyik legfontosabb kohéziós ereje, a valóságosnál sokkal kisebb szerepet kap e dramatikusan alkotásokban. Érdekes, hogy a kevés gyerekszereplő is majdnem mindig kamaszkorú.

A szereplők szociális státusa meglehetősen változatos volt (hála a meséknek, melyekben természetes figurák a királyok és a hercegek). De az általános tendencia a családdal foglalkozó műsorokra is érvényes: fizikai munkások, szegények csak elvétve tűnnek fel, s akkor is csak a múltban játszódó történetekben. A szereplők foglalkozását vizsgálva azt találtuk, hogy a férfiaknak minden történelmi korban van foglalkozásuk, míg a nőknek csak a jelenről szólóakban („természetesen” főként értelmiségiek itt is). A gyermekek a múltban játszódó sztorikban csupán gyerekek, a jelenkorikban azonban már mindnek van tanult szakmája vagy

valamilyen szakképzettség megszerzésére törekszik.

A szereplők anyagi helyzete a szociális státusból következik. A mesék a két végletből: a nagyon szegény és a nagyon gazdag emberekről szólnak. A múltat ábrázoló történetekben van tehető, közepes és szegény család egyaránt. A jelenben azonban már a tisztességes középvezet dominál: mindenki jó anyagi feltételek között él. Anyagiakról, nehézségekről, megélhetési vagy egyáltalán egzisztenciális gondokról (ne adj Isten, devianciáról) a jelenben játszódó művek nem beszélnek.

A műsorok témáiban találjuk az első igazi különbségeket az amerikai és nyugati tévéműsorokhoz képest. Míg azok főként morális kérdésekről és a szerelemről szólnak, Magyarországon jelentős mértékben szerepelt témaként a háború, a társadalmi küzdelmek (a múltban) vagy a magány (a jelenben). A fiktív műsorok a családot a valóságnak megfelelően, konfliktusokkal terhelt együttélési formának állítják be. A család — ha van — az összetűzések, az emberi nehézségek egyik fő terepe. Értéke akkor látszik világosan, ha nincs. A család nélkül élő emberek legfőbb vágya ugyanis, hogy a békét, a meleget jelentő családban élhessenek. Ilyen értelemben *a család a normális élet kifejezett szimbóluma*. Tehát a magyar tévében a programok indirekt üzenete szerint a család az emberi együttélésben rendkívüli érték.

A legtöbb és a legsúlyosabb konfliktust a családban a házasság, a házassági viszonya hordozza. A családban a döntés joga mindenkor a férfié. Jellemző, hogy azokban az alkotásokban, ahol a nő dönt, a történet tragédiába torkollik, tehát a nő férfias viselkedése mintegy magában hordozza a büntetést is. A nők gazdasági függősége a jelenhez közeledve egyre több problémát okoz: míg korábban ez természetes volt, manapság a nők egyenjogúságra törekkeznek. Arra azonban egyik film sem utalt, hogy a nők még ma is lényegesen kevesebbet keresnek, mint a férfiak.

A művek kevés megoldási mintát adnak a házassági konfliktusok meg-

oldásához: tulajdonképpen ezek csak ott oldódnak meg, ahol a műfaj szabályaiból következik a happy end (vígjáték, ifjúsági film, gyermekmese). A filmek felében a sors szolgálatát igazságot. E művek tragédiáival végződnek.

A szexualitástól mintha visszariadna a képernyő. Nem a szex képi ábrázolását hiányoljuk itt. De azt igen, hogy az emberi érzések e fő mozgatóját igen kevésbé mutatják be hitelesen, a maga komplexitásában. Ezzel ellentétben fizikai erőszakot többször láthattunk (noha e vizsgált héten kivételesen nem volt krimi). Ez részben következik a művek témájából (például háborús történetek), és a tragédia műfajából is. A gyilkosságok azonban eltérnek a krimikben látható szokvány gyilkosságoktól, mivel ezek kivétel nélkül inkább sorstragédiák. A pszichikus erőszak különösen átszövi a családok világát. E művek árnyaltan mutattak rá arra, hogy a pszichikus erőszak hogyan vezet fizikaihoz: a megszarolt, hátrányos pozícióba szorított fél fellázad, és megöli a rajta uralkodót.

A házasság után a nemzedékek kapcsolata volt a második leggyakoribb családi probléma. Ez kevésbé fontos ugyan (az ábrázolás szerint), mint a párkapcsolatok, a szülő—gyerek ellentét azonban majdnem mindenütt végigvonult a műveken. A generációs konfliktusok kivétel nélkül a felek autonómiája körül forogtak. Különösen erős volt ez a probléma a csonka családoknál. A generációs kérdések azonban — nem úgy, mint a házasságiak — előbb-utóbb megoldódtak, a nézeteltérések elsimultak.

A tényműsorok

Annak ellenére, hogy a magyar televízióban a dokumentumműsorok aránya 70 százalékos a fiktívekkel szemben, mindössze hét olyan programot találtunk a vizsgálati hét műsorában, amely a családról szólt, vagy azzal foglalkozott. Ezek a programok kivétel nélkül hazai produkciók voltak, s a magyar viszonyokról tudósítottak. Szinte mind-

egyik műsor kifejezetten ismeretterjesztő jellegű volt, ezen belül is domináltak a pedagógiai célzattal készült műsorok.

A fő téma a családdal kapcsolatban — e tényműsorok szerint — a gyerekgondozás, a gyereknevelés. Csupán mellékszálként bukkantak fel a következő problémák:

- a család szocializációs szerepe
- az öregek (a család hiánya vagy a nagyszülői szerep)
- a tradicionális nagycsalád (a múltban)
- a családi élet és a hivatás (jellemző módon nem a nőkkel, hanem a férfiakkal kapcsolatban).

A családi témájú tényműsorok közül öt a jelenben játszódott. A szereplők nemi megoszlása itt már kedvezőbb volt, mint a fiktív műsorokban: a nők valamivel többet szerepeltek, mint a férfiak. Természetesen ebből nem azt a következtetést kell levonnunk, hogy a dokumentumműsorokban megszűnt a férfi dominancia (hisz erről is közöltünk már adatokat), inkább azt, hogy a kisgyermek gondozása és nevelése a nők feladata, így itt nőket szólaltattak meg gyakrabban. Amikor azonban valaki az intézményt képviseli, az „természetesen” férfi.

A társadalmi státusok is kedvezőbb — a valóságoshoz jobban közelítő — képet mutatnak, mint a dramatikussal családi programokban. Négy munkás-, három paraszt- és csupán három értelmiségi család bukkant fel. A családok anyagi helyzete ismét rózsaszínűbb, mint a valóság: a többség jó vagy közepes anyagi feltételek között él és lakik. Három szegény családot láthatunk, ezek azonban a háború előtt éltek. Mindössze egy nyugdíjasokkal foglalkozó film utalt pénzgondokra.

A fiktív programoktól eltérően a tényműsorokból kibontakozó családképben a *szülő-gyermek kapcsolat a leghangsúlyosabb, a házastársi viszony csak mellékszálként szerepel*. Felbomlott családokról, válásról, veszélyeztetett vagy nem tökéletes családokban élő gyerekekről — egy pszichológiai szociodrá-

ma-műsорт kivéve — ismét nem hallhattunk semmit.

Várakozásainkkal ellentétben nem a fiktív, hanem a valóságot direkterbe közvetítő non-fiction műsorok állították be kedvezőbb színben a családot. Utóbbiakból kifejezetten konfliktus- és nehézségmentes, idilli kép bontakozik ki. A hét program közül csupán kettőben láhattunk családi konfliktusokat, de a megoldási receptet — a pedagógiai hangvétel és indíttatás következtében — azonnal mellékeltek is az alkotók. Tehát e műsorok fő célja a prevenció, a konfliktusok megelőzése helyes gyerekneveléssel. Egyéb problémákhoz megoldási mintákat, ötleteket nem kaptunk. Főként azért, mert e műsorok alig említik a problémákat.

A család funkciója e beállítás szerint az, hogy a családtagokat (öregeket és gyerekeket) gondozza. Talán még az is, hogy az idősebbek átadják a családi hagyományokat a fiatalabb generációnak. Szó sem esett a politika, a hatalom, a karrier, a pénz világról — legfeljebb a múlthoz kötve, negatív előjellel. A deviancia ehelyütt sem került szóba. A társadalom és a család viszonyát csak a múltból szóló műsorok villantották fel. Ehelyett a családi belső mikrovilágra koncentráltak a tényműsorok. Az amerikai fiktív műsorokhoz hasonlóan itt is a nemzedékek kapcsolata és az érzelmek uralkodtak a társadalmi, a külvilági konfliktusok felett. Nemcsak a témából kialakuló kép abszolút problémamentes, a családi szerepek is idealizáltak: tanmese szagú, idilli családi státust látunk mindenhol.

A problémák terepe — amennyiben felbukkannak — a múlt. De még ha a jelenben játszódik is a történet, akkor is az öregek, tehát a múlthoz köthető figurák hordozzák a problémákat. Az öregeknek vannak gondjaik (nagyammaszerep, anyagiak, nyugdíjas, tétlen életforma stb.), a fiataloknak soha. Ővék a felhőtlen jelen. Anyagi és emberi gondok nélkül a pedagógiai szemlem mintapéldányaiként minden energiájukat gyermekeik boldogulására fordítják.

A tényműsorokból kibontakozó értékek: a családtagok egymás iránti felelőssége, a család szocializációs szerepe és az érzelmi biztonság. Ezekbe az értékekbe nem fér bele, hogy az embereknek indulataik vannak, kisebb-nagyobb tragédiák történnek velük, a társadalom és az egyének kapcsolata időnként erősen konfliktusos.

gos szituációk, ott a televízió kevéssé tud legalább a problémák megmutatásával segítséget nyújtani a családok életéhez. A programok üzenete az, hogy a racionalitás, a józan belátás és a jó tanácsok követése megóv minket a nagy buktatóktól. A valós élet viszont nem követi e pedagógiai szemléletű — gyermekeknek sem való — idillt.

Három világ

*

A vizsgálat kezdetén arra számítottunk, hogy a valóságot közvetettebb, áttételesebb eszközökkel ábrázoló fiktív műsorok tudják kevésbé hitelesen ábrázolni a családot. A túlnyomórészt külföldi produkciók következtében — úgy véltük — ezek keveset tudnak mondani a magyar valóságról. A mai magyar, és általában a magyar valóságról valóban keveset mondtak ezek az alkotások, de a családról, az emberi érzelmekről, életokról viszonylag sokat. Hála a művészi igényű produkcióknak.

A tényműsoroiktól kevésbé várható el, hogy művészi eszközökkel, sűrítéssel, absztrakcióval az örök emberi kérdésekről szóljanak. Viszont joggal elvárható, hogy a társadalom legfontosabb és aktuális kérdéseit tükrözzék. Ahol nincsenek sorsok, drámák, válsá-

Ha a televízió családot bemutató műsoraikat a társadalmi valósággal együtt vizsgáljuk, három — sajnos — különböző világra bukkanunk.

Mindenekelőtt azt figyelhetjük meg, hogy meglehetősen nagy a szakadék a család belső világa, a társadalmi valóság és a televízió által konstruált világ között. Bár ez alkotja a problémák gyökerét, azért tanulságos volt felfigyelni arra, hogy a dramatikus és a dokumentumműsorok családbábrázolása különvált. Míg az előbbiben erőteljesebben jelentkeznek valóságos emberi, együttélési, társadalmi konfliktusok, addig a főként pedagógiai fogantatású tényműsorokban elhalványodnak vagy el is tűnnek a családdal összefüggő konfliktusok, az egyéni és a társadalmi problémák.

Jegyzet

1. Barey, M.—Hanák, K.: Television and Family. The Hungarian Report. In: Television and Image of the Family. Stiftung Prix Jeunesse, München, 1984.
2. Gerbner, G.—Gross, L.—Morgan, M.—Signorelli, N.: Media and Family: Images and Impact. The Annenberg School of Communication. University of Pennsylvania. Philadelphia, 1980.

ABSTRACT: The international research series organized by Bayerischer Rundfunk — Prix Jeunesse — this time deals with the presentation of the family by television. The participants in the pilot study include Australia, Denmark, Britain and Hungary.

Lázár Guy

A külpolitikai tájékoztatás dilemmái és a közvélemény

A Békekutatás, felnőttnevelés és közvélemény-formálás című nemzetközi konferenciára készült tanulmány azt vizsgálja, hogy a külpolitikai tájékoztatás céljainak tisztázatlansága milyen „bumeráng-hatásokat” vált ki a közvéleményben.

Azoknak a kedvezőtlen változásoknak a következtében, amelyek a hetvenes évek végétől kezdve zajlottak le a kelet—nyugati kapcsolatokban, és amelyekben a hírmagyarázók „az enyhülési folyamat megtorpanását”, „a nemzetközi feszültség fokozódását”, „a hidegháborús törekvések feléledését” vagy éppenséggel „a hideg béke korszakának beköszönését” látják, a magyar tájékoztatási eszközöknek az eddigieknél is nagyobb dilemmákkal kell szembenézniük, ha a békés egymás mellett élés politikájához való visszatérés és a békére való nevelés ügyét akarják szolgálni.

Konfliktus és együttműködés

E dilemmák elsősorban azzal függnek össze, hogy — mint az köztudott — a nemzetközi helyzetet döntően a két világrendszer vezető hatalmának, a Szovjetunióknak és az Egyesült Államokknak a viszonya határozza meg, és ez az elmúlt években jobban romlott, mint akár a vezető hatalmak és a kisebb országok közötti kapcsolatok, akár pedig a kisebb országok egymás közötti viszonya. Ennek következtében a kisebb szocialista országokban működő

tájékoztatási eszközöknek — így a Magyarországon működőknek is — el kell dönteniük, hogy akkor szolgálják-e jobban a béke ügyét, ha azt hangsúlyozzák, hogy az Egyesült Államok külpolitikájának következtében egyre feszültebbé válik a nemzetközi helyzet, vagy ha azt, hogy a kelet—nyugati kapcsolatok egyéb területein továbbra is megvalósul az együttműködés. Ennek a döntésnek nemcsak külpolitikai következményei lehetnek, hanem belpolitikaiak is, hiszen a feszültség fokozódásának a bemutatása rontja a lakosság hangulatát.

E dilemmát elvileg úgy is megoldhatják a tájékoztatási eszközök, hogy a kisebb nyugati országokat „leválasztják” az Egyesült Államoktól, ami egyrészt azt jelenti, hogy túlhangsúlyozzák az amerikaiak és a szövetségeseik közötti véleménykülönbségeket és érdekellentéteket, másrészt pedig azt, hogy mindig és minden vonatkozásban bírálják az Egyesült Államok külpolitikáját, és azt, hogy „Amerika a világ csendőre”, nemcsak akkor akarják bizonyítani, amikor az antiimperialista vagy forradalmi mozgalmak ellen lép fel, hanem akkor is, amikor — más nyugati országokkal együtt — pusztán a nyugati világ érdekeit védi.

Az, hogy a tájékoztatási eszközök túlhangsúlyozzák az amerikaiak és a szövetségeik közötti véleményeltéréseket és érdekelletéteket, a kevésbé tájékozott rétegek körében valóban növelheti érvelésük hitelét (azon az alapon, hogy „ha még a szövetségeik is bírálják őket, akkor csak van benne valami”). A tájékozottabb rétegek körében azonban az ellenkező hatást válthatja ki akkor, amikor a nyugati országok között — akár az Egyesült Államok politikai—katonai és gazdasági túlsúlya, akár az országok alapvető érkazonossága miatt — megint helyreáll az egység; sőt annak a — nem minden alapot nélkülözö — következtetésnek a levonásához vezethet, hogy lám, az alapvető kérdésekben a nyugati országok akkor is meg tudják őrizni az egységüket, ha bizonyos kérdésekben éles véleménykülönbségek vannak köztük.

Annak, hogy a tájékoztatási eszközök mindig és minden vonatkozásban bírálják az Egyesült Államok külpolitikáját, szintén lehet hatása: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által végzett közvélemény-kutatások azt mutatják, hogy a külpolitikai eseményeket kevésbé követő rétegekben elég erős Amerikai-ellenesség alakult ki, amelyet főleg a háborútól való félelem motivál. Azt azonban, hogy ez nem feltétlenül jó, a magyar külpolitika irányítói is tudják. „Ha valamelyik jelentős hatalomról csak negatív képet adunk — mondja Horn Gyula, az MSZMP KB külügyi osztályának vezetője a Jel-Képnek adott interjújában —, akkor az emberekben kialakulhat az a meggyőződés, hogy ennek az országnak a vezetői a végsőkig megátalkodottak, akikkel nincs mit kezdeni.”¹ Ugyanakkor e közvélemény-kutatásokból az is kiderül, hogy a külpolitikai eseményeket jobban követő emberek elég jelentős része a kelet—nyugati kapcsolatok romlásáért nemcsak a nyugati országokat hibáztatja, hanem a szocialistákat is. Így például 1983 őszén az ország felnőtt lakosságát reprezentáló kérdezettek közül a közép-

vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők 26 százaléka látta úgy, hogy az elmúlt években romlott a szocialista és a nyugati országok közötti viszony, és ezek az emberek csak 46 százalékos arányban mondták azt, hogy ezért elsősorban a nyugati országokat terheli a felelősség; 37 százaléuk mindkét felet hibáztatta. Ezeknek az embereknek a körében az amerikai külpolitika parttalan bírálata szintén az ellenkező hatást válthatja ki, mégpedig nemcsak akkor, amikor a tájékoztatási eszközök a leszerelés kérdésében tanúsított magatartásáért marasztalják el az Egyesült Államokat, hanem akkor is, amikor a harmadik világban folytatott politikájáért bírálják. Ezeknek az embereknek a jelentős része ugyanis az amerikai külpolitikát is főleg abból a szempontból ítéli meg, hogy az „jó-e nekünk vagy sem”, vagyis abból a szempontból, hogy mennyire veszélyezteti az európai béke fennmaradását, és ha ezen a téren az Egyesült Államok szerepét nem látja olyan negatívnak, valószínű, hogy azt a szerepét sem ítéli majd meg olyan kedvezőtlenül, amelyet más téren játszik. Abban az esetben tehát, ha a külpolitikai tájékoztatás alárendelődik a kelet—nyugati tárgyalások keretében zajló alkudozásoknak, és például azokat a lépéseket, amelyekkel a nyugati országok csak a tárgyalási pozícióikat akarják erősíteni, a tömegkommunikációs eszközök éppen olyan „megsemmisítő elvi bírálatban” részesítik, mintha ezek az országok egyáltalán nem akarnának tárgyalni, saját magukat gátolhatják abban, hogy szükség esetén valóban meggyőzzék a közvéleményt arról, hogy a nyugati javaslatokat nem lehetett elfogadni.

Fontosság és érdekesség

Annak a dilemmának az eldöntése, hogy a kelet—nyugati kapcsolatokról szóló tájékoztatásban a tömegkommunikációs eszközök a feszültség fokozódását vagy az együttműködés folytatódását hangsúlyozzák-e, összefügg azal a dilemmával, hogy *kinek szólnon*

ez a tájékoztatás: elsősorban a diplomáciai partnereknek, az ország szövetségeseinek és „ellenfeleinek”, vagy elsősorban a hazai olvasóknak, hallgatóknak, nézőknek: a közvéleménynek? E dilemma elsősorban nem azzal kapcsolatban vetődik fel, hogy a tömegkommunikációs eszközök nem közölhetnek államtitkokat — ezt a problémát a jogi szabályozás eszközeivel is meg lehet oldani —, hanem azzal kapcsolatban, hogy ha a külpolitikai eseményekről való tájékoztatást főleg a diplomáciai megfontolások vezérlik, akkor ezeknek az eseményeknek a rangsorolását elsősorban nem a *hírértékük* határozza meg, hanem a *politikai értékük*; azaz azok az értékek, amelyek az ország külpolitikáját is vezérlik, és amelyek az események aktualitásától függetlenül is érvényben vannak, és ebben az értelemben szintén aktuálisak. Ez az aktualitás készíti a tájékoztatási eszközöket a politikai értékek hegemoniájának vagy egyeduralmának a kialakítására, ami elsősorban két dologban nyilvánulhat meg. Egyrészt abban, hogy a különböző külpolitikai események súlyát annak függvényében határozzák meg, hogy azok mennyire igazolják 1. az ország, illetve az országot magában foglaló szövetségi rendszer külpolitikájának helyességét és 2. az „ellenséges” ország, illetve szövetségi rendszer külpolitikájáról kialakított képet. Ugyanakkor a hírértékek és a politikai értékek helycseréje abban is megnyilvánulhat, hogy a propagandacélokból létrehozott álesemények, amelyekkel az erőviszonyok megváltoztatására irányuló törekvéseket akarják alátámasztani, egyenlő rangra tesznek szert az igazi eseményekkel, amelyek meg is változtatják az erőviszonyokat. Így jöhet létre az a helyzet, amelyet Angelusz Róbert *a fontosság és az érdekesség szétválásaként* jellemez², és amely nemcsak a külpolitikai tájékoztatás hatékonyságát csökkenti (amennyiben unalmassá teszi azt), hanem a politikai értékeket is devalválja, mivel ezek sokszor a valóságos külpolitikai eseményektől elszakítva, a külpolitikai helyzetre ráerőltetve jelennek meg.

Ismeretek és hiedelmek

Ugyanakkor az a dilemma, hogy kinek szóljon a külpolitikai tájékoztatás, szorosán összefonódik azzal, hogy *milyen célokat szolgáljon ez a tájékoztatás:* a mindenkorli helyzethez igazodó *egyedi külpolitikai lépések* igazolását (azaz a taktikai lépések megideológizálását), vagy a körülmények pillanatnyi alakulásától függetlenül is érvényesülő, az egyedi lépések sokaságából előbb-utóbb kirajzolódó *alapvető külpolitikai irányvonal* elfogadtatását, a stratégiai elképzelések megvalósításához szükséges támogatás megszerzését? E dilemma eldöntése már nem annyira az egyes külpolitikai események rangsorolását, a „külpolitikai valóság megformálását” befolyásolja, mint inkább az egyes eseményekre, jelenségekre vonatkozó információk szelektálását, mert ha a tájékoztatási eszközök az egyedi lépések igazolására törekszenek, óhatatlanul szükségét érzik annak, hogy kiszűrjék azokat az információkat, amelyek más lépéseket tennének szükségessé. Így alakulhat ki az a gyakorlat, amelyet Lukács György úgy jellemez, hogy „a velünk szimpatizáló népeket kinevezünk haladóknak, a többieket pedig nem tartjuk azoknak, sőt reakciósoknak”³, és amely szintén káros következményekkel jár.

Egyrészt azzal, hogy az emberek jelentős része hamis elképzeléseket alakít ki magában azoknak az országoknak a társadalmi berendezkedéséről, politikai és gazdasági életéről stb., amelyekről főleg vagy kizárólag a tömegkommunikációs eszközökből tájékozódik, és amelyekről ezek az eszközök elsősorban annak alapján festenek kedvező vagy kedvezőtlen képet, hogy jóban vagyunk-e velük vagy sem. Így például egy 1974-ben végzett vizsgálat során az ország 18–30 év közötti lakosságát reprezentáló kérdezettek sokkal kisebb arányban minősítették Egyiptomot és Szíriát kapitalista országnak, mint Izraelt (44, 62, illetve 93 százalék), és ezzel párhuzamosan sokkal nagyobb arányban mondták azt, hogy ezekben az országokban van törvényesen működő kommunista párt

(70, 49, illetve 35 százalék); egy másik, 1976-ban végzett vizsgálat során pedig a fiataloknak csak az 59 százaléka mondta Kínát szocialista országnak, és csak 16—15 százaléka sorolta Izraelt és a Dél-Afrikai Köztársaságot az iparilag fejlett országok közé.⁴ Ennél is rosszabb tapasztalatokat szereztünk a felnőtt lakosság körében: 1973-ban a megkérdezettek 32 százaléka minősítette Kínát szocialista országnak, 1977-ben 35 százaléka, 1978-ban pedig 31 százaléka.

E válaszok nagy részét persze nem annyira azzal kell magyaráznunk, hogy a megkérdezettek ezekkel a *hamis* ismeretekkel rendelkeztek volna, mint inkább azzal, hogy a *hiányzó* ismereteket a szóbanforgó országok hivatalos megítélésére vonatkozó ismereteikből próbálták kikövetkeztetni, azaz az ismeretlen tényítéleteket az ismert értéktételek alapján próbálták rekonstruálni. Az a tény azonban, hogy e rekonstrukció ilyen eredményekre vezetett, azt mutatja, hogy ezekben az esetekben a tájékoztatási eszközök nem olyan *ismeretrendszereket* alakítanak ki az emberekben, amelyek lehetővé tennék az újabb, részletesebb, árnyaltabb ismeretek feldolgozását és elraktározását, hanem olyan *vélekedés- vagy hiedelemrendszereket*, amelyek, éppen ellenkezőleg, akadályozzák ezt. És ezzel a tömegkommunikációs eszközök nemcsak abban a törekvésükben gátolják önmagukat, hogy folyamatosan emeljék a lakosság külpolitikai ismeretszintjét, hanem azt is akadályozzák, hogy a közvélemény kiegyensúlyozottan reagáljon a nemzetközi életben bekövetkező fordulatokra; például arra, amikor — ismét Lukácssal szólva — kiderül, hogy „a velünk szimpatizáló népek” közül „sok esetben az egyik éppoly kevésbé szocialista, mint a másik”.⁵ Erre szintén Egyiptom a legjobb példa, hiszen joggal feltételezhetjük: ha az emberek többsége tudta volna, hogy Egyiptom kapitalista ország, kevésbé lepődtek volna meg azon, hogy felmondta a Szovjetunióval kötött szerződést. És ez a meglepetés nem-

csak akkor következhet be, ha barátainkról csak jót mondtunk, és azok elfordulnak tőlünk, hanem akkor is, ha „ellenfeleinkről” csak rosszat mondtunk, és leülünk velük tárgyalni, sőt a tárgyalások sikerének az érdekében csak jót mondtunk róluk. Így például az, hogy a magyar tájékoztatási eszközök éveken át kizárólag kedvezőtlen híreket közöltek Margaret Thatcherről, majd a budapesti látogatása során nagyon kedvező képet festettek róla, nagy szerepet játszott abban, hogy e látogatás olyan nagy visszhangot váltott ki a közvéleményben, és az emberek fél évvel később, Sinowatz, Craxi és Kohl látogatása után is ezt tartották az elmúlt néhány hónap legjelentősebb belpolitikai eseményének.⁶ E „bumeráng-hatások”; természetesen nemcsak a külpolitikai tájékoztatásnak okoznak presztízsvesztéseket, hanem a külpolitikának is, és megerősítik a politikai események és általában a politika áttekinthetlenségéről kialakult hiedelmeket.

Két szakszerűség

Azok a dilemmák tehát, amelyekkel a béke ügyének elkötelezett külpolitikai tájékoztatásnak szembe kell néznie, elsősorban arra az ellentmondásra vezethetők vissza, amelyet Szecső Tamás úgy fogalmaz meg, hogy „ahol az információs szféra szakszerűsége ütközik egy másikkal, rendre az előbbi kerül (küldik?) a szőnyegre”.⁷ És ehhez hozzátehetjük: ha a külpolitikai tájékoztatás szakszerűsége ütközik össze a külpolitika szakszerűségével (a stratégiai és taktikai elemek megfelelő elegyítésével), és az előbbi kerül szőnyegre, ez hosszabb távon nemcsak a külpolitikai tájékoztatás hatékonyságát csökkenti, hanem a külpolitika mozgásterét is szűkíti, mégpedig két okból is. Egyrészt azért, mert a külpolitikának, ha meg akarja szerezni és őrizni a közvélemény támogatását, mindig mérlegelnie kell, hogy azok a tak-

tikai lépések (vagy éppenséggel stratégiai irányváltozások), amelyekkel a megváltozott körülményekhez akar alkalmazkodni, nem sértik-e azokat a hiedelmeket, amelyek „a politika és az információ viszonyának tisztázatlan-

sága”⁸ miatt alakulnak ki az emberekben; másrészt pedig azért, mert a külpolitika nem tudja kihasználni azokat az előnyöket, amelyek a külpolitikai tájékoztatás szakszerűségében rejlenek.

Jegyzetek

1. Külpolitika és tömegkommunikáció. Beszélgetés Horn Gyulával, az MSZMP KB külügyi osztályának vezetőjével. Jel-Kép, 1984/2, 5. o.
2. Angelusz Róbert: Kommunikáló társadalom. Gondolat, 1983, 20—21. o.
3. A békés egymás mellett élés néhány problémája. Beszélgetés Lukács Györggyel. Kortárs, 1968/5, 752. o.
4. Horváth Ágota—Sík Endre: „A második világháborút az NSZK robbantotta ki . . .” Rádió és Televízió Szemle, 1978/1, 93—100. o.
5. Lásd ugyanott.
6. Tímár János: Az eurorakéták, a libanoni események, a Thatcher-látogatás és az áremelések. A lakosságot foglalkoztató események és problémák. Jel-Kép, 1984/4.
7. Szecskő Tamás: Jegyzetek az információ értékéről. Valóság, 1982/12, 81. o.
8. Lásd ugyanott.

ABSTRACT: This study carried out for the International Conference on Peace Research, Adult Education and the Formation of Public Opinion examines what „boomerang-effects” are produced in public opinion if the aims of foreign political information remain uncleared.

Kecskés Sándor

A kábeltelevízió: új eszköz és lehetőség

Úgy tűnik, hogy az induló magyar kábeltelevíziózás — hasonlóan a „nagy” televízióhoz — nem lesz vitáktól mentes. Különböző megközelítésekben mostanában többen is boncolgatják e témát (Népművelés, Jel-Kép, Filmvilág, Heti Világgazdaság). Közülük, legalább is számomra, a Filmvilágban megjelent Kálmán—Nagypál kontra Varga vita a legizgalmasabb, amelynek gondolkörét tőlük függetlenül a Jel-Képben Jakab Zoltán még részletesebben körbejárta. Értelemszerűen ma még többnyire nem a konkrét adások milyenségén és mineműségén polemizálunk, hanem azon, hogy a leendő kábeltelevíziók mennyiben felelnek majd meg a „fent és lent” várakozásainak. Nem válthatunk még szót a műsorok kommunikációs hatásösszegezetségéről, mivel a kábeltelevíziós stúdiók és szerkesztőségek embrionális állapotban vannak. De felelősségteljes vélemények hangzanak el, hol teoretikusan, hol kissé spekulatíván a születő tevékenységről: arról, hogy vajon képes lesz-e a kábeltelevízió hozzájárulni a társadalmi demokratizmus fejlődéséhez, alkalmas lesz-e az újfajta televíziózás az adott társadalmi közegben az érdekek artikulálásához.

Alapvetően egyetértünk

Jakab Zoltán szkeptikus jelzőt használ a kábeltelevíziózásról, Varga Csaba pedig optimista (sőt radikálisan opti-

mista) módon az új struktúrájú és tartalmú demokratizmus egyik óhajtott terepét látja a lokális kommunikációban, míg Kálmán András—Nagypál Endre mindezekkel szemben óvatos, tartózkodó mentalitása visszafogottá teszi (teheti) a vitát. Ha paradoxonnak is tűnik, úgy vélem, hogy a vitában részt vevőknek így vagy úgy egymással szemben igazuk van, mert végső soron nem cáfolják meg egymást. Nem mondanak ellent a fejtegetések, amikor támogatják, féltik és aggódnak a kábeltelevíziózás sikeréért, vagy netán megkérdőjelezik jogosultságát. A vita látszólagos ellenpontja a megközelítés módjából fakad, s nem abból, hogy a magyar tömegtájékoztatás megújításra vár. Abban egyetértés van, hogy a magyar társadalom jelenlegi állapotában alapvető érdek, sürgető szükségesszerűség a szocialista demokrácia szélesítése, tartalmi gazdagítása. Ennek pedig nélkülözhetetlen feltétele a tájékoztatás bővítése, a társadalmi nyilvánosság szerepének erősítése. Éppen ezért a szkeptikusságot csak részben tartom elfogadható megközelítési szempontnak.

Ugyanakkor bizonyos „félelmeim” is vannak. Nem valamiféle szürke hályogon való keresztülnézés nehézségei miatt, hanem mert félok, hogy a demokratizmus megreformálásában a kábeltelevíziós stúdiók szerkesztői, esetleg közreműködői a pofozottak szerepkörét is betölthetik, amennyiben egy-két dolgot maguk körül nem vesznek tudomásul. Miről is van szó?

A vitában Varga úgy képzei el a kommunikáció reformját — legalábbis ezt érzem koncepciójából kicsendülni —, hogy a magyar városokban (majdan) működő kábeltelevíziók kritikai hangvétele, azoknak szinte parttalan szerkesztési, szerkesztői és műszaki—technikai szabadsága a lakosság demokratikus fórumainak újfajta vázát és határos tartalmát is jelenthetik majd. Gondolatmenetében, következtetéseiben kétségtelen, hogy sok igazság van, de felhőtlen optimizmusával szemben vétkes könnyelműség lenne, ha figyelmen kívül hagynánk a Jakab-féle „szkeptikusságot”. Jelesen: „... a helyi hatalom számára ott van a dolgok könnyebbik vége, hogy a tájékoztatási eszközöket próbálja meg bkor-dában tartani». Akár választott, illetve szakszervek működését illető kritikáról, akár egyszerűen csak az álláspont-juktól eltérő felfogások, érdekek köz-zétételéről legyen is szó”, mondván, hogy a „helyi társadalom tudósítóinak nincs meg a kellő szakértelme, jártas-sága vagy egyszerűen nincs felülbírá-lási jogosultsága a kritikai álláspont kifejtéséhez”.

Tehát arról van szó, hogy az adott város vezetői — az általuk létrehozott sajtóban — mennyit és mit engednek meg a különböző véleményszínézetek megfestésében. Lehetséges-e, elviselhe-tő-e, hogy különféle nézetek és vélemé-nyek exponálódjának a képernyőn? Ez mennyiben rombolhatja a különböző szervek és szervezetek kivivott tekin-télyét, vagy netán sértő hatású-e va-laki vagy valakik számára. Ki az, aki ilyen környezetben majd megfogalmazza, és milyen joron merészeli szóba hozni mindazokat a furcsaságokat, amelyekről a felszínes rácsodálkozással még csak sejteni sem lehet, hogy a pellengérré kívánczó jelenség nagyon is emberi hiba, téves döntés, esetleg torz magyarázkodások tarthatatlan szüleménye? A kábeltelevízió szerkesztői? Talán ők!? De itt azért — ma még — a szkeptikusság, úgy gondolom, reá-lisan bealkalulható az eseményekbe, s nagyon óvatosan kezelendő (és válasz-

tandó ki) a kommunikátor személye és szerepe is.

A kritikai hangvétel, amennyiben etikus és észszerű, minden bizonynal konstruktív. Főleg akkor, ha a téma megközelítésének árnyaltságával a megoldás útját és módszereit is felvá-zolja vagy törekszik erre. Azonban nem mehetünk el szó nélkül a hagyományozódott hivatali merevségek, a feudális színezetű, saját fészek tisztántartási reflexiók mellett, amelyek „sokat” érő és sokakat védő mechanizmusban tes-tesülnek meg.

Tovább bonyolítja a helyzetet, ha a várost vezető szervek felsőbb szintje a problémátlanságot a jól végzett munka szinonímájaként ismerik el. Így kiala-kulhatnak olyan csoportok, amelyek a problémátlanság látszatának minden körülmények közötti fenntartásában ér-dekeltek. Ez a szituáció megakadályozza a nyilvánosság ellenőrzése mellett az érdekek és vélemények felszínre hozá-sát, szembesítését, rangsorolását. Ha pedig valakik — tételezzük fel ezt a le-endő kábeltelevízió szerkesztőiről — ilyen körülmények között valamit nem vesznek tudomásul, hanem bátorságot gyűjtve kritizálnak, véleményt nyil-vánítanak, azokkal esetleg később olyan „problémák” adódnak, amelyek természetesen — látszólag — nem hozhatók összefüggésbe korábbi magatartásukkal, de mégis annak a következményei. E „veszélyek” miatt is adhatok igazat Kálmán Andrásnak és Nagypál Endré-nek, amikor kommunikációelméleti és politológiai összefüggésekre hivatkozva a televíziós közéleti radikalizmust — Vargával szemben — visszafogottabbá teszik.

Politológiai megfontolások

Véleményem szerint a kábeltelevízió-nak nemcsak kritikai irányzatúnak, ha-nem azt is elvállalónak kell lennie. De a demokrácia sem azt jelenti, hogy ha kifogásolunk (és erre — tételezzük fel— van hely, mód és lehetőség), akkor a de-

mokratikus fórum — legyen az bármi-lyen és bárhol található — betöltötte a funkcióját. Koránt sincs így! A demokráciát nem tekinthetjük adománynak, hanem hatékonyságnövelő tényezőnek, az előbbrelépés, a haladás nélkülözhetetlen feltételének kell felfogni. És ebben az összefüggésben a kritika mellett a kábeltelevíziók műsorában még sok minden más is elfér. A különböző társadalmi rétegek, csoportok érdekérvényesítő képessége is, amely lehet ugyan vitákkal tarkított (természetéből adódóan), de nem önmagáért a vitáért, hanem emberi célok, közösségi törekvések realizálása miatt jön létre.

Politológiai megfontolás (nevezzük annak) tehát még a kábeltelevíziós műsorszerkesztésnél is figyelembe veendő. Ebben az esetben arról lehet beszél-nünk, hogy mind ez ideig volt-e mód-juk az embereknek bizonyos érdekérvényesítésre a tömegkommunikációs esz-közök felhasználásával? Szerintem ke-vés! A tömegkommunikációs intézmé-nyek (a sajtó, a rádió, a televízió külön-böző szintjei) eddigi társadalmi fejlő-désünk során a hatalom eszközeiként funkcionáltak. A hatalmat pedig a poli-tikai szerv, az állami és a társadalmi szervezetek jelentették. Am szükséges leszögezni, hogy a kábeltelevíziózással megteremthető lokális kommunikációs rendszert a hatalomnak a későbbiekben nem stratégiai, hanem taktikai célok érdekében kell működtetni. A helyi televíziók — jellegüknél fogva — minden bizonnyal nem a társadalmi közmeg-egyeztést fogják megteremteni, viszont elősegíthetik a politikai szocializációt, kialakíthatják a társadalmi legitimi-tást, a társadalmi alapértékek ápolá-sát, s mindezek foglalataként az állam-polgári kultúra gondozását és fejleszté-sét. Mindez nagymértékben elősegítheti a politika érdekegyeztető, konfliktus-kezelő tevékenységét, tehát az új típusú kommunikációs rendszer, a kábeltele-vízió végső soron hatalmi eszközként is szolgálhat.

Ezt a kommunikációs struktúrát te-hát egyik oldalról megteremtheti sa-ját érdekeinek kifejeződésére a politikai

hatalom, másik oldalról pedig társadal-mi háttérrel kondicionálva a kábeltele-vízió. Létrehozásuknak csak így lehet mai társadalmi viszonyaink között ér-telmet adni. Tartalmát elképzelve ez azonban nem olyan egyszerű.

Jakab szkeptikus gondolataiban szót ejt az amerikai nyitott csatornákról, s azok sikertelenségéről, ahol is a televí-zió képernyőjén különböző csoportok és szervezetek tolmácsolhatták, érvénye-síthették elképzelésüket. Ismeretei szer-int ez azért vált sikertelenné, mert az amatőr szinten kommunikálók nem versenyezhettek a professzionista tele-víziókkal. Sem műsoraik tartalmában, sem pedig technikai megoldásaiban nem érték el azt a hatást a nézőnél, amelyre a hivatásos televíziók képesek voltak. Az érdekképviselőnek ezek szerint politikai gátjai nem voltak, de színvonalkülönbségek miatt nézettsé-gük hatástalan maradt, s ha egy ma-gyar „nyitott csatornát” hoznánk létre a kábeltelevízió szerkesztési struktúrá-ján belül, úgy várható, hogy a dilettan-tizmus (vagy amatőrizmus) nálunk is megtenné a maga bukducsoló sétáját az érdektelenség felé vezető úton, a vég-cél pedig a semmitmondás gödre volna.

E logikai megközelítésben a magyar kábeltelevíziózásnak is minden bizony-nyal vannak, vagy lehetnek majd buk-tatói. Viszont ha ismerjük az akadályo-kat, talán elkerülhető kommunikációs törekvéseinkben, hogy arra a magyar lóra ülünk fel, amelynek nincs háta, csak jobb és bal oldala van . . .

Valószínűnek tartom, hogy az ama-tőrizmus, mely sikertelenségre kárhoz-tatta a nyitott csatornát, a tartalom, a közölt információk üressége miatt is kudarchoz vezetett. Nem hiszem, hogy mi az amerikai kereskedelmi televí-zás praxisát adaptálnánk. A mi célunk a demokratikus fejlődést segítő, azt biztosító műsorszerkesztés. És ez me-rőben más viszonyulást tételez fel a né-zők és a műsort készítőik között. A kommunikáció alapvetően azt állítja elmélete középpontjába, hogy kapcsolat alakul ki két dolog között. Még ered-ményesebb ez a kontaktus, ha a kom-

munkálók között kölcsönösségi viszony van. Manapság sajtónk nagy részének kapcsolata a közönséggel passzív, vagy szolidabban fogalmazva egyirányú. A szerkesztőségek — a hatalmi struktúrához való kötődésükből indítatva — megtöltik szavakkal a lapokat, percekkel a rádiót és a televíziót. Amit tesznek és ahogyan végzik, az profeszszionista munka, de képtelenség, hogy a kommunikáció túlzott féloldalúsága nyomja e területet; azaz az olvasók, a hallgatók és a nézők részvétele nélkül történik mindez. Van egy olyan érzésem, hogy ezen változtatni rövid távon nem nagyon lehet. Akkor pedig egy új kommunikációs intézményre van szükség — s ez lehetne többek között a kábeltelevízió.

Ugyanis, ha komolyan előbbre kívánunk lépni a demokratizmus fejlesztésében, akkor nem elég a demokratikus jogokat deklarálni, hanem biztosítani kell működésük feltételeit. Viszont az elején le kell szögezni, hogy nem a kábeltelevízió léte a demokratizmus fejlődésének kulcskérdése. Tehát a kábeltelevízió is csak akkor töltheti be lakossági vagy társadalmi-közösségi funkcióját, ha a meglévő politikai-gazdasági-kulturális-társadalmi intézmények és szervek is a demokratikus követelményeknek megfelelően fognak majd működni. Ténylegesen csak ekkor válik majd a kábeltelevíziós technikára alapuló lokális kommunikációs rendszer érdekszervező, érdekképviseletet és érdekérvényesítést valóban ellátó eszközzé. Ma még — és ez főleg a politológiai ok — a kábeltelevíziós „hangvétel” és szerkesztési törekvés (akármilyen jó szándékú is) nem előzheti meg a társadalom egyéb területein kibontakozó demokratizmust! (Varga Csaba ezt mintha nem venné figyelembe, s ezért tűnik számomra kissé előrefutónak.)

Több, mint kísérlet: lehetőség

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kábeltelevízió mindössze kísérlet legyen, s ne csináljon semmit. A napjainkban

kibontakozó demokratizálódási folyamatokat sajátos eszközeivel segítenie kell. Erősítheti az emberek társadalmi-közéleti küzdőképességét. De nem paternalista és arisztokratikus módszerek alkalmazásával, hanem a szerkesztésbe beavatottak aktív együttgondolkodásával kell a képernyőre programot vinni. Ez, úgy tűnik, reálisnak elfogadható koncepció, ahol a túlzó radikalizmussal és megfoghatatlan álmokkal nem kell hadakozni, de úgy sejlik, hogy szkepticizmusra sincs ok, mert a kábeltelevíziók ilyen célzatú működési modellje illeszkedik a politika demokratikus követelményeihez is, s nem utolsósorban a társadalmi szükségletekhez. Városi szinteken azonban végig kell gondolni, hogy a megfogalmazott politikai célkitűzéseket (amelyek az adott közösség demokratikusabb közállapotait fejlesztenék tovább), milyen konkrét intézkedésekkel lehet megvalósítani. Tehát kik készíthetők és miről a kábeltelevíziós műsorokat, kik nyilatkozhatnak és mikor a felvetődő kérdések megválaszolásakor.

Ezzel egyidejűleg biztosítani kellene a kábeltelevízió szerkesztőségének a hatalmi struktúra melletti viszonylagos önállóságát, politikai és társadalmi védelmét, mert csak így képzelhető el nagyobb, „önmorzsoló” konfliktusok nélkül a célra irányított működés.

Mindez azért fontos, mert mint már említettem, a kábeltelevíziót nem par excellence hatalmi kommunikációs eszköznek tartom, hanem — társadalmi-politikai struktúráinkban még nem volt, s most újként helyét kereső, oda beilleszkedni akaró — társadalmi-közösségi érdekérvényesítést szolgáló médiumnak fogom fel.

Mindezek alapján egyértelműen körvonalazható — a ma még kevésbé látott gyakorlat ellenére, —, hogy egy új lehetőség és eszköz jelenik meg a demokratikus társadalmi közérzet formálásához. Ez a kommunikációs rendszer ugyanakkor megalapozott szakmai igényességet is vindikál magának: felkészült és társadalmi fogékonyságú szer-

kesztőkre, komoly műszaki és technikai eszközökre, de jelentős működési költségekre is szükség van.

Ebben a relációban pedig nem az a kardinális kérdés, hogy újságírók, profik vagy amatőrök hozzák-e létre a televíziós produktumot, hanem az, hogy miként képesek szólni önmagukról az emberek, miről és milyen mélységben tudják saját érdekeiket artikulálni. Számomra ez az izgalmas a kábeltelevíziózásban, ezen a területen kellene elkezdenünk valami mást, valami újat,

jobbat csinálni. Nem pesszimistán, de nem is kapkodva, hanem következetesen, a közösséggel együtt dolgozva. Ha úgy tetszik: erősíteni a közmorált, fejleszteni a politikai kultúrát, eltüntetni a közéleti közönyt, erősíteni a „lehet itt élni, dolgozni és tenni” légkört, s ezzel együtt emberléptékűvé alakítani a választók és választottak viszonyát, közös munkájukat és gondjaikat.

Erre jó a kábeltelevízió! Legalábbis születésének előszobájában ezt lehet várni tőle.

Lendvai Emil

Műsorpolitika, műsorszerkezet, műsorrend — egy néző szemével

Egyetértenek-e a nézők a televízió hétfői adásszünnappjával? Érdemes-e a nyári műsorrenddel kísérletezni? Kihaszználjuk-e mind a két csatornát? Ezekhez hasonló kérdésekre próbál választ adni szerzőnk, úgy véli, nézőtársai nevében is.

Amikor a magyar televíziózás még csak gyerekcipőben járt, a szó szoros értelmében én is csak ilyenben csetletem-botlottam. Nyugodtan állíthatom tehát, hogy szinte együtt fejlődtem és nőttem fel a tömegkommunikáció legnépszerűbb és leghatásosabb eszközével. Eleinte természetesen csak ösztönösen fordultam a technika eme csodája felé, később azonban tudatosan kísértem figyelemmel a fejlődést, a műsorpolitika, a műsorszerkezet és a műsorrend változásait. Vételi szempontból szerencsés területen (Szombathelyen) élve, módom nyílt betekinteni a környező országok televíziózásába és összehasonlítani a Magyar Televíziót, az osztrák, a csehszlovák, a jugoszláv és legutóbb már a szovjet televízió technikai fejlődésével, törekvéseivel, hatásával. Megállapításaim közlésekor saját megítélésem mellett messzemenően figyelembe veszem a Nyugat-Dunántúlon élők meglátásait, véleményét is.

Tudom persze, hogy minden nézői megjegyzést, kívánalmat nem lehet és nem is szabad figyelembe venni, hisz az a teljes káoszhoz, állandó műsorváltogatáshoz vezetne. Elvégre általában mindenki elfogultan, a saját szemszógból látja és értékeli a dolgokat.

Sok a „holt idő”

Az európai televíziózásban szinte egyedülálló jelenség a hétfői adásszünnap. Bármilyen indokot hozunk is fel védelmében, tudomásul kell vennünk, hogy előbb-utóbb ennek megszüntetésével is fel kell zárkoznunk a többi televízióhoz. Amikor egyes országokban már a harmadik, negyedik műsorral kísérleteznek, megjelent és mind jobban terjed a kábeltelvíziózás és a műholdas műsorszórás, nálunk egy teljes napot vonunk el azoktól, akik éppen hétfőn, a munkahét első napján tudnák és szeretnék a legjobban élvezni eme oly népszerű házi időtöltést. Nem lehet elmenni szó nélkül az MTV azon sajátos és egyedi hagyománya mellett, amelyet legtalálósabban „holt időszaknak” lehet nevezni. Értetlenül állunk e jelenség előtt. Kapunk néha műsort kora reggel, délelőtt, késő délután és este, éjszaka, de a déltől négy óráig terjedő időszak teljesen adásmentesnek tekinthető. Ez alól talán kivétel az Iskolatelevízió, amelynek adásai a kora délutáni órákra is átnyúlnak. Ez azonban csak egy rétegműsor, amely nagyrészt a tanuló ifjúság körében kelthet érdeklődést. De ha már erre van lehetőség, miért zárkoznak el másfajta műsorok sugárzá-

sától? Energiatakarékossági és szervezési okokból valószínűleg még nem lehet megvalósítani az egész napos műsorszórást (bár a fejlődés előbb vagy utóbb úgyis megköveteli!), semmiképpen sem helyeselhető azonban ennek az időszaknak a teljes mellőzése. Elvégre már kettes műsorunk is van, s az Iskolatelevízió adásait mint rétegműsört át lehetne vinni ide, míg az egyes felszabadulhatna szórakoztató, illetve aktuális műsorok sugárzására.

Persze lehetne arra hivatkozni, hogy ilyenkor munkaidő van, s a filmek vagy tudósítások sugárzása esetleg nem vonzana elég nézőt, nem lenne kifizetődő. Ez az állítás több szempontból sem igaz! Egyrészt százezrek nem dolgoznak, nem tanulnak éppen ebben az időszakban, másrészt a nézők egyes rétegei (nyugdíjasok, gyesen levő kismamák) éppen ekkor igényelnék a tévé kikapcsolódást jelentő, szórakoztató programjait. Furcsa, hogy bár a szomszédos országokban is létezik „egész napos” munkaidő, a televízió mégsem zárkózik el egyértelműen ettől az időszaktól! Műsorra tűzik az egész országot érintő eseményeket, tudósításokat, sportközvetítéseket, legyenek azok kora hajnalban vagy délután. Az osztrák televízió mindig híradással jelentkezik a déli órákban, a legnagyobb érdeklődésre számot tartó sporteseményeket (tenisz, Forma 1, labdarúgó kupamérkőzések, síversenyek) élőben sugározza, akár délelőtt, akár délután. De ugyanúgy egyenesből sugároz, jégkorong-, labdarúgó-mérkőzéseket a szlovák, a szovjet televízió és az áramkrízis előtt sugárzott a jugoszláv tévé is. Vajon nekik megéri? Azoknak a nézőknek, akik követhetik az eseményeket, közvetlen befogadói, szurkolói lehetnek, biztosan! Különösen követendő példának tekinthető az ORF úgynevezett „Regenbogen (Ferien)” programja. Eleinte két órák, az utóbbi időben háromkor kezdődik, s lényege, hogy huzamosabb esős, rossz időjárás esetén a nyári időszakban az üdülők segítségére siet szórakoztató filmekkel, ismétlésekkel. Így aztán túlságosan nagy befektetést sem igényel!

Úgy látszik, az illetékesek nálunk túlságosan egyműszakban gondolkodnak, azaz csak a kora délelőttől késő délutánig dolgozók kívánságait, érdekeit veszik figyelembe. Műsorpolitikai szempontból a nyugdíjasokat, a kismamákat, a betegeket, a tanulókat, és az éjszakai műszakban dolgozókat is figyelembe kellene venni, érdekeiket képviselni. A nyugdíjasokét, ágyban fekvő betegeket azért, mert az ebéd utáni szieszta a legunalmasabb, legnyugtalanítóbb a számukra. Egyedül lévén sokat foglalkozhatnak önmagukkal, bajjaikkal. Este már nem olyan elhagyottak, hiszen megérkeznek a család dolgozó tagjai is. A nyugdíjasok műsorát nem a késő délutáni órákban lenne érdemes sugározni, hanem délelőtt vagy délután. A gyesen levők elsősorban kora délután jutnának oda, hogy kikapcsolódhassanak a televízió előtt, hiszen gyermeküket akkor fektetik le ebéd után. S ne feledkezzünk meg azokról a tanulókról sem, akik maguk választják meg felkészülési időszakukat, s az esetek többségében a kora délutáni órákat töltik pihenéssel, kikapcsolódással.

Néhány javaslatom lenne az alkalmi, délutáni adásokkal kapcsolatban. Célszerű lenne a legjelentősebb események sport és egyéb rendezvények — kupamérkőzések, nemzetközi tornák, államfők fogadása, kongresszusok stb. — élő közvetítése. Egy-egy késő este sugárzott portréfilmet, sorozatot, sporteseményt is meg lehetne ismételni.

A szurkoló szurkolni akar

Minden országnak van valamilyen népszerű nemzeti sportja, amelynek propagálását, fejlődését elsőrendű céljának tekintik, s igyekezik a tömegkommunikációs eszközök segítségével minél gyorsabb, részletesebb és gyakoribb tájékoztatást nyújtani róla. Ilyen például az osztrákoknál a sí, a szovjeteknél és a csehszlovákoknál a jégkorong, a jugoszlávoknál a kosárlabda. A műsorszerkesztőknek és a sportosztálynak ismernie kellene azt a lélektani ténytet, hogy a versenysportban (nálunk első sorban a labdarúgásban) aki csak tehe-

ti, nemcsak nézője, de szurkolója is szeretne lenni a nagyobb mérkőzéseknek. A jóval a mérkőzés után felvételtől közvetített találkozó, vagy a késleltetett adás, főként ha a néző már tudja az eredményt, olyan, mintha egy izgalmas könyvet úgy kellene végigolvasnunk, hogy ismerjük már a végkifejletet. Márpedig az eredmény napjainkban többféle csatornán (rádió, telefon, külföldi tévé stb.) akár akaratlanul is megtudható!

Mostanában sok szó esik a bajnoki labdarúgó-mérkőzések közvetítéséről. A hatvanas, hetvenes években a magyar néző már hozzászokott, hogy minden hétvégén adtak egy-egy találkozót. Így aztán nem sok sikert hozhatna, és sok anyagi és technikai gonddal járna, ha minden mérkőzésről nyugati mintára összefoglalót sugároznának. De például az olasz, angol, nyugatnémet televíziósok is kezdenek rádöbbenni, hogy a sportág népszerűsége szempontjából hasznosabb egy-egy jelentősebb rangadó élő közvetítése, mint a nézőket megtévesztő, néha félrevezető összefoglaló sugárzása. A televízió, a klubok és a nézők érdekében egyaránt üdvöztető megoldás lenne, ha nem kötnék le előre az egyes találkozók közvetítési jogát, hanem időközben állapodnának meg, a bajnokság alakulásának megfelelően. Így aztán a nézőknek nem kellene végigkinlódniuk a gyenge, tét nélküli alibimeccseket, az egyesület sem veszítene sokat a bevételnél, és ebből adódóan a televízió is kevesebbet fizethetne a közvetítés jogáért. Olyan mérkőzésekről lenne szó, amelyek a bajnoki cím vagy kiesés (!) szempontjából várhatóan színvonalasak, izgalmasak lesznek, valószínűleg nagy közönséget vonzanak, és méltókká válnak az országos érdeklődésre. Talán a műsor-közlésnél elég is lenne annyit *kiírni*: bajnoki mérkőzés közvetítése.

A nyári műsorrendről

A műsorrend feltűnő változását figyelhettük meg 1984 nyaratól, amikor is a Magyar Televízió bevezette a nagy vitát kiváltó nyári műsorrendjét. A Rá-

dióúság hasábjain már összetűztek a vélemények pro és kontra, s úgy tűnik, a maga szempontjából mindenkinek igaza van. De itt is lehet és kell is találni reális, ésszerű úgynevezett kompromisszumos megoldást. Abból kellene kiindulni, hogy a nyári időszámítással csak az órát mint időmérőt hajtottuk előre, de nem változtattuk meg a napszakokat. A hajnal hajnal maradt, az éjszaka éjszaka, a dél dél. A munkaidő kezdete, illetve vége sem változott meg. Aki eddig korai fekvő volt, az lesz ezután is, függetlenül attól, hogy késő este még világos van. A gyermekeknek ugyanúgy szükségük van az alapos és rendszeres alvásra, pihenésre, annak ellenére, hogy vakáció van, és későn sötétedik. (Sajnos, sok szülő ezt nem veszi figyelembe!) Ha rosszmájú, de logikus akarnék lenni, azt mondhatnám, hogy azért, mert Leningrádban „fehér éjszaka” van, még nem szükségeszerű egész éjszaka fennmaradni. Kinek is jó a főműsor eltolódása? Semmiképpen sem a gyerekeknek, ahogy azt sokan állítják. Ha eddig egy-egy rövidebb filmet, közvetítést megnézhetek a korábbi befejezés miatt, az új rend szerint már ezek a műsorok is tíz és tizenegy óra között fejeződnek be. Eddig fenn tartani gyerekeket viszont fejlődésük elleni vétek! Hétfőn sokukat a szülők korán keltik.

Ugyanez vonatkozik a nyugdíjasokra, a nehéz fizikai munkát végzőkre, a korán reggel munkába igyekvőkre, akik ezzel a késői televíziózással szinte mesterségesen ki vannak zárva a házi szórakozásból. Kifejezetten hátrányos a nyári műsorrend a betegek, aluszékonnyak számára, akiknek sok alvásra, pihenésre lenne szükségük, de a tévés kikapcsolódásról sem akarnak lemondani.

Kiknek használ tehát az új műsorrend? Az álmatlanoknak, a késői hazajáróknak és elsősorban a nyaralóknak, üdülőknak. Ők talán örülnek annak, hogy szombat és vasárnap délutáni műsorkezdés is eltolódott. Nem így azok, akik otthonmaradtak, vagy valamilyen okból végigunatkozhatják a délutánt az üdülők, strandolók érdekében. Az új-

szakai műszakosok is rosszul jártak, hiszen eddig végignézhettek egy-egy esti műsort munkába igyekvés előtt, most viszont nyáron, a tíz óra körüli munkakezdés miatt ezt nem tehetik meg. Felvetődik a kérdés, kiket kellene jobban szolgálnia a televíziónak. Azokat, akik szabadon rendelkeznek az idejükkel, szabadságon vannak, horgásznak, kertészkednek, s ezzel is kikapcsolódnak, szórakoztatják magukat, vagy azokat, akik a korai kelés, a nehéz munka után vagy helyhezkötttségük miatt csak a tévében látják a pihenés, szórakozás lehetőségét? Az is talány, hogy ha a Tv-híradót csak fél órával csiszatták, akkor a Hetet miért egy órával kellett? A keddi sorozatokat miért kellett áttenni vasárnapra? Ha valakit az illető sorozat nem érdekel, akkor bizony hónapokat nélkülözheti a vasárnap esti tévézést! (A kettős program ugyanis csak ritkán méltó konkurrencia.)

Álljon itt egy javaslat, hogy mindkét oldal érdekeit figyelembe vehessük, és joggal senki se panaszkodhasson: a korábbi műsorkezdés híveinek már félnyolc-nyolc óraker el lehetne kezdeni a főműsor sugárzását a kettős műsoron (film, színházi vagy sportközvetítés, hangverseny stb.), míg az egyesén fél kilenckor kezdődne az esti főműsor. Bár a Tv-híradó első kiadását csak az egyesén sugároznák, a kettős közvetlenül a főműsor után vagy (közben) láthatnák a második kiadást. Magától értetődően azt senki sem várhatná, hogy mindkét műsorban ugyanaz menjen egymás után, de a színvonal és a műsorszerkezet lehetne hasonló — sorozat itt és ott, a vetélkedők, politikai és ismeretterjesztő programok stb. is megosztva. (A július végi, augusztus eleji hasonló próbálkozások alapján már-már azt hittem, az illetékesek is megtalálták a legkézenfekvőbb megoldást, de aztán mégsem folytatták az alkalmi kezdeményezést.)

Elvégre két csatornánk van

Ami a műsorszerkezet alakulását illeti, nagyon örvendetes a színesben sugár-

zott műsorok arányának feltűnő növekedése. (Bár a színes vevőkészülékek száma is hasonló mértékben alakulhatna!) A mozifilmek rovására előtérbe kerültek a mind színvonalasabbá váló tévéfilmek és -játékok, amelyeknek sokszor túlzott műtermi jellege és hangulata visszatetsző, illúzióromboló lehet a nézők szemében. Nagyon jó dolog a hosszabb-rövidebb szórakoztató és ismeretterjesztő sorozatok gyarapodása, de túlzott elterjedésük a heti műsoridőben problémákat is jelenthet. Több összefüggő egészet alkotó tévésorozat epizódjainak hasonló időszakban történő sugárzása a megjegyezhetőség rovására megy, nem is beszélve a keverési lehetőségekről. Főként ha a sorozat egyes részei távolabbi időben (pl. hetente) követik egymást. Vonatkozik ez természetesen a gyermekműsorokra is, amelyek mind nagyobb szerephez jutnak. Az igazsághoz tartozik, hogy egyes gyermekműsorok (rajzfilmek, kalandfilmek) a felnőttek körében is érdeklődésre tarthatnak számot. Műsorszerkezetileg nem a legelőnyösebb a főműsoridő elaprózása mindkét (!) programon, vagy egy műsorra való teljes kitöltése. Magyar tévénéző számára szokatlan és elviselhetetlen lenne a szinte óránként jelentkező híradó vagy napi információ, ami például a moszkvai televízióban természetes. Talán kissé hosszú és sok a három esti Tv-híradó, főként ha rövid időn belül követik egymást. Ne felejtjük el, hogy külpolitikailag teljesen fedésben vannak! Két kiadás mellett jobb lenne inkább rövid híradást szolgáltatni, mondjuk műsorkezdéskor délután, és műsorzáráskor mindkét műsorban.

Műsorserkesztés szempontjából nem a legszerencsésebb az úgynevezett komoly művészi filmek késő éjszakai vetítése. Éppen ezek igényelnék a legnagyobb figyelmet, elmélyülést! Márpedig sokszor a kezdésüket sem könnyű kivárni a pihenésre vágyó, alvásra hajlamos szervezetnek, hát még végignézni a másfél-kétórás alkotást. Ezeket át kellene helyezni szombat — vasárnap délutánra (természetesen csak azokat, amelyek nincsenek korhatárhoz kötve),

a szórakoztató filmeket (régi magyar vígjátékok, mai kalandfilmek, szatírák) pedig a késő esti órákra. A téli időszakban különösen jók a hétköznap késő délután kezdődő filmek, sorozatok épp úgy, mint a kora délutáni hétvégi műsorkezdés.

Vitathatatlan tény az is, hogy hazánkban nem minden sportág népszerű, főként a gyengébb nem körében. Egy-egy hosszabb közvetítéssorozat (VB, EB, olimpia) alkalmával nem ártana az ő érdekeiket, elvárásait is figyelembe venni a műsorkészítőknek. A megvalósítás érdekében szeretném megjegyezni, hogy immáron két programunk van, s a háztartások nagy részében több vevőkészülék is található.

A nyolevanes évek elején kezdődő energia- és anyagtakarékossági kampány következtében a Magyar Televízió műsorszerkezetében is feltűnően megszaporodtak az ismétlések, felújítások. Ez nem is lenne rossz, hisz egyes kedvelt, de rég nem látott filmekkel, műsorokkal találkozhatunk újra, s azok is megismerkedhetnek a hajdani alkotásokkal, akik az eredeti vetítést nem láthatták. Mintha azonban túlságosan elburjánzottak volna ezek az ismétlések, még olyan időpontokban is, amikor pedig új, friss alkotásokat várnánk. Különösen egyes sorozatok túljátszása tűnik erőltetettnek (Bors, Tenkes kapitánya, Tüskevár stb.). Arra is jó lenne odafigyelni, hogy sok játékfilm a szombat—vasárnapi művészsorozatokon belül ne ismétlődjék rövid idő alatt! Az ismétléseken belüli, valamint a felújítás és az újdonságok közötti mértéktartás, helyes egyeztetés a műsorszerkesztőktől nehéz, de megoldható munkát követel.

Bosszantó jelenség az is, ha az egyes és kettes program egy-egy közérdeklődésre számot tartó adása öt-tíz percig fedi egymást. Vagy az egyiknek a végéről, vagy a másikkal az elejéről maradunk le.

Szórakoztatva tanítani

A műsorpolitika változása részben már az előzőekben leírtakból kitűnik, hisz a

műsorszerkezet és műsorrend ennek függvénye. Minthogy a műsorpolitika alapvetően a társadalompolitikából következik, illetve arra hat vissza, nem véletlen, hogy a gazdaságosság, az üzleti szempontok, a szociális demokrácia fejlődése a televízió műsorpolitikáján is felfedezhető. Megszaporodtak azok a műsorfajták, amelyek a demokratikus szemléletet igyekeznek szolgálni, minél több embert vonnak be a közéletbe, a külpolitika, a kultúrpolitika, a gazdaságpolitika, a szocialista jogrendszer rejtelseibe. Csak néhány példa a sok közül: Hatvanhat, Hét, Fórum, Stúdió 84, Jogi esetek: Ön hogyan döntene . . . ? A Telepódium adásai élesen cáfolhatják, amit sokan állítanak, hogy nálunk nyíltan semmit sem lehet megmondani. Amint a tények mutatják, sok mindent lehet, csak megfelelő csomagolásban kell tálalni! Ezért olyan népszerű a politikai kabaré. Persze arra nagyon oda kell figyelni, hogy a politikai adások (Tv-híradó, Hét, Panoráma stb.) túlzott szerepeltetése, a gyakori fedések nehogy telitődéshez vezessenek!

A szocialista televíziózás műsorpolitikájának lényege az lehet, hogy szórakoztatva kell tanítani. A televízió szerepéből és jellegéből adódóan elsősorban szórakoztató, és másodsorban közművelődési, oktató jellegű, kell hogy legyen! S ezt várja tőle a nézők többsége is. Az arányokat mindenképpen szükséges és érdemes fenntartani a könnyű szórakoztatás és a kulturális, ismeretterjesztés vonatkozásában. Nem törvénytörő, hogy az embereket azzal kényszerítjük rá egyes műsorok nézésére, hogy egyidőben adjuk mindkét programon, vagy úgynevezett érdektelen „rákényszerítő” műsört sugárzunk a cél érdekében! Különösen igaz ez nagyobb sportközvetítések, társadalmi vonatkozású műsorok, illetve ünnepek idején.

De a műsorpolitikát nemcsak pozitív, hanem negatív hatások is érik. A társadalom általános etikai romlásában a televízió szintén nagy szerepet játszhat. Megfigyelhetően gyarapodik, sőt lassan-lassan természetessé válik a szex, a brutalitás, a trágár beszéd és olyan

alkotások vetítése, amelyek csalásról, korrupcióról, hűtlenségről, válásról, túlzott anyagiasságról szólnak. Ezek elszaporodása a felnövekvő ifjúság előtt semmiképpen sem szülhet egészséges erkölcsi, társadalmi szemléletet. Sajnos még a mesék, az ifjúsági filmek cselekményében, szövegében sincs különbség a felnőtteknek készült alkotásokhoz képest.

Csak helyeselni lehet az intellektuális vetélkedők fejlesztését, előtérbe helyezését (Elmebajnokság, Fele sem igaz, Kapcsoltam), mert ezek ismereteinket bővítik, a logikai gondolkodást fejlesztik. Mind több versenyzőt kellene bevonni ezekbe az agytornákba, és nem néhány kiválasztottat szerepeltetni hónapokon keresztül, mint ahogyan azt az Elmebajnokságban tapasztalhatjuk!

Az egyes műsorok hatása nagyban függ az abban szereplők viselkedésétől, beszédtechnikájától. A pöszék, racscolók, lámpalázások megjelentetése a képernyőn műhibának számít. Ezek a szakemberek, riporterek, tudásukkal az írott sajtót szolgálhatnak.

Végezetül nem feledkezhetünk meg a külföldi tévéadások vételi lehetőségéről, nézőelvonó szerepéről. A jugoszláv televízió műsorpolitikája és műsor szerkezete részben, az osztráké szinte teljesen eltér a miénktől. Ezek az adások az ország nyugati és déli felében nemcsak jól vehetőek, de nagyon népszerűek is.

Helytelen és visszatetsző lenne az ő hatásukkal, információikkal való ellentmondás, szembehelyezkedés éppúgy, mint a velük történő azonosulás! Nyílt titok, hogy a legutóbbi olimpia idején milyen alacsony lehetett az MTV adásainak nézettsége a fentebb említett területeken. Minthogy két külföldi televízió kora hajnaltól késő éjszakáig szinte non stop követte az olimpiai eseményeket, valószínűleg elenyészően kevesen lehettek, akik a Telesport esti összefoglalójára voltak utalva. Természetesen ugyanez némely esetben fordítva is igaz, a szomszéd televíziósok kárára.

*

Írásommal nem vitathatatlan megfogalmazásokra törekedtem. Arról szeretném meggyőzni a televízió illetékeit, hogy legfontosabb feladatuk és érdekük azoknak a minél pontosabb, gyorsabb, sokrétűbb szórakoztatása, tanítása, alakítása, akikért munkálkodnak. Ebben óriási segítséget nyújthatna a Tömegkommunikációs Kutatóközpont azzal, hogy minél több embertől és minél több területről gyűjti össze a visszajelző információkat. Ennek egyik módszere az lenne, ha egy-egy nagyobb műsor szerkezeti, műsorrendi változtatás előtt (!) kérnék ki a legilletékesebbek, a nézők véleményét.

ABSTRACT: Do television viewers accept the fact that Monday is not a broadcasting day for Hungarian Television? Is it worth experimenting with a new programming in summer? Do we make the best of our two channels? These and similar questions are addressed here by the author — a TV viewer — who thinks he is speaking in the name of many members of the Hungarian television audience.

Tomka Miklós

Kommunikáció-e a tömegkommunikáció?

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársa egy elméleti kérdés tisztázására vállalkozik. A szerkesztőség szívesen látja az ellenkező véleményt vallók írásait is — hozzászólásként.

Ne tessék félreérteni: nem céloz semmilyen szóboncolás. A tömegkommunikáció kifejezést sem akarom kiírtani a magyar nyelvből (bár ős finnugor jellegéről sem vagyok meggyőződve. De hát magyarabb lenne, mondjuk a telekommunikáció?). Csupán két megjegyzésem van. Az egyik az, hogy — úgy vélem — köznyelvünk a tömegkommunikációról beszélve elken néhány — megítélésem szerint fontos — társadalmi jelenséget, ahelyett hogy kibontaná-kifejezné azokat. Másik megjegyzésem, hogy a kommunikáció-tömegkommunikáció szópár, akkor is, ha csak egyik felét használjuk, a kettő közötti *hasonlóságot* sugallja, s eltereli a figyelmet *különbözőségekről*. Kielezve fogalmazva: a nyelvi kifejezési forma mintha lényegi hasonlóságot vagy akár azonos-ságot jelezne, noha ez legalábbis kérdéses. (Minket a továbbiakban nem foglalkoztat, de azért érdemes a dolognak azt a pikantériáját megemlíteni, hogy a tömegkommunikáció kifejezést — külföldön és Magyarországon egyaránt — maguk a tömegkommunikációs intézmények és eszközök terjesztették el, esetenként a társadalmi élet más szférái és más intézményei, mint például az oktatásügy és a posta tiltakozása ellenére. Netalán szakmai-intézményi érdekeket is hordoz ez a szó? Másfajta, kereteinken szintén túlmutató prob-

léma, hogy a „tömeg” szót jobbik esetben társadalomtudományilag szétfolyó s nem eléggé definiált fogalomnak tekinthetjük, rosszabb esetben, ugyanis ha hajlandók vagyunk elfogadni meghatározásait és elméleteit, tudomásul kell vennünk, hogy olyan antihumánus és antidemokratikus szemléletet sugároz, amit még szenvedőlegesen sem fogadhatunk el.¹

Társadalom, múlt és jelen — egy mondatban

A *személyes kommunikáció* legegyszerűbb esete az emberi párbeszéd. Jancsi mond valamit Juliskának. Juliska válaszol. Ennyi az egész! Ám ebben benne rejlik az egész társadalom, a múlt és a jelen (s talán a jövő). A dolog összetettsége már az első cselekvésben látható. „Jancsi mond valamit Juliskának.” Igenám, de csak akkor, ha van valamilyen fogalma, elképzelése, „képe” Juliskáról. Azaz ritkábban mond valamit számára idegen Juliskáknak, s amennyiben mégis megteszi, azzal is csupán azt fejezi ki, hogy az *idegenség viszonylagos* (hiszen a nem, az életkor, a viselkedés teszi a besorolást, és csökkenti a személyes bemutatkozás hiányának jelentőségét). Továbbá ez a megszólítás feltételezi, hogy *közös a nyelvük*. Férfiak

külföldön is megfordulnak csinos hölgyek után, akár el is füttyentik magukat, de ha mondanak valamit, az nem annak a „Juliskának” szól, hanem saját társaságuk — mindegy, hogy milyen nemű — tagjainak. A közös nyelv ismerete igen sokat jelent: bizonyos *kulturális közösséget*, azt a biztonságot, hogy *meg tudom értetni magam*, a másik személyhez való hasonlóságból eredő erőt. Amikor mindezt az első megszólalás kifejezi, egyúttal elvárásokat is közvetít. Amikor Jancsi mond valamit Juliskának, azt reméli, hogy Juliska szóba áll vele. Jancsi nem egyetlen információt ad át, mint a mennydörgés vagy a déli harangszó. Jancsi egyetlen mondatával *önmagát adja*: magabiztosságát vagy annak hiányát, tolakodó vagy szerény természetét, udvariasságát vagy udvariatlanságát stb. Nem is lehet eldönteni, hogy mi Jancsi szándéka, valamilyen szűkebb körű *személytelen információ* átadása, vagy egyfajta „*bemutakozás*”, azaz önmagáról Juliskában egy olyan kép kialakítása, amit Jancsi megfelelőnek vél. Ugyanígy nem lehet eldönteni, hogy Juliska milyen jelentőséget tulajdonít a közlés nyilvánvaló és rejtett elemeinek. Mindkét fél megteheti, hogy igyekszik az egyiket vagy a másikat hangsúlyozni, és nem szükségszerű, hogy mindketten ugyanazt az oldalt tartásák fontosabbnak. Bármi is azonban Jancsi és Juliska szándéka, ha megértik egymást (azaz ha a kommunikáció technikai feltétele, pl. a közös nyelv adott), akkor Jancsi megszólalása akár csak egy rövid mondat erejéig

- bizonyos *közösséget teremt* ketjük között,
- tartalmazza Jancsi *önjellemzési szándékát*, és
- kifejezi, hogy Jancsi *hogyan ítéli meg Juliskát*.
- Az a bizonyos *közösség* pedig nem egyszerűen a közös kultúra, a közös eredet következménye, hanem *társadalmilag is strukturált*, mindkettőjük (egyelőre még csak szándékolt, illetve feltételezett) társadalmi helyzetét s ennek megfelelően a

köztük levő társas viszonyt is kifejezi.

- A viszonyításon túl Jancsi megszólalása feltételezi és *elvárja a választ*. Csak akkor szólunk valakihez, ha úgy gondoljuk, hogy az tud valamit kezdeni közlésünkkel, azaz ha valamilyen módon reagál.

Mindez az elképzelés és elvárás azonban mindaddig a „*levegőben lóg*”, míg Juliska válaszával nem jelezte, hogy megértette Jancsi mondatát. Ez a *válasz* nem kell, hogy felelet, azaz egy újabb mondat legyen. Egy grimasz, vállrándítás vagy tüntető elfordulás is megteszi. Ha Juliska megmarad a nem szóbeli jelzésnél, ezzel nem tudja kétségbe vonni sem a kettőjük közötti kulturális közösséget, sem Jancsi önjellemzését és Jancsinak róla — Juliskáról — alkotott felfogását. Bizonytalanra tudja azonban tenni a kettejük feltételezett társadalmi besorolásából következő viszonyt (ami éppúgy jelenthet taktikát egy számára előnyösebb viszonyítás érdekében, mint az olyan mértékű távolságtartás igényét, ami kizárja a kommunikáció folytatását).

Juliska válaszában többféle jelentősége van. Egyrészt — talán bizonyos helyesbítésekkel, de — tudomásul veszi, elfogadja, hogy Jancsi hogyan látja a világot, s milyen szerepben látja kettőjüket. Másrészt a válaszban is megvannak mindazok az elemek, amelyek Jancsi első megnyilatkozásában. De ez már egy magasabb lépcsőfok, részben az előzőek megerősítése, részben kiegészítése, részben korrekciója:

- A kettőjük közötti *közösség erősödik*, a megértés *kölcsönösé válik*, és új elemekkel bővül.
- Jancsi önjellemzését Juliska tudomásul vette, és most mellé teszi, hogy ő hogyan látja Jancsit. A két megítélés általában nem tökéletesen azonos, van közöttük némi *feszültség*. Ez indokolja a kommunikáció folytatását, ami kettőjük közösségének egyre alaposabb körülmények között történő megújulását jelenti.

járásához, viszonyuk egyre sokoldalúbbá tételéhez vezet.

- Juliska arra is reagál, hogy Jancsi őt milyennek látja, s emellé kifejezi saját magáról való elképzelését.
- Juliska válasza tehát új kezdeményezésnek is tartható a kommunikáció folytatására. Ezután újabb fordulók következnek egyre magasabb fokon.

A válasz harmadik funkciója a legfontosabb, a leginkább minőségi ugrás. Van, aki a személyes kommunikációt a régi fajta üzletkötéshez hasonlítja, ahol hosszas barátkozás, vendéglátás, vitatkozás előzi meg az adásvételt. Van, aki kártyavár építésével példálózik, mondván, hogy csak akkor lehet eredményt — a vár felépítését vagy a kölcsönös megértést — elérni, ha két oldalról egymásnak támasztunk egy-egy kártyát, s továbbiakkal körülbástyázzuk, lefedjük őket. Erre már ráépíthető a második emelet, majd a harmadik, negyedik és így tovább. Van, aki a kommunikációs folyamatban az egymáshoz közeledést, az egyre szorosabb közösségre törekvést emeli ki. Egy-egy mondat, a kommunikációs folyamat egy-egy lépése nemcsak előrelépés (vagy „felfelé” építkezés), hanem közeledés egymáshoz:

- egymás jobb megismerése,
- a közös ismeretanyag növekedése és
- az egyetértés fokozódása.

A kommunikációs folyamat megszakadásának ennek értelmében két oka lehet: teljes egyetértésre jutás az adott kérdésben vagy valamilyen, az egyetértést továbbfejlesztését akadályozó tényező — ami a rendelkezésre álló idő rövidségétől az eltérő izlésig igen sokféle lehet.

Bármilyen hasonlóan is a személyes kommunikációt, és bármilyen szintre jut is el (legalacsonyabb szintjének az egyszerű szökváltást, legmagasabbnak két ember szerelmét és házasságát tartva), két alapvető vonását érdemes megkülönböztetni. Az egyik inkább pszi-

chológiai, *a részt vevő két vagy több ember nézeteinek, viselkedésének és a társas kapcsolatokban elfoglalt helyzetének kifejezésére, befolyásolására, egyeztetésére és közösségi-társadalmi elfogadtatására szolgál.*² A résztvevők szerepe összetett. Mindegyikük önmaga és saját nézetei elfogadtatására törekszik, aminek közvetett formája az egyéb nézetek bírálata. A kommunikáció hajtóereje ellenben az a törekvés, hogy *a magánvélemény bizonytalanságát a társadalmi elfogadás garanciájával cseréljék fel.* Mivel tehát a kommunikációs szituációban a közösséggel — vagy legalább a kommunikációs partnerrel — való elfogadtatás, a megegyezés, az egyetértés a legnagyobb érték, a felek ennek érdekében hajlandóak nézeteik bizonyos helyesbítésére. Egyszóval a személyes kommunikáció két dolgot egyesít: *az egyéni álláspont helyesbítésébe való belenyugvást* (sőt, az első pillanattól kezdve az arra való készséget) és — mintegy ellenszolgáltatásul — az immár közös álláspont *közösségi-társadalmi* (azaz két vagy több ember által történő) *elfogadását, legitímálását.* Az „én” helyére a „mi” kerül. Más oldalról nézve persze ugyanez nem más, mint két vagy több ember egyidejű és egymást feltételező *önérvényesítési stratégiája.*

A személyes kommunikáció másik jellemvonása, hogy közben *emberi-közösségi kapcsolatok alakulnak*, nézeteket, szemléleteket egyeztetnek, *a társadalom épül* mind a társadalmi struktúra, mind a kultúra dimenziójában. S ami talán a legfontosabb, ebben a társadalom- és kultúrateremtésben minden résztvevő, a társadalom minden tagja saját kommunikációs részvételén keresztül egyenjogú partner, vagy legalábbis olyan szinten tudja érvényesíteni önmagát, amilyent társadalmi, gazdasági, műveltségi, hatalmi helyzete számára kijelöl. (Azaz a személyes kommunikáció a társadalmi-gazdasági viszonyok újratermelődése, és semmiképpen sem valamiféle centralizációs mechanizmus.) A személyes kommunikáció tehát *a közösségi-társadalmi életben való részvétel* legelemibb s legtermészetesebb módja.

Információk tömege

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy nem minden közlés vagy információátadás kommunikáció. Egy áramlökés és egy relé bekapcsolódása még nem kommunikáció. Sőt, általánosíthatunk: az információátadás vagy információáram technikai, műszaki lépéseit sem egyenként, sem összességükben nem nevezük kommunikációnak. Az sem kommunikáció, ha csupán az információátadás egyik végén van ember, mint amikor valaki bekapcsol egy gépet, vagy ha valaki valamilyen jelet észlel. Ugyanígy nem kommunikáció, ha Tihanyban elkiáltjuk magunkat, és a visszhang visszaszól^a. A kommunikáció olyan *emberi cselekvéssor*, amelynek két vagy több szereplője van, *amely a résztvevőket (gondolkodásukat, magatartásukat, társadalmi viszonyaikat) formálja, befolyásolja, s amely* (az addig esetleg elkülönült) *résztvevők között társas, közösségi, társadalmi kapcsolatokat teremt*, vagy a már fennálló kapcsolatokat befolyásolja, újrászervezi.

A tájékozódás, a tanulás, az *informálódás* önmagában még nem kommunikáció — noha alkothatja a kommunikáció egy elemét. Tanulás, amikor a kisgyermek a forró kályhához nyúl, és rájön a kályha és a fájdalom kapcsolata. Informálódás, amikor az eget kémleljük, vagy a hőmérőt nézzük, mielőtt eldöntjük, hogyan kell öltözködniünk. Az élményszamba menő tapasztalatokon és a céltudatos tájékozódáson túl érzékszerveink állandóan információi tömegével árasztanak el: kéretlenül, kikerülhetetlenül. Ezek zöme, mint a meleg vagy a hideg, a zajszint, az út minősége, az időpont vagy az esti buszokban a közlekedőtársak fáradtsága, nem célzott információ. Célzott információkkal, *tudatos közlésekkel* is körül vagyunk véve. Ilyenek az utcanévek, az áruk árai, a mozireklámok; ilyenek a szobrok és egyéb díszítések, a jelszó-plakátok, a mentőautó szirénája stb. Ha ezeknek az információknak egyáltalán van valami jelentősége számunkra, általában egyetlen gondolatra, egyetlen cselekedetre, vi-

selkedésünk egyfajta meghatározására készítenek. *Eligazítanak*, hogy elképzeléseinket, terveinket hogyan valósítsuk meg, de *céljainkat, gondolkodásunkat, értékrendünket kevésbé befolyásolják*. Az érzékszerveink által szállított információk annak a terepversenynek az adottságait közlik, amelyben személyiségünk megvalósítására és mindennapi viselkedésünk optimalizálására törekszünk. Am, hogy indulunk-e ezen a versenyen, elfogadjuk-e játékszabályait vagy újakat alkotunk, milyen irányba megyünk, milyen segédeszközöket használunk stb., azt magunk döntjük el. Mindezekkel az információkkal — és összességükkel — szemben az ember megőrzi valamit *függetlenségéből*. Ha akarjuk, figyelembe vesszük őket, ha akarjuk, nem. Ráadásul általában előzetesen mérlegelni tudjuk, milyen előnyök vagy hátrányok származnak döntésünkből.

Egészen sajátos információkat szolgáltat a minket körülvevő társadalom: *viselkedési modellek, ítéletek és előítéletek, gondolkodási sémák, az emberek közötti kapcsolatok formáinak* tömegét. Csupa összetett, igen komplex információhalmazt. Am igazi kényszerítő erővel ez sem rendelkezik. Függetlenségünket ez a fajta információ sem korlátozza. Miután tudjuk, mások hogyan viselkednek és gondolkodnak, és azt is tudjuk, milyen következményekkel jár a megszokottól eltérő viselkedés és gondolkodás, választhatunk, vállalni akarjuk-e a következményeket vagy sem. A másokról vagy a közösségről való pusztá ismeret legkevésbé sem tesz mások vagy a közösség adósává, lekötelezettjévé vagy kiszolgáltatottjává. *Az információ nem szünteti meg az egyént és a megismert — anyagi vagy társadalmi — világ lényegi különállását, másféleségét*. Amíg csak információról van szó, mindez csupán környezet, drapéria, színpad, amelyen én játszom a darabot. (Társasjátékká az egész a kommunikáció segítségével válhat, ami viszont alapjában más viszonyt jelent és teremt.)

A tapasztalat az előbb mondottaknak látszólag ellentmond. A gyakorlat-

ban az illem, a hagyomány, a társadalmi megszokás, azok a bizonyos „viselkedési modellek” igenis nagyon sok ember magatartását meghatározzák. A többség szava és viselkedése kényszerítő erővel bír. Igazodunk a közlekedési szabályokhoz, nehogy balesetet okozzunk, és igazodunk a közösség elvárásaihoz, hogy ne nézzenek ki, hogy ne legyenek személyes konfliktusaink. Talán olyan emberek is vannak, akik addig igyekeznek alkalmazkodni, míg megfélemedznek arról, hogy ők maguk mit akartak. Ilyenkor az élet taposómalommá válik, amiben járnak, járnak anélkül, hogy előbbre jutnának. De hát ezért aligha lehet a körülményeket felelőssé tenni. A társadalmi normákról való ismereteink sem korlátoznak vagy kényszerítenek jobban, mint a forró kályhaajtóról gyermekkorban szerzett tudásunk. Egyik éppoly jelentős — vagy jelentéktelen —, mint a másik, s ugyanúgy élettelen *kulissza* saját életünk körül.

Tökéletes félreértés lenne mindebből az információ értéktelenségére következtetni. *Tájékoztatásra mindenképp szükség van.* Útjelzők nélkül eltévedünk. Csakhogy az útjelző az ember számára eszköz, külső adottság, aminek hasznossági értéke van. Céljaink érdekében igazodunk hozzá, de céljainkat nem az útjelzőkhöz szabjuk. Tehát az *információ*: eszköz elképzeléseink eléréséhez, megvalósításához. A *kommunikáció*: a célok, elképzelések közös megfogalmazása. Az *informálódás*: rajtunk kívül álló adottságok figyelembe vétele minden különösebb személyes érintettség nélkül. A *kommunikáció*: kölcsönös megnyílás, kölcsönös megváltozási készség, egy közös nézőpont vagy közös értelmezőrendszer kialakítása a valóság megértéséhez. Az *információnak* csak az egyik irányban van jelentősége, értelme. (A jelzőlámpának mindegy, hogy igazodom-e hozzá; a divatot sem befolyásolja, ha topisan öltözködöm.) A *kommunikáció* mindenképpen tartalmazza a kétirányú és kölcsönös feltételezések, elvárások és információcsere bonyolult rendszerét.

Hit és gyanakvás

És ezek után mi a *tömegkommunikáció*? Aligha kommunikáció abban az értelemben, ahogyan itt meghatároztuk (és ahogyan a kommunikációelmélet és -szociológia tárgyalni szokta). Hiányzik belőle a kölcsönösség minden eleme. Ez akkor is hiányozna, ha sikerülne állandósítani a kétirányú kapcsolatot, hiszen a hallgatónkkal s nézőkkel szemben egy személytelen intézmény áll. A személyes kommunikációban megszokott bizalmas megnyílás a tömegkommunikáció esetében groteszk naivitás lenne. A tömegkommunikációt nem azért használjuk, hogy vele együtt, „mindkettőnk” javára valamit kiokoskodjunk (vagy éppen, hogy a jobb megértés segítségével fejlődjön „kettőnk” kapcsolata), hanem azért, hogy *hasznosítsuk* azt már meglévő céljaink elérésére — a jobb tájékozottság, az átfogóbb műveltség, a sokoldalúbb szórakozás biztosítására. Eszerint a *tömegkommunikáció nem kommunikáció, hanem egyfelől információkészítés és -kínálat, másfelől informálódás, a kínált információ átvétele, felhasználása.*

A tévé, a rádió, a sajtó lényegét ellenben nem érthetjük meg, amíg egyedi információkról beszélünk. A tömegkommunikáció talán legfontosabb sajátossága, hogy *igen sok és sokrétű információval gazdálkodik.* Nem egy-egy kérdésről, hanem a valóság, a világ „egészéről” tájékoztat. Pontosabban: olyan sok dologról közöl — egymás között is valamilyen szerkezetet megjelenítő — információt, hogy ezzel kimondatlanul is azt a benyomást kelti, *mintha a világ egészét közvetítené* (vagy legalábbis egy, a világot hűen képviselő valogatást). A tömegkommunikáció potyemkin-falvakat épít? A tömegkommunikáció információtömege csupán egy jól berendezett színház körülöttünk? Nem tudunk egyértelműen válaszolni. Hiszünk is a tömegkommunikációnak, meg nem is. Hitünk alapja a tömegkommunikáció *élethűsége.* A valóságot úgy tükrözi, hogy nem tudjuk megkülönböztetni az „eredetitől”. (Különösen ha arról az eredetiről — háborúról, politi-

kai összecsapásról, technikai szenzációról vagy bármilyen másról nincsenek közvetlen ismereteink!) De a tömegkommunikációból szerezzük információnk jelentős hányadát, s az ott közvetített anyagot egyszerűen „a Valóság-nak” tartjuk. (De azért kommunikációról ilyenkor sincs szó, hanem olyan tájékozódásról, amit korábban minden technikai segédeszköz nélkül, pusztán érzékszerveinkre hagyatkozva végeztünk.)

A tömegkommunikációba feledkezés hitét azonban sok minden megtépázza. Azokkal ellentétben, akik a tévét (s talán a rádiót és az újságot is?) cáfolhatatlan igazságok forrásának tartják, a tömegkommunikációt nem kevesen eleve *bizalmatlanul* használják. *Gyanakvók* vagyunk a szerkesztett, mesterségesen előállított vagy egyszerűen az ember által továbbított információval szemben. Ha mennydörgést hallunk, vagy földrengést élünk át, fel sem merül bennünk, hogy érzékszerveink információközvetítő képességében kételkedjünk. Ha más számol be egy tájfunról vagy egy vulkánkitörésről, mérlegeljük, nem becsülte-e túl vagy alá a jelenséget. Más ember érzékszerveinek megbízhatóságában már nem vagyunk biztosak. Ha hivatalos vagy intézményes forrásból, vagy a tömegkommunikációból értesülünk természeti katasztrófáról, nemcsak a kétes megbízhatóság tesz elővigyázatossá, hanem azt is megkérdezzük, vajon kinek milyen *érdekét* szolgálja a híradás? Ilyenkor az a dilemma, hogy a közölt információból mennyi a valóság megjelenítése, és mennyi az egyéb, a közlő céljainak

megfelelő tartalom. A tömegkommunikációból *hiányzik a visszakérdezési lehetőség*. Szavahihetőségének és rejtett törekvéseinek feltárására sincs mód. Ezért a dilemma feloldhatatlan! A tömegkommunikáció, az információátadás hatásos formája soha nem tud egészen megszabadulni a valóság elferdítésének gyanújától — „megfizet” azért, hogy nem kommunikáció!

A köznyelv tehát valóban megtéveszt. Olyan ez, mint amikor a hivatalos látogató — mondjuk villanyóra-leolvasó vagy gyermekorvos — meghitt ismerősként viselkedik. Erre felbátoríthatja a szaktudásának vagy feladatainak kijáró és megadott tisztelet, na meg az a dupla, amivel esetleg megkínálják. De hát azért sem a háziak nem tartják igazán vendégnek, sem ő nem gondolja azt komolyan. Van, aki nemcsak az orvost, hanem a tömegkommunikációt is mágikus tisztelettel figyeli. Alázatunk adóját is lerójuk: a vele töltött órák s információinak kritikátlan átvétele formájában. Nem ritkán tűnik úgy, mintha a rádió, a tévé, az újság személyes barát, társ, kommunikációs partner lenne. De önmagukat csapnák be azok a szerzők, rendezők, szerkesztők, akik ezt valóban elhinnék. Talán nem is az lenne a legnagyobb baj, hogy így saját eszközüket becsülnék túl mértéktelenül. Veszélyesebb, hogy az emberi lét alapvető jértékterét, a személyes kommunikációt fokozzák le, értenék félre. Ezért érdemes olyan nyelvi apróságokkal foglalkozni, mint a tömegkommunikáció és a kommunikáció közti különbség.

Irodalom

1. König, René: Masse, in: Soziologie. Frankfurt, Fischer 1967 Ortega y Gasset, Jose: A tömegek lázadása. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1983.
2. Hasonló meghatározásokat alkalmaz egyebek között: Buda Béla: Kommunikációelméleti szöveggyűjtemény. Budapest, Tankönyvkiadó 1973., Cherry Colin: On Human Communication. Cambridge, Mass., The M. I. T. Press, 1966., Habermas, Jürgen: Theorie des kommunikativen Handelns. Frankfurt, Suhrkamp 1981.
3. Ezzel ellentétes véleményt képvisel az információelmélet — vö. pl. Horányi Özséb (szerk): Kommunikáció I. Budapest, Közgazdasági és Jogi 1977. —, valamint az állati kommunikáció kutatása — vö. pl. Evans, William: F Communication in the Animal World, New York, Thomas Y. Crowell Co. 1968. valamint Sebeok, Thomas A., Umiker—Sebeok, Jean (szerk): Speaking of Apes. A Critical Anthology of Two Way Communication with Man. New York — London, Plenum 1980. — Mindkét felfogás kritikáját lásd pl. Birdwhistell, Ray L: A kommunikáció . . . magyarul in: Buda id. műi. 73—82. o.

ABSTRACT: The author of this article, a member of the Mass Communication Research Centre, tries to make clear a theoretical problem here. His standpoint is disputable and the editors welcome the contributions of those who hold a different view.

Az újságírók nemzetközi etikai kódexe

Az alábbi dokumentumot az újságírók nemzeti és nemzetközi szakmai szervezeteinek Prágában és Párizsban 1983-ban tartott negyedik konzultatív találkozója tette közzé. Kidolgozásában a Nemzetközi Újságíró Szervezet (OIJ), az Újságírók Nemzetközi Szövetsége (FIJ), a Nemzetközi Katolikus Sajtószövetség (UCIP), a Latin-amerikai Újságírók Szövetsége (FELAP), a Sajtó Dolgozóinak Latin-amerikai Szövetsége (FELATRAP), az Arab Újságírók Szövetsége (FAJ), az Afrikai Újságírók Szövetsége (UJA) és az ASEAN Újságírók Egyesülete (CAJ) vett részt.

Az újságírók nemzeti és nemzetközi szakmai szervezetei, amelyek a világ négyszázezer újságíróját tömörítik, 1978 óta, az UNESCO által teremtett kedvező feltételek között, több konzultatív találkozót szerveztek.

A második konzultatív találkozó (Mexikó, 1980) támogatta az UNESCO Nyilatkozatnak azokat az alapelveit, amelyek a tájékoztatási szerveknek a béke és a kölcsönös megértés erősítése érdekében tett erőfeszítéseiről és az emberi jogokért, a fajgyűlölet, az apartheid és a háborús izgatásellen folytatott harcról szólnak.

A találkozón elfogadták az ún. mexikói nyilatkozatot, amely az újságírók nemzetközi és nemzeti etikai kódexei- nek közös alapelveit tartalmazza.

A negyedik konzultatív találkozó (Prága és Párizs, 1983) időállónak minősítette az UNESCO Nyilatkozatot, amely többek között azt is megállapítja, hogy „a véleménynyilvánítás szabadsága, a kifejezés szabadsága és az információ szabadsága az emberi jogok integráns része, s hogy az alapvető szabadságjogok a béke és a kölcsönös megértés erősítésének lényeges elemei.”

Ezen túlmenően a találkozó hangsúlyozta, hogy az információ és a kommunikáció korunkban fontos szerepet

játszik a világ és az egyes országok életében, s a közlési rendszerekre és az újságírókra magukra növekvő társadalmi felelősség hárul.

Ezen az alapon fogalmazódtak meg az újságírók szakmai etikai alapelvei, annak érdekében, hogy egyetemes irányelvként ösztönözzék a nemzeti etikai kódexek megszületését. A nemzeti etikai kódexeket természetesen valamennyi szakmai szervezetnek önálló hatáskörben, saját elgondolásai szerint, tagsága kívánalmainak megfelelően ajánlatos elkészítenie.

I. elv: A nép valódi információhoz való joga

A népnek és az egyénnek joga van ahhoz, hogy a valóságról objektív képet kapjon pontos és teljességre törekvő információs csatornán át, és hogy ugyanakkor szabadon nyilváníthasson véleményt a kultúra és a kommunikáció különböző közlési eszközei által.

II. elv: Az újságíró kapcsolata az objektív valósággal

Az újságíró elsődleges feladata, hogy éljen a valódi és eredeti információhoz való jogával, az információt az objektív valósághoz vezető becsületos úton szerezzze meg; a tényeket lelkiismerete-

sen, torzítás nélkül helyezze el a nekik megfelelő összefüggések közé, szakmai alkotóképessége teljes felhasználásával fedje fel lényegi kapcsolataikat, hogy az olvasóközönség pontos és összefüggő képet kapjon a világról; az események, folyamatok és helyzetek eredetét, természetét és lényegét a lehető legtárgyilagosabban tárja fel.

III. elv: Az újságírók társadalmi felelőssége

Az újságírásban az információ nem egyszerű társadalmi termék, hanem közkinccs. Ez azt jelenti, hogy az újságíró a közvetített információért maga is felelős, azaz a közlési eszközök tulajdonosain kívül a nagyközönségnek is felelősséggel tartozik. Az újságíró társadalmi felelőssége megkívánja, hogy minden körülmények között saját erkölcsi tudatának megfelelően tevékenykedjék.

IV. elv: Az újságíró szakmai feddhetetlensége

Az újságírás társadalmi szerepe megköveteli a szakma feddhetetlenségének megőrzését. Ebből következik az újságírónak az a joga, hogy a meggyőződése elleni munkától tartózkodhat, nem köteles kiadni információs forrását, és részt kérhet az őt alkalmazó tömegtájékoztatási intézmény döntéshozatali tevékenységéből. A szakmai feddhetetlenség tiltja az újságírónak, hogy bármilyen — közvetlen vagy közvetett módon nyújtott — jogtalan előnyt elfogadjon, s hogy egyéni érdekeit érvényesítse a közérdekkel szemben. A szellemi alkotás tisztelete, nevezetesen az, hogy nem plagizál, ugyancsak az újságíró feddhetetlenségének egyik összetevője.

V. elv: Az olvasóközönség részvétele a közlési folyamatban

A szakma jellege megköveteli, hogy az újságíró segítse az olvasók információhoz jutását és részvételét a közlési folyamatban. Ez a kötelezettség a közlésre való előkészítésre és a helyreigazításra is kiterjed.

VI. elv: A magánélet és az emberi méltóság tisztelete

A magánélet sérthetetlenségéhez és az emberi méltósághoz való jog tisztelete (összhangban a nemzetközi és a nemzeti jog előírásaival, amelyek az egyén személyiségi jogainak védelmére vonatkoznak, tiltják mások rossz hírbe keverését, rágalmozását, sértegetését és rosszindulatú gyanúsítását) szerves részét alkotja az újságírók szakmai etikai előírásainak.

VII. elv: A közérdek tisztelete

Az újságírók szakmai előírásai tartalmazzák a nemzeti közérdeknek, a demokrácia intézményeinek és a közérkölcnek a tiszteletét is.

VIII. elv: Az egyetemes értékek és a különböző kultúrák tisztelete

Az igaz újságíró védi az emberiség egyetemes értékeit, különösen a békét, a demokráciát, az emberi jogokat, a társadalmi haladásért és a nemzeti felszabadításért folytatott küzdelmet, s egyben tiszteli a kultúrák különbözőségét, értékeit, tekintélyét és minden népnek azt a jogát, hogy szabadon választhassa meg és fejleszthesse saját politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális rendjét. Ezáltal az újságíró részt vesz a társadalom demokratikus fejlődését előmozdító társadalmi átalakulásban, segítséget nyújt a nemzetközi kapcsolatokban a bizalom légkörének kialakulásához, amely mindenütt a béke és az igazságosság, az enyhülés, a leszerelés és a nemzeti kiteljesedés megszületéséhez vezet. Az újságíró szakmai, erkölcsi kötelme, hogy az e témakörbe tartozó nemzetközi szerződéseket, nyilatkozatokat, határozatokat és az ezekhez kapcsolódó intézkedéseket ismerje.

IX. elv: A háború és az emberiséget fenyegető csapások elkerülése

Az emberiség egyetemes értékei iránti elkötelezettség képessé teszi az újságírókat az agresszió, a fegyverkezési hajszák — különösen nukleáris fegyverkezés

esetén —, a kegyetlenkedés, a gyűlölet, a diszkrimináció — különösen a faji megkülönböztetés — minden megnyilvánulási formája elleni kiállásra, képesé teszi a zsarnoki rendszerek, a kolonializmus és neokolonializmus elleni harcra és az emberiséget fenyegető olyan csapások elhárításáért való küzdelemre, mint a nyomor, a rosszul tápláltság és a betegségek. E tevékenysége során az újságíró hozzájárulhat a népek kölcsönös megismertetéséhez és megértéséhez, s azzal, hogy érzékletesen ábrázolja egy-egy ország állampolgárainak életét, segítheti minden nemzet, nép és egyén jogainak és tekintélyének tiszteletben tartását mindenféle faji, nemi, nyelvi, nemzetiségi, vallási és világnézeti megkülönböztetés nélkül.

X. elv: Az új információs és kommunikációs világrend előmozdítása

Korunkban az újságíró végső soron újszerű nemzetközi kapcsolatok kialakításán fáradozik, közvetlen tevékenységével új információs világrendet teremt. Ez az új rend — amely egy új gazdasági világrend szerves része — az információ és a kommunikáció területén célul tűzi ki a felszabadítást a gyarmati elnyomás alól és a demokratizálást, a népek kulturális önállóságának teljes tiszteletben tartásával megvalósuló békés egymás mellett élés alapján. Az újságíró sajátos feladata, hogy a tájékoztatás területén a nemzetközi kapcsolatok demokratizálását előmozdítsa, védje és erősítse a népek és államok közötti békés és baráti kapcsolatokat.

ABSTRACT: The document presented here was published by the 4th consultative meeting of the national and international organizations of journalists held in Prague and in Paris in 1983.

A semmi hőse

Füst Milán emlékéét idézi: Faragó Vilmos, Gábor Miklós, Karinthy Ferenc, Kis Pintér Imre, Poszler György, Somlyó György, Szalai Károly, Varga László, Weöres Sándor, valamint archív felvételtől Zelk Zoltán. A műsört készítette: Torda István riporter, Benedek István Gábor szerkesztő, Szabó Árpád operatőr, Vári Péter gyártásvezető, Szakály István rendező. Bemutatta a Magyar Televízió 1984. október 7-én (I. műsor, 21 óra 55 perc).

A film egy pár másodperces filmtörredékekkel kezdődik, és ezután hangzik el a kérdés:

Riporter: Mikor és hol készült ez a filmfelvétel?

Somlyó György: 1958 júliusában, az Irodalmi Színpadon, ahol a hetvenéves Füst Milánnak rendeztek estet. Nagyon megrendítő számomra látni ezt a képet, bár nagyon sokszor láttam hasonló pózban Milán bácsit. Pózban, ez talán pejoratívnak tetszik, de Füst Milán, ahogy ezt azok, akik nem szerették, sokszor fel is hánytorgatták neki, igenis, mindig pózolt. De nem rossz értelemben. Színházias volt, drámai. Ez a mozdulat is, a meghajlott öregembernek ez a hosszú-hosszú, csontos kézzel való ölelése, ez is drámai és egy kicsit színpadias. Mindig színpadias volt. A műveiben is színpadias. Számára ez a pillanat nagy pillanat volt, ezt tudom, sokszor emlegette. Hiszen egész pályája az eltűnések, a semmibe foszlások és a feltámadások folyamata volt. Amikor indult, a Nyugattal együtt, a Nyugatban, 1908-ban, 1909-ben, rögtön nagy feltűnést keltett. Akkor az irodalom Magyarországon nagy feltűnést keltett. A fiatal irodalom, a húszéveseké, mert ők húszévesen indultak. Néhány év múlva már valamiképpen a peremre szorult. Első feltámadása 1934-ben volt. Pontosán lehet a dátumhoz kötni, akkor jelent meg a Nyugat kiadásában. Elárulhatom, hogy ez a Nyugat-kiadás

pszeudo-Nyugat-kiadás volt, ugyanis a saját pénzén adta ki válogatott verseit, csak a Nyugat emblémájával. Akkor a Nyugatban egymás után jelentek meg róla a fontosabbnál fontosabb tanulmányok, amelyek igen nagyra értékelték, köztük — még egy kicsit előbb — Kassák nagy tanulmánya, és a fiatalok közül Vas István rendkívül fontos tanulmánya. De ez a fellobbanás és feltámadás megint csak rövid ideig tartott, és akkor következett be a nagy és tragikus, az előbbinél tragikusabb mélybe süllyedése. Azt lehet mondani, hogy a pályáján olyan kútba merülések vannak, mint a bibliai József pályáján. Ez sokkal súlyosabb és nagyobb volt, mint az előbbi, mert most már nemcsak a fiatal, nagy igényű és nagy reményű kezdő író tűnt el, hanem a már nagy művekre visszatekinthető író süllyedt el teljesen a harmincas évek után, egészen a felszabadulásig. Ahogy ekkoriban írt nagy verse, önéletrajzi költeménye mondja: A mélyen elrejtőző, néma férfikor. Pedig ez az időszak, „a mélyen elrejtőző, néma férfikor” időszaka az, amikor főművei keletkeztek. Vagy meg sem jelenve, mint a *IV. Henrik*, vagy megjelenve ugyan, mint *A feleségem története*, ennek az időszaknak már a vége felé, de nagyon kis és nagyon torz visszhangot keltve, különösen ha hozzávesszük *A feleségem története* későbbi nagy világirodalmi pályafutását, amely a Nobel-díj jelölé-

séig is elvezette szerzőjét. Az újabb fel-támadás, a számára a legreménytelje-sebb, legaktivizálóbbs negyvenötben, a felszabaduláskor volt. Ennek a csúcs-pontja számára nyilván 948-ban volt, a Kossuth-díj legelső kiosztásakor, ami-kor nagydíjat kapott a Nyugat többi nagy, még élő alakjával, Tersánszkyval, Nagy Lajossal együtt és József Attila posztumusz díjával együtt. Ez a csúcs megint nagyon meredek zuhanásnak adott helyet, 49–50 után Füst Milán megint teljes némaságra kárhóztató-dott, úgy is, hogy ő nem publikált, úgy is, hogy a nevét sem ejtették ki szinte.

Riporter: Van olyan Füst Milán vers, amit fejből el tudna mondani?

Weöres Sándor: Igen. A *Cantus fir-must*: Mindennek el kell múlni / elébed járul Jézus / fejet hajt aztán elmegy / élő parázs a talpán / némaság ül a nyelvén / béna szívében kétely / siket agyá-ban átok / így fut a semmiségbe / lo-hogni kezd az úton / bomolni kezd a pá-lyán / s mint a megőrült csillag / okád-ja fájó lelkét / forog és nincsen társa / dühöng és nincs ki lássa / százszor is megfiadzik / magát emészti falja / vak ember lesz a végén / sírna de nincs ki hallja . . . Nem tudom, mindenütt pon-tosan mondtam-e, sajnos nincs itt a Füst Milán kötet, amiből kontrollál-hattam volna a dolgot. Szeretnék pár mondatot szólni Füst Milánról. Őt első-sorban költőnek tartom. A munkáinak túlnyomó része regény, kisregény, drá-ma, de szerintem sokkal jelentősebbek a lírai költeményei. Különös jelenség ő a magyar költészetben, valahogy mindig éjszakai színekkel dolgozik, mint Rembrandt. Igen ritka Füst Mi-lán verseiben a napsütés. Az alakjai többnyire félhomályban mozognak, kí-sértetszerűek. Füst Milán ars poeticá-ját egyetlen mondatban fejtette ki na-gyon szépen, hogy „a jó vers egy hatal-mas, erős motivumból indul, aztán egyre emelkedik, úgy folytatódik, a vé-gén pedig fölszáll a fészkes fenébe”. Hát a jó vers tényleg ilyen, valahonnan erősen indul, aztán még erősebben foly-tatódik, aztán a legerősebben kulminál a végén.

Zelk Zoltán: Egy alkimistáról szeret-nék beszélni, a világegyetem egyetlen alkimistájáról, aki aranyat tudott ké-szíteni. Az alkimista neve:Füst Milán. A maga készítette aranyat aragnál tömörebb versekké formálta. A vissz-hangtalanság s a gúny cellájában élt ké-ső férfikoráig. Nem csoda, ha a rámért kitaszítottásra önként is vállalt ma-gányossággal felelt, szinte magát verve vasra, szinte azt kiáltva, ha cellasors, akkor legyen igazán az. Nem csoda, ha gúnyra gúnyval, kötődéssel, zsörtölő-déssel felelt, nem ritkán még barátai-nak s híveinek is. Versét említettem az előbb, s meg is reztemem attól fél-ve, hogy hírtelen elém áll, s rám kiált, mint azon az esős délutánon, amikor a körút és a Király utca sarkán villa-mosra várt, és én odaléptem hozzá, va-lami olyasfélét kérdeztem, hogy irt-e újabb verset. — Mit gondolsz? — kiált-totta. — Csak nem írom egyiket a má-sik után, hiszen én nem verseket írok, hanem költeményeket! S emlékszem, amikor először láttam őt a Zeneakadé-mia nagytermében, ahol a Nyugat hu-szadik évfordulóját ünnepelték, amikor a dobogón ült a magyar irodalom na-gyobbik fele s a világirodalom nem kis része: Móricz, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Karinthy, Szép Ernő, Osváth, Schöpflin s persze ő. Emlékszem, mikor ő állt föl szólani, Karinthy riadtan há-romlépésnyire húzta arrább a széket, volt oka rá. Ha Füst Milán közönséghez szólt, vagy ha verset mondott, úgy rü-pültek, olyan messzire a szavai, akár-csak a mozdulatai. Lenyűgözve hall-gattam. Megtudtam, hogyan születnek Füst Milán költeményei: „megyek a téli utcán — mondta —, s hírtelen eszembe jut a szó: rigó. S nemsokára megszüle-tik a költemény első sora: Épp egy rigó fűtyölt a téli fán. De hát a rigó nem fűtyöl télen — kiáltotta, aztán a meny-nyezetig fölhajtva a hangját:— de költeményben igen.” Csoda hát, ha nemcsak versei, hanem személyes vará-za is annyira hatott rám, hogy akkori verseim majdnem mindegyikén ott volt az ő keze nyoma?!

Riporter: Miért tekintette mesteré-nek Füst Milánt?

Weöres Sándor: Mert olyan sajátosságos, annyira más, mint a költők zöme. Szakmabelileg talán inkább Ady, Babits és Kosztolányi voltak a mestereim, de külön ízeket, bizarrériákat, furcsaságokat mégis Füst Milántól tanultam, nem pedig az Ady—Babits—Kosztolányi triásztól.

Somlyó György: Apja fiatalon meghalt, akitől ezt a különös nevet, a Milán nevet kapta, méghozzá, hogy egy anekdotát is elejtsünk, azért, mert apja, aki egy elszegényedett dzsentrí családból származott, fiatal korában Karagyorgyevics Milán szerb trónörökös aranyifjú társaságához tartozott, és innen származik a Milán név, amelyet gyermekének adott. Furcsa módon, nomen est omen, ez a Milán név már maga is jelképezi azt a különállást, azt a különiséget, ami egész életében és pályájában megnyilatkozott, már a nevében, nevével magában hordozta, és persze abban a vezetéknevben is, amire ő kicserélte az eredeti nevét. Ez a Füst is valami nagyon furcsa és különös, igazán rendhagyó név. Olyannyira, hogy természetesen kiválóan lehetett élcelni is vele. Annál inkább, mert mint köztudomású — vagy nem köztudomású? — a Nyugat egész új irodalmi forradalma az akkori Magyarországon nagy visszhangot, a legkülönfélebb nagy visszhangokat keltette, többek közt az élelapok kirohanásait is. Füst Milán például a Borsszem Jankóban állandó rovat volt *Úsd Titán* címmel, és többek közt olyan kis versikék jelentek meg róla, hogy Füst Milán a papírkereskedések réme, mert rátelepszik a papírra, és végigírja, mert hogy olyan hosszú sorok voltak a verseiben, olyan rendhagyóak, nem a megszokott strófikus szerkezetek, hanem hosszú, a papírról szinte lekivánczó, lelógó sorokban írta a verseit. Szóval az édesapja korán meghalt, szegényen, és ő — naplójából kiderül —, feltehetően idegbeteg anyjával maradt ott, aki egy trafikengedélyt kapott, és ez a fiatalember a Dohány utcai trafik mögötti kis udvari lakásban élte le egész fiatalkorát, dicsőséges írói indulását is, és még *Boldogtalanok* című drámáját is 1914-ben en-

nek az udvari, trafik mögötti lakásnak a félreeső konyhájában írta, mert ott volt az egyetlen hely, ahová visszahúzódhatott dolgozni.

Karinthy Ferenc: Azt nem tudom megmondani, hogy mikorról emlékszem először Füst Milánra. Mintha örökké lett volna. Mintha örökké lenne. Ótestamentumi próféta volt. Hatalmas figura volt, és hatalmas költő. Arra pontosan emlékszem, hogy már gyermekkoromban otthon szavaltuk a verseit. Nekem két bátyám volt, és azoknak kiterjedt baráti köre: a Benedekfiúk, a Devecseriek, Szendrő Jóska szegény, aki költőnek indult. A fülemben van, ahogy fennhangon olvasták, és egymás kezéből tépték ki, hogy „Jaj, földdel teli a holtak szája! / S kik ettek szilveszterkor májat és diót / És putonyból kik ettek szép gyümölcsöket: / A lelkiük vízfenéken alszik, mint a hal.” Hát Vörösmarty! Shakespeare-i, hatalmas sorok. Mindig, mindig, mindig ott volt mellettünk Füst Milán, és mindig ott volt velünk Füst Milán költészete és valóságos személye.

Somlyó György: Sokak számára talán meglepő volt, hogy ez a mindenestől az esztétikára koncentráló író a forradalmak időszakában milyen lendülettel vetette be magát a két forradalomba, és mennyire melléjük állt. A Vörösmarty Akadémia titkára volt, dolgozott a Kulturális Népbizottságon is, úgyhogy ennek következtében, igazán ne nagyon részletezzük, 1920-ban, a proletárdiktatúra bukása után, a fehérterror idején elvesztette még azt az egyszerű felső kereskedelmi iskolai tanári állását is, kényszernyugdíjaztatás lett a része, ami aztán sajnos groteszk rímként újra visszatért, mert az egyetemen a magántanári állását ugyancsak kényszernyugdíjaztatással végezte a felszabadulás utáni néhány évi tanítás után. Tehát a Horthy-rendszer konzolidációjából, annak a társadalmi területéről teljesen kiszorult. Mint mondtam, az irodalom területéről is lassanként kiszorították, és kiszorulóban volt — részben maga szorította ki magát — a társadalmi életből egészen. „Életrajzom nem volt, csak munkarajzom” —

ra, mert mindenestől a munka megszállottja lett, a munkát, az írói, a művészi munkát voltaképpen a régi papi hivatás természeteként élte át és gyakorolta. Nem vallásos jelleggel — a papi hivatásnak a hivatástudatát véve, nem a vallásos jellegét. Ebben rokona egyébként, mint sok egyébben is, Kafkának, akinek a naplójában majdnem ugyanúgy benne van, mint Füst Milán naplójában, hogy az írói hivatás papi hivatáshoz hasonlít. Elsősorban abban, hogy egyetlen koncentráció az egész.

Karinthy Ferenc: Emlékszem ilyen Nyugat-estekre. Ezeket Nagy Endre szervezte. Az egyik ilyen esten, most már nem tudom megmondani, melyik kerthelyiségben, Milán bácsi szavalt. Ő nagyon különösen szavalt. Rögtön az elején azt mondta, hogy az nagyon rút dolog, hogy a végén, amikor én elmondom a versemet, akkor tapsolnak, mert az olyan erős hang. Ha tetszik a versem, akkor álljanak fel, vagy lobogtassanak kendőt. Nagyon érdekes volt. Magas, rikácsoló fejhangon szavalt, és egy fa volt a téren, és a fán egy macska ült, és ettől a rikácsolástól a macska is begurult, és az is elkezdett rikácsolni. A Milán azt nem vette észre, hogy a macska is rikácsol, még jobban kiabált, hogy például: „Oda járt Berengár király. / Egy vastag kislány kell neki, / De feleségét retteneti...” — a macska még jobban nyivákkolt, hát fejedelmi jelenet volt. Óriási, a végén felálltunk, és kendőket lobogtattunk.

Riporter: Abban, hogy te voltál az első Füst Milán monográfia szerzője, gondolom szerepet játszik az a harmincas évekre visszanyúló családi viszony, ami Füst Milánhoz fűzött.

Somlyó György: Mikor apám meghalt harminchétben, akkor üzent, hogy szeretné, ha elmennék hozzá. Elmentem, ez a Budaörsi úti lakás volt, nagyon komor, még talán nála, az ő természeténél is komorabb, és fantasztikus volt számomra, hogy egy apámnál fiatalabb ember ilyen aggastyán legyen. Ott pedig, a hatalmas íróasztala mögül, felém hajolt egy hajlott, hatalmas öregember, akitől egy kicsit félttem is, olyan volt, mint ahogy verséből már akkor ismer-

tem, egyik leghíresebb verséből, amely így kezdődik: „Horgaselméjű s szikár / Aggastyán akarok én is lenni, olyan / mint maga az Úr...” Nem kis igénye volt önmagával szemben, ez látszik ebből is. Valóban „horgaselméjű” és horgas alakú, szikár aggastyán volt, és félelmetes, csontos kezű, s fantasztikusan hosszú ujjai és furcsán izelt ujjai voltak. Az ujjai részben arra való alkalmasságát mutatták, részben pedig annak következményei voltak, hogy furcsa módon ennek az éteri, esztétikus lénynek az volt az egyetlen hobbija, hogy rézműves volt. Saját magának kalapált ormótlan rézszipkákat, rézhamutartókat és különféle, a lakásában levő rézeszközöket, még réz villanykapcsolókat is, egészen fantasztikus alkotmányokat, amelyeket semmilyen más rézműves nem produkált, csak ő. Csúnyák voltak, ormótlanak, de érdekesek. Egyébként, mikor elvesztette a tanári állását, akkor a szörmemunkásságot is kitanulta, okleveles szücs-mester volt, Nagyon büszke is volt rá. Ebből a lakásból nemsokára elköltözött, és az én számomra nagy élményt jelentett, hogy mikor elköltözött a Vércse utcai villába, nagy könyvtár- és iratrendezés volt nála, tizennyolc éves voltam akkor, éppen érettségi után, és az a megtiszteltetés ért, hogy megbízott ennek az irattárnak és könyvtárnak a rendezésével. Úgy jártam oda, mint a hivatalba. Reggel kilencre megérkeztem, nagyon finom reggelit kaptam, második reggelit, mert már otthon is ettem azért, és aztán várt egy isteni ebéd, amit Erzsi néni főzött, és egész nap mint egy hivatalnok vagy egy könyvtáros, rendeztem. S akkor látszott, akkor merültek fel előttem a méretei az oeuvre-nek, amik előttem teljesen rejtve voltak, pedig imádtam már akkor a verseit, de voltaképpen tudomást sem vettem arról, hogy nemcsak verseket írt. De nem én voltam egyedül így tizenhét éves koromban, hanem az egész magyar irodalom nem vett tudomást róla. A verseiről csak-csak tudomást vett, sőt tulajdonképpen egy kis körben nagy költőként szerepelt, de a drámáiról, regényeiről, zseniális ta-

nulmányairól szinte senki nem vett tudomást. Ott láttam, hogy kicsoda hatalmas jéghegy áll itt az alatt a csúcs alatt, ami látszik belőle. A Vérese utcai lakásban íródott *A feleségem története* is, volt clyan sor, amit hetvenszer átjavított, nem úgy, mint más, hogy új papírt vesz elő, újra átírja, hanem folyton kis papírsíkokkal leragasztotta az egyes sorokat, és arra írta rá a változatot. Egyes papírlapok úgy néztek ki, mint egy hegy- és vízrajzi térkép, mert kiemelkedő hegyek voltak rajta, ahol tizenkét papírsíkot is ráragasztott, máshol meg hát csak egy papír volt. Egyáltalában különleges volt egész munkamódszere is, mint egész életpályája. Hogy gyorsan végigmenjek a lakásain: a Párisi utcában az volt az érdekes, hogy az eddigi hatalmas terek helyett — mert a Vérese utcában egy tíz méteres terem volt a dolgozószobája — egy egészen szűk kis szobában dolgozott, ahol fel se kelt az ágyból, ágyban fekve élt egész nap, még csak úgy se, ahogy ebben a versben van, hogy: „egyik székéről a másikra ültem”, az ágyon feküdt, nem ágyban, de az ágyon vagy díványon feküdt, és az egész szoba nem volt több, mint ez a dívány, egy kis asztal és két szék, ahová a vendégek esetleg ülhettek. Akkor volt az a nagy betegsége, egyébként ő tizenkilenc betegséget lajstromozott saját magáról, ezt mindig el is szokta mondani. Különösen ha fiatal emberek jöttek hozzá, újak, akkor elmondta, hogy ő neki tizenkilenc betegsége van, és nagyon pontosan beszámolt, hogy ezek mik.

Karinthy Ferenc: Gellért Endre, aki Gellért Oszkárnak, a Nyugat nagy költőjének fia volt s jó barátunk, elmesélte, hogy egyszer fölment Füst Milánhoz, becsöngetett, és látta, hogy Milán bácsi átröpült a szobán, majd őt egy tolészékben fogadta. No, tizenkilenc féle betegségről beszélt. Ezzel kapcsolatban hadd említsek föl valamit. Babits és Kosztolányi között úgy a huszas évek táján valami nagyon-nagyon elromlott. Az irodalomtörténészek erről többet tudnak vagy fognak tudni. Úgyszólván abbahagyták a levelezést. Sok félreér-

tés, satöbbi volt, de egészen kivételesen Kosztolányi Dezső Babits Mihályhoz 1928 októberében írt egy levelet. Babits, mint tudjuk, a Baumgarten-díjnak is a fő atyamestere és kurátora volt, vagyis viszonylag sok pénz fölött rendelkezett. Azt írja: „Kedves barátom, de régóta nem láttalak” stb., stb., „ifjúkori napjainkra szeretnék hivatkozni és úgy figyelmedbe ajánlani kérésemet, mely számomra oly fontos, mint saját kérésem. Füst Milánról, közös barátunkról van szó, akit mindketten nagyra becsülünk. Tudod, hogy már évek óta betegeskedik. Utóbb Baden-Badenben kezelte magát Grodecknél, s ez a tartózkodás minden félretett pénzét fölemésztette” satöbbi. Vagyis adjanak neki Baumgarten-díjat. Ez volt huszonnyolcban. Tehát valószínűleg az történt, hogy Kosztolányi meglátogatta Füst Milánt, és Milán bácsi elmondta, hogy neki kell Baumgarten-díjat adni, mert jövőre nem lesz erre alkalom. Füst Milán még negyven évig élt ezután. Hatvanhétben halt meg, ha jól emlékszem, meghalt közben Babits, meghalt Kosztolányi, mindenki meghalt, Füst Milán még negyven évig élt. Szóval ezekkel az ő betegségeivel elég sokáig el tudott élni.

Somlyó György: De a legláthatóbb és legszörnyűbb betegsége egyfajta járásképtelensége vagy bénasághoz hasonlító, tulajdonképpen pszichés betegsége volt, ami miatt az egyetemi előadásaira is tolészékben toltta a felesége, Erzsébet néni, aki mindig mellette állt mindenben. Az Egyetem téri épületben voltak az előadásai, látványosan toltta oda, méghozzá úgy, hogy később már a rajongó tanítványai is a tolészék mellett mentek, úgyhogy eléggé érdekes menet ment hetenként egyszer végig a mostani Károlyi utcán és a Petőfi Sándor utcán.

Szalay Károly: 1947-ben kezdtem az egyetemi tanulmányaimat, és máig szóló, meghatározó élmény volt számomra az a négy-öt esztendő, amit akkor az egyetemen töltöttem. Elsősorban azért, mert ez volt a nagy változások kora. Ezen az egyetemen megtalálhatóak voltak még a nagy öregek, de

ugyanakkor ott voltak már a fiatalok is, és akkor alakult át a magyar egyetemi oktatás, a fordulat éve is beleesett ebbe az időszakba. Csodálatos professzorok voltak, nemcsak a bölcsészkarai professzorokat hallgattuk, hanem átjártunk az orvoskarra is, átjártunk a Képzőművészeti Főiskolára, és hogy egy nevet említsek, Fejér Lipótot hallgattuk, Fejér Lipót matematikai előadásait. Füst Milán ebből a rendkívül színes, európai hírű professzorokban bővelkedő egyetemi karban különleges jelenség volt számunkra. Ha az orvostanhallgatók elhívtak bennünket egy izgalmas orvosi előadásra, valamivel viszonzoznunk kellett ezt, és Füst Milán volt a viszonzás, mi Füst Milánra hívtuk el őket.

Poszler György: Azt hiszem, meglehetősen közismert, hogy Füst Milán költészetének, egész irodalmi lényének egy fontos összetevője volt: a szerep. Szerepeket formált költészetében is. Az egyik ilyen legismertebb szerepe volt az aggastyánnak a szerepe. Ezt, aki Füst Milán verseit valamennyire ismeri, az tudja. Nos, ezekben a szeánsz-szerű szemináriumokon ez az aggastyán-jelenség bontakozott ki a maga barokk gazdagságában. Hogy milyen jelenség volt? Én azt hiszem, nyugodtan lehet mondani, hogy mágikus hatású, ótestamentumi jelenség volt. Ő egész életében élte ezt, és tanárként is átélte a vátesz költő attitűdjét, tehát a látnok költőét, aki nem tud és közöl a világról, hanem megsejt, érez, és ezeket a maguk sejtelmességében fejezi ki. Ez a jelenség kibontakozott az órákon, és így nyúlt hozzá az irodalomhoz is. Az órák a Hamlet ürügyén szóltak, mert hát ez volt a címe az előadás-sorozatnak, hogy *Látomás és indulat a művészetben, különös tekintettel Shakespeare Hamletjére*. Tehát Hamlet ürügyén szóltak, de ebből indulva egy, a művészetről alkotott hallatlan szuggesztív vízió bontakozott ki.

Szalay Károly: Az volt a módszere, hogy előttünk és előtte is ott volt Arany János fordítása, és ott volt az eredeti angol szöveg. Rendszerint föl szólított valakit, hogy olvasson föl az angol vagy

a magyar szövegből, s két mondat után leintette, és azt mondta, hogy ti még olvasni sem tudtok, és akkor ő kezdte el olvasni. Csodálatos volt az egészben, hogy az a szuggesztivitás és az a meggyőző erő, ami az ő okfejtését, a műelemzéseit jellemezte, az érvényesült a fölolvásaiban is. Amikor például eljátszotta azt a jelenetet, illetve angolul és magyarul fölolvasta azt a jelenetet, amikor Hamletet a társai elvisszik az éjszakai találkozásra, és ott megjelenik Hamlet apjának a szelleme, ma is emlékszem rá, hogy hideg futkározott a hátunkon. Soha színész ezt a jelenetet (öt színész, vagy nem tudom hány színész szerepel ebben a jelenetben) úgy előadni nem tudta, ahogy azt Füst Milán elő tudta adni.

Poszler György: Később pedig a Lear királyt elemezte, és hadd mondjam el, én büszke vagyok arra, hogy tanúja voltam annak a folyamatnak, amikor ő az órákon rájött arra, hogy a Vörösmarty-fordításnak milyen gyengéi vannak. Ez nem kegyeletstértés, köztudottan fáradt műve volt Vörösmartynak ez a fordítása. Rájött arra, hogy ennek költőileg, a vízió szempontjából milyen gyengéi vannak, és elkezdte fordítani, s óráról órára hozta az új részleteket és a saját szövegét.

Szalay Károly: Füst Milánnak mindig erős kételyei voltak más emberek ízlése, képessége, esztétikai fejlettsége iránt. Nagyon szigorú kritikusa volt, megkövetelte azoktól, akik őt körülvették, hogy képzetek, olvasottak legyenek, de soha senki nem volt elég képzett és olvasott, azt mondanom sem kell. Nem túrt ellentmondást. Persze mindig szerette hangsúlyozni azt, hogy a szabad gondolkodásnak és a szabad véleményalkotásnak a híve. Hogy csak egy példát említsék: kedvenc tanítványai közé tartozott a kiváló Dévényi Iván. Az ország egyik legjelentősebb műgyűjtője volt az utóbbi évtizedekben, kitűnő képzőművészeti kritikus, és elkésett egy Füst Milán szemináriumról. Első padban ültünk. Füst Milán éppen azt fejtette ki, hogy Shakespeare-hez senki nem ért, és mindenki zöldségeket ír és beszél Shakespeare-

ről, ezek közé sorolta az egyébként kitűnő Alexander Bernátot is. Ezt Iván nem hallhatta, bejött, bevakodott a padba. Füst Milán mondja a mondókáját, és úgy szokta, hogy mindig megállt és közbekérdezett, soha nem várta meg azt, hogy valaki jelentkezzen, hanem ő rámutatott, és mielőtt az illető bármit mondhatott volna, leintette és folytatta tovább, vagy ő válaszolt a diák helyett. Rendkívül dinamikus órák voltak ezek, ha szóhoz jutottunk, akkor is mert csodálatos áradatok zúdultak ránk abban a pillanatban, ha valamit rosszul vagy hibásan mondtunk. Iván jelentkezett, és azt mondta, hogy Alexander Bernát erről a kérdésről azt írta . . . Milán bácsi nem tudta azt, hogy Iván nem volt ott öt perccel ezelőtt, megkapaszkodott az asztalban, elsápadt, remegni kezdett, és ezt mondta neki suttogó, elhaló hangon: „velencei bérgyilkos, a halálatot akarja, a háttamban van a tör, nem bírom tovább, ezt nem tudom túlélni”. Na, szóval körülbelül így mentek az órák.

Poszler György: A szerephez nagyon szervesen hozzátartozott ez a nemcsak aggastyáni póz, a legjobb értelemben mondom, hanem tragikus aggastyáni póz, aki együttal beteg, tehát megbűvölt szánalmat, megbűvölt ragaszkodást követel magával szemben. Azonkívül az esztétikai elemzések sora úgy volt fölvezetve, hogy ezek emlékezés alapján rekonstruált részletek egy elveszett nagy műből. Mert úgy szólt a fáma, hogy volt egy megírt könyv, amely a háborús események során elveszett. Ezzel a tragikus mítosz tulajdonképpen gazdagabbá vált, és ő emlékezetből rekonstruálta néhány részletét és elemzését a műnek, ugyanúgy, ahogy a *Naplót* is. Arról is szólt a legenda, hogy elveszett, és töredékek kerültek elő, azok a töredékek, amelyeket nagyrészt publikáltak. Félreértés ne essék, én fel se vetném a gyanúját annak, hogy ezek talán nemlétező kéziratok voltak. De hadd tegyem hozzá, hogy nekem jobban tetszene, ha arról volna szó, hogy a személye körüli mítosz művészi építésének egyik eszköze volt ez is.

Riporter: Faragó Vilmostól, az Élet és Irodalom főszerkesztő-helyettesétől megkérdezzük, hogy volt az, amikor ő szemináriumot vezetett Füst Milának.

Faragó Vilmos: Akkor el kell mondanom, hogy hol volt, és hogy mikor volt. 1952-ben volt a bölcsészkar egyik előadótermében, abban a teremben, amelyikben ő később legendássá vált esztétikai előadásait tartotta. Ezek az előadások akkor nem legendások voltak, hanem gyanúsak, én magam is gyanúsnak tudtam őket. A bölcsészkar nem ott volt, ahol most van, hanem a Múzeum körúton. Nos, ebben az előadóteremben én mint harmadéves bölcsész a marxista oktatás keretében politikai gazdaságtan szemináriumot vezettem. A szeminárium délután három és öt között zajlott. A Füst Milán-előadások öt és hét között. Az egyik délután — ez egy téli napon volt, kinn szürke ég, és havaseső esett — tartottuk a szemináriumot. A tárgy a kommunizmusba való átmenet és a kommunizmus kérdései, főképpen a kommunizmus legizgalmasabb kérdése: az elosztásnak az a problémája, hogy hogy is lesz az, amikor mindenki a szükségletei szerint részesül majd a javakból. Utólag könnyű megfejteni, hogy miért izgatót ez bennünket olyan rettenetesen. Azért, mert nem volt olyan nap, hogy egyszer jóllakhattunk volna, és borzasztó kíváncsisággal fürkésztük azt a jövőt, amelyik azt ígérte, hogy naponta akárhányszor is jóllakhatunk. A szeminárium közepén tartottunk, amikor nyílt az ajtó, és belépett Füst Milán. Visszahőkölt, nem számított arra, hogy mi ott ülünk, aztán hamar kiderítette, hogy úgy látszik, elnézte az időt, egy órával hamarabb érkezett. Majd bocsánatot kérve becsukta maga mögött az ajtót. Én ezt nagy megkönnyebbüléssel vettem tudomásul. De ez a megkönnyebbülés csak két-három percig tartott, mert ismét kinyílt az ajtó, bejött Füst Milán, és azt mondta, hogy ne is haragudjunk, neki még egy órája van az előadása megkezdéséig, nem tud mit csinálni ezzel az egy órával, engedjem meg, hogy beüljön a padba, a szeminá-

rium hallgatói közé. Ekkor én már szorongani kezdtem, úgy éreztem magam, mint az a kezdő kispap, akinek a misszéje közben betéved az ördög. Azért mondom ezt így, mert Füst Milánról akkor én annyit tudtam, hogy a Nyugat nagy nemzedékéhez tartozik ugyan, de nemcsak hogy Móricz vagy Ady haladó vonalába nem tartozik, de még Kosztolányihoz vagy Babitshoz sem mérhető ideológiai és politikai nézeteit tekintve, és valamilyen állandó gyanakvás vette körül az előadásait és a személyét is. Leült, és mi tovább bírkóztunk azzal a nagy problémával, hogy mi lesz akkor, ha állandóan jóllakhatunk, vagy mi történik akkor, ha valakinek arra támad igénye, hogy neki három nercbundája legyen, míg másvalakinek egy se lesz, mert neki nincs ilyen igénye. Hol lesz akkor az egyenlőség? Körülbelül öt percig hallgatott, majd amikor látta, hogy mi nem tudunk megbírkózni ezzel a problémával, akkor felnyújtotta a kezét, és kérte, hogy adjak engedélyt rá, hogy ő fölszólaljon. Ez a szeminárium közepe táján volt, mint mondtam, attól kezdve többé senki nem jutott szóhoz. Négytől ötig Füst Milán tartott előadást nekünk a kommunizmusról. Beszért a gothai program kritikájáról, nagyon gyakran hivatkozott Marxra, nagyon érdekes előadást tartott a személyiségről, az alkatbeli különbségekről, amelyek magától értetődővé teszik, hogy a kommunisztikus jövőben is sokfélék leszünk, sokfélék lesznek az igényeink, tehát ha valaki három nercbundát fog viselni, akár egyszerre is, ez ne okozzon neki gondot, a kommunizmus nem a nivellálódás társadalma lesz. A szeminárium hallgatói nagyon örültek ennek az egyórás előadásnak, mert nekik addig nem kellett felelniök. Én azonban továbbra is szorongással gondoltam arra, hogy mi lesz ebből, ha megtudják a marxista tanszéken, hogy az én politikai gazdaságtan szemináriumomon Füst Milán tartott egyórás előadást. A dologból semmi baj nem lett aztán. Ennek az egész történetnek sincs igazából befejeződése vagy poénja. Később, amikor már az Élet és Irodalom munkatársa-

ként járnai kezdtem hozzá a Pasaréti, ha jól tudom Pasaréti . . .

Riporter: . . . Hankóczy Jenő utcába . . .

Faragó Vilmos: . . . a Hankóczy utcai lakásba, akkor tipródtam azon, vajon elmeséljem-e neki ezt a valamikori történetet. Attól féltem, hogy vagy azt mondja, hogy mars ki, vagy pedig kacag egy nagyot. Elmeséltem, s végül is az utóbbi történt: kacagott. De ez se poén, csattanó. Csattanó nincs, valami tanulságféle azonban kínálkozik ebből a tragikomikus, kesernyés, mulatságos kis történetből, és pedig az, hogy valahogy az a rend, amelynek pedig ő híve volt, az sem fogadta magáévá. Az, amelyik az ellen a rend ellen jött létre, amelyet végképp nem érzett a magáénak.

Somlyó György: A Hankóczy Jenő utcában megint kitágult körülötte a tér, megint hatalmas dolgozószoba a gyönyörű képeivel, a gyönyörű bútoraival. Mindig nagyon szerette a zenét, de ebben az időszakban különösen és elsősorban a Bach-korálokat, amiket elemezni is csodálatosan tudott. Egyik első cikke, tehát nem verse, hanem prózai cikke, Szigethy Józsefről szólt, a később világhírűvé lett hegedűművészről, aki akkor tartotta első koncertjét Pesten, és Milán, aki ismerte személyesen, írta róla a Nyugathban a kritikát, és azt írta, hogy nagyon szépen játszik Chopint, meg azt hiszem, Schubertet (már nem tudom pontosan, mit), meglátják, ebből igazából egy nagy Bach-játékos lesz. Élete legutolsó éveiben meg tudott szerezni magának olyan fontos dolgokat, amelyekről egész életében szándékosan mondott le. Nem látott színházat évtizedeken keresztül. Azért nem, mert mint mondta, olyan hatással volt rá, hogy pont az ő darabjai nem kellenek. Koncertre pedig azért nem ment el, mert voltaképp sehová sem ment. Nemcsak színházba nem ment, utcára sem ment. Ellenben élete utolsó idejében, amikor mégis bemutatták a darabjait, akkor elment, és úgy fedezte fel a színházat, mintha most látna először ilyet.

Füst Milán (hangja): Arra kérem *IV. Henrik király* tisztelt közönségét, hogy ne tekintse művemet merőben történeti drámának, mert e munkának korántsem az a célja, hogy annak tekintessék. Hadd tegyek vallomást Önök előtt. A történelem itt csak ürügy. Éspedig a következőképpen értendő. Ha az ember drámaíró, és tárgyat keres, akkor némely író, és én is, nem azért fordul a történelemhez, hogy ezt lerögzítse vagy élettelessé tegye, hanem azért, hogy a történelmi folyamatokban inkább talál alkalmat az emberi lélek sokféle konklúzióinak, váltakozó szenvedelmeinek, vulkánikus lobogásának, ujjongásának és tragikus ellankadásának ábrázolására. Csak attól félek, hogy meg ne bukjak az Istenért, mert ez sokba került ám, ez a darab, a színháznak, pénzbe is és mindenféle erőfeszítésbe, és meg akarom nekil hálni, legalábbis azzal, hogy nem bukom meg.

Riporter: A hatvanas évek elején Gábor Miklós részese volt annak, hogy Füst Milán valóban színpadi szerző lett. Ezekben az években a Madách Színházban mutatták be azokat a darabjait, amelyek csak elvétve kerültek vagy egyáltalán nem kerültek korábban színpadra. Felnőtt korának fényességét, a *IV. Henriket* 1964-ben mutatták be. A címszerepet Gábor Miklós játszotta, később rendezte is ezt a darabot, majd a *Catullusban* játszotta Metellust. De úgy tudom, hogy ismeretségük korábbról datálódik.

Gábor Miklós: Nem tudom pontosan, hogy ötvenkilencen vagy hatvanban, és hogy milyen körülmények között kerültem én fel Füst Milán lakására. Megtisztelt azzal, hogy valamiért meghívott. Nagyon emlékezetes és nagyon kedves találkozás volt. Én csodáltam őt, nemcsak a művei után, hanem így, személyes találkozásban is, mert fantasztikus, bűbajos jelenség volt. Mindenről beszélt, emlékszem rá, Hamlet-ről, a szexuális életéről, az oroszlanokról, a saját műveiről, sziporkázóan. És a legjobban arra emlékszem, amikor az utolsó pár percben egy kis színjátékot rendezett nekünk. Egyszerre csak úgy elkezdett titokzatoskodni, és Erzsébet

nivel valamit sugdostak. Nem tudtuk, miről van szó, kicsit dühös volt, mint hogyha valamit keresett volna, s nem találja. Azt mondta, hogy várjunk csak, várjunk, várjunk. Aztán Erzsébet kiment, majd visszajött, valamit dugdosott. Akkor azt mondta nekünk, hogy most forduljatok el. Elfordultunk, visszafordultunk, és ekkor ott volt egy fekete fényes, bársony szalaggal. Az orra és a szája közé szorította, és azt mondja: „Na, ki ez?” Hát nem tudtam úgy hírtelenjében ráismerni. Azt mondja: „Hát buta vagy! II. Rákóczi Ferenc!” És tényleg hasonlított hozzá azzal a szalaggal. Na, ezt én elég jellemzőnek találtam rá aztán, később, ahogy egy kicsit jobban megismertem őt. Akkor ez a játék sok mindent elárult róla. Nagyszerű színész volt, és ez a drámáin is érződik. Sőt, azt hiszem, minden írásán. Ha volt az utóbbi időben, talán Molnár Ferencék óta, született drámaíró, akkor, amennyire én tudom, a magyar irodalomban ő volt az, és talán Sarkadi Imre. Úgyhogy azt mondhatnám, hogy nekem nagy szerencsém életemben, hogy ezzel a két igazi drámaíróval ilyen közeli kapcsolatba kerülhettem, elsősorban természetesen mint színész. Hát ez szerencse, de csak részben szerencse, mert azért nem szabad elfelejteni, hogy volt akkor a Madách Színháznak egy rendezője, Pártos Géza, aki mind a két szerzővel szoros kapcsolatot épített ki, és aki harcolt azért, hogy az ő drámáik színpadra kerüljenek. Mert bizony néha még most is harcolni kellett érte. És az igaz, hogy mind a kettőjüknek végül is nagy sikerük lett a magyar színpadon. De azért nekem még mindig fáj a *Boldogtalanok* esete. A *Boldogtalanok* már sikerdarabnak számít Magyarországon, hiszen a Nemzetiben és előzőleg Szolnokon valóban gyönyörű előadásban, nagyon nagy sikerrel játszották. A Madách Kamaraszínház, ha jól emlékszem, 1962-ben mutatta be, gyönyörű előadásban. És ez, ha jól tudom, tizenegyszer ment. Egész egyszerűen akkor még, nem tudom, hány évtizeddel a darab születése után, sem a közönség, sem a magyar színházi közélet nem

érett meg erre a drámára. Úgyhogy előfordult például, ezt fájdalommal kell mondanom, hogy az egyik előadás közepén egy néző kiment a nézőtérről, odament a portáshoz, és leköpte azzal, hogy egy ilyen erkölestelen, mocskos darabot, mint amilyen ez (a magyar drámairodalomnak az egyik legszebb darabja!), a színház be mer mutatni. De végül is Füst Milánnak a színpadon sikere lett, és akik ott voltak a *IV. Henrik* premierjén, azok nem fogják elfelejteni, amilyen boldogan ő a páholyból a közönségnek köszönte a tapsot, ami külön neki szólt. Ez azért némi elégtétel, mert hiába volt ő olyan zárkózott és magányos, azért nagyon vágyott a sikerre. És nem nagyon értett ahhoz, hogyan kell a világban boldogulni, ezt egész pályája bizonyítja. Elméletben tudta, mert elméletben mindent tudott, de a gyakorlatban nem volt rá képes.

Ripoter: IV. Henrikre készülve beszélgettek Füst Milánnal Henrik alakjáról?

Gábor Miklós: Henrikről nem. Ez érdekes, nem. Ő Shakespeare-ről beszélt nekem sokat. Sőt, föl is olvasott nekem például a Hamletből részleteket, remekül. Azt hiszem, van felvétel, ahol a saját verseit mondja, azokból is kiderül, hogy milyen remek színész volt. Azt a jelenetet, amikor Hamlettel közlik az apja halálát, teljesen úgy építettem fel, ahogy nekem ő felolvasta. Tehát kiváló színészi tanácsokat is tudott adni.

Karinthy Ferenc: Úgy az ötvenes években felhívott telefonon, és azt mondta, hogy nehéz őt nem utánozni. Minden Nyugat-gyereket tudott „füstmilánul” beszélni: „Kedves Cini, most fölolvastok nekem egy írást — most nem utánozom tovább —, nem azért, hogy téged megtiszteljek... és különben is apádról szól, és most tessék meghallgatni.” Nem kérdezte, hogy mit csinálok, dolgozom, alszom, tessék leülni és hallgatni. És fölolvastott egy valóban ragyogó írást apámról, hogy hogy ismerte meg, milyen fiatalember volt, milyen vasbotot, milyen nadrágot viselt. Ennek az írásnak a végén van egy nagyon érdekes kitétel. Ha megengedik, fölolvassám ezt a pár sort. Azt

mondja: „ez a naiv üzletember viszont ravasz emberismeretéről is tanúságot tett nemegyszer.” Akkor később azt mondja: „Magam én, mint árva gyerek úgy nevelkedtem, hogy a nálam idősebbeket tisztelnem kell, és ha csak egy évvel idősebb is az illető.” És amikor megismerkedtek, ez így történt: „Maga hány éves? — kérdezte tőlem a közvetlen megismerkedésünk után.” Mármint Karinthy Frigyes Füst Milántól. „Miért maga hány? — kérdeztem én. Előbb maga mondja — ragaszkodott kívánságához Karinthy Frigyes. Megmondtam hát, mikor születtem — 1888-ban —, mire ő egy évvel korábbi dátumot mondott születési éveként. — Tehát bátyám, gondoltam én. S ez a tudat, mondom, kihatott egész további együttes életünkre.” Vagyis tisztelte, mint idősebbet. „S amikor meghalt, aznap egyik újság szerkesztője felhívott, hogy ugyan mondanám meg, hogy hány éves volt hát e szegény Frigyes, mert e körül viták vannak náluk. Éskü alatt vallottam tehát, hogy biztos tudomásom szerint nálam ő egy évvel idősebb volt. Ezek szerint ötvenegy éves lett épp most. Egy óra múlva újra fölhívtak, hogy ime a lexikonokban is úgy van, de saját kezű leveleiben is, hogy 88-ban született, s nem 87-ben.” Vagyis becsapta őt. Na, ezt fölolvasta, és kérdezte, hogy milyen. Hát, mondom — én tudtam az egész rituálét — Milán bácsi sok ragyogót írt, de azt hiszem, ez mégis annak is a legtejeje van. „Na még, még” — mondta. Hát, mit mondjak erről még? „Hogy van ez az egész megszerkesztve?” Azt mondja: „a dinamikájáról beszélj!” Mondom, épp ezt akartam mondani, hogy ennek milyen dinamikája, micso-da belső erők feszülnek... szóval legalább annyit kellett beszélni, ameddig a körülbelül félórás felolvasása tartott. Hát én végigmondtam az egész leckét, különben őszintén és szívből, mert ragyogó írás volt, el kellett mondani a szerkezetét, a stílusát, a hitelét, mindent-mindent. Ezt mind elmondtam, és mondom, egy apró probléma van: amiről a novella szól, az nem úgy van. Erre nagyon dühös lett: „Hogy-

hogy nem úgy van?” Hát, mondom, apám tényleg 87-ben született. Tényleg egy évvel idősebb volt Milán bácsinál. „Ezt te honnan veszed?” — mondja. Itt van a születési bizonyítványa, kellett igazolni, 87-ben született, a lexikonban volt a téves. Vagyis az egész nem gilt, amit ő írt, hogy becsapta őt, és ezért ő tisztelte, és aztán kiderült, hogy nem idősebb. „Ez engem nem érdekel” — mondta. Ez egyszer komikus, másrészt valahol valami nagy igazság van benne. Írt egy nagyszerű írást, nem az a lényeges, hogy egy évvel korábban született vagy nem. Elrontottam egyrészt az örömet, hiba volt ezt megmondani, mert talán sose jött volna rá, másrészt valahol mégis jellemző Füst Milánra, aki a valóságot írta, de azért a valóságot egy kicsit meg is ferdítette, mint prózáiró. Mint költő meg egész külön utakon járt.

Riporter: Varga László másodéves szobrásznövendék. A Képzőművészeti Főiskolán Borsos Miklós tanítványa. Tavaly és idén egy mellszobrot és két érmet készítettél Füst Milánról. Hogy került erre sor, és egyáltalán hogy vetődött fel az ötlet, hogy megmintázd Füst Milánt?

Varga László: Mikor a Dési Huber Képzőművészeti Körbe jártam, akkor ott ajánlották Füst Milánt, mint író, és később a kezembe került egy Füst Milán-kötet. Eleinte rendkívül idegenül hatott, és félre is vágtam mindjárt — ez egy verseskötet volt — aztán később elkezdtem olvasni *Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve, ez mind én voltam egykor* című művét, és azt is elolvastam már félig, amikor rájöttem, hogy ez nagyon tetszik. Eleinte ez is elég idegenül hatott rám, és akkor egyre többet kezdtem el olvasni Füst Milántól, és végül teljesen beleszerettem. Megvásároltam a fellelhető összes Füst Milán képet, s ha összehasonlítottam egymással a különböző időkben készült fényképeket, akkor úgy hatott, mintha teljesen más személyekről készültek volna. A legkülönbözőbb arcok voltak benne, a profétikustól a fennhéjázóan gúnyosig, egymástól teljesen elütő arcok voltak, és ebből próbáltam én egy olyan

szobrot csinálni, ami az elképzelésem lett ezekből Füst Milánról.

Kis Pintér Imre: Azt hiszem, hogy Füst Milán időszerűsége tulajdonképpen az ő szenvedélyes igazságkereséséből, fantasztikus belső tartásából ered. Minden művében és műfajában egyetlenegy dolgon töpreng, gondolkodik. Tulajdonképpen egyetlenegy kérdés érdekli: az élet legvégső, legáltalánosabb metafizikai kérdése. Hogy miért élünk, érdemes-e élni, hogy lehet-e autentikusan, szellemi értékek vezérelte életet élni, és hogy az erkölcs és a boldogság tulajdonképpen harmóniába kerülhet-e egymással. A modern embernek, a modern életnek egyik paradoxona az, hogy minél inkább elmerülünk a praktikus élet gondjaiban, nyűgeiben vagy bajaiban, annál kevesebbet foglalkozunk, szinte nem is törődünk az élet végső, legfontosabb kérdéseivel. Füst Milánnál ez látványosan fordítva van. Ő egész életművében csakis ezekkel a végső kérdésekkel törődik, és szinte teljesen elvonatkoztatva a valóságtól, a korabeli valóságtól, a személyes életétől, mindenféle esetlegességtől.

Zelk Zoltán: Utolsó látogatásom nála gyönyörű budai otthonában. Már nem jön ajtót nyitni. Talán már járni se tud, beteg, béna, az öltözeke most is háziköntös, ül az íróasztalnál, úgy nyújt kezét. Akkori beszélgetésünk egyetlen szavát sem akarom ideidézni. A látomást szeretném ideidézni, ha volna rá szavam. Ül teremnagyságú szobában, esti világításban az aggastyán költő. Győzött. Már az egész, hogy is mondjam, szellemi közvélemény elismeri nagyságát. De késő! Amit ifjan oly megérdemelten várt, most már nem fogadja el, s nem pöröl többé még övele sem, akivel örökös pörben állt, az Istennel. Az élethez sem ragaszkodik, s ha igen, az egész világmindenségből egyetlen bútordarabhoz: íróasztalához. Beteg, béna, nyilván hitvese fürdeti, öltözteti, bújtatja háziköntösbe, hogy íróasztalához támogassa. Az íróasztal megrakva kéziratpapírral, írószerszámokkal, de a költő évek óta le nem ír egyetlen betűt, csak ül reggeltől estig

az asztalnál, a tiszta papírlap fölé hajolva, hogy ráálmodja a megíratlan maradt remekműveket. Terem nagyságú szoba, bőséges, tiszta fény, s az íróasztalnál fejen a győzelem tövisszörűjával az elmúlással farkasszemet néző aggastyán. Végül pedig egy történet 1955-ből. Azt hittem, haragszik rám. Lehet, hogy haragudott is, nem tudom. Irén fölcavarja a rádiót, s egy perc múlva Füst Milán hangját hallom, ő mondja el az *Öregség* című költeményt, s úgy, hogy a remekműtől is, s attól is, ahogy mondja, zokognom kell. Lesz ami lesz, fölhívom telefonon. Megmondom, hogy zokogva hallgattam a versét. Mire ő válaszként belezokog a telefonba, s úgy kiáltja: Te hűtlen gazember, te kigyó, miért nem jössz hozzám soha. Mikor mehetek? Most, rögtön! S már megyek is, már indulok akkori otthonába, a Párisi utcába.

Füst Milán (hangja):

Hol vagytok ő szemeim, kik oly áldottnak véltetek egy arcot?
 És hol vagy ő csodálatos fülem is, amely oly hegyes lett, mint a számáré valamely édes-bús nevetéstől,
 S hol vagytok fogaim, ti vérengzők, kiktől felserkent nem csak a számóca, de az annál duzzadtabb és pirosabb ajak is?
 S hol vagy te mellemnek oly irtózatossá dalolása?
 S hol a kin és hol az áldás, amelyet most hiába keresek eszelős utaimon, görbe bottal a kezemben?
 Loholni blondul? Kergetni az őzet, az őzlábút s utána ledölni, susogni, nem is neki, de a holdnak . . .

Holmi rejtelmekről, amelyeket senki sem érthet egészen s amelyeknek zaklatott boldogság mindenkor a neve . . .
 Hol vagytok ti mozgalmak és fekete átkok? Örök sietés? Hol a mohó száj s hol a nevetésem?
 Úristen, hol a nevetésem s a tárgyaltan zokogás is:
 Mikor döngő hajnalodások vértelen meszeseségei! hányszor
 Leborultam a sötétben elétek!
 Hallgass rám oh ifjúság. Volt egy öreg görög egykor
 Ki felemelte két kezét, mint a szobor s az ifjúságát visszakövetelvé
 Mondott aiszhyloszi átkot arra, hogy így meg kell az embernek öregedni.
 Félig vakon állt a hegyen, csupa sugárzásba merülve, ősz haját verte a szél is
 S pisla szeméből könnyei hulltak az Istenség magasztos lába elé.
 S mégis szava döngött, szavától megállt a malom, megrendültek a dombok
 S az öt éves kos is felemelte rá a fejét. — Ámde az Istenség
 Nem nézett rá, nem felelt akkor az öregnek.
 Sirt az Istenség. Mert, mintha dobokat verének a fülébe, tompa dobot
 S erre felelna a hegyomlás s e hegyomlásnak felelna a tenger . . .
 Oly naggyá nőtt meg előtte s oly szentté az öregség ősi nyomora.
 Mert hisz ott állt ő már önnön sírja előtt s még mindig pörölvé a széllal
 S még egyszer hangoztatni akarván igazát, mielőtt elomolna . . .
 S aztán hát elment persze, — csend lett végül is e vidéken.
 De a szívében is csupa csend volt már akkor, el ne feledjük s egy másik, még nagyobb figyelem . . .
 S a feje körül tompa derengés.

Szabó Miklós

Az MTI és társvállalatai 1945 tavaszán

Az alábbi eseménytörténeti dokumentum érdekes leírását adja annak, hogy az MTI kis „mustármagja” milyen hatalmas gazdasági vállalkozássá terebélyesedett a felszabadulás előtt, s hogy a történelmi fordulóponton mi döntötte el az intézmény további sorsát.

1945 tavaszán, április 5-i keltezéssel a Miniszterelnökség budapesti osztálya vaskós beadványt kapott. Az első oldal címirata szerint

„Nagyméltóságú
Dálnoki Miklós Béla úrnak,
miniszterelnök,
vezérezredes

Debrecen

EMLÉKIRATA

dr. Havel Béla

min. tanácsos, a Magyar Távirati Iroda
rt. ügyvezető alelnökének
*A MAGYAR TÁVIRATI IRODA
RT. ÉS TÁRSVÁLLALATAI
ÜGYÉBEN*”

A 17 számozott lapból álló, nemzeti-színű zsinórral összefűzött s a sértetlenséget a zsinórvégeken pecsétekkel biztosító, gondosan gépelt irat rendkívül érdekes összefoglaló s egyben az ország új helyzetével kapcsolatos iránykeresést—tapogatózást bizonyító memorandum.

Keletkezésének konkrét oka egy a Budapesti Nemzeti Bizottság által 1945. január 25-én kiadott megbízólevél, mely szerint:

„Alulírott Nemzeti Bizottság ezennel meghatalmazzuk dr. Ortutay Gyula egyetemi magántanárt, hogy a rádió és a Magyar Távirati Iroda vezetését haladéktalanul átvegye, ott a szükséges munkákat elvégeztesse. Dr. Ortutay Gyulának utasításait az alkalmazottak fegyelmi felelősség terhe mellett haladéktalanul követni kötelesek.”

Ortutay de facto már e megbízás előtt pár nappal hozzáfogott a munkához, a hivatalos irat birtokában pedig még nagyobb ambícióval kezdte meg az újjászervezést. Tekintettel arra, hogy a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt., valamint a Magyar Távirati Iroda egyaránt magán-részvénytársaság volt, kapcsolatot keresett a részvénytulajdonosokkal a részvénytársasági igazgatósági tagokkal.¹

Február első felében létrejött a hivatalos megállapodás Ortutay s dr. Havel Béla, az MTI ügyvezető alelnöke közt. Ebben, az új körülményeket tudomásul véve, Havel Béla az igazgatóság nevében hozzájárult Ortutay megbízatásához azzal, hogy amíg a vállalatok jogi helyzete nem rendeződik, ideiglenesen ő intézze az egész konzern ügyeit.²

Március folyamán a részvénytársaság tulajdonosai s az általuk megbízott

vezetők előtt egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Ortutay tevékenysége olyan irányba halad, mely végül gyökeresen meg fogja változtatni az addigi tulajdon- és hatalmi viszonyokat.

Ennek jobb megértéséhez röviden össze kell foglalni azokat az elképzeléseket, melyek ebben az időben a magyar hírszolgálati szervek jövőjével kapcsolatban mint lehetséges (kormányzati és párt-) alternatívák szóba kerültek.

A tömegkommunikációs eszközök állami felügyelete Balogh István miniszterelnökségi államtitkár, kiskgazdapárti politikus hatáskörébe tartozott, s az ő véleménye az volt, hogy az MTI-t s vállalatait kártalanítási eljárással ki kell sajátítani s hogy maradjanak ugyan e vállalkozások részvénytársaságok a jövőben is, de állami részvénytöbbséggel. Ez egyben azt is jelentené, hogy a vezetőket a kormány nevezhetné ki.

Ortutay s környezete ezzel szemben más álláspontot alakított ki. Attól tartva, hogy az ilyen formában történő államosítás csak Balogh István és (politikai) elvbarátai befolyását növelné a tömegtájékoztatásban, szintén a részvénytársasági forma fenntartását látták kívánatosnak, de úgy, hogy előzetes elkobzást követően a részvények ne az államra szálljanak, hanem azokat a Függetlenségi Front négy pártja és a Szakszervezet vegye át.

És végül — mondhatni, természetesen — mindkét elképzeléstől alapvetően különbözött a jogilag-formailag még érintetlen részvénytársaságé, amit is részletesen a következőkből ismerhetni meg:

„Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!
(...)

Dr. Balogh István államtitkár úr f. évi március 25-i kihallgatásom során felhívott arra, hogy a Magyar Távirati Iroda és társvállalatai függő kérdéseit írásban is ismertessem, illetve javaslataimat írásban előterjesszem.

Az Államtitkár Úr felhívásának az alábbiakban teszek eleget:

A gyászos emlékű Szálasi kormány szakértelem nélküli és gyűlölettől hajtott kapkodó intézkedései a Magyar Távirati Irodát és társvállalatait nagyon súlyos helyzetbe sodorták. A jelenlegi kormány kaotikus állapotokat talált ezeknél a vállalatoknál, annál is inkább, mert a háborús harci cselekmények is újabb nagy károkat okoztak. Ezek a körülmények mintegy 1000 család életét veszélyeztető olyan bizonytalan helyzetet teremtettek, melyek a kormány részéről sürgős intézkedéseket igényelnek. A Budapesti Nemzeti Bizottság, majd a kormány ugyanis, amikor a Magyar Távirati Iroda rt. és a Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt.-hez dr. Ortutay Gyula egyetemi m. tanár urat ideiglenes vezetőül kiküldötte, a Szálasi kormány által összekuszált helyzetből volt kénytelen kiindulni, hogy a helyreállítási munkákat elindíthassa.

Dr. Ortutay a kormány intencióinak megfelelően munkájában arra törekedett, hogy a legsürgősebb intézkedéseket a vállalatok igazgatóságaival egyetértőleg megtegye és most már megindulhatna a jogrend visszaállításával az újjáépítés munkája.

Mielőtt konkrét javaslatainkat előterjesztenénk, amelyek a halaszthatatlanul szükséges kormányzati intézkedésekre irányulnak, engedje meg Nagyméltóságod, hogy ismertethessük:

I. A Magyar Távirati Iroda rt. és társvállalatainak kialakulását, működési körét és üzleti vonatkozásait;

II. A Magyar Távirati Iroda rt. és társvállalatainak jogi helyzetét;

III. A függő kérdések megoldására vonatkozó javaslatainkat.

I.

A Magyar Távirati Iroda rt. és társvállalatainak kialakulása, működési köre és üzleti vonatkozásai

Európa valamennyi országában a külső és belső hírszolgálatot egy-egy célra alakult hírszolgálati iroda végzi, amelyek egymással híryanaguk kicserélésére vonatkozóan szerződéses viszonyban vannak. (Pl. a londoni Reuter, a

párisi Havas, a budapesti MTI stb.) E hírszolgálati irodák kétfélék:

1. *A demokratikus országokban* a kormánytól független magánvállalatok (ilyen pl. a londoni Reuter, vagy ilyen volt a háború előtti berlini Wolf és a párisi Havas).

2. *A diktatorikus országokban* viszont állami (kormányzati) szervek (ilyen pl. a mai berlini DNB).

Az osztrák — magyar monarchia idejében a monarchia mindkét államának hírszolgálatát voltaképp a bécsi Correspondenz Bureau látta el. A nyolcvanas években a magyar kormány megindította ugyan a Magyar Távirati Iroda című könyvomatost, ez azonban a külföldi távirati irodákkal nem volt közvetlenül összekötöttesben, hanem csak a Corrbureau-n keresztül kapta értesüléseit. Az MTI tehát ebben az időben lényegileg a Corrbureau fiókjának volt tekinthető.

Amikor Magyarország az első világháború után Ausztriától elszakadt és politikai függetlenségét elnyerte, 1920-ban gr. Teleki Pál miniszterelnök az új magyar hírszolgálat megszervezésénél az előtt a döntés előtt állott, hogy a fenti két forma közül melyiket válassza.

Gr. Teleki Pál annak tudatában, hogy a kormánytól és pártoktól független hírszolgálati irodák, éppen e függetlenségük folytán nagyobb tárgyilagossággal rendelkeznek és híryanagukat a *külföld hiteltérdemlőbbnek tekinti*, azt a megoldást választotta, hogy a magyar hírszolgálatot is a nagy nyugati demokratikus országok mintájára szervezi meg. Ez elhatározása folyományaként a kormány kezében lévő MTI könyvomatost tulajdonjogát szerződésileg átruházta az e célból alakult Magyar Távirati Iroda rt-ra. Ennek élére az egyetemleges nemzeti szempontok biztosítása végett tudatosan nem pártembert állítottak, hanem a kormányzó katonai irodájának sajtóelőadóját, Kozma Miklóst.

A hírszolgálati irodák általában jövedelmező vállalatnak sehol sem bizonyultak, érthető tehát, ha a részvények jegyzésében is csak olyan intézmények és egyének vettek részt, akik azt köz-

érdekű és erkölcsi kötelességüknek tartották anélkül, hogy abban üzleti fantáziát láttak volna. A részvényjegyzésben maguk az MTI alkalmazottai jártak elől és még ma is az ő, illetve jogutódaiak kezében van a részvények többsége.

(. . .)

A MTI rt. szerződésben vállalt kötelezettséget a *miniszterelnökséggel* szemben aziránt, hogy Magyarország hírszolgálatát belföldön és külföldön egyaránt ellátja, a hazai híryanagot külföldre eljuttatja, másrészt a magyar sajtót a külföldi eseményekről kellően és időben tájékoztatja, — mindezt tárgyilagosan, részreahlástól mentesen teljesíti, természetesen a kormány irányelvei szerint s ellenőrzésével. E szerződés legutóbb 1940. április 1-től 15 évre nyert meghosszabbítást, vagyis 1955. március 31-ig van hatályban.

A MTI munkájával nagy tekintélyre tett szert. (. . .) Nagymértékben *növelte a MTI hitelét a külföld előtt, hogy nem állami szerv volt, hanem önálló magánvállalat*, mely felette állott a pártpolitikai küzdelmeknek s a kormányok változóságainak. (. . .)

A MTI ezt a pártokon felülálló s a kormánytól független jellegét meg tudta őrizni az országnak a német hadsereg által 1944. március 19-én történt megszállásáig.

Az ekkor alakult *Sztójay-kormány* már nem tűrte a MTI függetlenségét és pártatlanságát. Minthogy a MTI igazgatósága a Sztójay-kormány politikájának hírszolgálati vonatkozásban való kiszolgálását nem volt hajlandó teljesíteni, a MTI élére kormánybiztost állítottak s ezzel a fasiszta országok mintájára a hírszolgálati irodát lényegileg kormányzati szervvé tették. Ettől kezdve *kormánybiztosok diktáltak a MTI-ban* Pest felszabadításáig. Éppen ezért a MTI igazgatósága nem tehető felelőssé az 1944. március 19-ét követő idők hírszolgálatáért.

A modern hírszolgálat igen költséges és ezért még gazdagabb államokban is a hírszolgálati irodák saját bevételeikből kiadásait nem tudják fedezni. A hírszolgálat közérdekű fontosságára való

tekintettel a különböző államok kormányai oly módon járulnak hozzá a hírszolgálati irodák anyagi alátámasztásához, hogy *őket vagy állami szubvencióban* részesítik, *vagy* pedig olyan *állami jogosítványokhoz* juttatják, melyek jövedelmének egy részét a hírszolgálatnál felmerülő költségvetési hiányok fedezésére fordíthatják. A MTI is kezdetben ráfizetéses üzem volt. Rontotta ezt a helyzetet az a körülmény, hogy a kormány a lapok támogatása érdekében nem engedte meg a lapok által a MTI-nek térítendő előfizetési díjak üzletszerű megállapítását. Azért a MTI is a kormány szubvenciójára szorult mindaddig, amíg a kormány szubvenció helyett a Rádió koncessziót a MTI leányvállalatának adta.

A MTI munkáját műszaki vonatkozásban is igyekezett állandóan tökéletesíteni és korszerűsíteni. Így *felismerte* a külföldön már a húszas évek elején megindult *rádiózásnak a hírszolgálat szempontjából korszakalkotó jelentőségét*. A rádióban a hírszolgálat új eszközét látta és ezért annak Magyarországon való meghonosítását is megvalósítandónak tartotta. Híreknek és szórakoztató előadásoknak *egy központból* technikai úton való *továbbítása magyar gondolat* volt és *Puskás Tivadar találománya, a telefonhírmondó a rádiónak őse*. Amikor a MTI a *Telefonhírmondó* rt. részvényeit megvette, ezt már azzal az elgondolással tette, hogy a Telefonhírmondóhól fogja kifejleszteni a magyar rádiót. Ezt az elgondolást a kormány is magáévá tette és a magyar rádió-leadás (músor- és hírsugárzás) megszervezését és lebonyolítását, kivéve a Postára tartozó műszaki részt, kizárólagos joggal a Telefonhírmondó rt-re bízta, mely ettől kezdve *Magyar Telefonhírmondó és Rádió* rt. név alatt működik. A kereskedelmi miniszter által e vállalatnak adott engedélyokirat 1947. december 31-ig van hatályban.

A rádió koncessziónak a MTI leányvállalatára ruházásával a *kormány megoldotta a hírszolgálat anyagi támogatásának kérdését*. A rádió koncesszió folytán a MTI korábbi pénzügyi szubvencionálását a kormány beszüntette, azonban a

MTI-val kötött szerződésben a miniszterelnökség elismerte, hogy amennyiben a MTI-nak a Rádió által történt támogatása megszűnnék, úgy a miniszterelnökség szubvencionálási kötelezettsége feléled.

A MTI fő jövedelmi forrása tehát a Rádiótól hírszolgálati előfizetési díj címén térített összeg. Egyéb jövedelem forrásai a lapok, valamint a közgazdasági híryanagért befolyó előfizetési díjak.

A MTI-nak a Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt-n kívül az évek folyamán több kisebb-nagyobb társvállalata is létesült, melyek azonban a MTI anyagi támogatása szempontjából nem voltak jelentősek. Ezeknek a társvállalatoknak kialakulását a következőkben ismertetjük.

A *Magyar Filmiroda* rt. megalakulását a külügyminisztérium kezdeményezte. Kánya Kálmán, mint az akkori külügyminiszter-helyettes és az új magyar külügyminisztérium megszervezője, külföldi példák nyomán felismerte a film- és fénykép hírszolgálatnak nemzeti szempontból való fontosságát. A hírszolgálatnak ezt az ágát is a magyar hírszolgálat központj szervére, a MTI-ra óhajtottá bízni. Így alakult meg a külügyminisztérium és a MTI közös alapításaként a Magyar Filmiroda rt, melynek feladata a Magyar Híradó, az ún. Világhíradó szerkesztése és kiadása volt, ezenkívül az állófénykép szolgálat, valamint a kultúrfilmek és oktatófilmek készítése is.

A *Magyar Országos Tudósító* rt. átvételét az a körülmény indokolta, hogy a gyakorlatban a hírszolgálat terén gyakran találkoztunk olyan híryanaggal, amelyek csak *lokális*, vagy *partikuláris* érdeklődésre tarthattak számot és így a MTI országos jelentőségű, sőt nemzetközi híryanagába való beillesztésre nem voltak alkalmasak (pl. a Székesfehérváros, vagy a rendőrség, törvényszék stb. egyes hírei). Ezeket célszerűbb volt a MOT útján kiadni. Ez tette tehát indokolttá a MOT megszerzését.

Ily módon a MTI mellett még három vállalat alakult ki, melyek együtt a *hírszolgálat három ágának, a sajtó, a hang és kép hírszolgálatnak* központi irányítás mellett működését lebonyolították.

E négy vállalat összefüggése a hírszolgálat egysége szempontjából kétségtelenül logikus és indokolt volt.

Méltán felmerülhet azonban a kérdés, hogy miért kapcsolt a MTI rt. érdekkörébe oly vállalatokat is, amelyeknek munkaterülete a hírszolgálattól merőben különböző és *tisztán kommerciális jelleggel* bír, mert az érdekközösségbe bevonattak később olyan vállalatok is, mely vállalatok a *MTI konszernbe* való bekapcsolása nem volt szükségképpeni, hanem ezt különböző más okok idézték elő.

A *Magyar Hirdető Iroda rt.* megalakulásának előzménye az volt, hogy a húszas évek elején, főképp a vidéki lapok a MTI-nak térítendő előfizetési díjakat nagyon nehezen tudták csak megfizetni és állandóan hátralékban voltak. Ennek folytán felmerült az az elgondolás, hogy egyrészt a *MTI előfizetési díjak* inkasszójának meggyorsítása, másrészt a vidéki lapokon való segítség végett Budapesten hirdetéseket gyűjtsünk és a lapok a MTI-val szemben fennálló tartozásukat hirdetési *cserétér* rendelkezésre bocsájtásával egyenlítsék ki. Ezért alapítottuk a Magyar Hirdető Iroda rt-t. Minthogy a nagyobb hirdető cégek a különféle újság, plakát stb. hirdetéseiket rendszerint egységesen szokták feladni, a Hirdető Irodának nem csak újság, hanem plakát hirdetések felvételével is foglalkoznia kellett. A vidéki plakát hirdetésekkel való egyre nagyobb mérvű foglalkozás során alakult ki az a helyzet, hogy a Magyar Hirdető Iroda a vidéki városok hirdetési jogainak versenytárgyalásokon történt bérbeadásánál ajánlattevőként jelentkezett és mint legelőnyösebb ajánlattevő, több vidéki város hirdetési jogának bérletét is megszerezte.

A Magyar Filmiroda rt. üzleti tevékenysége is kibővült. Működését az idők folyamán a hírszolgálathoz tartozó

eredeti munkaterületéről más, tisztán kereskedelmi jellegű munkaterületekre is kiterjesztette. Működése ma kiterjede a játékfilm-gyártásra, a filmlaboratóriumi munkákra és a filmköleszítésre is, melyek a Filmiroda eredeti tevékenységétől elválaszthatók, éppen ezért külön önálló osztályok és üzemágaként működtek és a Filmiroda keretében való megmaradásuk nem volt szükségképpeni.

A *Magyar Nemzeti Gazdasági Bank rt.* nem a mi alapításunk volt. A bankot a kormány felszólítására akkor kellett átvennünk, amidőn ez szerencsétlen üzletvitele folytán már fizetéképtelenné vált és a kormányhoz fordult segítségért. A kormánynak, mint más, hasonló esetekben is, az volt a politikája, hogy a gazdasági élet nagyobb megrázkódtatásának elkerülése és különösen a kisemberek (betétesek) megmentése végett a pénzügyi nehézségek közé került vállalatokat ne hagyja csődbe jutni, hanem megfelelő más megoldás keresésével biztosítsa a vállalatoknak a gazdasági életben való további működését. (Pl. Magyar Általános Takarékpénztár, Bacher malom stb.) Így a Magyar Nemzeti Gazdasági Bankot is a Bethlen-kormány mentette meg, úgy, hogy a részvénytöbbséget kivették az addigi érdekeltség kezéből és átvetették előbb a Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt-al, majd a Magyar Távirati Iroda rt-al. Az átvétellel kapcsolatban félmillió pengőt meghaladó tartozást kellett átvállalnunk, hogy a bank a csődöt elkerülje. Ily módon nagy anyagi áldozatokkal sikerült a kis betétesek pénzét megmenteni és a bankot talpraállítani. Miután a kormány kívánságának teljesítése elől nem térhettünk ki, ezt a nagy áldozatot a magyar gazdasági élet iránti kötelezettségből is vállaltuk. A bankot vállalataink hitelműveleteinél a későbbi időkben természetesen igénybe vettük, azonban a bank, mint ilyen nem tekinthető hírszolgálati intézménynek, sem pedig politikai vállalatnak, hanem tisztán kommerciális jellegű, üzletvitelében minden politikától mentes, ami kitűnik abból is, hogy adósainak nagy része

éppen a zsidótörvények hatálya alá eső személyéi emiatt a nyilas kormány rendelkezései a bankot hátrányosan érintették.

A *Magyar Nemzeti Apolló Mozgófénykép rt.* szintén nem a mi alapításunk volt, hanem a Keresztény Nemzeti Ligáé, mely a mozi bérbe adta a Gerő-trustnek. A kormányzatnak és a szakmának egyöntetű kívánsága volt az, hogy ez a nagy mozi-trust megszűnjék, valamint az is kívánság volt, hogy az engedélyesek ne bérlőnek adják át a mozikat, hanem maguk vezessék. Ennek következtében a Keresztény Nemzeti Liga arra az elhatározásra jutott, hogy a részvényeket eladja. Mint minden filmgyárnak, nekünk is törekvésünk volt, hogy bemutató filmszínházhoz jussunk. Felhasználtuk tehát az alkalmat és a belügyminiszter engedélyével a Ligától megvásároltuk a Magyar Nemzeti Apolló rt. részvényeit. Ez időponttól kezdve a Keresztény Nemzeti Liga már egyáltalán nem részvényese a Magyar Nemzeti Apolló rt.-nak.

A *Star Filmgyár és Filmkereskedelmi rt.* is idegen alapítás volt. Ez a vállalat azonban felszámolás alá került. A felszámolást végző Pénzügyi Központ először a részvénytársaság összes objektumait, majd midőn ezt nem tudtuk átvenni, a részvénytársasági keretet és a Kamara mozgót felajánlotta nekünk megvételre. Ily módon a Pénzügyi Központ révén a belügyminiszter engedélyével a Magyar Nemzeti Apolló mozgófénykép rt. megvásárolta a Star rt. részvénytöbbségét.

A *MONÉ Orvosi Műszerüzem és Kórházberendező rt.* szintén idegen alapítás volt. Ezt a keresztény orvos-társadalom alapította, cégéül választva a MONÉ³ nevet. A vállalat azonban a nehéz gazdasági viszonyok folytán nem tudott boldogulni és csakhamar eladósodott. Így többek között a Magyar Nemzeti Gazdasági Banknál is. A bank részben azért, hogy saját pénzét mentse, részben pedig azért, mert a műszerületben fantáziát látott, megszerezte a részvénytöbbséget. Ezzel a részvénytársaság és annak üzleti veze-

tése kikerült az alapító keresztény orvosok kezéből és a bank leányvállalátává vált. Az igazgatóság elhatározta, hogy a cégszövegből is kihagyja az alapításra emlékeztető MONÉ szót, minthogy ez már csak félreértésekre adhatna alkalmat.

A *Szatmár és Bereg Nyomdai és Lapkiadó rt.* jelentéktelen kis vidéki vállalat, mely jelenleg már csupán részvénytársasági keretnek tekinthető, üzleti tevékenységet azonban nem folytat.

Csak felerészben tartozik érdekeltségünkhöz a *Hungária Film rt.* melyet a két magyar filmgyár (Hunnia rt. és a Magyar Filmiroda rt.) 50—50%-os alapon létesítettek 1943-ban avégből, hogy keskenyfilmek kölcsönzésével foglalkozzék.

Az utóbb felsorolt vállalatok, a Magyar Hirdető Iroda rt., a Magyar Nemzeti Gazdasági Bank rt., a Magyar Nemzeti Apolló Mozgófénykép rt., az Orvosi Műszerüzem és Kórházberendező rt., a Szatmár és Bereg Nyomdai és Lapkiadó rt., a Star Filmgyár és Filmkereskedelmi rt. és a Hungária Film, sőt a Magyar Filmiroda rt.-nak a hírszolgálatlalt foglalkozó üzletágain (híradó, kultúrfilm, oktatófilm) kívül eső többi üzletágai, illetve üzemei sohasem voltak politikai jellegű vállalatok, hanem tisztán kommerciális jellegűek. E vállalatok nem csak, hogy politikával nem foglalkoztak, hanem üzletvitelük során olyan tevékenységet folytattak, hogy a mai idők szempontjából ezeket semmiféle politikai vád (ún. fasisztaság vádja) nem érheti.

Már fentebb rámutattam arra, hogy a Magyar Nemzeti Gazdasági Bank rt. adósainak nagy része éppen az ún. zsidótörvények hatálya alá eső személy. (. . .) Hasonlóképpen a Magyar Hirdető Iroda rt. nem csak zsidó ügynöki karral dolgozott, hanem hirdető feleinek jelentős része is zsidó volt (. . .) Éppen így filmvállalataink is zsidó kapcsolataik miatt állandóan céltáblái voltak a szélsőjobboldali sajtó támadásainak. (. . .) Az Orvosi Műszerüzem és Kórházberendező rt. pedig (. . .) csupán az egyetemes magyar közegészségügy in-

tézményeit (klinikákat, kórházakat, OTI-t⁴, MABI-t⁵ stb.) szolgálta ki, mely tevékenysége tisztán üzleti volt és semmiképpen sem minősíthető politikainak.

II.

A Magyar Távirati Iroda rt. és társvállalatainak jogi helyzete

A Magyar Távirati Iroda rt. megindulásakor senki sem gondolt arra, hogy évek folyamán egyre újabb és újabb vállalatokat fog érdekkörébe vonni és így valóságos konszern fog körülötte kialakulni. Ezért kezdetben nem is vetettünk súlyt a társvállalatok bekapcsolódásának jogi formájára. Így történt, hogy a Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt., a Magyar Filmiroda rt., a Magyar Hirdető Iroda rt., a Szatmár és Bereg Nyomdai és Lapkiadó rt., a Magyar Nemzeti Apolló Mozgófénykép rt., és a Magyar Nemzeti Gazdasági Bank rt. részvényei a MTI tárcájába kerültek. Csak midőn ily módon a MTI már *holding* jellegűt öltött, vált szembezőlkővé, hogy a fejlődés mennyire eltérítette a MTI-t eredeti hivatásától, a hírszolgálattól, akkor, midőn a csupán kommerciális jellegű vállalatokat is magához kapcsolta. *Éppen ezért már évekkkel ezelőtt elhatároztuk, hogy ezt a fonák és csak félreértésekre és támadásokra alkalmas adó helyzetet megváltoztatjuk és a MTI holding-jellegét megszüntetjük.* Csak technikai és pénzügyi nehézségeken múltott, hogy erre csak 1942-ben kerülhetett sor. Ekkor elhatároztuk, hogy *holding vállalattá* az egyik kommerciális jellegű vállalatot tesszük. A választás a legrégebb vállalatra, a *Magyar Hirdető Iroda rt-ra* esett. A tranzakciót oly módon bonyolítottuk le, hogy a Magyar Hirdető Iroda rt. megvásárolta a Magyar Távirati Iroda rt-tól a MTI tárcájában lévő különféle vállalati részvényeket, kivéve természetesen a saját részvényeit, melyeket a kereskedelmi törvény értelmében önmaga nem vehetett meg, hanem ezeket (ti. a Magyar Hirdető Iroda részvényeket) a MTI rt. részvényesei maguk vették meg ugyanolyan arányban, amily arányban addig a MTI részvé-

nyesei voltak. Így tulajdonképp nem történt más, mint az, hogy a részvényesek vagyontárgyaikat egyik zsebükből a másikba tették.

1942 óta tehát a MTI nem holding vállalat, hanem az alapításkor kitűzött intenciónak megfelelően csupán a sajtóhírszolgálatl foglalkozó önálló részvénytársaság.

Ezzel szemben a többi vállalatok részvényei a Magyar Hirdető Iroda rt. tárcájában vannak.

A fent már előadottaknak megfelelően nincsenek azonban a Magyar Hirdető Iroda rt. tárcájában a Star Filmgyár és Filmkereskedelmi rt., az Orvosi Műszerüzem és Kórházberendező rt. és a Hungária Film rt. részvényei, mert ezek közül elsőnek az Apolló rt., a másodiknak a Magyar Nemzeti Gazdasági Bank rt., a harmadiknak pedig a Magyar Filmiroda rt. a részvénytulajdonosa.

Mint kifejtettük, a vállalatok közül politikai jellegűnek csak a Magyar Távirati Iroda rt., a Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt., a Magyar Országos Tudósító rt., valamint a Magyar Filmiroda rt.-nak a híradóval, kultúrfilmmel és oktatófilmmel foglalkozó üzemei tekinthetők. Amilyen természetes, hogy a politikával nem foglalkozó és tisztán kommerciális jellegű vállalatok kormányhatósági hatáskörbe egyáltalán nem tartoznak, hanem a magánvállalatok vezetése a kereskedelmi törvényben lefektetett jogszabályoknak megfelelően és az abban szabályozott felelősség mellett az igazgatóságra tartozik, éppen olyan természetesnek tartottuk és mindig elismertük, hogy politikai jellegű vállalatok irányítására a törvényekben (kereskedelmi törvény, sajtótörvény) szabályozott igazgatósági hatáskör és felelősség épségbentartásával a kormányhatóságoknak is befolyást kell biztosítanunk. A MTI-ra vonatkozóan ezt a *miniszterelnökséggel kötött szerződés* is kimondja, midőn megállapítja, hogy az MTI a kormány irányelvei szerint és ellenőrzésével köteles működni. A gyakorlatban ez az irányítás és ellenőrzés úgy valósult meg, hogy a *miniszterelnökség sajtóosztálya, valamint*

a külügyminisztérium sajtóosztálya állandó szoros összeköttetést tartott fenn a MTI szerkesztőségével. Az igazgatóságba pedig hosszú éveken keresztül mindig beválasztottuk a mindenkori sajtófőnököt. Ez a gyakorlat csak Antal István sajtófőnökségével szűnt meg, ő volt az első sajtófőnök, akit igazgatóságunkba nem hívtunk meg.

A Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt.-nál az engedélyokirat szabályozza a kormányhatóság irányítási és ellenőrzési jogkörét. Az engedélyokiratnak megfelelően az igazgatóságban és felügyelő bizottságban mindig helyet foglalt a Postavezérigazgatóság kiküldöttje. A Rádió műsorának ellenőrzését pedig a különböző minisztériumok kiküldöttjeiből alakult műsorellenőrző bizottság minden héten tartott ülésein gyakorolta. A Postavezérigazgatóság gazdasági szempontból is bizonyos ellenőrzést gyakorolt a részvénytársasággal szemben, így pl. a személyzet alkalmazását a Postavezérigazgatóságnak mindig tudomásulvétel végett bejelentettük. (. . .)

A Magyar Filmiroda rt. politikai jellegű üzemére vonatkozóan a kormányhatósági irányítás, illetve ellenőrzés mikéntje szerződésileg nincs szabályozva. Szerződéses kötelezettség nélkül azonban mindig beválasztottuk az igazgatóságba és a felügyelőbizottságba a külügyminisztérium I—I kiküldöttjét. (. . .) Az ellenőrzést a kormányhatóságok a filmcenzúra bizottság és egyéb szervek útján természetesen szintén gyakorolhatták.

Mint fentebb az I. pontban már rámutattunk arra, a MTI rt. igazgatósága a hírszolgálat tárgyilagosságát és pártatlanságát mindig elsőrendű feladatának tekintette és e feladatát 1944. márc. 19-ig sikeresen teljesítette is. A német megszállás azonban teljesen új helyzetet teremtett. A Sztójay-kormány bizalmatlansággal viseltetve vállaltunk vezetésével szemben, az irányítást kivette igazgatóságunk kezéből és a MTI rt. és a Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt. élére kormánybiztost állított. E tény jogi vonatkozásban

is megváltoztatta a helyzetet. Ez időponttól kezdve ugyanis igazgatóságunk nem vállalhatja semmiféle vonatkozásban a felelősséget a vállalatok működéséért. (. . .)

A Lakatos-kormány sem állította vissza a Magyar Távirati Iroda rt. és a Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt. függetlenségét, csupán a kormánybiztos személyében történt változás.

A Szálasi-kormány kapkodó intézkedéseivel minden szakértelem nélkül mindinkább összekuszálta a helyzetet. Nemcsak a Magyar Távirati Iroda rt. élére küldött kormánybiztost, hanem külön kormánybiztost nevezett ki a Rádió élére is, akinek hatáskörét érthetetlen módon a Magyar Hirdető Iroda rt.-ra is kiterjesztette, bár ez a kiterjesztés csak papíron történt meg, ugyanis a kormánybiztos maga sem tudta, hogy mit kezdjen a Magyar Hirdető Iroda rt.-al és ott működést de facto nem folytatott. A legnagyobb zűrzavart a filmfronton csinálták. Vezető igazgatónkat elmozdították. A Filmiroda élére egy mást változó miniszteri biztosokat küldtek ki. (. . .) A vállalathoz kiküldött miniszteri biztosokon felül még a filmkormánybiztos is rendelkezett a vállalattal. (. . .)

A nyilas uralom bukásakor, illetve Pest felszabaddításakor tehát vállaltaink körül kaotikus helyzet volt. Ez indokolhatta a Budapesti Nemzeti Bizottság döntését, midőn a Magyar Távirati Iroda rt.-hoz és a Magyar Telefonhírmondó és Rádió rt.-hoz dr. Ortutay Gyulát ideiglenes vezetőül kiküldötte, aki a nyilasok által összekevert konzern vállalatok újbóli működésének megindítására is kapott szóbeli megbízást. Hogy e megbízatás az összes vállalatokra kiterjedt, azt nyilván az indokolta, hogy a nyilas kormány a jogi helyzet ismeretének hiányában a politikai irányítást a csupán kommerciális vállalatokra is kiterjesztette. Az új demokratikus rezsim tehát egy kényszerű helyzettel állott szemben. Minthogy dr. Ortutay Gyula eddigi működése során az összekuszált helyzetet tisztáznai igyekezett, elérkezettnek

látjuk az időt arra, hogy a kibontakozás megtörténjék, mire vonatkozóan az alábbi III. pontban tesszük meg előterjesztésünket.

III.

A függő kérdések megoldására vonatkozó javaslataink

Előterjesztésünk megtételénél abból indulunk ki, hogy javaslataink elfogadásával teljes mértékben biztosítható a kormány céljainak elérése anélkül, hogy az nagyobb jogi és pénzügyi komplikációkra vezetne.

A kormány célja kétségtelenül az, hogy a politikai jellegű intézmények, illetve vállalatok (üzemek) mindenben a kormány intencióinak megfelelően működjenek.

E cél elérése végett javaslatainkkal biztosítani óhajtjuk, hogy a politikai jellegű vállalataink (a Magyar Távirati Iroda rt., a Magyar Telefonhíradó és Rádió rt., a Magyar Országos Tudósító rt., valamint a Magyar Filmiroda rt-nak a híradó, oktató és kultúrfilm osztályai) szellemi (politikai) irányítása a kormány bizalmával rendelkező urak kezében legyen, kik a kormány intencióit a gyakorlatban érvényre juttathassák.

Ennek megfelelően javaslataink a következők:

1. *A politikai jellegű vállalatokat elhatároljuk a csupán kommerciális jellegű vállalatoktól és fent felsorolt politikai jellegű vállalatok szellemi (politikai) irányítására megválasztjuk, illetve megbízzuk a kormány delegáltját.* Ezzel egyidejűleg természetesen megszűnik a kormány megbízottnak a csupán kommerciális jellegű többi vállalatra vonatkozó ingerenciája.

2. *A Magyar Távirati Iroda rt., a Magyar Telefonhíradó és Rádió rt., a Magyar Országos Tudósító rt. és a Magyar Filmiroda rt. igazgatóságában és felügyelő bizottságaiban is helyet biztosítunk a kormány delegáltjainak.* Hogy ez az eddigi gyakorlatnak, illetve a rádió engedélyokiratban foglaltaknak megfelelően történjék-e, vagy esetleg más formában, az már részletkérdés,

amiben a közvetlen tárgyalások során kell majd megállapodásra jutni.

3. *A Magyar Távirati Iroda rt. főszerkesztőjének, illetve felelős szerkesztőjének személyére nézve a kormány kívánságát teljesíteni óhajtjuk, vagyis csak a kormány bizalmával teljes mértékben rendelkező személyt nevezünk ki főszerkesztőnek, illetve felelős szerkesztőnek.*

4. *Hasonlóképpen a Rádió műsorigazgatójának személyére nézve is a kormánnyal óhajtunk megállapodni.*

5. *A szakminisztériumok kiküldötteiből alakuló műsorellenőrző bizottság útján teljes mértékben biztosítható a rádió műsorának hetenkénti rendszeres ellenőrzése.*

6. *A Postavezérigazgatóságnak a rádióengedélyokiratban és megállapodásokban biztosított joga hatályban maradjon.*

7. *A Magyar Országos Tudósító főszerkesztői állását is a kormánnyal egyetértésben óhajtjuk betölteni.*

8. *A Magyar Filmiroda rt. híradó, kultúrfilm és oktatófilm osztályai vezetését is oly személyre kívánjuk bízni, aki a kormány bizalmát is bírja (. . .).*

Meggyőződéseni, hogy e javaslataink elfogadásával a kormány megvalósíthatja célját, azt t. i., hogy a magyar hírszolgálat (a sajtó, a hang- és a képhírszolgálat) mindenben a kormány intencióinak és az új demokratikus Magyarország szellemének megfelelően fog működni.

(. . .)

Az államosítás gondolatával szemben legyen szabad rámutatnom arra, hogy ez

1. *beleütközik a kormánynak a magántulajdon sértetlenségének biztosítását valló programjába, ugyanis a miniszterelnökségnek részvénytársaságunkkal kötött szerződése 1955. március 31-ig, a rádió engedélyokirat hatálya pedig 1947. december 31-én jár csak le;*

2. *bonyolult jogi és pénzügyi vonatkozású problémákat vetne fel, így többek között az alkalmazottak Elismert Vállalati Nyugdíjpenztárával kapcsolatos*

nagy nehézségeket, melyeket ehelyütt tárgyalni részletekbe menő terjengősség volna s így ezekre itt nem térhetek ki;

3. az államosítás a *demokratikus külföld előtt is ártana a MTI hitelének* (...) hiszen a magán-részvénytársasági forma (...) a külföld szemében hírszolgálatunk tárgyilagosságának és hitelt érdemlőségének biztosítója volt.

(...)

Nem tartozik ide, hanem az egyes részvényesek magánügye lesz az, ha a politikai igazoltatások során a 33 részvényes egyike, vagy másika ellen esetleg kifogás merül fel, mely esetben az illető ennek konzekvenciáit viselni fogja. Ez azonban a többi részvényesre természetesen nem hathat ki.

(...)

E kérdések napirendre tűzése annál is inkább sürgős, mert a jelenlegi helyzetben alkalmazottaink összessége (közel 1000 család) jövőjét, sőt jelen helyzetét illetően is bizonytalanságban van — minthogy a vállalatoknak jelenleg semmi bevételük sincs — jövő havi fizetésük folyósítása sem volna lehetséges.

Kérem ezért Nagyméltóságú Miniszterelnök Urat, méltóztassék lehetővé tenni, hogy a magyar hírszolgálat, vagyis a Magyar Távirati Iroda, a Magyar Rádió és a Magyar Filmiroda összes függő kérdéseit jelen előterjesztésem és javaslataim kapcsán a miniszterelnökség velünk közvetlen tárgyalások során tisztázhassa és e tárgyalásokra meghívást kapjunk.

Fogadja Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr legőszintébb nagyrabecsüléssem és tiszteletem kifejezését.

Budapest, 1945. április 5.

Dr. Havel Béla”

Az előterjesztés mint eseménytörténeti dokumentum igen pontos és érdekes leírását adja annak, hogy a MTI kis „mustármagja” milyen hatalmas gazdasági vállalkozássá terebélyesedett, ám arra nézve is tanulságos dokumentum, hogy ugyanazon történések más-más időpontban interpretálva mily különböző — s az idők és a

körülmények szavának megfelelő — értelmezést kapnak.

Míg az előterjesztés hangja és okfejtése azt sugallja, hogy a hírszolgálati iroda szinte véletlenül, illetve az események sorozatos összejátszása folytán vált hatalmas gazdasági tényezővé, mely ettől a „teherterhelés”-től már esztendőkkel előbb szabadulni igyekezett, a korábbi iratok azt bizonyítják, hogy valóban a helyzet változtatására törekedtek, de jól megfontolt és az eseményeket megelőzni igyekvő elgondolásoktól vezérelve s a tudatosan és jól felépített szervezetet minél inkább biztosítva minden lehetséges „kellemetlensége” ellen.

1944. június 6-án kelt egy beszámoló, melyből a következő részletek származnak:

„Részvényesi szindikátusunk legutoljára 1942. január 19-én tartott taggyűlést. Ekkor határoztuk el, hogy a Magyar Hirdető Iroda rt. részvényeit a szindikátus tagjai átveszik (...) tehát az említett taggyűlés tulajdonképp a Magyar Hirdető Iroda rt. részvényesi szindikátusának alakuló ülését jelentette.

(...) erre az vezetett, hogy a mai rendkívüli viszonyok folytán bekövetkező eshetőségekre idejében kell felkészülni. (...) A kormány által kiadott jogositványok állandóan revizáltatnak. Szerződéses jogosultságok kérdésében a szerződésektől eltérő intézkedésekre jogszabályok alkotásával adnak lehetőséget, így tehát vállalatink sorsának intézésénél komolyan kell foglalkoznunk azzal a kérdéssel, hogy vajjon a részvényesek vagyoni érdekei (...) kellően biztosítva vannak-e?

(...)

A szindikátus tagjai az elmúlt évek során tanúi voltak annak, hogy gondos és messzetekintő vezetés alatt miként fejlődtek és izmosodtak vállalataink és miként terjesztettük ki működésünket a gazdasági élet újabb és újabb területeire. E fejlődés eredménye az, hogy a Magyar Távirati Iroda rt. és társvállalatai ma már komoly közgazdasági tényezőnek tekinthetők.”

A „gondos és messzetekintő” vezetés említése valóban nem üres dicsekvés volt, hiszen az 1945 áprilisi beadvány is azt tanúsítja, hogy a szindikátus vezetése igyekezett mindent megtenni az események számukra kedvező befolyásolására. Azzal viszont nem számoltak, hogy egyrészt a fegyverszüneti egyezmény értelmében a MTI és üzemei „fasiszta vállalat”-nak minősültek, melyeket a kormánynak fel kell számolni⁶, másrészt pedig a nemcsak formailag, hanem lényegében is új rendszer egy ilyen „átmentés”-be nem egyezhet bele.

A kormány a továbbiakban nem foglalkozott érdemben sem ezzel az előterjesztéssel, sem még néhány más, későbbi javaslattal, hanem a miniszter-

tanács 1945. augusztus 16-i ülésén a következő rendeletet hozta:

„1. A Minisztérium a Magyar Telefontársaságnak, a Magyar Távirati Iroda Részvénytársaságnak, a Magyar Filmiroda Részvénytársaságnak, a Magyar Hirdető Iroda Részvénytársaságnak mindazokat a vagyontárgyait, amelyek a jelen rendelet hatályba lépésekor birtokukban vannak, tekintettel arra a bűnös működésre, amelyet a felsorolt részvénytársaságok a fasiszmus érdekében az ország kárára kifejtettek, elkobozza.

2. Az elkobzás folytán az említett vagyontárgyak tulajdonjoga a jelen rendelet erejénél fogva a magyar államra száll át.”

Jegyzetek

1. A MTI részvényesei:
  - 2324 db Kozma család
  - 2295 db Wünscher Frigyes
  - 450 db Hangya-szövetkezet
  - 1044 db dr. Havel Béla
  - 750 db Láng család
  - 450 db Futura rt.
  - 150 db Darányi Béla
  - 361 db Lázár Andor
2. Új Magyar Központi Levéltár XV—36
3. Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete
4. Országos Társadalombiztosító Intézet
5. Magánalkalmazottak Biztosító Intézete
6. A Felszabadulás Dokumentumai, Szikra, Bp. 1955. 225. o.

ABSTRACT: This historical document offers an interesting description of how the „tiny mustard-seed” of the Hungarian News Agency grew to be an enormous economic enterprise before 1945 and how its future fate was decided on the historical turn.

Levendel Ádám

Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945—1949)

1983/2. számunkban kezdődő sorozatunk VIII. részében a zenével, zenehallgatással és a színházzal, mozival kapcsolatos közvélemény-kutatásokból adunk válogatást.

Milyen zene érdekli leginkább?

(Budapesti adatfelvétel 1946 március közepén)

Az értelmiségieket elsősorban a zenekari művek és az opera érdekli, tehát általában a komoly zene (75 százalék), a kispolgári körökben azonban a komoly zene hívei kisebbségben (42 százalék) vannak az operettet és a cigányzenét kedvelőkkel szemben. Munkáskörökben a cigányzene, a könnyű muzsika és a tánczene felé tolódik tovább az arány, a komoly zenét csak 26 százalék említi. A nemi különbségek csekélyek.

Jár-e rendszeresen hangversenyre?

(Budapesti adatfelvétel 1946 március közepén)

	értelmiségi		kispolgár		munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
igen	37,5	38,2	18,4	18,2	8,7	6,2
nem	55,6	59,0	78,1	78,4	89,1	92,8
egyéb, nincs válasz	6,9	2,8	3,5	3,4	2,2	1,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ki miért nem látogat hangversenyt?

(Budapesti adatfelvétel 1946 március közepén)

	értelmiségi		kispolgár		munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
nem kívánja	6,6	5,8	26,1	10,6	30,2	25,0
pénzhiány	28,6	29,9	28,4	35,4	29,1	38,3
időhiány	23,4	24,5	23,1	26,5	24,7	25,9
közlekedés	6,6	4,7	6,2	8,5	6,2	5,0
egyéb, nincs válasz	34,8	35,1	16,2	19,0	9,8	5,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jó volna-e, ha munkahelyéhez közel vagy munkahelyén hallgathatna hangversenyeket?
(Budapesti adatfelvétel 1946 március közepén)

A megkérdezettek kétharmada igennel válaszolt, a társadalmi kategóriák és a nemek közt nem látszik lényeges eltérés.

Mit hallgatna legszívesebben hangversenyeken?
(Budapesti adatfelvétel 1946 március közepén)

	értelmiségi		kispolgár		munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
régi zene	8,7	10,2	1,8	5,3	3,5	3,1
klasszikus zene	22,5	25,5	12,8	14,7	5,9	6,9
romantikus zene	15,1	18,1	16,4	16,9	11,8	13,9
újromantikus zene	18,8	18,3	15,5	21,3	11,8	11,4
modern külföldi zene	14,3	9,0	10,9	9,7	8,6	—
modern magyar zene	12,5	10,2	11,9	10,9	14,6	15,1
alkalmi könnyű zene	7,7	5,7	29,7	16,6	36,8	44,0
egyéb, mindent	0,4	2,1	0,5	4,3	1,9	3,1
semmit, nincs válasz	—	0,3	0,5	0,3	5,1	2,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Játszik-e valamilyen hangszeren?
(Budapesti adatfelvétel 1946 március közepén)

	értelmiségi		kispolgár		munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
igen	14,2	14,0	6,1	6,0	9,2	6,3
nem	44,5	38,2	70,1	59,3	79,5	77,0
énekel	6,5	12,1	1,8	8,0	3,9	9,5
vonós	10,5	7,0	9,7	4,7	2,2	1,0
zongora stb.	19,5	23,8	5,3	18,6	0,9	2,1
fúvós stb.	2,4	3,9	7,0	0,7	0,4	1,0
egyéb	2,4	—	—	2,7	3,9	3,1
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Van-e hangszere?

(Budapesti adatfelvétel 1946 március közepén)

A közönség kb. egyharmada rendelkezik saját hangszerral. Az értelmiségiek majdnem felének, a munkások kevesebb, mint hatodának van hangszere.

Van-e az ön vállalatánál üzemi zenekar, üzemi énekkar?

(Ipari munkások és üzemben foglalkoztatott értelmiségiek körében végzett adatfelvétel 1948 november végén)

A megkérdezettek 34 százalékánál volt üzemi zenekar, 55,4 százalékánál üzemi énekkar.

Tagja-e a vállalati zenekarnak vagy énekkarnak?

(Ipari munkások és üzemben foglalkoztatott értelmiségiek körében végzett adatfelvétel 1948 november végén)

	értelmiségi	munkás	férfi	nő
zenekarban	4,1	3,2	5,7	1,6
énekkarban	11,7	11,8	9,3	14,2
nincs válasz	5,1	1,7	3,5	3,3
	20,9	16,7	18,5	19,1

Ha ön saját maga nem vesz részt sem a zenekarban, sem az énekkarban, meghallgatta-e már az üzemi zenekarok, énekkarok szereplését?

(Ipari munkások és üzemben foglalkoztatott értelmiségiek körében végzett adatfelvétel 1948 november végén)

A túlnyomó többség úgy nyilatkozott, hogy többé-kevésbé rendszeresen meghallgatja ezeket a szerepléseket, általában csak minden ötödik megkérdezett nyilatkozott úgy, hogy még sohasem hallgatta meg. A házi zenekarok, illetve énekkarok szereplését minőség szem-

pontjából megfelelőnek ítélik, és nagy számmal vannak olyanok, akik a produkciókat kiválóaknak tartják.

Ha még nem hallgatta meg, miért nem?

(Ipari munkások és üzemben foglalkoztatott értelmiségiek körében végzett adatfelvétel 1948 november végén)

Elenyésző azoknak a száma, akik arra hivatkoznak, hogy az előadások nem érdeklik őket, vagy hogy nem értenek a zenéhez. Zömében időhiányra panaszkodnak.

Szívesebben megy el az üzemi hangversenyre, ha ott családtagjaival együtt hallgathat zenét?

(Ipari munkások és üzemben foglalkoztatott értelmiségiek körében végzett adatfelvétel 1948 november végén)

	értelmiség	munkás	férfi	nő
igen	83,4	83,1	84,5	81,9
nem	13,2	11,8	12,9	12,2
nincs válasz	3,4	5,1	2,6	5,9
	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen gyakran jár színházba?

(Budapesti adatfelvétel 1946 április végén)

	értelmiségi		kispolgár		munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
hetenként egyszer	8,1	10,2	6,5	6,5	4,1	3,0
hetenként kétszer	3,1	6,1	3,8	5,8	3,3	3,0
hetenként háromszor	2,5	3,0	3,2	1,2	0,4	—
hetenként négyszer	1,3	—	—	1,2	—	—
havonként egyszer	25,0	25,0	16,4	24,8	12,8	17,9
havonként kétszer	8,7	7,0	3,2	5,8	5,8	3,9
havonként háromszor	2,5	2,0	3,2	1,2	2,5	—
havonként négyszer	—	2,0	3,2	1,2	—	2,0
évenként egyszer	6,8	11,1	8,2	5,6	22,5	14,9
évenként kétszer	10,0	10,2	15,9	12,4	17,9	25,8
évenként háromszor	6,2	3,0	7,1	8,6	12,2	9,9
évenként négyszer	1,9	4,1	5,3	5,5	1,7	1,0
évenként ötször	2,5	2,0	1,0	1,9	4,1	1,0
évenként hatszor	1,9	2,0	3,2	2,7	2,1	2,0
hatnál többször	5,0	1,0	4,1	3,1	1,2	2,0
nem jár, nincs válasz	17,6	11,1	15,6	12,4	8,6	13,6
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen gyakran jár színházba?

(Budapesti gyerekek körében végzett adatfelvétel 1946 április végén)

	fiúk	lányok
hetenként egyszer	11,7	4,6
hetenként kétszer	0,3	0,8
havonként egyszer	21,8	22,6
havonként kétszer	11,6	6,3
havonként háromszor	1,4	3,7
havonként négyszer	3,8	—
évenként egyszer	3,8	26,8
évenként kétszer	10,0	3,8
évenként háromszor	6,9	7,2
évenként négyszer	3,4	3,7
évenként ötször	3,8	4,6
évenként hatszor	3,8	3,8
hatnál többször	2,8	3,7
nem jár, nincs válasz	14,4	8,4
	100,0	100,0

Milyen gyakran jár moziba?
(Budapesti adatfelvétel 1946 április végén)

	értelmiségi		kispolgár		munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
hetenként egyszer	24,4	27,3	32,0	29,3	22,5	19,0
hetenként kétszer	5,6	4,3	4,7	9,0	8,3	6,0
hetenként háromszor	3,1	1,0	3,8	4,2	3,3	3,0
hetenként négyszer	—	—	1,6	2,0	0,4	—
havonként egyszer	21,2	20,7	15,7	20,7	27,9	23,0
havonként kétszer	16,9	16,5	20,6	16,0	20,8	29,0
havonként háromszor	4,4	9,8	5,1	6,5	5,4	2,0
havonként négyszer	—	—	0,5	1,3	1,3	2,0
évenként egyszer	0,6	—	3,2	1,3	1,3	3,0
évenként kétszer	4,4	1,0	0,5	0,6	1,3	1,0
évenként háromszor	3,8	3,3	1,6	2,7	2,1	2,0
évenként négyszer	2,5	1,0	3,5	1,3	0,4	2,0
évenként ötször	1,8	5,5	0,5	3,6	—	—
évenként hatszor	1,3	2,1	1,0	—	0,4	—
hatnál többször	1,2	1,0	1,5	—	0,8	1,0
nem jár, nincs válasz	8,8	6,5	3,3	2,0	3,8	7,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen gyakran jár moziba?
(Budapesti gyerekek körében végzett adatfelvétel 1946 április végén)

	fiúk	lányok
hetenként egyszer	29,8	17,0
hetenként kétszer	7,3	6,2
hetenként háromszor	1,9	1,2
hetenként négyszer	1,1	—
havonként egyszer	16,8	34,9
havonként kétszer	17,8	16,2
havonként háromszor	10,0	8,4
havonként négyszer	2,8	—
évenként egyszer	1,1	2,5
évenként kétszer	1,1	0,8
évenként háromszor	1,1	1,8
évenként négyszer	1,1	0,8
évenként ötször	0,3	2,2
évenként hatszor	1,1	1,2
hatnál többször	1,3	2,6
nem jár, nincs válasz	5,4	4,4
	100,0	100,0

Rendszeresen jár moziba?

(Budapesti adatfelvétel 1946 július elején)

	értelmiségi		kispolgár		munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
igen	24,7	30,0	25,6	27,0	34,4	34,6
nem rendszeresen	51,6	40,9	60,8	59,0	49,2	54,6
egyáltalán nem	23,7	29,1	13,6	14,0	16,4	10,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ha nem jár, miért nem?

(Budapesti adatfelvétel 1946 július elején)

A válaszolók több, mint egyharmada az anyagi eszközök hiányát, egyötöde az időhiányt említi. Azok száma, akik érdeklődés hiányában nem látogatják a mozikat, 8 százalékon alul marad. Mind az anyagi, mind az időhiánynál a társadalmi osztályok szempontjából csak lényegtelen különbség mutatkozik.

Szereti-e az ismeretterjesztő és kultúrfilmeket?

(Budapesti adatfelvétel 1946 július elején)

Alig valamivel több, mint a közönség fele szereti az ismeretterjesztő és kultúrfilmeket, a munkások valamivel nagyobb érdeklődést mutatnak az ilyen filmek iránt, mint az értelmiségiek vagy a kispolgárok.

Mit szeretne látni leginkább a filmhíradóban?

(Budapesti adatfelvétel 1946 július elején)

	értelmiségi		kispolgár		munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
külpolitikai aktualitások	28,4	26,5	24,1	19,8	30,3	30,2
belpolitikai aktualitások	14,2	33,3	19,1	15,8	18,5	22,6
egyéb aktuális események	10,7	6,7	15,2	13,6	15,0	10,4
tudományos események	10,6	8,7	9,8	11,8	9,8	7,1
művészi események	14,5	17,4	11,7	16,4	13,7	12,1
sport	12,3	12,1	15,2	16,4	9,2	13,4
egyéb, nincs válasz	9,3	6,4	4,9	6,2	3,5	4,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen magyar filmeket vár?

(Budapesti adatfelvétel 1946 július elején)

A közönség elsősorban társadalmi filmeket várt, de számos híve volt a történelmi tárgyú filmeknek is. Sokan az énekes, táncos és az életrajzi filmeket kívánták, aránylag kevesebb híve volt a romantikus, kalandos, oktató és

mesefilmeknek. A romantikus tárgyú filmeket leginkább a munkások kedvelik, legkevésbé az értelmiségiek. A kalandos filmeket és a történelmi filmeket a férfiak közül választják többen. Az énekes—táncos filmek viszont jobban vonzzák a nőket, mint a férfiakat, s a kispolgárokat és a munkásokat inkább, mint az értelmiségi körökbe tartozókat.

Mit szeret jobban, a színházat vagy a mozi-

(A színházlátogató közönség körében végzett adatfelvétel 1946 tavaszán)

A megkérdezettek többsége, közel 60 százaléka a színház mellett foglalt állást, de még mindig tekintélyes százalék (átlagban több, mint 40 százalék) a mozi helyezi előnybe. Mivel a mintát színházlátogatók köréből vették, feltételezhető, hogy a közönség általában lényegesen nagyobb mértékben jár moziba, mint színházba.

Az értelmiségiek nagyobb arányban választják a színházat, mint a nem értelmiségiek, különösen az értelmiségi nők (71 százalék).

Miért a színházat, miért a mozi?

(A színházlátogató közönség körében végzett adatfelvétel 1946 szeptemberében)

A színház és a mozi híveitől egyaránt megkérdezték, hogy milyen okok készítetik az említett egyik vagy másik szórakozóhely előnyben részesítésére. A színház kedvelői főleg két szempontot említenek: a legtöbben azt, hogy

a színház közvetlenebb és élményszerűbb, mint a mozi, de közel ugyanannyian domborítják ki, hogy a színház irodalmibb, művészeibb, igényesebb és komolyabb szórakozást nyújt a mozinál. A mozi kedvelőinél lényeges szerepet játszik az anyagi szempont; a mozi olcsóbb, mint a színház. Ízlés szempontjából tekintve a mozi hívei úgy vélekednek, hogy a film elevebb, izgalmasabb, változatosságánál fogva jobban szórakoztatja őket. Lényeges, praktikus szempont, hogy kevésbé van időhöz kötve a moziba járás, kényelmesebb, már csak azért is, mert nem kíván külön öltözködést.

Jár-e rendszeresen színházba?

(A színházlátogató közönség körében végzett adatfelvétel 1946 szeptemberében)

Az értelmiségiek többsége rendszeres színházlátogatónak vallotta magát (átlagban évente legalább hatszor elmegy 62,3 százalék), a nem értelmiségiek többsége a nem rendszeres színházlátogatók közé tartozik. Átlagban a színházlátogató közönség nagyobbik felét teszik ki a rendszeres színházlátogatók.

Miért nem jár rendszeresen színházba?

(A színházlátogató közönség körében végzett adatfelvétel 1946 szeptemberében)

nem rendszeres színházlátogató

	értelmiségi férfi	nem értelmiségi	értelmiségi nő	nem értelmiségi
anyagi (nincs pénz)	54,2	63,3	58,7	59,3
időhiány	16,6	15,3	22,8	16,9
inkább moziba megyek	4,5	0,3	3,6	4,6
nem tud hozzá öltözködni	—	0,3	0,7	0,9
nem érdekli	11,1	10,4	7,1	10,5
egyéb, nem tudja	13,6	10,4	7,1	7,8
	100,0	100,0	100,0	100,0

Melyik műfajt szereti a legjobban?

(A színházlátogató közönség körében végzett adatfelvétel 1946 szeptemberében)

	férfi		nő	
	értelmiségi	nem értelmiségi	értelmiségi	értelmiségi nem
tragédia	18,0	11,0	16,0	12,8
kamaradráma	27,0	12,3	28,5	15,7
vígjáték	18,0	33,3	19,7	30,7
bohózat	3,2	11,4	2,2	6,5
operett	12,0	22,9	11,7	24,7
opera	17,0	5,2	19,0	6,3
egyéb, nincs válasz	5,7	3,9	2,8	3,3
	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen darabokat akar látni a magyar színpadon?

(Budapesti adatfelvétel 1947 április elején)

	férfi		nő			
	értelmiség	kispolgár	értelmiségi	kispolgár	munkás	
komoly darabokat komoly mondanivalóval	62,3	44,0	41,0	66,4	42,3	23,2
könnyebb fajsúlyú mulattató játékokat	18,0	44,2	53,5	21,0	43,0	76,3
könnyűt is, komolyt is	19,3	10,7	3,4	10,5	13,5	—
nincs válasz	0,4	1,1	2,1	2,1	0,3	0,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Minek alapján határozza el, hogy melyik színházba megy?

(A színházlátogató közönség körében végzett adatfelvétel 1946 szeptemberében)

Az értelmiségiek esetében maga a darab vonzza a többséget, a nem értelmiségiek a szereplőkre helyezik a hangsúlyt. Az ismerősök ajánlása és a sajtóbírálat egyformán esik latba, a túlnyomó többségnél (több, mint 80 százalék) meghatározott, hogy melyik színházba megy.

Ki a legkedvesebb színésze, színésznője?

(A színházlátogató közönség körében végzett adatfelvétel 1946 szeptemberében)

A közönség öt legkedveltebb színésze: Ajtay Andor, Sárdy János, Somlay Artúr, Major Tamás, Jávor Pál, a közönség öt legkedveltebb színésznője: Bajor Gizi, Tolnay Klári, Bulla Emma, Gobbi Hilda, Mezey Mária.

Véleménye szerint a Nemzeti Színház feladata magaslatán áll?

(A színházlátogató közönség körében végzett adatfelvétel 1946 szeptemberében)

A közönség hozzávetőleg egyforma arányban felelt igennel és nemmel. A nők szigorúbban ítélkeznek, mint a férfiak, s a nem értelmiségi csoportok megértőbbek, mint az értelmiségiek.

Véleménye szerint mi a színházi válság oka?

(Budapesti adatfelvétel 1947 április elején)

A közönség kétharmad része a gazdasági helyzetben látja a színházak rossz üzletmenetének okát. Csak minden hatodik válaszoló vélekedik úgy, hogy a színrevitt színpadi alkotások tárgyköre vagy nivója az oka a pangásnak.

Kb. 11 százalék úgy gondolja, hogy a mozis konkurenciájában keresendő az ok. A gazdasági helyzet mint motívum elsősorban a munkásoknál érvényesül, kisebb mértékben a kispolgároknál és az értelmiségieknél. Ennek megfelelően az értelmiségiek és a kispolgarok nagyobb mértékben látják a színházi válság okát magukban a színházi alkotásokban, illetőleg előadásokban.

Milyennek tartja a magyar színházi bírálatot?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április elején)

Az összes megkérdezettnek közel fele közepesnek ítéli a színházi bírálatokat, közel ötöde jónak, és több, mint ötöde rossznak tartja a megjelenő kritikákat.

Ön a sajtókritika figyelembevételével vagy attól függetlenül választja ki azt a darabot, amelyet megnéz?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április elején)

A válaszolók közel 58 százaléka a kritikától függetlenül választja ki a megnézendő darabot, és csak valamivel több, mint 40 százalék veszi figyelembe a színházi bírálatot. Az értelmiségieket jobban, a munkásokat kevésbé befolyásolja a színházi kritika.

Véleménye szerint milyen természetű darab váltaná ki a közönség fokozottabb érdeklődését?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április elején)

	é r t e l m i s é g i	f é r f i k i s p o l g á r	m u n k á s	é r t e l m i s é g i	n ö k i s p o l g á r	m u n k á s
vígjáték, bohózat, operett, problémamentes, könnyű műfaj	37,6	49,9	52,0	39,4	53,9	52,0
politikamentes társadalmi dráma	18,4	11,4	2,0	13,3	15,3	13,4
komoly, de nem naturalista darab	6,1	3,1	3,3	7,4	2,8	1,6
történelmi darabok	4,4	2,7	4,6	3,3	2,1	7,8
az emberi problémákat tárgyaló darabok	4,1	6,3	1,3	2,3	1,7	2,2
modern problémákkal foglalkozó darabok	4,4	3,6	2,0	3,3	3,5	—
klasszikus darabok	4,1	1,2	0,6	4,7	2,4	2,2
érdekes, izgalmas, drámai feszültségű darabok	1,6	3,1	—	6,8	0,7	2,2
a parasztsággal foglalkozó darabok	2,0	3,1	6,7	—	0,3	1,6
politikai színezetű társadalmi probléma	0,4	—	12,0	1,3	0,7	0,5
társadalmi színvonal	4,1	1,5	0,6	3,3	0,7	—
a magyarsággal foglalkozó darabok	0,4	—	1,3	1,3	1,3	2,2
magas erkölcsi színvonal	—	0,5	—	2,7	0,3	0,5
egyéb	5,6	6,3	2,0	4,1	5,3	2,2
nem tudja, nincs válasz	6,8	7,3	11,6	6,8	9,0	11,6
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Volt már ön valaha az Operában?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április elején)

A túlnyomó többség, közel 72 százalék igennel válaszolt, az értelmiségiek között alig akad, aki még nem volt, a kispolgári nők és férfiak négyötöde, a munkás férfiak és munkás nők fele járt már az Operában.

Komoly vagy vidám filmeket kedvel-e jobban?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április végén)

A többség a komoly filmek mellett foglalt állást (54 százalék), a vidám filmeket átlag 44 százalék kedveli. A komoly filmeket a férfiaknál és nőknél egyaránt leginkább az értelmiség, legkevésbé a munkásság kedveli. A vidám filmeknél a helyzet fordított, amennyiben ezt a műfajt a munkásság kedveli leginkább, és az értelmiség a legkevésbé.

Ki a három legkedvesebb külföldi filmszínésze, filmszínésznője?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április végén)

A férfi filmsztárok közül az első öt helyen szerepel sorrendben: Charles Boyer, Robert Taylor, Gary Cooper, Eddy Nelson, Spencer Tracy.

A nő filmsztárok közül az első öt helyen állnak: Greta Garbo, Irene Dunne, Hedy Lammar, Jeanet Mac Donald és Deanna Durbin.

Hirdetés vagy szájreklám alapján tekint meg egyes filmeket?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április végén)

A szájreklámnak egy árnyalattal nagyobb hatása van, mint a hirdetésnek (47, illetve 45 százalék). A filmpropaganda hatását vizsgáló kérdések eredményeinek összehasonlításából kiténik, hogy a közönség fele figyelemre méltatja az újságok filmhirdetéseit.

Filmben melyik a legkedvesebb műfaja?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április végén)

	f é r f i			n ő		
	értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás
társadalmi	21,7	21,4	16,3	23,4	21,8	19,5
történelmi	12,2	11,3	11,3	12,3	12,1	13,3
életrajz	8,0	7,6	2,6	8,3	6,6	4,5
szerelmi történet	9,1	8,8	9,8	10,2	11,2	13,6
háborús	2,8	2,8	3,6	1,5	1,9	1,8
ismeretterjesztő	3,1	4,7	1,1	3,1	2,3	2,4
propaganda	0,5	1,7	1,1	—	0,8	0,4
vígjáték	12,2	12,5	17,5	11,3	15,1	16,2
burleszk	5,1	3,2	6,2	3,8	4,3	4,9
zenés revüfilm	8,5	11,3	12,2	9,9	12,3	12,4
kalandor- és kémfilm	4,6	5,8	7,7	3,1	2,6	3,2
grand guignol	2,6	4,1	1,5	0,6	0,8	1,7
gangster	1,8	1,7	5,4	1,6	1,5	2,3
mesefilm	7,1	2,1	2,6	9,6	6,4	3,8
rajzfilm	—	0,7	—	—	0,3	—
nincs válasz	0,7	0,3	1,3	1,3	—	—
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Hová jár szívesebben, a drágább premier filmszínházba vagy a mérsékeltebb helyárú kisebb moziba?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április végén)

	értelmiségi	f é r í kispolgár	munkás	értelmiség	n ő kispolgár	munkás
premier mozi	47,0	33,0	16,1	53,5	37,6	25,0
kisebb mozi	53,0	64,1	81,8	46,5	57,5	75,0
nincs válasz	—	2,9	2,1	—	4,9	—
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Havonta átlag hányszor megy moziba?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április végén)

A mozilátogató közönség valamivel több, mint 21 százaléka havonta egyszer-kétszer megy moziba. Mintegy 20 százalékot tesznek ki azok, akik kétszer-háromszor, illetve négyszer-ötször mennek moziba havonta. Ennél gyakrabban már csak kisebb hányad látogatja a filmszínházakat, mégis figyelemre méltó, hogy 8,6 százalék havonta hatszor-tízszor, 2,6 százalék még gyakrabban keresi fel a mozikat.

Az utolsó hónapokban melyik film tetszett a legjobban?
(Budapesti adatfelvétel 1947 április végén)

Mrs. Minniver (8,8 százalék), A szerető két arca (7,7), Arab éjszakák (4,6), Casablanca (4,2), Arat a vihar (3,9), Waterloo Bridge (3,6), Kővirág (3,5), Lady Hamilton (3,4), Elvesztett boldogság (3,1), Az operaház fantomja (2,5).

A Kultuszminisztérium a színvonalas előadásokat nyújtó színházakat úgynevezett nívó szubvencióval kívánja jutalmazni. Ön melyik színházat tartaná erre legérdemesebbnek az utolsó színházi évad teljesítménye alapján?
(Budapesti adatfelvétel 1947 október végén)

A közönség harmada a Nemzeti Színházat, minden tizedik válaszoló a Madách Színházat, a Fővárosi Operett Színházat és a Vigaszínházat választja. Az Operett Színházat a munkások és a kispolgárok javasolják, a Vigaszínházat az értelmiségiek, a Nemzetit és a Madáchot pedig a különböző társadalmi osztályok egyforma arányban tartják méltónak a nivódíjra.

Véleménye szerint mi a színház feladata: csak szórakoztatás, vagy pedig ezen felül kultúrcélok megvalósítása?
(Budapesti adatfelvétel 1947 október végén)

A közönség kétharmada úgy véli, hogy a színház feladata a kultúrcélok megvalósítása, minden ötödik úgy gondolja, hogy csak a szórakoztatás. A munkások és kispolgárok jóval nagyobb arányban vélik úgy, hogy a szórakoztatás a színház feladata, mint az értelmiségiek.

Melyik színész volt önre a legnagyobb hatással?
(Budapesti adatfelvétel 1947 október végén)

A színészek sorrendje: Bajor Gizi, Major Tamás, Greguss Zoltán, Somlay Artúr, Gobbi Hilda, Honthy Hanna, Latabár Kálmán, Sárdy János, Csor-

tos Gyula, Várkonyi Zoltán, Bulla Emma, Ajtay Andor, Tolnay Klára, Uray Tivadar, Ódry Árpád, Básti Lajos, Karády Katalin, Lukács Margit, Timár József, Törzs Jenő, Lehotai Árpád.

Az eddig látott összes színdarab közül melyik nyújtotta önnek a legnagyobb élményt?

(Budapest adatfelvétel 1947 október végén)

A darabok sorrendje az említés százalékában:

Az ember tragédiája (15,0), Egerek és emberek (7,7), A kaméliás hölgy (3,2), Bolond Ásvayné (2,3), Antonius és Kleopátra (1,5), A mi kis városunk (1,5), Mária főhadnagy (1,4), Az ördög (1,4), A néma levente (1,3), Sybill (1,2), Csókos asszony (1,1), A mosoly országa (1,1), Rigó Jancsi (1,1), Éjjeli menedékhely (1,0), Hamlet (1,0), János vitéz (1,0).

Mennyit költ havonta színházra?

(Országos adatfelvétel 1948 júliusában)

Az egy főre eső átlagos kiadás színházra havonta 1,90 Ft. Budapesten az átlag összesen 4,67 Ft, vidéken 1,31 Ft. Országos viszonylatban a megkérdezettek 77 százaléka nyilatkozik úgy, hogy nem jár színházba, Budapesten 69,9, százalék, vidéken 78,2 százalék. A színház iránt a parasztság mutatja a leg-

kisebb érdeklődést (83,7 százalék nem jár színházba), de figyelembe kell venni, hogy a parasztságnak van a legkevesebb alkalmja színházlátogatásra. A férfiak több, mint kétszer annyit költenek színházra, mint a nők. Budapesten a férfiak átlagosan 10 Ft-ot, a nők 3,60 Ft-ot, a vidéki férfiak 1,90 Ft-ot, a vidéki nők pedig 0,81 Ft-ot szánnak színházjegyre.

Mennyit költ havonta mozira?

(Országos adatfelvétel 1948 júliusában)

Országos átlagban az egy főre eső összeg havi 5,36 Ft, és 43,3 százalék nyilatkozik úgy, hogy nem költ mozira semmit. Budapesten az egy főre eső havi mozikiadás átlag 11,28 Ft, és 24 százalék nem költ semmit. Vidéken az egy főre eső havi kiadás 4,32 Ft, és 46,5 százalék nem költ semmit. Mozilátogatás szempontjából az egyes társadalmi csoportok között Budapesten nem mutatkozik lényeges különbség. Vidéken az ipari munkásság közel ugyanolyan mértékben veszi ki részét a mozilátogatásból, mint az értelmiségiek. A parasztság, amely kevésbé jut mozilátogatási lehetőséghez, költi a legkevesebbet, 3,11 Ft-ot, és itt a legmagasabb (54,2 százalék) azok aránya, akik egyáltalán nem költenek semmit. A nők fele annyit költenek, és kétszer annyian nem költenek semmit mozira Budapesten és vidéken egyaránt, mint a férfiak.

ABSTRACT: In the 1983/2 issue of our quarterly we began a series presenting public opinion polls between 1945—49. This part offers a selection of polls carried out in connection with the theatre and the cinema, music and listening habits.

Dr. Forgó Mihály

A videotechnika fejlődése és a tömegkommunikáció

A videotechnika szédületes fejlődését alig-alig lehet nyomon követni. Ez az írás mégis megkísérli összegezni mindazt, ami az utóbbi években történt, fogalmakat magyaráz meg, lehetőségeket vázol fel, állásfoglalásra készlet bennünket.

A nyolcvanas évek elektronikájának gyors fejlődése következtében a videotechnika olyan színvonalat ért el, a berendezések annyira elterjedtek, hogy korunk joggal vívhatja ki a videokor elnevezést. Tekintettel arra, hogy a technológia színvonalának emelkedése mellett a tömegméretű termelés is előtérbe került (pl. színes vevőkészülékek, hordozható kamerák, képrögzítő berendezések, képlemezjátszók stb.), nem hagyhatjuk figyelmen kívül mindezek tömegkommunikációs hatását. A videorendszerek terjedése azt eredményezte, hogy a hagyományos műsorsugárzó eszközök mellett az új berendezések is beléptek a tömegkommunikáció területére. A technológiai fejlődést célszerű berendezéstípusonként is áttekinteni.

Felvevőkamerák és képrögzítő berendezések

A hordozható felvevőkamerák és képrögzítő berendezések már a hetvenes években megjelentek. Kezdetben még csak a fekete-fehér technikában jelentettek újat, színes változatuk eleinte nehézkes volt. Közös jellemzőjük volt a hagyományos filmes eszközökhöz képest a viszonylag nagy tömeg.

A félvezető-technika fejlődése következtében az áramkörök méretének csökkenése lehetővé tette az automatizált, hordozható színes kamerák kidolgozását és a hordozható képmagnók tömegének jelentős csökkentését. Ennek eredményeképpen a hordozható kamerák mellett megjelentek a vállra akasztható képrögzítő berendezések, amelyek telepről működnek.

További jelentős lépés volt az egycsöves színes kamerák kifejlesztése félprofesszionális és amatőr célokra. Ezeknek jelentős előnye az egyszerű és olcsó optikai rendszer, a méretek és a tömeg további csökkenése, viszonylag elfogadható képminőségromlás mellett. Az egycsöves felvevőkamerák annyira beváltak, hogy komoly versenytársai lettek az integrált áramkörös (szilárdtest) képbontóval megépített kameráknak éppen az említett egyszerű optikai rendszer révén. Ez utóbbiak elterjedését jelentősen akadályozza rossz képzékenységük, gyengébb megvilágítás esetén ugyanis képeik elszárgulnak a kék csatorna teljes kimaradása miatt.

A fejlődés legutóbbi lépése a képrögzítő berendezéssel egybeépített felvevőkamerák kifejlesztése. Ezek már ma kiválthatják a Szuper 8-as filmfelvevőkamerákat, és a jövőben az integrált áramkörös képbontók tökéletesítésével

a professzionális minőségű hordozható felvételrendszerek kifejlesztését jelentik.

Valamennyi fentebb említett berendezés magas fokú automatikus vezérléssel rendelkezik, ami azt jelenti, hogy beállításuk csupán néhány percet vesz igénybe.

A képrögzítő berendezések gyors fejlődése szorosan kapcsolódott a mágnesszalagon rögzített anyagok vágástechnikájának (editálás, montírozás) kidolgozásához. Ezt feltétlenül ki kell emelni, mert hosszú ideig tartott, amíg a mágneses képrögzítés ezen a területen is utolérte — sőt, ma már le is hagyta — a filmtechnikát. Az eljárás kidolgozását elsősorban az idő-kód rendszerű montírozás bevezetése tette lehetővé. Lényege az, hogy a mágnesszalagra „felírják” a műsorórát, -percet, -másodpercet, valamint a televíziós félképek számát, és e pontos adatok segítségével jelölik ki a vágási helyeket vagy az editálásnál alkalmazott trükk kezdetét és végét. Az idő-kód adatok megjeleníthetők a képen is. Ez lehetővé teszi, hogy pl. a rendező egy tévéjáték teljes felvett anyagát átjátsza egy egyszerű kazettás képmagnóra és (akár otthon) elkészítse az editálási forgatókönyvet, melynek alapján a technikai személyzet önállóan is össze tudja állítani a teljes műsort.

Trükktechnika

A televíziós (összetett, színes) képjelek digitalizálása a hagyományos képváltási módszerek (vágás, úsztatás, a különböző elválasztó vonalak mentén történő képváltás, háttér-trükk, chroma-

key*, soft-key**) mellett lehetővé teszi a képosztást, a forgatást, az elektronikus zoom*** hatást, az ún. mozaikképek előállítását, a feliratok betűinek összekeverését és a felirat gyors visszaállítását, a képek kimerevítését, lassítását, az animációt stb.

Összefoglalva: a digitális jelfeldolgozás olyan trükklehetőségeket biztosít, és ezek olyan nagy mennyiségét képes előállítani, hogy képzeletünkkel sem tudjuk követni. Bármilyen trükk előállítása számítógépes programra vezethető vissza.

Műsorsugárzó és -továbbító rendszerek

A hagyományos adóhálózatok mellett az utóbbi években megjelentek a közvetlen műsorsugárzó műholdak (angol elnevezésük: Direct Beam Satellite, rövidítve DBS), amelyek az Egyenlítő síkjában kb. 40 000 km-re a Földtől, azonos szögsebességgel forognak, tehát a Föld felületének egy adott pontjáról szemlélve őket, állni látszanak. Ezek a 13 GHz-es frekvenciasávban, azaz 3 cm-nél rövidebb hullámhosszú elektromágneses hullámok segítségével továbbítják a tévéműsorokat a Föld felületének egy meghatározott részére.

A műsort továbbító elektromágneses hullámok frekvencia-moduláltak, azaz a képjelek függvényében is azok frekvenciáját változtatjuk. Ez lényeges eltérés a hagyományos földi adóállomások működéséhez képest, mert azok a képvívő hullámok amplitúdóját változtatják (AM) a képjelek változásának megfelelően. A frekvencia-moduláció (FM) segítségével a képtovábbítás jobb

* Chroma-key (magyarul „színkules”): ennél a trükknél a kapcsoló jeleket a színösszetétel segítségével állítjuk elő általában az alapszínjelekből (vörös, zöld, kék) úgy, hogy egyes színek hiánya egy-egy színsatornában trükk-kapcsoló jelek formálását teszi lehetővé.

** Soft-key (magyarul „lágykules”): ezen azt a képváltást értjük, amelynél a képeket elválasztó vonal(ak) körüli tartományban áttűnéses keverés, „úsztatás” látható.

*** Elektronikus zoom (magyarul: elektronikus gunioptika, vario objektív stb.): az optikai módszerekkel megvalósítható folyamatos látószög-változtatást (melyet folyamatos távolodásnak vagy közeledésnek érzékelünk) elektronikus módszerekkel, digitális áramkörök segítségével oldjuk meg.

minőségű, mert a zajokat, zavaró jeleket le lehet választani a továbbított információról. Az FM viszont azt is jelenti, hogy hagyományos tévékészülékekkel a közvetlen műsorsugárzó műholdak műsorát nem lehet venni. A vételhez megfelelő antennarendszer megépítése esetén FM-, AM- és csatorna-konverterre van szükség. Ez nem csökkenti a közvetlen műsorsugárzó műholdak alkalmazásának előnyeit: üzembiztosak, nem veszik igénybe a földi energiaforrásokat, nincs szükség üzemi személyzetre és egy adóberendezés egy teljes ország vagy földrész besugárzására alkalmas. A vételi körzetek határvonalai általában nem követik az országhatárokat, ezért ún. túlesordulással kell számolni. A közvetlen sugárzású műholdak üzemi feltételeit az 1977-ben, Genfben megtartott World Administrative Radio Conference (WARC) szabályozta: kiosztotta a műholdak „parkoló pályáit”, maximális teljesítményüket, hullámhosszukat (frekvenciájukat), meghatározta az általuk besugározható területet. A közvetlen műsorsugárzó műholdak üzembe állításával kapcsolatban az egyik legnagyobb probléma az, hogy célszerű lenne őket újabb és újabb műsorcsatornák szolgálatába állítani, azaz új műsort igényelnek, azokat a műsorokat, amelyekkel hagyományos eszközök segítségével már egy-egy országot besugároztunk, nem érdemes egy újabb eszközzel is újra eljuttatni ugyanoda... Ez a megállapítás még akkor is helytálló, ha a közvetlen műsorsugárzó műholdak által biztosított jobb kép- és hangminőséget is figyelembe vesszük. Egy új technikai eszköz nem lehet „régí szolgáltatásokkal” közömbösíteni. Fejlődő tömegkommunikáció nem képzelhető el korlátok között még akkor sem, ha a korlátok éppen „nemesfémbe” készültek... A régi, túlságosan megszokott műsor nem ösztönzi az embereket újabb beruházásokra. A technika megújulását azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni olyan esetekben, amikor egy-egy adóhálózat teljes rekonstrukciójáról van szó. Ilyenkor gazdasági számításokkal pontos összehasonlításokat lehet végezni: egy

adóállomás vagy esetleg hűsz... , energia-felhasználás, személyzet, mikrohullámú közvetítő láncok és természetesen a műhold előállításai és fellövési költségei... Az élettartam, a megbízhatóság, az alkatrészellátás kérdései sem maradhatnak ki a gazdasági és műszaki jellemzők összehasonlításának sorából... A vizsgálódás előbb-utóbb a műhold előnyeit fogja kiemelni a hagyományos adórendszerekkel szemben.

A műszaki fejlődés és fejlesztés iránya egyértelműen a műholdas műsorsugárzás felé halad, a késleltető tényezőket elsősorban gazdasági vonatkozásokban kell keresni: van-e mód újabb műsorcsatornák beindítására, hogyan szervezhető a legösszegebben az adóhálózatok rekonstrukciója, és milyen befektetéseket igényel a műholdakról sugárzott műsorok vétele ezek tömegkommunikációs jellegét hangsúlyozva?

Ennél a kérdésnél akaratlanul is át kell térni a műsortovábbító rendszerek kérdésére. Ebben a vonatkozásban nem lehet eléggé kiemelni a kábeltévé rohamos fejlődését, terjedését. A kábeltévé nem versenytársa, hanem kiegészítő rendszere a műholdas műsorsugárzásnak, mert a műholdas műsorokat a leg-egyszerűbb eszközök segítségével juttatja el az otthonokba, megkímélve a családok költségvetését egy újfajta antennaerdőtől. A kábeltévé-rendszerek legkorszerűbb technikai megoldásai ugyanis harminc televíziós csatorna továbbítását és szétosztását is lehetővé teszik 10–12 sztereo zenei műsorrall együtt. Ez az óriási műsortovábbító kapacitás a műholdas műsorok közvetítését is biztosítja, ha a kábeltévé fejálmásokon helyeződik el a közvetlen műsorsugárzó műholdak vételére alkalmas parabola-antennákat, antennarendszereket, az FM—, AM—, illetve csatorna-konvertereket. A kábeltévé megjelenése eltüntette a hagyományos tévéantenna-erdőket a háztetőkről, és nem lenne érdemes új antennaerdők létrehozásával kísérletezni.

Érdemes áttekinteni a kábeltévé előnyeit, mert tömegkommunikációs

szempont alapján is szinte felbecsülhetetlen értékű műsortovábbító rendszer jutott a társadalom birtokába:

- A műsortovábbítás zavarmentes, sok csatornás, kiváló minőségű.
- A kábeltvé-rendszerek létrehozása nem igényel nagy állami beruházásokat. Hazánkban több vidéki városban is széles körű társadalmi összefogással teremtettek ilyen rendszereket. Nem tudjuk eléggé kiemelni ennek a társadalmi összefogásnak a konstruktív jellegét!
- A kábeltvé-rendszerek lehetővé teszik helyi tévéműsorok gyártását és közvetítését. Más lehetőség erre nincs, mert az „éterben” elfogyott a hely újabb tévécsatornák indítására. Városaink részére óriási jelentőségű a helyi tévéműsor megindítása és fokozatos fejlesztése.
- A kábeltvézés technikai központok, fejjállomások összekapcsolása mikrohullámú átviteli rendszerek segítségével lényegesen javítja a műsorszórást egyrészt azért, mert lehetővé teszi az MTV műsorainak vételét olyan területeken is, ahol az eddig lehetetlen volt, másrészt jobb minőségű képet juttat az otthonokba, mint amit „hagyományos” földi adókkal biztosítani lehet.
- A kábeltvé-rendszerek interaktívvá tehetők, azaz kétirányú információtovábbításra is felhasználhatók. Például a forgalomirányító rendszert egy jól kiépített kábeltvé-hálózatra lehet alapítani. Felhasználható a háztartások (elektromos-, gáz-, hő-) energia-fogyasztásának távmérésére, a számítógépes számlázási rendszer kiépítésére, tökéletesítésére. Ha minden háztartásba eljut a kábel, nincs elvi akadálya a televíziós telefonszolgálat megvalósításának. A város életében

szükséges távmérési és biztonsági rendszerek létrehozása is (technikailag) elképzelhető a kábeltvé-rendszerek segítségével. A „háztartási”, illetve személyi számítógépeket a kábeltvé-rendszereken keresztül össze lehet kötni nagy számítógépekkel, és (ideális esetben), mint azok intelligens, termináljait lehet használni.

A kábeltvé-rendszer az otthonokba, a háztartásokba vezet, ahol a tömegkommunikációs rendszer „idegszála” végződik, azaz a továbbított vagy rögzített információt értékeljük. A háztartási elektronika az utóbbi öt évben oly rohamosan fejlődött, hogy ma már a tömegkommunikációs rendszer pillérének tekinthetjük annak figyelembe vételével, hogy — mint alaprendszer — önállóan is képes működni.

Háztartási rendszerek

Korábban ezek csak a rádiókészülékre, lemezjátszóra, magnetofonra és tévékészülékre épültek. A technikai fejlődés eredménye, hogy a hangrendszer térhatású lett, a tévé képernyője ma már színes képek visszaadására is alkalmas, megjelent a képmagnó és a képlemezjátszó, a hordozható tévékamera (amatőr kivitelben is) a hordozható képmagnóval együtt, se szeri, se száma a képernyőn megjeleníthető elektronikus játékoknak, rendelkezésünkre áll a kábeltvé, és végül — de egyáltalán nem utolsósorban — belépett életünkbe a háztartási számítógép is. Kidolgozták a háztartási képmagnók által rögzített anyagok szerkesztési technológiáját. Saját műsort tudunk készíteni, műsoros kazettákat, képlemezeket tudunk lejátszani, a kábeltvé segítségével soha nem remélt műsorválasztékhoz jutunk. Mindezt családi körben valósíthatjuk meg. A széles körű videolehetőségek elválaszthatatlanok a tömegkommunikációs robbanástól, bár kommunikációs értékelésükkel adások vagyunk. E technikai fejlődés kommunikációs és tömegkommunikációs eredményei — konst-

ruktív értelemben — beláthatatlanok. A videokultúra korábban nem látható, új és olyan fejlett szakaszának kezdetén vagyunk, amelyben csak olyan igények kielégítése nem történik meg, amelyekre rá sem jöviünk.

Ezek fejlődése sem állt meg. Róluk röviden a következő áttekintést adhatjuk:

Professzionális rendszerek

Teletext-rendszerek

Az elektronikus újság megvalósításának alapját képezik. Működésük alapelve az, hogy az összetett televíziós képjelek képkioptási tartományában digitális jelek segítségével betűket, betűkaraktereket, illetve ezekkel szerkesztett szöveget, írott információt továbbítunk, amelyet — az erre alkalmas — vevőkészülékek tárolnak, és megfelelő utasításra kiírnak. Ez történhet úgy is, hogy a feliratok „ráúsznak” a televízióadás képére, vagy a pillanatnyilag sugárzott műsort a képernyőről kikapcsolják, és úgy töltik ki a képmézót. A teletext vételére alkalmas készülékek számára egy utasításkészlet lehetővé teszi a nézőt éppen érdeklő információk vagy rovatok téma és lapszám szerinti lehívását. A rovatok újraserkesztése általában folytonos, tehát a néző jelentős és terjedelmes információválasztékhoz jut.

Nagy képméretű rendszerek

A vetítős készülékek fejlesztése, gyártása és terjedése az utóbbi öt évben nagy lendülettel folytatódott. Két alaptípus terjedt el:

— A hagyományos, de nagyon kis méretű és nagy fényerejű képcsöveken megjelenő vörös, zöld és kék színű képek egymásra vetítésével működő *vetítős tévékészülék*, amely max. 4 négyzetméter nagyságú kép vetítésére alkalmas; klubokban, reprezentatív hallokban, háztartásokban alkalmazzák ezt a típust.

— Az *Eidophor rendszerű vetítős* készülék, amely az olaj szekunder emissziós tulajdonságait kihasználva egy elektronsugárral exponált „olajfilmen”

állítja elő a tévéképeket, amelyeket nagy fényerejű xenonlámpák segítségével, tehát hagyományos, optikai úton vetítenek ki. Ezzel a módszerrel 400 négyzetméteres képeket is ki lehet vetíteni. Tévémozikban, olyan tévétechnológiával készített műsorok bemutatására lehet alkalmazni őket, amelyeket a televízió nem sugároz. Az Eidophor rendszerű vetítők képmagnóról, képlemezjátszóról vagy kábelen, illetve mikrohullámú rendszeren keresztül érkező összetett színes tévéképekkel működtethetők.

Térhatású hangközvetítés

A hagyományos és ma még forgalomban levő tévékészülékek nem alkalmasak térhatású műsorhang vételére, megszólaltatására. A második hangcsatorna átvitelére azonban az összetett színes képjelekkel együtt a jelenlegi közvetítő rendszer lényeges módosítása nélkül megoldható. De a tévéstúdió hangrendszerét alkalmassá kell tenni a térhatású műsorhang előállítására.

A vevőkészülékek állományának jelenlegi technikai színvonala egyelőre késlelteti e probléma megoldását. Figyelemreméltó kísérletet végzett az MTV, amikor egy hangverseny élő közvetítése során felhívta a figyelmet arra, hogy a hangversenyt egyidejűleg a Magyar Rádió 3. műsora is közvetíti, és akinek sztereo vevőkészüléke van, az a hangversenyt térhatású hang kíséretében nézheti. A második hangcsatorna technikai megalapozása kétnyelvű műsorközvetítésre is lehetőséget adna.

A képrögzítő berendezések korszerű típusai már alkalmasak a térhatású televíziós műsorhang rögzítésére.

Térhatású képközvetítés

Optikai eszközökkel történő megvalósítása a teljes jelenlegi közvetítőrendszer átdolgozását jelentené. A legújabb kutatások alapján lehetőség van arra, hogy a „hagyományos”, nem térhatású rendszerekkel előállított televíziós képjelekből „kiemeljük” a térhatású összetevőket, és ezeket úgy továbbítsuk, hogy az erre a célra kifejlesztett vevőkészülékek térhatású színes képjelet

adjanak vissza. Meg kell azonban jelezni, hogy a térhatású színes tévérendszerek fejlesztésével kapcsolatban éppen a térhatású képek visszaadása látszik a legnehezebb, de azért nem megoldhatatlan feladatnak. A térhatású képek megjelenítésére alkalmas képviszAADÓ csövek kifejlesztése nagyon költséges. A vetítős rendszereknél a térhatású képek megjelenítése egyszerűbb, de ez a megoldás sem olcsó.

A térhatású rendszerek eddig kifejlesztett laboratóriumi példányait egyelőre kutatási célokra használják.

Nagysorszájú rendszerek

A sorszám és ezzel a bontóképesség növelése a tévérendszerek fejlesztésének örök problémája. Egy-egy kor sorszáma mindig megalkuvás volt az eredeti igények, a technikai lehetőségek és a gazdasági helyzet között. Ez a tény és a televíziós műsorszórás szabványai a fejlődést általában lassították, mert az új eredményeket össze kellett egyeztetni pl. a szabványokkal. Ez azonban sohasem volt teljesen haszontalan dolog, mert pl. a színes és fekete-fehér tévérendszerek kompatibilitásának megfogalmazása és megvalósítása teljesen indokolt volt. A színes technikára való áttérés a fejlett ipari országokban is kb. tíz évet vett igénybe, és ezalatt nem lett volna célszerű a fekete-fehér készüléktulajdonosokat kizárni a színes műsorok vételéből. Ma hasonló helyzet kezd kialakulni a nagysorszájú rendszerek bevezetésével kapcsolatban, a vevőkészülék-állomány ugyanis egyetlen országban sem alkalmas nagysorszájú televíziós képek visszaadására. Tehát a nagysorszájú rendszereket is szükségképpen a jelenlegi rendszerekkel összeegyeztethetően kell fejleszteni, azaz lehetővé kell tenni, hogy a nagysorszájú képek az egy-egy ország adott szabványának megfelelő kisebb sorszámmal jelenjenek meg a képernyőn. A nagy- és szabványos sorszájú rendszerek összeegyeztethetősége egy másik szabványproblémát is felvet: az átviteli csatorna frekvenciában mért sáv szélességének kérdését. Nagyobb sorszájú jelek átviteléhez ugyanis a

szabványosnál nagyobb sáv szélesség szükséges. Az „éterben” pedig már nincs szabad csatorna, még szabványos sáv szélességben sem. Az említett ellentmondásokat a digitális technika segítségével lehet megoldani. A nagysorszájú rendszerek fejlesztése nem torpan meg, ma orvosi, filmgyártási és tudományos célokra alkalmazzák őket.

Rögzített műsorok forgalmazása

Rögzített tévéműsorokat mágnesszalagon (kazettán) és képlemezen lehet forgalmazni. A műsorok sokszorosítása technológiailag egyszerűbb képlemezen, de mágnesszalagon is megoldott. A sokszorosításnak ma főként jogi és gazdasági akadályai vannak, a korábban legyártott műsorokra a televíziós társaságok nem vették meg a jogot. Ennek rendezése — visszamenőleg — erősen vitatható előnyökkel jár. A témában érdekelte társaságok egy része kedvezőbbnek tartja, ha külön műsorokat gyárt és forgalmaz.

A képlemez és a mágnesszalag értékelésénél ki kell emelni, hogy műsorgyártásra a mágnesszalag, műsorarchiválásra pedig a képlemez előnyösebb. Ebből arra következtethetünk, hogy e két eszköz közötti verseny hosszú, békés egymás mellett éléshez fog vezetni!

Digitális technika

A fejlődés valamennyi ellentmondását meg lehet oldani a digitális technika segítségével. A digitális technika alapelve az optikai képet alkotó ún. képelemek (képpontok) fényességértékének egymástól független meghatározása és elektromos jelekké alakítása. Az így nyert elektromos jelek, a digitális képelemek csak meghatározott számú feszültségértéket vehetnek fel. A digitális jelek lehetővé teszik a televíziós képelemek számológépes feldolgozását, és ezáltal

- új típusú tárolók kifejlesztését,
- új trükktechnika kidolgozását,
- jobb minőségű képrögzítő be-
rendezések előállítását,
- a különböző televíziós rendszerek összeegyeztetését (a nagy-

Videotechnikán alapuló tömegkommunikációs rendszerek és műsorok

Világrendszer	Országos rendszer	Helyi rendszer	Háztartási rendszer
A teljes Föld felülete besugározható közvetlen besugárzású műholdak segítségével technikailag kifogástalan minőségű műsorral	Közvetlen sugárzású műhold és/vagy hagyományos földi adóhálozat	Kábeltévé (esetleg VHS teljesítményű helyi adóhálozat)	Vevőkészülék(ek) képmagnó kábeltévé képlemezjátszó elektronikus felvevő kamera és hordozható képmagnó háztartási számítógép elektronikus játékok
Műsorok: a televíziós társaságok rendszeres műsorszórásából összeállítva	Műsorok: az állami televíziós társaságok műsorai	Műsorok: az állami televíziós társaságok és helyi szervek hivatalos műsorai	Műsorok: — állami televíziós társaságok, hivatalos helyi szervek műsorai — saját műsorok — forgalmazott műsorok — játékprogramok — számítógép-programok

sorszámú és szabványos rendszerek, a térhatású és nem térhatású rendszerek, az egymástól független rendszerek összekapcsolását, a szabványátalakítást, a különböző színes rendszerek közötti transzkódolást),

- nagytávolságú összeköttetések esetén a jeltisztítást,
- az elektronikus újságok (teletext rendszerek) létrehozását,
- a televíziós közvetítő rendszerek teljes automatizálását.

Összefoglalva: a fejlődés kulcsa a digitális tévétechnika, enélkül ma már elképzelhetetlen az előrelépés. A digitális jelfeldolgozás előnyei szinte felmérhetetlenek. A digitális technika szabványai, áramkörei, berendezései kidolgozás miatt vannak. Bevezetése — valamennyi előnyt figyelembe véve — azonban nem problémamentes, ennek ellenére a szakemberek világszerte egységesen úgy vélekednek, hogy csak ez lehet a jövő útja.

*

A leírtak alapján érzékelhető, hogy valóban videokorban élünk, és a jelen, valamint a jövő tömegkommunikációs rendszere a hírközlés és a számítógépesítés eredményei alapján fog létrejönni. Milyen gyorsan? Erre a kérdésre a gazdasági élet alakulása ad majd választ. A technika eredményei csak úgy törhetnek be mindennapi életünkbe, ha alkalmazásuk gazdaságilag is megalapozott. A műszaki fejlesztés és a gazdaságosság elválaszthatatlan, ennek már a tervezés folyamán is előtérbe kell kerülnie, társadalmi igény és gazdasági háttér nélkül fejleszteni nem szabad. A video-

technika és a tömegkommunikáció szempontjából hazánkban a helyzet ma annyiban kedvező, hogy a társadalmi igény megléte vitathatatlan. Gazdasági háttérrel pedig az biztosítható, hogy a korszerű videotechnikai termékek iránti kereslet nő, s érdemes bekapcsolódnunk a gyártásukba. Ezt már több hazai cég is felismerte, és eredménykeltő lépéseket tettek a képmagnó- és kazettagyártás területén.

A társadalmi igény alapján az alábbi táblázatban látható, hogy a különböző tömegkommunikációs rendszerek által biztosított műsorlehetőségeket tekintve az otthon, a háztartás lehet a leggazdagabb. Ez természetes is, örvendetes is, mert eszerint a tömegkommunikáció valóban az embert szolgálja, és rohamos fejlődése, amely szorosan összefügg a video-, valamint a számítástechnika fejlődésével, szintén ezt tükrözi.

Az új eredmények részben születőfélben vannak. Elterjedésük tömegkommunikációs hatása ma még felmérhetetlen: a kultúra terjesztésének, a politikai felvilágosításnak, az ismeretterjesztésnek és szórakozásnak eddig sohasem remélt eszközei kerülnek kezünkbe. Mindennapi életünkre gyakorolt hatásuk nehezen értékelhető. Az új és minden tekintetben tömegkommunikációs eszközök egy olyan kultúrájú társadalom felépítéséhez vezethetnek, amelyről korábbi terveink készítése közben talán álmodozni sem mertünk. Ez azonban növelni fogja a tömegkommunikáció művelőinek elhivatottságát és felelősségét még akkor is, ha a mindennapi fejlesztés problémáinak megoldása közben olykor-olykor bukácsolunk.

ABSTRACT: The fantastic development of video technology can hardly be followed. However, this article tries to summarize what happened in the past years, explaining concepts, outlining possibilities and urging us to take a stand.

Szekfü András

Televíziózás országhatárok nélkül — Nyugat-Európában

Az alábbiakban a TK munkatársa ismerteti és értékeli az Európai Közösség Bizottságának „zöld tanulmányát”, mely a nyugat-európai műsorszórás közös piacának létrehozásáról készült, különös tekintettel a műholdra és a kábelre.

A zöld tanulmány (COM 84, 1984. június 12.) létrejöttéről és céljáról a bevezető számol be. E szerint 1983 májusában a Bizottság köztes jelentést fogadott el, melynek fő témája egy közös európai televíziós csatorna létrehozása volt. (A tanulmány itt is és a következőkben is Nyugat-Európa, sőt EGK értelemben használja az Európa kifejezést. Az ismertetésben megtartjuk ezt az eredeti szóhasználatot.) A televíziózás közös piacának problémáit azonban külön is vizsgálni kívánták.

„E tanulmány célja háromféle:

— bemutatni a műsorszórás (rádió és televízió) fontosságát az európai integráció és különösen az Európai Közösség szabad és demokratikus struktúrája szempontjából;

— bemutatni az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés (EGK-szerződés) jelentőségét azok számára, akik rádió- és televízióműsorok készítésével, sugárzásával és továbbközvetítésével foglalkoznak, valamint azok számára, akik fogadják ezeket a programokat;

— nyilvános vitára bocsátani a Bizottság gondolatait a tagállamok műsorszórási és szerzői jogának bizonyos szempontú közelítéséről, mielőtt formális javaslatokként kerülnének az Európa Parlament és a Tanács elé.”

A tanulmány hosszasan (és helyenként önismétlően) foglalkozik jogi rész-

letkérdésekkel is. Ismertetésünkben a kommunikációpolitikai gondolatmenetre koncentrálunk, és a jogi fejtegetéseket is politikai jelentőségük szerint vesszük figyelembe.

„Ideológiai” alap

A tanulmány ideológiai megalapozásában az Európa Parlament különböző bizottsági jelentéseire hivatkozik, melyeket a Parlament határozatilag el is fogadott. Az Ifjúsági, Kulturális, Nevelési, Információs és Sportbizottság például a következőképpen érvel: „Az információ fontos, talán a legfontosabb tényező az európai egyesítésben... Egy európai azonosságtudat (identitás) csak akkor fejlődhet ki, ha az európaiak megfelelően informálódnak. Jelenleg a tömegkommunikációs információt nemzeti szinten ellenőrzik...”

— és a tanulmány szerzői nem csinálnak titkot abból, hogy ezt helytelennek és szempontjaik szerint korszerűtlennek tartják. Az 1977-es genfi műsorszórási konferenciát szintén negatívan értékelik: „... erőfeszítések történtek arra, hogy a nemzeti határokat a műholdas műsorszórásban is kötelező limítként rögzítsék. Ez az intézkedés a közlési eszközök szabad mozgásával kapcsolatos kelet-európai félelmeknek tulajdonítható, valamint a nyugati or-

szágok aggodalmának a hirdetések miatti korlátozatlan versennyel kapcsolatban.” A Politikai Ügyek Bizottsága ehhez azt fűzi hozzá, hogy „összeegyeztethetetlen lenne az információcsere szabadságával, ha ezen a területen protekcionista politikát követnének.”

A Bizottság a hirdetések problémájára azt a megoldást javasolja, hogy „szoros és összehangolt” jogi szabályozás kell EGK-szerte. Irreálisnak tartanák a hirdetések kitiltását a műholdas műsorokból, és az angol ITV példájával vélik bizonyítani, hogy hirdetések-ből finanszírozott televízió is sugározhat az állami televíziókkal minőségileg egyenrangú műsorokat. Állást foglalnak viszont amellett, hogy a hirdetések az egyes műsorok között kerüljenek sugárzásra, nem pedig a műsorszámokat megszakítva (mint az Amerikában általános, de ezt nem mondják ki). A kereskedelmi érdekek bizonyos „kanalizálását” javasolják, azaz nem visszaszorítást, de nem is korlátlan elengedést, mert ez, mint írják, műsorszórás híborúhoz vezetne a közösségben. A Jogügyi Bizottság szintén a nemzeti műsorszórási jogrendszerek harmonizálása mellett foglalt állást. Hangsúlyozták viszont, hogy a műsorszórással kapcsolatos európai közösségi jogalkotásnak megfelelő kitételeket kellene tartalmaznia, melyek biztosítják a vélemények, információk és kultúrák sokféleségének kifejezését, valamint intézkedések szükségesek az ifjúság védelmére. Ezeknek a „leckéknek” kellett megfelelnie a zöld tanulmányt készítő munkabizottságnak.

Feltűnő a tanulmányban a privatizációs szemlélet előretörése. Ha az Európa Parlament arra szólít fel, hogy „szabályokat kell létrehozni annak biztosítására, hogy a közszolgálati műsorszóró monopóliumok ne törekedjenek megakadályozni a privát műsorszórókat (értsd: a kereskedelmi érdekeltégű társaságokat — Sz. A.) és műsorkészítőket abban, hogy teljesen beszállhassanak a jövődj fejleményekbe” (5. o.), már a megfogalmazás is szokatlan ellenségességet tükröz az

állami, illetve köztulajdonú műsorszórókkal szemben. Ne feledjük el, hogy ez az indulat még csak nem is a szocialista országok valóban más elvű intézményeire irányul, hanem olyan szervekre, mint Angliában a BBC vagy az NSZK-ban az ARD és a ZDF.

A kulturális tevékenység és a műsorszórás

„Ellentétben a széles körben elterjedt elképzelésekkel, az EGK-szerződés nemcsak gazdasági tevékenységekre vonatkozik, hanem, mint általános szabály, minden más javadalmazás ellenében végzett tevékenységre is, függetlenül attól, hogy ezek gazdasági, szociális, kulturális (ideértve különösen az információt, az alkotó vagy művészi tevékenységet és a szórakoztatást), sport vagy bármely más szférában történnek. . . Mindenféle újság, magazin, gyűjtők tárgyai, hanglemezek és filmek, valamint a filmek bemutatása éppúgy élvezi a szabad mozgás előnyeit a Közösségen belül, mint az élelem, a beruházási javak, a tartós fogyasztási cikkek és a szolgáltatások, melyeket bankok, biztosítótársaságok és hirdetési ügynökségek nyújtanak. Hasonlóan, a szellemi tulajdonhoz fűződő jogok éppúgy tárgyai az EGK-szerződésnek, mint az ipari tulajdonjogok (szabadalmak, védjegyek, formatervek [design] és modellek) . . . Az EGK-szerződésben foglalt letelepülési jog sem korlátozódik az iparra, a kisiparra, az elosztó kereskedelemre, bankokra és biztosítóokra. Ez olyan jog, melyet egyaránt élvezhetnek a könyv- és újságkiadók, filmgyártók és forgalmazók, zenekari és szórakoztatói szervezők, valamint sajtó-, film-, színházi, opera- és koncertügynökségek, röviden bármiféle kulturális vállalkozás, valamint az összes önálló művész, szerző, újságíró, fényképész és sportember. A szerződés nem zár ki semmiféle tevékenységi területet.” (6. o.) De mindez, az érdekessége miatt szó szerint idézett fejtegetés tulajdonképpen csak ugródeszka a következő kulcsfontosságú mondathoz: „Elvi kér-

désként következik tehát, hogy (az EGK-szerződés) biztosítja a megtelepedési jogot műsorszóró szervezeteknek (is).” (u. o.)

A tanulmány leszögezi, hogy az EGK-szerződés „igen sokféle módon vonatkozik a műsorszórásra”, majd felsorolja a legfontosabbaknak tartott módokat:

— Vonatkozik a rádióon további jelekre, mivel ezeket szolgáltatásoknak tekinti. Jogot ad a műsorszóróknak, hogy jeleiket más tagországokba átsugározzák vagy továbbközvetítik. Biztosítja a vevők jogát az ilyen jelek vételére.

— Az EGK-szerződés vonatkozik a műsorszórókra, mint olyan személyekre, akik önálló tevékenységet folytatnak javadalmazásért. Ebből a szempontból közömbös, hogy természetes vagy jogi személyekről, különféle vállalatokról, egyesületekről vagy közjogi, illetve magánjogi szervezetekről van-e szó. A tanulmánynak ez a kitétele ismét rejtett vitát tartalmaz a fentebb említett állami, illetve közjogi műsorszóró társaságok státusával. Külön érdekessége a fogalmazásnak, hogy itt a szöveg mintegy megfenyegeti a tagállamokat: ha valamelyikük nem alkalmazkodik a Bizottság így alátámasztott véleményéhez, a Bizottság az ügyet a Közösség Bírósága elé viheti.

— Az EGK-szerződés előírja a nemzeti műsorszórási és távközlési jogrendszerek fenti értelmű összehangolását és egymáshoz közelítést.

— Az EGK-szerződés vonatkozik a műsorszórásban dolgozókra, biztosítja számukra többek közt a határokon áthatoló szolgáltatás jogát, valamint diplomáik és bizonyítványaik elismerését.

— Az EGK-szerződés vonatkozik a műszaki tényezőkre, tehát a tagállamok szabályozásaira a műsorszórás technikai oldalával kapcsolatban, valamint maguknak a berendezéseknek a gyártására és forgalmazására.

— Az EGK-szerződés vonatkozik a műsorszóró szervezetekre, úgy is mint vállalkozásokra, melyek valamit előállítanak, és úgy is mint versenyben

levő vállalkozásokra. Ez utóbbi vonatkozásban tiltja a verseny akadályozását és a visszaélést a domináns pozícióval. (E megjegyzés éle kimondatlanul ismét az állami-közjogi műsorszórás ellen irányul.)

Összefoglalva tehát a gondolatmenetet, a tanulmány először bebizonyítja, hogy kulturális tevékenység mint olyan nem is létezik, illetve, hogy az EGK-szerződés szempontjából nincs semmiféle kivételezett helye, majd tovább lép, és a műsorszórásról mutatja ki, hogy arra is minden szempontból érvényes az EGK közöspiac-szemlélete. Ebben a minden oldalról gazdasági szempontoknak alárendelt gondolkodásban gyakorlatilag nincs helye olyan intézményeknek, amelyek akár csak részben is kívül esnek a magángazdasági szférán. A befejező rész pedig levonja a következtetéseket, és konkrét javaslatokat tesz a tagállamok jogszabályainak ilyen irányú összehangolására. Meg kell jegyezni azonban, hogy míg a tanulmány első kétharmada meglehetősen radikálisan képviseli a fentiekben részletezett gondolatmenetet, a befejező rész visszafogottabb, nyilván azért, mert számolnia kell a realitásokkal. Az EGK-tagországok parlamentjei nem fognak egyik perceről a másikra drasztikus átalakításokat végezni műsorszórási jogrendszerükön, mely a legtöbb országban mélyen gyökerezik a nemzeti politikai és kulturális hagyományokban. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy hiba lenne lebecsülni azokat az erőket, melyek a tanulmány gondolatmenete mögött állnak. Bár az EGK integrációja lassú és ellentmondásos folyamat, egyes részterületeken meggyorsulhat. Ilyen részterület lehet és a jelek szerint lesz is a kábeltélevízió és a műholdas műsorszórás. A tanulmány logikája segít megérteni azt a jövőképet, mely a műholdak és a kábel erőltetett ütemű nyugat-európai fejlesztése mögött rejlik. Innen érthető meg, hogy miért fogják keresztülhajtani ezt a két fejlesztést akkor is, ha belátható ideig sem anyagi haszon nem várható (sőt, milliárdos ráfizetések lesznek) sem

a változatosságot illetően nem fognak többet nyújtani a nyugat-európai nézőknek.

Részmegállapítások

Bár nem lehet mindent centiméterrel mérni, mégis jellemzők az egyes témakörökre fordított oldalszámok arányai. A műszaki rész 12 oldalt kapott, a kulturális-szociális 14-et, a gazdasági 26-ot, a jogi áttekintés 42-t, a szolgáltatások szabadságáról szóló 104-et (!), itt metszi egymást a gazdaság és a jog, míg a jogi összehangolásról szóló rész 123 oldal.

A műszaki rész röviden áttekinti a műhold- és kábeltechnika új fejleményeit. Kiemeli, hogy olyan fejlődés következett be mind az adó-, mind a vevőoldalon, melyre az 1977-es genfi egyezmények nem számítottak. Ezért a közvetlen műholdas vétel körzetei mindenütt nagyobbak lesznek az akkor számítottaknál. (Ez vonatkozik az ún. túlsordulásokra is.)

Az EBU (European Broadcasting Union) tagállamai elfogadtak és előterjesztettek egy új, fejlett színes rendszert (Multiplex Analog Component System), mely a műholdas műsorszórásban felváltja a jelenlegi PAL- és SECAM- rendszert, megszüntetve az áldatlan szétforgácsoltságot, lévén mind a kettőnél fejlettebb. Ez egyben megteremti — és ez a lényeg — a műholdvevő berendezések egységes piacát. (Nehezen képzelhető el, hogy a szocialista országok ne csatlakozzanak ehhez a szabványhoz, bár a jelenlegi hidegháborús konfrontációban sajnos semmi sem lehetetlen.) A tanulmány felsorolja a tagállamok terveit a közvetlen műsorszóró műholdak felbocsátására. A legközelebbi menetrend: 1985-ben nyugatnémet, NSZK és francia műhold, 1986-ban angol és olasz. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek valóban lakossági, egyedi antennával fogható, közvetlenül sugárzó hordak lesznek. Olyan műholdas műsorok, melyek kábeltelevíziós rendszereket látnak el, már jelenleg is üzemelnek (pl. a Sky

Channel, mely a közölt adat szerint most 500 000 előfizetőt lát el, és például a bécsi kábeltelevíziós hálózaton rajta is van). Talán mindennél jellemzőbb az a megállapítás, hogy a tagállamok közül jelenleg egyedül Dánia NEM foglalkozik műhold felbocsátásának gondolatával... Egyelőre.

A kulturális és szociális szempontokkal foglalkozó rész bevezetőben tesz egy bátorítalan megjegyzést, mely szerint a Közösség polgárai akkor fognak örülni ennek a lehetőségnek, ha a Közösség mindezt beilleszti egy olyan, Európa jövőjére vonatkozó tág terv keretébe, mely nemcsak gazdasági megfontolásokon alapul. A fejezet a továbbiakban felsorolja azokat a politikai egyezményeket, melyek az információ szabad áramlását vannak hivatva garantálni többek között a Közösségen belül, az Emberi Jogok Nyilatkozatától a Helsinki Egyezményig. A tanulmány a továbbiakban az új technológiák pozitív aspektusait hangsúlyozza: ezek segíteni fogják az európai integrációt és különösen a kulturális cserét. Figyelemreméltó, hogy a tanulmány leszögezi: a tagállamok között nincs olyan, mely dominálná a másik kulturális piacát (például a filmiparban), viszont minden tagállam egyaránt szenved az amerikai túlsúlytól. A tanulmány itt mintha hangot váltana, és egy bekezdés erejéig csatlakozik pl. az UNESCO kommunikációpolitikai kritikájához: „... Mális bizonyos uniformizálódás figyelhető meg a Közösség televízióiban sugárzott filmek terén. Az olyan műsorokat, mint a Dallas, a Közösség majdnem minden televíziós csatornája sugározza. A televíziós műsorkészítés közös piacának létrehozása tehát lényegi lépés lesz, ha ellensúlyozni kívánjuk a nagy amerikai médiumvállalkozások dominanciáját.”

A határok nélküli televíziózás a nézőkre nem lesz káros hatással, mondja a tanulmány, és ezt olyan vizsgálatokkal igazolja, amelyeket hosszú éveken át folytattak pl. Flandriában, ahol 9—16 csatorna fogható, különböző országokból. A tévézés időtartama nem nőtt a napi kétórás átlag fölé. (Magyar-

országon is kb. ennyit néznek az emberek televíziót.) Kiemelik viszont, hogy veszélyek léphetnek fel egyes csoportok, például gyermekek és fiatalok esetében. Ami a programok tartalmát illeti, ezt röviden elintézik azzal, hogy főleg pozitív hatások várhatók. Ez ügyben a szakemberek lényegesen kevésbé optimisták, mint a tanulmány.

A gazdasági szempontokkal foglalkozó rész felhívja a figyelmet arra, hogy a műsorszórás mint iparág hány embernek ad munkát, és mekkora pénzügyi forgalmat bonyolít le. Külön is hangsúlyozta a hirdetések pozitív szerepét. Elismeri, hogy a határokon át történő kommunikáció problémákat okozhat majd a meglévő adók finanszírozási rendszerében. Viszont nagyon optimistán lépi túl azt a kérdést, mely gyakran felmerül a tőkés országok szaksajtójában: nem veszélyeztetik-e az új technikák a nyomtatott sajtót, illetve annak hirdetési bevételeit? A válasz: nem valószínű, sőt még a hagyományos televízió hirdetési bevételei se forognak veszélyben. Ez így erősen kétséges megállapítás. Ugyanígy nagyfokú optimizmusról tanúskodik az az áttekintés, melyben kimutatják az új technikák várható óriási műszaki és programköltségeit, majd egyszerűen kijelentik, hogy igenis, lesz rájuk igény és kereslet.

Hogyan értékeljük?

A zöld tanulmány a közös piaci országokon belül is egy sajátos „lobby” szemléletét és érdekeit fejezi ki, amely a műsorszórást teljes egészében az áru-termelés és -forgalmazás részeként képzelel el, és legszívesebben (re)privatizálná az összes állami vagy közjogi műsorszóró intézményt. Ez a szemlélet

kritikátlanul pozitív mind az új közlési eszközök, mind pedig a hirdetések vonatkozásában. Ez utóbbi megjegyzéssel nem egy hasonlóan egyoldalú, de elutasító hazai értékelést kívánok előmozdítani, éppen ellenkezőleg. Mind az új eszközök, mind a reklám fontos szerepet játszanak a kommunikációpolitikában, de még Nyugaton sem úgy, ahogy a tanulmány felvázolja. Nem a tanulmány gazdag tényanyagában van a hiba, bár egyoldalúság abban is észrevehető, hanem a szemléletben, a politikai irányban.

Bírálandó a tanulmány abból a szempontból is, hogy célszerűen bagatellizálja a sajátjától eltérő (természetesen szintén nyugat-európai) koncepciók szakmai és politikai súlyát. Ugyanakkor valóban elképzelhető, hogy a jelenleg uralkodó erők azt az utat fogják járni, melyet a tanulmány felvázol — esetleg komoly társadalmi ellenállás dacára. Magyar szempontból a tanulmány olvasása megerősíti azt az eddig is érvényes alapállást, hogy nagy lépétekkel kell fejlesztenünk kommunikációs struktúráinkat mind technikai, mind műsorkészítési vonalon, ha meg akarunk felelni az olyan kihívásoknak, mint amilyenek ebben a zöld tanulmányban körvonalazódnak. Talán az eddiginél is fontosabb lesz azonban a technikák (kábel, műhold) átgondolt és kritikus kiépítése, valamint a szervezeti-finanszírozási formák rugalmas, nemzeti sajátosságainknak megfelelő alakítása (szemben a jelenlegi merevséggel, mely időnként átmenet nélkül vált át voluntarista centralizmusból szabadon engedett kommerszializmusba.) Az új technikák hatalmas lehetőségét testesítenek meg arra, hogy tömegkommunikációs rendszerünket fejlesszük és demokratizáljuk, elkerülve saját múltunk és a kapitalista jelen különféle csapdáit.

ABSTRACT: The so-called „Green Paper” of the European Commission is presented and evaluated here by a member of the Mass Communication Research Centre. The Green Paper advocates the establishment of a common market for broadcasting in Western Europe, with special regard to cable and satellites.

Hortobágyi Éva

Úton az informatika társadalmába

Az IBM több mint száz országban uralkodó, laboratóriumaiban szüntelenül újat alkotó, minden kontinensen a legkiválóbb kutatókat mozgósító ipari nagyhatalom, mely harminc év óta abszolút egyeduralkodó, területén nem ismer semmiféle konkurrenciát. A Fujitsu a számítógépgyártás első japán társasága, elektronikus felszerelések igen szerény konstruktőre, amely 1980 első felében csak 500 számítógépet exportált. Vezetői és mérnökei mégis kihívást intéztek az IBM ellen.

A japán stratégia

A Fujitsu erőfeszítéseit elsősorban nem számítógépek gyártására és piacok szervezésére összpontosította, hanem az emberekre, az ázsiai harmadik világ embereire. Már tíz éve létrehozott két intézetet az informatikában járattan emberek képzésére és oktatására. Az egyiket, a Fujitsu Számítógép Iskolát a Csendes-óceán térségéből érkezők számára létesítették Japánban. Itt hat hónapig tartó tanfolyamon öt élvonalbeli japán informatikai szakember foglalkozik egy 25 fős csoporttal. Ez az idő elegendő a szakma alapjainak elsajátításához, olyan ismeretek megszerzéséhez, amelyek lehetővé teszik a programozásban és a számítógép egyes funkcióinak működtetésében való részvételt. A másik intézet, az Ázsiai Információs Központ Japánon kívül működik a szomszédos délkelet-ázsiai or-

szágok számára. Itt saját nyelvükön oktatják a leendő programozókat, akiknek az a feladatuk, hogy ha visszatérnek hazájukba, másokat is beavassanak az informatika rejtelmeibe.

A Fujitsu számítása tehát az volt, hogy előbb az emberi feltételeket kell biztosítani, a programozást, a software rendszert, az új technika elsajátítását; majd e technológiát át kell adni azoknak a népeknek, akik ezzel még nem rendelkeznek, s akiket a legeredményesebb módszerekkel késedelem nélkül, saját kultúrájuk tiszteletben tartásával kell bevezetni ebbe a világba. Amíg tehát az ún. fejlett nyugati társadalmakban az emberi feltételek, a megfelelő szellemi szint megteremtése a legjobb esetben is csak a technika bevezetésével egyidejűleg, de gyakrabban csak utána, költséges, fáradságos, hosszú folyamat eredményeként történik meg, addig a Fujitsu — s hozzá hasonlóan ma már nagyon sok japán vállalat — azzal rövidíti a holnap társadalmához vezető utat, hogy mindent az emberekre, az emberek meghatározó szerepére épít a technika fejlesztésében.

A Fujitsu berendezései mind IBM-kompatibilisek (bármelyik csatlakoztatható az IBM megfelelő berendezéséhez), tehát elméletileg azonos eséllyel indulnak mindkét cég készülékei. Stratégiáját igazolja, hogy az elmúlt egy-két évben háttérbe szorultak az IBM-beszerzések egész Délkelet-Ázsiában, sőt Japánban a Fujitsu részaránya már négy éve meghaladja az IBM-ét.

Oktatás a jövőben

Japánnak a háború után a legaktívabb és a legtermelékenyebb gazdasági hatalommá sikerült válnia új üzemeivel s azzal a nagyon pontos becsléssel, amellyel felmérték az ötvenes és hatvanas évek világszertei lehetőségeit. Japán most arra készül, hogy új szakaszba lépjen — az első informatikai hatalom legyen a 80-as években. E cél eléréséhez a japán ipar 1975—1985 között 70 milliárd dollárt fektet be az informatika területén. S ami a lényeg: e mesés költségvetés felét — több, mint hárommilliárd dollárt évente — az emberek képzésére fordítják. A pénz racionális és minél hatékonyabb elköltésére természetesen kidolgoztak egy informatizálási tervet, mely az egész japán oktatási rendszert átfogja. A minőségi ugrás feltétele az oktatói állások és feladatok megsokszorozódása, hiszen az informatizálódással alapvető változások történhetnek, melyek közül talán a legfontosabbak a következők:

— Át lehet térni a kollektív oktatásról az egyéni oktatásra, a hagyományos osztály-rendszerű tanításról a rugalmas, miniszámítógép köré szervezett, a természetes érdeklődésnek megfelelő oktatási formára, amelyet kifejezetten erre a célra kiképzett tanárok irányítanak.

— A passzív — ismereteket halmóz — oktatást aktívvá lehet változtatni ismeretcserevel és ösztönzéssel —, de ehhez ma még felbecsülhetetlen számú speciális oktatóra van szükség.

— A jelenlegi, évekre bontott, előre megszabott oktatási időt egy rugalmasabb, egész életre szóló ismeretszerzési rendszerrel, a képességek állandó fejlesztésével lehet helyettesíteni.

— A mai klasszikus rendszerben előre meghatározott időponthoz kötött vizsgákat folyamatos, egyénre szabott értékeléssel lehet felváltani, amely nem elsősorban az elért eredményektől függ, hanem a fejlődő képességekhez igazodik a szellemi és alkotó tevékenységek legkülönbözőbb területein.

A gyerekek többet tudnak

Természetesen azt, amit a japánok tesznek, nem kell és nem is lehet pontosan lemásolni sem ma, sem a jövőben. De lássunk még egy példát, az angolokét. Nemcsak azért, mert az angol oktatás minőséget jelentett és jelent ma is, hanem azért is, mert — ha néhány év késéssel is — ez tűnik számunkra is a legjárhatóbb útnak.

A hagyományos brit oktatás az utóbbi száz évben az akadémiai eredményekre helyezte a hangsúlyt, s talán nem figyelt eléggé az ipar és a kereskedelem igényeire, szükségleteire. Ezért — talán meglepő módon — az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium hozta létre azt az ipari oktatási részleget, amelynek feladata az iskolai számítógépesítési program végrehajtása. Az 1981-ben indított nemzeti oktatási programot eredetileg négy évre tervezték 9 millió fontos befektetéssel, majd 1983-ban meghosszabbították két évvel, és újabb 9 millió fontot kapott a program.

A középiskolák ellátása számítógépekkel — a program első célkitűzése — úgy történt, hogy az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium egy-egy mikrokomputert ingyen bocsátott mind a hatezer középiskola rendelkezésére. A középiskolák aztán önjelöltükől rövid idő alatt négy-ötgepesre fejlesztették fel számítógépparkjukat.

A második lépcsőben kezdődött el az általános iskolák számítógépesítése, ahol már csak a költségek felét vállalta az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, az első számítógép árának másik felét a helyi oktatási szervezetek, ill. a tanári szervezetek adják. A meghirdetés után néhány hónappal mégis 15 ezer iskola pályázott a 27 ezer alapfokú oktatási intézményből.

A gondot az okozza, hogy nincs központi irányítású oktatási rendszer, összesen 105 helyi oktatási hatóság működik az országban. Így a legtöbb energiát az emésztette fel, hogy egyenként kellett meggyőzni a helyi oktatási hatóságokat.

Természetesen a program beindításával felmerült a tanárok továbbképzésének kérdése is. Ma már minden tanárképző főiskolán működnek számítógépek, tehát a friss diplomás pedagógusok mind számítógépes fertőzöttséggel kerülnek ki az oktatásba. Nagyon lényeges változás, hogy középiskolai szinten a számítógépes oktatás részét képezi a tananyag, már nem csupán egy-két matematikus használja a számítort, hanem alkalmazni lehet a történelem, a földrajz, a gazdaságtan és más tantárgyak oktatásában is.

Valószínűleg ez az első olyan időszak az emberiség történelmében, amikor a gyerekek valamiről többet tudnak, mint a felnőttek. Tekintélyalapú hierarchiák inognak meg a családban és az iskolában még akkor is, ha — mint például Angliában — abszolút diszkréciót garantáló kurzusok próbálják meg betömni a hirtelen támadt tudásréseket, eloszlatni zavarukat gyermekükkel, diákjukkal szemben azoknak a szülőknek, pedagógusoknak, akik a helyzet előidézésében tulajdonképpen vétlenek.

Rudas János

Svédországi forgácsok

Kéthetes tanulmányútja szubjektív észrevételeit fogalmazza meg itt a szerző a svédokról, tévéhíradóról, kábeltévéről, nyelvtudásról és sok egyébéről.

1984 októberének utolsó napján a Berlin—Stockholm közvetlen hálókocsi Trelleborgban legördült a kompról. Egy svéd rendőr bepecsételte az útlevelembe, hogy beléptem országába, majd egy kétméteres, egyenruhás fiatalember nagyon udvariasan közölte velem — tagadó nyilatkozatomra —, hogy ellenőrizni fogja: valóban nem akarok-e tiltott árut (alkoholt, kábítószer) bevinni Svédország területére. Ezután (óh, ártándi, hegyeshalmi emlékek!) tíz percen keresztül végigturkálta mindkét bőröndöm teljes tartalmát. Majd gondosan visszacsukta, beszíjazta csomagjaimat, és egy „Köszönöm” után magamra hagyott. A vonat továbbindult: megérkeztem Svédországba.

Már a négyórás tengeri úton végig gondoltam: néhány halvány iskolai emléken és egynémely külpolitikai híren kívül mindössze pár javakorabeli és gondosan megformált klisével rendelkezem erről az északi országról, nevezetesen:

1. Svédországban hideg van.
2. Stockholmban békekonferenciákat szoktak tartani.
3. Svédország semleges, és 170 éve nem vett részt háborúban.
4. A svédek életszínvonala nagyon magas.
5. A svédek — éghajlatuknak megfelelően — hidegek, ridegek, zárkóztak, barátságatlanok.

Nos, a békekonferenciák igazak, a háború nélküli évek is joggal irigyelhetők, s azt hiszem, tényleg sikerült a világ egyik leggazdagabb országába érkezni. Ami a hideget illeti: november 12-én hétfőn göteborgi szállodai szobámban bekapcsoltam az ágyam fölé szerelt (középhullámú és URH-sávval, valamint ébresztővel ellátott) kis rádiómat — és pont 7 óraker meghallottam a Kossuth Rádióban Gyórfy Miklós hangját, aki barátságosan közölte, hogy Budapesten mínusz hét fok van. Ezután hajadonfőtt kísétáltam Göteborg 6—8 fokos melegébe.

A svéd emberek pedig csak annyira hidegek, mint amennyire a magyarok szilajak, az osztrákok gemütlichek, a franciák pikánsak és így tovább. Találkoztam kimért, bár nagyon készséges emberekkel is, de beszélgetőpartnereim többsége — egymás rövid „kóstolgatása” után — nagyon hamar föl hagyott a három lépés távolsággal. Tanulmányutam jellegénél fogva nagyon szűk rétegben: egyetemi oktatók, szociológusok, pszichológusok, tömegkommunikációs kutatók között mozogtam, de valahogy úgy volt velük, mint itthon vagy más európai országokban — ha érezték az én nyitottságomat, maguk is rögtön megnyíltak. Persze annyira, amennyire egy két-három órás találkozás ezt lehetővé tette.

Nem tagadom elfogultságomat: né-

hány bosszantó apróságtól eltekintve nagyon elégedett vagyok kéthetes — információs és kapcsolatteremtési célú — tanulmányutammal; jó volt abban az országban lenni. Szubjektív benyomásaim, észleleteim egy részét szeretném megosztani az olvasóval.

Melyik tévé jobb?

Több, mint egy hetet töltöttem a fővárosban: a Balti-tenger partján fekvő Stockholmban és csaknem egy hetet a több százéves nyugati kikötővárosban: Göteborgban. Mindkét szállodai szobámban (korántsem voltak luxusjellegűek) színes tévékészülék volt, amellyel a svéd 1. és 2. programot lehetett fogni.

Néhány menet közben fölszedett morzsán kívül egy szót sem tudok svédül (egy magyarnak éppoly nehéz és furcsa a svéd, mint egy svédnek a magyar nyelv), de azért szabad estéimen, sőt néha napközben is szorgalmasan néztem a műsort, váltogattam sűrűn a csatornákat. Az előző mondatból következik, hogy nem tudom megmondani: melyik tévé jobb, a magyar vagy a svéd? Am impresszióim és más forráshól szerzett információim azért vannak.

A legelső: a svéd tévének *tényleg* két programja van, s nem másfél, mint a miénknek. Az adásidő nem sokkal több, mint nálunk (azzal a különbséggel, persze, hogy hétfőn nincs adásszünet), de a kétféle műsort két, egymástól nagyjából független szervezet készíti. (Azért nagyjából, mert ugyanannak a televíziós leányvállalatnak a részei, közös technikával, adminisztrációval és műsoregyeztetéssel.) Mindkét programnak megvannak a maga (különböző életkorú és láthatóan nem szépségverseny nyertes) bemondói, riporterei, szórakoztató programjai és tévéhíradói.

Apropó: tévéhíradó. Az 1. műsorban 18 óraker negyedórás és 21 óraker félórás híradó van „Aktuellt” címmel, a végén meteorológiai prognózissal. A 2. műsorban csak egyszer: 19 óraker van híradó „Rapport” címmel (itt is

időjárás-előrejelzéssel), de műsorzárás előtt (fél 11—11 körül) tíz percig a „Text-TV”, vagyis a Képújság oldalait lehet látni.

Láttam még sporthíradót, naponta regionális híradót helyi eseményekről és ügyekről, a hétvégén pedig gyermekhíradót (gügyögés nélkül és gyerekek alkotó részvételével).

A csaknem nyolc és fél millió lakosú országban mintegy három és fél milliós tévé-előfizetés van érvényben (két évvel ezelőtt hétnyolcaduk színesre szólt), vagyis gyakorlatilag minden családnak van legalább egy készüléke (a második és további készülékek után nem kell külön díjat fizetni).

Főműsor nélkül

Mit láttam a svéd televízióban?

Az amerikai elnökválasztás legfrissebb eseményeit, saját tudósítói folyamatosan adott riportjaival (külön műsorban).

Finn riportfilmet Leningrádból a Szent Miklós székesegyházból, a finn lutheránus és az orosz ortodox egyház kapcsolatairól, közös tanácskozásáról.

Angol riportfilmet Bombay-ból, az indiai „álmogvárból”, megszólaltatva — többek között — az ötvenes évek „szívdöglesztő” filmsztárját: Radzs Kapurt — egy öreg, kopasz, verejtékező, kövér producert. (Egy irodalmi műsorban Françoise Sagant, az ötvenes évek francia írósztárját is láttam, de nála az idő múlását inkább csak műfogorának csattogása jelezte.)

Filmet Éváról, a papnőről. Egy munkanapját attól kezdve, hogy gyermekét elindítja az iskolába, majd esketést, keresztelőt, amit Éva celebrál.

Csehov Cseresznyeskertjét Peter Brook társulatának előadásában, egy Chandler-krimi filmadaptációját, Mérsáros Márta „Ők ketten” című filmjét egy muzeális Hitchcock-darabot (mindezt az éjszakai órákban).

A „Dallas” című Szabó család-szerű (de az olajbiznisszel kapcsolatos) amerikai sorozat ki-tudja-hányadik folytatását.

Sok dokumentumfilmet, zenés műsort, vitákat egyházi és gazdasági kérdésekről, szórakoztató programokat, zenés csevegéseket stb., stb.

Ismét mentegetőznöm kell szubjektivitásom miatt, de nekem úgy tűnt, hogy a svéd tévé néhány előnnyel rendelkezik az itthonival szemben. A két önálló programot már említettem, ehhez hozzátehetem a következő jelenséget. A műsoroknak csak kisebb része a nálunk kötelező „nagyfilm”, „főműsor”. Nyomat sem láttam a „mi-lesz-nyolc-és-fél-tíz-között” görcsnek. Meglehetősen sok az ismeretterjesztő műsor, a dokumentumfilm, a zene (kamarazene éppúgy, mint dzsessz), az egyházi program, a politikai és gazdasági vitaműsor, a csevegés-zene-riport turmix, a mindenféle sorozat. És bár a szöveg nagy részét nem értettem, az volt az érzésem, hogy ezek a többségükben komoly témát tárgyaló adások jóval szórakoztatóbbak, „nézőcsalogatóbbak”, mint a mi legszórakoztatóbbá izzadt szórakoztató műsoraink.

Az igazság kedvéért persze azt is el kell mondani, hogy a svéd emberek napi időmérlege, esti időstrukturálása, szokásai mások, mint a magyarokéi. Ezenkívül az elmúlt évtizedek kommersz világ-filmtermésének nagy részét meg lehet nézni videón: az egynapi kölcsönzés sokszor olcsóbb, mint egy mozijegy ára.

A tévéhíradó is jobban tetszett — ezt szemlélteti példám, hogy miből állt a megérkezésemet követő szombaton a 2. műsor híradója: Vezető hírként (természetesen riport formájában) Indira Gandhi felravatalozása szerepelt, majd a varsói gyászmise Popieluszkóért, a helyszínen megszólaltatott személyekkel. Ezután riport Moszkvából a teherautók PB-gázra áttéréséről. Belpolitikai riport az oktatásról, sport gyanánt néhány jelenet a délután közvetített focimeccsről, térképes időjárás-előrejelzés, majd hangulatos, zenés zárókép mindenszentek alkalmából. (Svédországban is divat az ünnepek át-helyezése: ebben az évben csütörtökről szombatra rakták ezt a munkaszüneti napot.) Tehát: kevés téma, de azok

alaposan körüljárva — és semmi protokoll: otlétem két hete alatt senkit sem fogadtak-búcsúztattak-üdvözöltek-kitüntettek-temettek. Minisztert kétszer láthattam a tévében: a kultuszminisztert az említett oktatási riportban és a pénzügyminiszterrel készített interjút a tervezett benzináremeléssel kapcsolatban. Díszszázadot csak vasárnap láttam (nem a tévében!) a királyi palota előtti zenés őrsgváltáskor: ifjú újoncokat és idős népfölkelőket együtt (de nem mindig egyszerre) trappolva az évszázados macskaköveken.

Országos és helyi adók

Valamit a svéd rádióról is. Három program fogható, természetesen URH-n (is). Az 1. műsorra a sok információ, kommentárok, társadalmi témák, riportok, röviden a „könnyű” és „nehéz” próza jellemző. A 2. műsor délelőtt általában az iskolarádióé, délután és este a különböző korokat tükröző, különféle fajsúlyú — de láthatóan nem a zenei sznobizmust szolgáló — komoly zenéé. (Több óras operaközvetítéssel nem találkoztam.) A 3. műsorban főképpen könnyűzene van nulla órától éjfélig, közben majd minden órában hírek. A helyi rádióállomások adását szintén a 3. csatorna sugározza, napi három és fél órán át (három napszakra megosztva.) Ekkor — természetesen — a 3. műsor saját adása szünetel.

Azt sem szabad elhallgatni, hogy 24 helyi rádióállomás hálózza be egész Svédországot. Már 1983-ban 53 volt azoknak a helyi rádióadóknak a száma, amelyek nem tartoznak az országos hálózathoz, és amelyeken nem profitra irányuló politikai, egyházi, szakszervezeti, jótékonyági stb. szervezetek és egyének sugározhatnak.

Változások előtt

Néhány mondatot az új kommunikációs technikákról. Amint említettem, a videokazetták kölcsönzési díja meg lehetően alacsony, s a művelődéspolitikai

ka külön is ösztönzi a színvonalas műsorok terjesztését a közkönyvtárak útján. Egyes informátoraim szerint a háztartások 20 százalékában van képmagnó. Egy másik adat szerint 1982 végéig félmillió képmagnó került a svédországi üzletekbe.

Ezek után érthető, hogy a mozik többsége (nagyvárosokban) miért tart csak napi egy-két előadást, hogy miért csak a hétvégeken láttam a mozipénztárnál sorban álló családokat (Olsen és bandája, Tarzan kétezeröttszáztedik kalandja, Walt Disney Hófehérkéje), hogy miért láttam több bezárt és kultúrházzá, kondicionálóteremmé, klubhá átalakított mozit.

Svéd ismerőseim ezzel kapcsolatban érdekes jelenségre hívták fel figyelmemet. A 30–40 koronás mozijegy és a 20–60 koronás műsoros kazetta kölcsönzési díj oda vezetett, hogy sokan kölcsönöznek filmeket — de nem egyenileg, hanem csoportosan. Így olcsóbb is, de az a motívum sem elhanyagolható, hogy jobb egy filmet barátokkal együtt nézni. Kialakulóban van így egy új közösségi szabadidő-eltöltési forma.

A teletext kísérleti adásait eredetileg nagyothallók és siketek számára tervezték, ám mindenki meglepetésére két évvel ezelőtt már több, mint 220 ezer háztartás rendelkezett az adás vételére alkalmas dekóderes készülékkel. Így ezt a szolgáltatást tovább bővítik, bár egyes szakemberek szerint tömeges elterjedése a magas költségek miatt nem várható.

Az igazi nagy problémát a közvetlenül műsört sugárzó műholdak, a kábeltelevízió és a kereskedelmi hirdetések közös kérdéskomplexusa jelenti. Itt különböző, nemegyszer ellentétes érdekek ütköznek össze, nevezetesen:

A svéd rádió- és televízióadásokban tilos minden kereskedelmi reklám; a hirdető cégek szeretnék ezt a tilalmat megszüntetni. A nyomtatott sajtó tele van reklámmal, főképpen ebből tartja fenn magát, ezért védi ezt a monopóliumát. Az elektronikus és egyéb cégeknek (a kínáló üzletek miatt), valamint az iparpolitikai vezetésnek (a Svédországban is mutatkozó munkanélküliség

csökkentése céljából) érdekében áll a kábeltévé elterjesztése. De vannak olyan cégek is, amelyek nem az átfogó hálózatok, hanem az egy vagy néhány lakást kiszolgáló parabola-antennák elterjesztésében érdekeltek.

Az élet közben — mint az lenni szokott — kezd átlépni a heves vitákra. Egy hagyományos nagyvárosban: Lundban és egy Stockholmhoz közeli kertvárosban megkezdték a kábeltévé kísérleti kiépítését. Uppsalai tömegkommunikációs kutatók elmondták, hogy ebben a régi egyetemi városban már több száz családnak van parabola-antennája. Ugyancsak Uppsalában láttam egy friss kábeltévé-reklámot, amely nyolc program egyidejű közvetítését ajánlja: svéd tévé 1. és 2. műsor, Sky Channel (Nagy Britannia műholdja), TV-5 (francia műhold), Horizont (szovjet műhold), egy helyi, egy zenés és egy teletext program. Több helyen, így például a Clock nevű hamburger-étterem-hálózat üzleteiben vagy Göteborg legforgalmasabb aluljárójában képmagnóról állandó kereskedelmi reklámműsor látható. Néhány éven belül tömegesen lövik fel a Svédországban is fogható, reklámot is közvetítő műholdakat.

Vagyis a svéd tömegkommunikáció — tartalmát, de szervezeteit is tekintve — nagy változások előtt áll.

Társadalmi figyelmisség

Persze nem csupán szakmai kérdésekkel foglalkoztam kéthetes tanulmányutamon, hanem igyekeztem nyitott szemmel róni az utcákat, a szűkre szabott keretek között minél többet megismerni ebből az érdekes országból. Nem akarom a turista-sztereotípiák számát szaporítani a (valóban) magas árakról, a video szex-shopokról, a svédacél piszoárokról, a bal oldali közlekedés maradványairól, a kék hajú lányokról és így tovább. Ezért csak két olyan mozzanatot említek, ami nagyon tetszett Svédországban, és amit nagyon szívesen látnék itthon is.

Az egyik a *nyelvtudás*. A svédek évekkel, évtizedekkel ezelőtt tudomásul vették, hogy kis országban élnék, amelynek határain túl nagyon kevesen tudnak svédül. Ezért inkább nekik kell megtanulniuk valami világnyelvet, mondjuk az angolt. És lőn! Amikor Göteborgból visszaérkezve eltévedtem a stockholmi éjszakában, és nehéz kofferemmel kezemben lestopoltam egy rendőrautót, a volánnál ülő rendőr kifogástalan angolsággal igazított el, és társalgott velem, amíg elvitt szállodáimig. De hasonlóan angolul tudtuk megérteni egymást az utcán megkérdezett járókelőkkel, szociológusokkal, pszichológusokkal, a földalatti jegykezelőivel, az újságárusokkal és a Magyarországról érdeklődő egyetemistákkal. No és minden meglátogatott egyetemi vagy egyéb intézetben angol nyelvű tájékoztatók, brosúrák, különlenyomatok, cikkek, szórólapok tömegével árasztottak el. Vagyis eljutottam egy országba, amelynek a nyelvét egyáltalán nem ismertem — és mégsem voltak nyelvi nehézségeim (saját angol tudásom fogyasztékosságait leszámítva).

A másik nagyon tetsző mozzanatot elkereszteltem *társadalmi figyelmességnek*. Néhány példát ehhez. A gyalogátkelőhelyeken zöld és piros jelzésnél más ritmusban ketyegő jelzőlámpák, hogy a vakok is biztonsággal közlekedhessenek az utcán. Hol külön megépített, hol a széles járdákból elcsipett

kerékpárutak végig a városokon. A legtöbb földalatti-állomáson liftek azoknak, akik nem tudnak vagy nem szeretnek mozgólépcsőn közlekedni — és ezek az állomások külön bejelölve a T-bana (metró) térképeken. Az aluljárók lépcsői mellett mindenhol rámpák a gyermekkocsik és mozgássérült-járművek részére. A másodosztályú vasúti kocsik patyolatizsita vécéjében lehajtható csecsemőpólyázó-asztal. Fontosabb hazai tévéműsoroknál a mondott szöveg feliratban is, nagyothallók részére. Mozgássérültek számára járművükből elérhető, gombbal vezérelt vécéajtó és templomkapu. Fűtött városi buszok, templomok, vásárcsarnokok, passzázatok. Stb., stb. És még nem is említettem a nyilvánvalóan kereskedelmi célú figyelmességeket.

*

Letelt a két hét, a vonat Trelleborg felé közeledett. Sok minden eszembe jutott, kedves emlékek. Köztük egy stockholmi üzlet kirakata, ahol zenélő dobozokat s e dobozokba való zenélő szerkezeteket állítottak ki. Három dallam közül lehetett választani: Happy birthday, Internacionálé, Für Elise.

Trelleborgnál rátolták a hálókocsit a kompra; csomagjaimat, útleveleimet senki sem ellenőrizte. El sem hagytam Svédországot.

ABSTRACT: The author formulates here his subjective observations made during a two-week instructional trip in Sweden on the Swedes, on TV news, cable television, the knowledge of languages and many other things.

Éva Veronika Huseby

„Hagyományunkat őrizni és továbbadni”

Magyar rádióműsorok Észak-Amerikában

Egy detroiti (USA) és egy windsori (Kanada) magyar nyelvű rádióműsort mutat be a szerző — aki maga is magyar bevándorló — elemezve a két „kisebbségi adó” sajátos közösség- és tudatformáló, értékőrző és -közvetítő szerepét.

Az 1940-es években egyes kutatók azt hitték, hogy az idegen nyelvű rádióadások közvetítése csak átmeneti jelenség az Egyesült Államokban (Rouchek 1945). Ez az elképzelés összhangban állt az angol behódolás és az olvasztótégely akkoriban divatos ideológiájával. Az előbbi hívei azt tartották, hogy a bevándorlók idővel asszimilálódnak a fölényben lévő amerikai kultúrába, az utóbbi szószólói pedig azt, hogy a bevándorlók rövid időn belül összeolvadnak a befogadó társadalommal. Mindkét álláspont tükrözi egyrészt a reményt, hogy feloldódik az „idegenség” és a kulturális különbözőség, másrészt az „egy Amerika” ígéretét. Feltételezték, hogy végül is eltűnik majd az idegen nyelvű rádió, melyet a nyelvi és kulturális heterogenitás nem kívánatos tünetének tartottak (Rouchek 1945, 339. o.).

De épp ellenkezőleg, a különböző amerikai népcsoportok által és számára készített rádióműsorok az 1941-ben becsült 6776 óráról 1966-ra 15 600 órára nőttek hetente (Grame 1980, 62. o.). Ahogy Warshauer rámutat, nem meglepő, hogy ezek a közvetítések 25 év alatt csaknem megháromszorozódtak, ha a második világháborús menekültek bevándorlási hullámát tekintjük, vagy

azt, hogy könnyen elérhető és viszonylag olcsó volt a rádió, s a nyelvi kisebbségek írástudatlan tagjaihoz is el tudott jutni. Ezenkívül a tudatosabb „új kisebbség” kialakulása is hozzájárult az idegen nyelvű rádió fejlődéséhez és népszerűségéhez Észak-Amerikában. Figyelembe véve ezeket a tényezőket, különösen abból a szempontból, hogy milyen sok néprajzi kutatást végeztek az 1960-as évek közepe óta, meglepő, mennyire kevés tudományos figyelmet szenteltek a kisebbségi rádióknak mint intézménynek, és milyen kevéssé használták a társadalomtudósok értékes adatforrásként.

A következőkben megvizsgálom, milyen összefüggés van két magyar nyelvű rádióadás, és az általuk szolgált közösség etnikai identitásának megőrzése és kifejezésre juttatása, megfogalmazása és hitelesítése között. Először röviden bemutatom a detroiti és a windsori magyar közösséget, aztán felvázolom a két rádióműsor történetét, szerkezetét és tartalmát. A műsorokat úgy elemzem, mint sajátos kulturális teljesítményt, amelyben a műsor rendezői és közönsége különböző, de egyformán aktív szerepet játszanak. Ezek, és nagyon valószínű, hogy más észak-amerikai idegen nyelvű rádióközvetíté-

sek is, az orientáció, a kommunikáció s az etnikai azonosság rituális megnyilvánulásai. Ugyanakkor azt nyújtják, amit Schechner (1981:3) „helyreállított viselkedésnek” nevez, mivel „alkalmat adnak egyéneknek és csoportoknak, hogy egyelőre mások legyenek, vagy azok, amik valamikor voltak. Sőt leggyakrabban, hogy azok legyenek, amik sohasem voltak”.

Észak-Amerikában a bevándorlók gyakran azok lettek, amik sohasem voltak. Mint Hannerz (1974) állítja, az etnikai azonosság néhány fogalma csak a városi-ipari pluralista társadalmi környezet nyújtotta lehetőségekre adott válaszként merül fel. Ugyanezt a fonalat követve, Bodnár (1973) azt tartja, hogy a bevándorlók élményei önmagukban is erős etnikus tudatot alakítanak ki. E cikk célja, hogy bemutassa a Detroit (Michigan) és Windsor (Ontario) városokban és környékükön élő magyar bevándorlók önképének, önsztereotipizálásának és önazonosságának állandó változását és kifejezésre juttatását.

A környezet

Az 1970-es népszámlálás szerint Detroit a magyar kolónia nagyságát tekintve az ötödik város az Egyesült Államokban New York, Los Angeles, Cleveland és Chicago után. Delray volt a fő letelepedési hely Délkelet-Michiganban a múlt század utolsó évtizedei és kb. 1930 között. Különálló falu volt 1905-ig, amikor Detroithoz csatolták. A feljegyzések szerint 1905-ben harminc magyar családnak volt valamilyen tulajdona Delrayben. Örmények, franciák, németek és lengyelek is letelepedtek itt, s valamennyi etnikai csoport többé-kevésbé zárt szigetet alkotott. Az emberek valamelyik helyi ipari létesítményben dolgoztak, s az összes többi gazdasági, társadalmi és kulturális szükségletet minden etnikai csoportban segélyegyletek, áruházak, egyházak, regionális és kulturális társulások és

hasonló intézmények látták el. Az 1940-es népszámlálás szerint a 15 357 külföldi születésű magyar csaknem egyharmada még mindig egy szűk körzetben tömörült Delrayben, ahol a boltok és szolgáltatások magyar kézben voltak, vagy magyarok működtették őket. A többi kétharmad 1940-ben már máshova költözött Detroitban vagy külvárosaiban, de rendszeresen felkereste Delrayt vásárlás, látogatás, istentisztelet céljából, és sok társadalmi funkciót töltött be (Hauk-Abonyi—Anderson 1977).

A Detroit folyó kanadai oldalán, Windsorban a századforduló körül jelentek meg az első magyar családok. 1921-ben 86 magyar élt itt, de 1941-re számuk 1858-ra nőtt. (Patrias 1979—80: 8, 23). Jelenleg 202 ezer lakos él Windsorban, akik közül becslések szerint ötezer külföldi születésű vagy első generációs magyar. A letelepedés első éveiben a windsori magyar közösség legtöbb tagja naponta átjárt a folyó másik oldalára dolgozni a detroiti gyárakba, és találkozni a Detroitban és környékén élő magyarokkal. Később valamelyik újonnan épült windsori gyárban dolgoztak, de a kapcsolat nem szakadt meg az évtizedek során a Dél-Ontarióban és a Délkelet-Michiganban élő magyarok között. Barátkoznak, rokoni és egyéb társas kapcsolatok vannak köztük, s oda-vissza utazgatnak, hogy ellássák a sok világi és egyházi feladatot. Bár Windsorban nem beszélhetünk zárt magyar etnikai szigetről, legalább négy különböző nevű egyház, több segélyegylet és néhány regionális és kulturális társulás alakult az évek során, és működik máig is.

Mint más észak-amerikai etnikai csoportok (lásd pl. Lopata-Znanieczki 1976), a magyarok is főleg az Újvilágba érkezésük ideje szerint, nem pedig felekezeti vagy területi hovatartozásuk alapján különülnek el.

A magyar bevándorlók első hulláma 1880 és 1940 között érkezett. Becslések szerint 1880 és a 20-as évek eleje között egymillió paraszt hagyta el Magyarországot. Az Egyesült Államokban

többségük városokban telepedett le, és gyárakban dolgozott segéd munkásként, amíg — remélték — elegendő pénzt szednek össze ahhoz, hogy hazatérjenek, és földet vásároljanak a falujukban. Miután a kvótarendszert bevezették az Egyesült Államokban, hat év alatt (1924—1930) 29 370 magyar vándorolt be Kanadába. Legtöbbjük először mezőgazdasági munkát vállalt, de 1931-re már városokban élt a bevándorlók több, mint fele. Ontario területén a magyar születésű népesség háromnegyede városokban élt és dolgozott. Mind Kanadában, mind az Egyesült Államokban a bevándorlók nemcsak egy kulturálisan idegen, gyorsan iparosodó és városiasodó társadalmat találtak, hanem gyakran kizsákmányolást, megkülönböztetést és nyílt előítéleteket is. Az ebben a hullámban érkező magyaroknak, akiket „öreg amerikaioknak” és „öreg kanadásoknak” neveznek, nemigen volt más választásuk, mint megteremteni és ápolni azt az egyedülálló magyar bevándorló-identitást és kultúrát, amely megfelelt sajátos körülményeiknek, és kielégítette igényeiket.

Meglehetősen különböztek tőlük a második hullámban érkezők, akiket általában „k.sz-eknek”, kitelepített személyeknek neveznek. 1948 és az ötvenes évek eleje között jöttek Észak-Amerikába, legtöbbször családotul. Műveltek voltak, Magyarországon városokban éltek, ahol a közép- vagy a felső-középosztályba tartoztak. Egészében véve etnikailag és politikailag tudatos csoportot alkottak, amely nagy súlyt vetett a magyar kulturális és nyelvi hagyományok megőrzésére kulturális és regionális társaságok és egyházak szervezésével és újjászervezésével.

A harmadik nagy exodus, az ún. „ötvenhatosok” kivándorlása az 1956-os események után történt. Körülbelül 37 ezer magyar került 1956 és 58 között Kanadába és 34 ezer az Egyesült Államokba (Papp 1979—80; Hauk-Abonyi—Anderson 1977). Ez volt a legfiatalabb hullám, alig 36 esztendő

átlagéletkorral. Sok volt köztük az egyedülálló, művelt vagy műszakilag jól képzett, és a legtöbbször városokból jöttek. Az, hogy Észak-Amerika szimpátiával kísérte az 1956-os eseményeket, valamint a gazdasági fellendülés, amely különösen Kanadában munkaerőhiányt teremtett, jelentős segítséget nyújtott az ötvenhatosoknak. Szívesen látták őket, így tehát könnyebben beilleszkedtek a kanadai vagy az egyesült államokbeli nagyobb társadalomba, mint az „öreg” bevándorlók vagy a kitelepítettek.

Ezt a hármas felosztást tükrözi a detroiti és a windsori magyar lakosság is, sőt a továbbiakban bemutatott és elemzett rádióműsorok is. A detroiti Magyar rapszódia órát az öreg amerikaiak és az öreg kanadások számára tervezték, és még most is nekik szól.¹ A műsor a „régii etnikai közösség” példája, míg a windsori Magyar szerenád a kulturálisan, politikailag és nyelvilag tudatosabb későbbi hullámokat tükrözi, elsősorban a kitelepítetteket. Bár a magyar közösségeknek ez a része mobilisabb, hiszen sok gazdasági és társadalmi lehetőség áll előtte, tudatosan választanak, gondosan építenek és kifejezésre juttatnak egy sajátos magyar etnikai identitást.

A Magyar rapszódia óra

Pálos Ernő emigráns újságíró, a Detroiti Magyar Élet szerkesztője és tulajdonosa 1936. január 19-én kezdte meg a Magyar rapszódia óra közvetítését. Azóta minden vasárnap délután egy és két óra között jelentkezik a műsor a WMZK adón, a Nemzetek Adóján (AM 1400).² Pálos özvegye szerint a műsor célja az volt, hogy „megőrizze az igazi magyar kultúrát, és szép anyanyelvükön szórakoztassa a nagy magyar kolónia tagjait”. Kezdetben az adás amatőr színészekkel játszott élő kabaréjelenetekből és énekesek, vonós-négyes, cigányzenekar vagy a helyi közösség kamarazenész csoportja előadásában közvetített élő zenéből állt.

Egy delrayi orvos, Gáldonyi Miklós ötperces „higiénia műsorát” és a helyi kereskedők és szolgáltatások hirdetéseit is tartalmazta. 1938 közepére azonban túlsúlyba került az előre felvett zene és más szórakoztatás, amit az ünnepeken és a speciális műsorokban élő jelenetek tarkítottak. A vasárnap délutáni órán kívül ugyanezen az adón minden szombaton harminc percet szenteltek az amatőr műsoroknak, amelyeket a közösségben élő gyerekek adtak elő.

A második világháború átalakította a műsort. A háborús évek alatt szombatonként csupán felolvasták azokat a leveleket, amelyeket a közösség katonái küldtek a tengerentúlról. A vasárnap délutáni órát pedig elsősorban arra használta Pálos Ernő, hogy sikeres kampányokat folytasson háborús részvények és vöröskeresztes pénzalapok gyűjtésére, amellyel felesége szerint széles körben versengett a többi bevándorló csoport. E kampányok eredményeként a magyar közösséget többször is elismerően említették. „Így — állítja Pálosné — népiünk nem szenvedett annyit, mint az első világháború idején a Magyarország ellenséges státusából eredő elítélletektől.” Bár a szombati és vasárnapi műsorok nem szakadtak meg a háborús években, a hadügyminisztérium minden adás előtt elkérte és megvizsgálta a műsor angol nyelvű átíratát.³

Pálos 1952-ben meghalt, szerepét felesége vette át mint a műsor rendezője, háziasszonya és bemondója. Hamarosan egyre nehezebbé vált a műsorok fenntartása. Először a szombati félóra telt el, Pálosné szerint „főként azért, mert rádióállomások tolakodtak, lökdösődtek a kisebb nemzetiségi csoportoknak szóló műsorok körül a nagyobb közönségért . . . Kifizetődőbb . . . ha több hirdetést adnak el”. Később Pálosné arra kényszerült, hogy eladja az újságot, bár még mindig van egy kis nyomdaüzlete Delrayben. „A vasárnapi műsornak folytatódnia kell, mint eddig is 1936 óta” — bizonygatja. A vasárnapi adásban az évek során bekövetkezett változások ellenére Pálos-

né meg van győződve róla, hogy a műsor szerkezetének, funkciójának és főbb elemeinek változatlanoknak kell maradniuk, mert „a közönség úgy akarja, igényli és méltányolja, amilyen most és amilyen kezdetől fogva volt. A korszerűsítés tönkretenné!” Mivel nincsenek rá hatással a modern felvevő eszközök, csak két-három korai műsor van meg szalagon. S ahelyett, hogy pénteken felvették a vasárnapi műsort, ahogy a legtöbb rendező teszi, ő az élő adást választja, „mert oly sok minden történhet a közösségben péntek és vasárnap között . . . Emberek betegednek meg, mennek kórházba, halnak meg. A családoknak azonnali segítségemre van szükségük az éteren át, úgy-hogy ott akarok lenni.”

Pálosné elmesélte, hogyan sikerült komoly nehézségek közepette is folytatnia a műsort 1952 óta, lényegében egyedül, kevés anyagi ellenszolgáltatással. Beszámolójának legjellemzőbb, állandóan visszatérő eleme az az elhatározás, hogy folytassa a férje által teremtett hagyományt: ez az örökség „az igazi magyar kultúra, nyelv és identitás” megőrzése és ápolása a rádióműsoron keresztül. Ugyanakkor Pálosné habozás nélkül amerikaiak vallja magát. Detroitban született és nevelkedett; szülei 14, illetve 16 éves korukban kerültek el Magyarországról. Soha nem volt Magyarországon, s nem is vágyik meglátogatni. Bár folyékonyan beszéli mindkét nyelvet, sokkal biztonságosabbnak látszik anyanyelvi angoljában, mint a magyarban, amelyet húszas éveit közepén tanult újra a férjétől. Mindezek ellenére Pálosné úgy látja magát és többségében úgy látja őt közönsége is, mint a magyar kultúra, a magyar nyelv és identitás *Kulturträgerét*, őret és folytatóját.⁴

Tartalom és forma

Berlioz Rákóczi-indulójával kezdődik a műsor, majd megnyitó következik, először angolul, aztán bővebben magyarul. Harangszó kíséretével Pálosné bemutatja Csorba atyát, a delrayi Szent Kereszt római katolikus templom pap-

ját. A pap 15 perces folyamatos beszéde után néhány egyházi és kulturális tevékenység bejelentése következik. Az óra hátralevő részében ajánlott dalok, zene, reklám és néhány közösségi esemény bejelentése hallható. A műsor úgy végződik, hogy a kezdő Rákóczi-induló hangjaira Pálosné további támogatást kér, és elköszön a közönségtől.

A Rákóczi induló mint jelképes keret

1936 óta minden vasárnap délután Berlioz Rákóczi-indulójával kezdődött és fejeződött be a Magyar rapszódia óra. Ez önmagában is fontos jelképes nyilatkozat, melynek politikai, történelmi és kulturális jelentése van. Rákóczi neve a magyarok küzdelmét jelentette a nemzeti önmeghatározásért és függetlenségért csaknem három évszázadon keresztül. 1846 óta, amikor Berlioz egy hagyományos magyar dallam átdolgozásával megalkotta a szenvedélyes, mégis szomorú Rákóczi-indulót, a mű mindig rajongó szeretetet tudott ébreszteni Magyarországra iránt és makacs gyűlöletet ellenségeivel szemben. Ez az indulószerű, hazafias zene, amely a műsort keretezi, segít magyaros hangulatot kelteni az adáshoz, sőt ennél többet is tesz: a magyar–amerikai közönség számára a Rákóczi-induló az, amit Turner (1974) több jelentésű jelképes hatásnak nevez.

A Magyar rapszódia óra korai éveire emlékezve például néhányan felidéztek, hogy „ha véletlenül az utcán voltunk, Delray bármelyik utcáján vasárnap délután, minden házból hallhattuk a műsort. Persze rendszerint nem voltunk az utcán, mivel minden család úgy időzítette a nagy vasárnapi ebédet, hogy a Rákóczi-induló első és utolsó akkordjai közé essék”. Egy asszony úgy emlékezett, hogy „a férjem nem engedte addig tálalni a levest, míg meg nem szólalt a zene, és nem engedte, hogy a gyerekek felkeljenek az asztaltól, míg az utolsó taktusokat nem játszották. Delrayben minden gyerek a Rákóczi-indulót dúdolta játék közben, és ez igazán csodálatos volt.” Egy sokkal fiatalabb nő, aki az utóbbi 28

évben rendszeresen hallgatta a műsort, azt mondta, hogy vasárnap délután nem veszi fel a telefont, és nem nyit ajtót a csengetésre: „Míg véget nem ér a zene, egy órára kizárom a világot. Csak ülök ott a szőnyegen és hallgatom!” Egyesek nem szívesen mennek szabadságra a Magyar rapszódia óra vételi körzetén kívül, mert „nagyon megszerették a műsort, és hiányzik nekik”.

A Magyar rapszódia óra közönsége számára a Rákóczi-induló nemcsak a műsor kezdetét és végét jelző szignál, és nem is csupán a magyar függetlenségi törekvések jelképe. Úgy tűnik, az induló egy sajátos ritust keretező szimbólummá vált, amely rendelkezik azzal, amit Abner Cohen (1969) kognitív, akarati és érzelmi hatásnak nevez. Az induló szorosan összefügg egy sajátos etnikai identitás tudatosságával, ennél fogva rituális eseménybe vonja be hallgatóit. Erős érzelmi töltése és sokatmondó kulturális jelentése van.

A műsor célja

Pálosné vasárnapról vasárnapra pontosan ugyanazokkal a szavakkal azonosítja az adót és üdvözli a közönséget. Majd felszólítja hallgatóit, hogy támogassák a műsort azzal, hogy minden vasárnap hallgatják, és igénybe veszik a hirdetőket és más műsorfinanszírozókat szolgáltatásait „a szabad magyar nyelv nevében, mely soha nem hal ki, mert élnek a magyarok, és mindig éltetni fogják a drága szabad nyelvet”. Ennél a pontnál és a műsor végén Pálosné hangsúlyozza, hány éve megy már a műsor „a magyar nép és a szép szó szolgálatában”.

Egyes hallgatók nagyon büszkének rá, hogy a „mi” műsorunk, „ha a chicagói Kovács meghal, a legrégebbi folyamatos magyar nyelvű adás lesz az Egyesült Államokban”. Kovács a chicagói magyar rádióműsor rendezője. A „szabad magyar nyelv” megóvásának és ápolásának felelőssége a műsor korának, a „magyar nép” folyamatos szolgálatában eltelt éveinek ismételt hangsúlyo-

zásával együtt fontos szerepet játszik a műsor szentesítésében mind a hallgatók, mind a rendező számára.

Etno-vallási negyedóra

Pálosné közli, hogy a háttérben hangzó harangszó a budapesti Egyetem téri római katolikus templom harangjának a hangja, és bemutatja a delrayi Szent Kereszt római katolikus templom két papja közül az egyiket vagy a másikat.⁵ Ezután 15 percig folyamatosan beszél a pap. Hogy miről, az alkalmanként változik, de a beszéd alapvető szerkezete és a témakör ugyanaz marad. A főbb témák: Isten feltétlen és engedelmes szeretete; hűséges szolgálat és odaadás a származási ország és az egyház iránt, minden magyar keresztény egysége, a túlzott fogyasztás elítélése, és „a magyar nép hagyományos értékeinek” megőrzése és ápolása. Az aktív egyházi részvétel egyenlő a megmaradt „igazi magyarokkal”, ugyanakkor elítélnék „bizonyos elemeket, akik Detroitban és környékén magyarnak vallják magukat, de kívül állnak a hivatalos vallási intézményeken”.

Rögtön a beszéd után a pap bejelenti a következő egyházi összejöveteleket és más közösségi eseményeket, amelyek közül néhányat az egyház rendez, a többi pedig világi, kulturális vagy regionális szervezetek. Soha nem közli azonban a detroiti Magyar Kulturális Társaság, e gyorsan növekvő, határozottan világi szervezet gyakori összejöveteleit. (Ezeket a bejelentéseket később vagy Pálosné, vagy minden második vasárnap az MKT elnöke teszi.) 1980 óta a Magyar rapszódia óra a csatatér, amelyen a Szent Kereszt papjai és a Kulturális Társaság tisztségviselői küzdöttek egymással az „igaz magyar identitás” nevében. Bár ez a konfliktus teljesen nyilvánvaló, rejtve marad, mivel a felek soha nem nevezik meg egymást.

Mikor a pap bejelenti a jövőbeni piknikeket, táncos vacsorákat, ifjúsági gyűléseket, egyházi és regionális találkozókat és egyes filmeket, arra buzdítja a közönséget, hogy vegyen részt eze-

ken az eseményeken, mivel „mindazt jelképezik, amelyben a közösség hisz”. Minden vasárnap azzal fejezi be előadását, hogy a hallgatók további támogatását kéri olyan formában, hogy minden vasárnap hallgatják a műsort, templomba járnak, és részt vesznek a társadalmi rendezvényeken, „hogy élhessen a szabad magyar nyelv”.

A hetente jelentkező római katolikus negyedórán kívül havonta kétszer ötperces beszédet mond Herjeczki András magyar baptista lelkész. Bár Herjeczki tiszteletes is magyarul szól „szeretett magyar felebarátaihoz”, beszédei hangneme, témái és stílusa inkább vallási, nem pedig etno-vallási jellegű, mint a katolikus papé.

Dalok ajánlása és zene

A műsor hátralevő negyven percében Pálosné bejelenti az egyes zeneszámokat, amelyeket az amerikai vagy kanadai magyar közösség egyik tagja küld egy másiknak, akinek születésnapja, névnapja vagy valamilyen évfordulója van. Az első dalt azonban mindig a közösségek egyik névtelen tagjának ajánlják, aki valamelyik helyi kórházban fekszik, „szívából jövő jókívánásokkal a gyors gyógyulás és a boldog magyar otthonba való visszatérés reményében mindazok a honfitársak, akiknek gondolatai és imádságai mindig a beteggel vannak”. Ezt az ajánlást mindig egy könnyű, vidám szülő, kettős vagy egyveleg követi valamelyik huszadik század eleji operettből.

Egyébként hagyományos népzenei játszanak a műsorban, a legtipikusabb dalszöveg a Duna, a Tisza, a Maros vagy valamelyik más magyar folyó partján eltelt ifjúságot s az elmúlt szép napokat idézi. Tipikus dal az is, amelyik az édesanyáról szól, kinek a térdén az ember megtanult magyarul imádkozni, s kinek a sírját szeretné meglátogatni és könnyeivel öntözni, de nem teheti, mert túl messze van. Egy másik dal a szép hazáról szól, hol az édesanya a hőlesőt ringatta, bár az éneklő most már a sír felé néz. Még a legtöbb szerelmes dal is szomorú: „Tudom, levelében

minden szó hazudik, de köszönöm, aszszonyom, hogy sírni tanít.”

Ezt a műfajt alkalmanként népszerű magyar zene váltja fel az 1920-as és 1960-as évek közötti időből. Az egyik énekes például így kiált föl: „Álmomban Budapest határán járok”, míg egy másik azt állítja, hogy „Az egész világ legjobb és legédesebb csókjait Budapesten adják”. A népszerű amerikai dal „San Franciscóban hagytam a szívem”, szabad fordításban így hangzik: „Szép város San Francisco, de ezerszer szebb Budapest, hol a szívemet hagytam örökre”. A nemzeti ünnepeken sugárzott speciális műsorokban néha klasszikus zenét is közvetítenek Brahmtól, Erkeltől, Kodálytól és Liszttől. Ezeket azonban mindig előzetes ajánlás nélkül játsszák.

Bár a dalok küldőinek és címzettjeinek nevei változnak, az ajánlások pontos mintát követnek. Pálosné röviden megemlíti az alkalmat, majd a közösség ideális értékeit hangsúlyozó jelzőkkel megmondja a hallgatóknak a küldő és a címzett funkcióját, státusát és szerepét a közösségben. Például „a közvetkező szép magyar dalt nagybecsült honfitársunk, ki 1977-ben visszaadta lelkét teremőjének, Kocsis János szeretett, örökké hűséges, szerető, szerény, egyszerű, hazafias érzelmű özvegyének küldi névnapja alkalmából közösségünk büszkesége... egy nagy és igaz magyar”. Egy másik példa: „A közvetkező kedves magyar dalt Szabónénak, annak a jó asszonynak, áldozatos anyának, Kiss Eszti, Jancsi és Károly nagymamájának, az első magyar református templom kórustagjának küldi születésnapja boldog alkalmából legdrágább barátnője, Nagy Juli, a Szabolcs-Szatmár megyei társaság nagyra becsült tagja, a szerdai metéltkészítő kör aktív résztvevője”. Néha csaknem olyan hosszúak az ajánlások, mint az őket követő dal.

Bejelentések és reklám

Pálosné csaknem minden vasárnap hírt ad halálesetekről, ami után a Miatyánk következik vagy Perry Como angol for-

dításában, vagy egy magyar változatban. E bejelentések inkább szívből jövő magasztalások, semmint a szokásos nekrológok. Pálosné átérzéssel és részletesen beszél az elhunyt „csodálatos magyar tulajdonságairól, szerepéről a helyi közösségben s a nagyobb magyar ügy egy életen át tartó szolgálatáról. Hangsúlyozza, hogy halála nemcsak a szűk család és a helyi közösség számára nagy veszteség, hanem „a magyar testvériség számára mindennűt”. Végül felszólítja a hallgatókat, hogy imádsággal, látogatással és gondolatokkal segítsék a gyászoló családot.

A dalok, a zenei válogatások és a bejelentések között Pálosné hirdetéseket olvas fel. A jelenlegi hirdetők között van két temetkezési vállalkozó, vendéglők, egy kolbász- és csemegeüzlet, egy utazási iroda, egy művészeti galéria és egy ügyvéd, valamennyi detroitit. Hangsúlyozzák a hirdetők „hosszú, páratlan szolgálatait”, és felsorolják az áru, a szolgáltatás és a vállalkozás „valódi magyar tulajdonságait”. „Szöllősy temetkezési vállalata” például „három nemzedék óta ajánl eredeti magyar temetkezési szolgáltatást, és a Szöllősy fivérek tudják, hogyan kell megfelelő segítséget nyújtani a gyászoló családnak”. A „Kooós-féle kolbász- és csemegeüzlet” pedig igazi magyar ízeletet kínál házi főttáival, metéltjeivel és kolbászaival, ezenkívül eredeti importcikkeket a hazából”. Így, ha ott vásárol az ember, mondja Pálosné, igazi magyar háztartása lehet. Mivel az ügyvéd, Kelen Sándor Kolozsvárott született, „beszéli nyelvünket, tudja, hogyan kell meghallgatni minket, megérti a speciális magyar igényeket, s így kellő segítséget tud nyújtani honfitársainknak minden peres ügyben”.

A műsor befejezése

Pálosné azzal zárja a műsort, hogy további támogatást kér, felszólítja a hallgatókat, hogy a következó vasárnap is hallgassák a műsort, vegyék igénybe a hirdetőik szolgáltatásait, és említék meg nekik a műsort, hogy a Magyar rapszódia óra a jövőben is képes legyen

úgy működni, ahogy eddig. Ha a hallgatók megteszik ezt, „folytatni fogom hosszú, megszakítás nélküli szolgálataimat” (itt ismét hangsúlyozza, pontosan hány éve is megy a műsor), „hogy örökké élhessen a drága, szabad magyar nyelv”. Isten áldását kéri a közönségre, és a Rákóczi-induló utolsó akkordjai befejezik a műsort.

A Magyar szerenád

Jelenleg a Magyar szerenád minden vasárnap reggel 8.30-tól 9.00-ig és minden vasárnap délután 3.30-tól 4.00-ig közvetíti a CHYR 70 AM adó az ontariói Leamingtonból. Mikor azonban Veleczki János, egy öreg kanadás elindította a műsort 1966-ban, főidőben közvetítették: minden vasárnap délután 2.00 és 3.00 között. A műsor jelenlegi rendezője, Orosz Sándor szerint Veleczki célja az volt, hogy szórakoztassa a magyarokat a körzetben, különösen azokat, akik túlságosan betegek vagy túl öregek ahhoz, hogy részt vegyenek a közösség számos társadalmi tevékenységében, s ugyanakkor támogassa utazási és IKKA⁶ ügynökségeit.

A hetvenes évek közepén Veleczki nyugalomba vonult, és eladta a házát, üzletét és a rádióműsort Vass Bélának és Évának. Idővel a Magyar szerenád elkezdett romlani. Orosz szerint „egyre kevesebb volt benne a magyar lélek”, így először 15 perc adásidőt veszítettek el. Aztán 1979 elején egy „friss kanadás” egyetemistára (nemrég érkezett bevándorlóra) bízták a műsor rendezését. Ennek a fiúnak jó szándékai voltak, de nem volt elég jó érzéke hozzá, nem tudta, hogyan szerezzen támogatókat, s egy ízben három hétre elutazott szabadságra. Így ismét elveszített 15 perc adásidőt, és végül is kitétek a stúdióból, mert nem tartotta meg az ígéreteit.

Mikor Orosz megtudta, hogy 1979 őszén meg fogják szüntetni a Magyar szerenádot, elhatározta, hogy „megmenti a műsort”, mert — ahogy az interjúban állította — „nem veszíthetjük el azt a keveset, amink van. A rádió

nagyon fontos. Nézzük csak a többi nagy nemzetet! Az olaszoknak öt teljes órájuk van a CHYR-en; mindenütt elterjedtek.”

1979. szeptember 30-án Orosz Sándor és Orosz Gizella lettek a Magyar szerenád rendezői. „Kezdetben vért izzadtunk. Éjjel-nappal dolgoztunk. Nem tudtuk, hogy kell rádióműsort csinálni, de mindent nekünk magunknak kellett megtanulnunk, mert Vassék elmentek látogatóba Magyarországra, Boros pedig (az egyetemista fiú) eltűnt, egyetlen felvételt sem hagyott nekünk, így kölcsön kellett kérnünk. De most nézze meg a műsorunkat!” Négy hónappal azután, hogy Oroszék átvették a műsor vezetését, ismét egy teljes órát töltött ki az adás, bár ez megoszlott egy reggeli és egy délutáni időpont között. Orosz most azon dolgozik, hogy ismét összehozza az egy órát, de „ez nagyon nehéz, mert más nagy nemzetek is szét vannak szórva a CHYR műsoridejében. Még a reggeli közvetítési időt is a németektől vettük el”.

Mikor Orosz beszámol arról, hogyan sikerült 1979 óta megmentenie — valójában újra életre keltenie, majd kiterjeszteni és fenntartania — a rádióműsort elődei segítségével nélkül, nagy személyes áldozattal és napi küzdelemmel, kiderül, hogy a cél „egy nemes misszió folytatása egy nemes ügyért”. Ezt az ügyet ő úgy nevezi, hogy „magyar összefogás, magyar élni akarás, mindig magyarnak maradni, magyar öntudatot árasztani, hagyományunkat őrizni és továbbadni”.

Oroszék határozott, dinamikus és büszke emberek. Orosz negyvenes éveiben jár. A Hajdúságban született, 1952-ben hagyta el hazáját 17 éves korában, és rövid ideig Németországban élt, mielőtt Kanadában telepedett volna le. Azonkívül, hogy teljes munkaidőben dolgozik egy nagyvállalatnál mint címfestő, tulajdonosa a Turán House Painting Companynek. Oroszné nemrég múlt negyvenéves, 1956-ban, 16 évesen hagyta el Magyarországot. Budapestről jött. „Teljes munkaidőben dolgozó anyja két tizenéves lányunk-

nak és teljes értékű társ minden tekintetben” — mondja férje. „Láthatja, hogy igazi magyar háztartást vezetünk.” Oroszék minden szabad percüket a rádióműsornak szentelik. Ő végzi a kutatást, és írja a szerkesztőségi anyagokat „gyakran késő éjszaka, mert annyira elfoglaltak vagyunk”. Oroszné mindennap órákon keresztül írja a dalok ajánlásait, válaszol a levelekre és a telefonhívásokra. A rádióműsor családi vállalkozás: gyakran a két lány olvassa fel a hirdetéseket s időnként az angol nyelvű bejelentéseket. Oroszék kifejezték büszkeségüket és elégedettségüket az életükkel kapcsolatban; úgy érzik (teljes joggal), hogy gazdaságilag és társadalmilag egyaránt sikeresek Kanadában. Orosz mégis azt állítja, hogy „ebben a zavaros világban élni se akarnék, ha nem lennék magyar”.

Orosz különösen büszke arra a stratégiára, amellyel támogatókat szerzett a Magyar szerezőknak 1979-ben. Olyan jól működött, hogy „ha lenne időnk, és ha a CHYR-nek lenne adásideje, megkértszerezhetnénk, sőt megháromszorozhatnánk a programot... Már nem kell támogatókat kérnem: ők jönnek hozzám!” 1979-ben meglátogatott néhány sikeres kanadai magyar gyártulajdonos és más vállalkozót. „Mármost tudom, hogy az én fajtámat soha nem szabad megszegyíteni azzal, hogy pénzt kérek tőlük. De azt mondtam ezeknek az üzletembereknek: »Tudom, hogy nem lehet hasznuk a hirdetésekből. Maguk egy héten hét napot dolgoznak, bizonyára nem akarnak nyolc napot dolgozni, hogy a saját népükből húzzanak hasznot, amit talán akkor sem akarnának megtenni, ha lenne valami, amit eladásra kínálnának. De a rádión keresztül tudathatják a saját fajtájukbeliekkel, hogy élnek, és jól megy az üzletük. S ugyanakkor tudomására hozhatnák a magukfajta embereknek, hogy a szívük mélyén s a lelkiükben még mindig nagy magyarok, akik szilárdan állnak, ha egy nemes ügyet kell támogatni a rádióműsoron keresztül!« Ez bevált... és ezek az emberek nagyon boldogok, és még mindig segítséget nyújtanak a műsorhoz.”

Mindkét műsorra jellemző az „igazi magyar kultúra” megőrzésének és ápolásának tudata. Interjúink során Orosz kijelentette, hogy nem *Kulturträgernek*, de nem is *Kulturbildernek* tartja magát, hanem olyasvalakinek, aki újra összefogja és újra megteremtí az, amit ő „igazi ázsiai magyar kultúrának” nevez — s így látja őt hallgatói többsége is. Hat egyházi személy és más informátorok aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy Orosz lenézi a vallási szervezeteket. De még ők is rendszeres hallgatói és csodálói. Ahogy néhányan megjegyezték, „Orosz csodákat művelt a műsorról. Valóban teljesen átforgatta. Azonkívül igazi magyar hazafi, aki valóban ismeri a történelmünket”.

Tartalom és forma

A műsor Erkel Ferenc Hunyadi indulójával kezdődik. Míg a háttérben szól a zene, Orosz Sándor és Gizike üdvözli a közönséget, először röviden angolul, majd hosszabban magyarul. Kijelentik, hogy „a műsor létének célja, hogy minden magyar otthonba elvigye a magyar nyelvet és a szép magyar zenét. Ezenkívül vasárnapi szórakozást is szeretnénk nyújtani közönségünknek. Kérjük, támogassák a műsor finanszírozóit, mert ők teszik lehetővé a műsor létezését!” Orosz ezután „ősi magyar szokás szerint” gratulál azoknak a hallgatóknak, akik névnapjukat ünneplik azon a héten. Ezután gyakran szerkesztőségi közleményt olvas fel. Dalok ajánlása, zene, bejelentések és hirdetések következnek. A reggeli műsor rendszerint egy harangszó-történeti tájékoztatással végződik, a délutáni program pedig azzal, hogy további támogatást kérnek, elbúcsúznak a közönségtől, és ismét felhangzik a Hunyadi induló.

A Hunyadi induló és „akiért a harang szól”

Erkel Ferenc Hunyadi-indulójának részletei hallhatók a műsor kezdetén és végén, valamint adás közben kétszer-háromszor. A zene kiválasztásáról

Orosz azt mondta, hogy „a Rákóczi-indulót már kisajátította Pálosné és a torontói magyar rádióműsor. Azért választottam Erkel Hunyadi-indulóját, mert Hunyadi János az egyik legnagyobb nemzeti hősünk volt, és Erkel zenéje annyira lelkesítő, annyira magyar! Azonkívül tökéletesen illik a harangszóval kapcsolatos történelmi részhez.”

Ez is példázta, hogyan ötvözi Orosz a történelmet, a legendát, a nemzeti hősök tetteit és a mai magyar etnikus tudatot. Itt keveredik két legendás történelmi személy alakja: Erkel operájának főszereplője, akire az induló címe is utal, nem Hunyadi János, a nemzeti hős, akit Orosz említ, hanem János idősebb fia, Hunyadi László, a rövid életű tragikus történelmi alak. Ez a keveredés viszont nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy míg a Hunyadiakról szóló mondaciklus — mint Ortutay Gyula kifejti — kiemelkedő helyet foglal el a magyar és a környező népek folklórájában, feltűnő, hogy a magyar (néprajzi) hagyomány szinte semmit sem tud Hunyadi János törökellenes harcairól, amely a délszláv mondáknak és hősepikai alkotásoknak egyik alaptémája (Ortutay, 1979:600). Másrészt a két legendás hős egygyé válása az észak-amerikai rádióműsorban Dégh (1980:274) kijelentését igazolja, amely szerint az emigrációban kiemelkedő szerepet nyer a hős és a történelmi legenda, s ez a jelenség az etnikai tudat fényében magyarázható.

A legtöbb vasárnap reggelen a Magyar szerenád Orosz és idősebb lánya, Gizike kérdésével és válaszával zárul:

„Rájöttek-e valaha is, kiért szól a harang az egész keresztény világban? A győzelmes magyarok elismeréséért és dicséretéért. Hunyadi János a híres hős, aki Nándorfehérvárnál hadait vezette. Győzelmük hírére rendelte el III. Calixtus pápa Rómában 1456-ban, hogy a dicsőséges magyar győzelem emlékére minden délben szóljanak a harangok az egész világon. Ez így van 525 éve. És áldjon meg minket az Isten!”

Ez az angol változat, amelyet Orosz Gizike a reggeli közvetítés utolsó percében olvas fel. Azért tették be ezt a részt, mondja Orosz, mert „a szép zene miatt sok olyan ember hallgatja a műsort, aki nem tud magyarul. De még többen vannak, akik kicsivel korábban kapcsolják be a készüléket, hogy elérjék a következő műsort. Így ők is tanulhatnak valamit! Igazán meglepett, milyen kevés honfitársunk tudja a történelmi igazságot, és ismeri a déli harangszó jelentőségét. Olyan büszkékké lesznek tőle, ha végül is megtudják!”

A magyar változat kissé eltérő. Ezt közvetlenül az angol szöveg előtt Orosz olvassa fel:

Emlékszünk még, hogy az egész keresztény világon megkonduló déli harangszó magyar dicsőséget hirdet? Hunyadi János nevezetes nándorfehérvári győzelmének hírére III. Calixtus pápa 1456-ban, Rómában elrendelte az Örök Város harangjainak megkondítását. Innen ered az 525 év óta felhangzó déli harangszó elterjedése. Nincs a magyaron kívül a világnak még egy másik népe, amelynek dicsőségéről az egész földkerekség minden áldott nap tudomást venne!

Szerkesztőségi közlemények

A műsor kezdetén Orosz rendszerint felolvasott egy szerkesztőségi közleményt. Témája sohasem változott: mindig magyarnak kell maradni az emigrációban, minden viszontagság közepette. 1982. június 20-án például Orosz azzal a szereppel foglalkozott, amelyet a magyarok vállalni kényszerültek

a történelem során szerencsétlen földrajzi helyzetünk miatt. Mint az erős tölgy a pusztító viharban, tiszteletre méltó őseink megvédték a nyugatot a keleti sztyeppék felől ránk törő borzalmaktól. Mennyit szenvedtek apáink, s mily kevés köszönetet kaptak! De magyarok maradtak, és folytatták nemes hagyományukat — nem úgy, mint az ötvenhatosok, akik néhány kivételtől eltekintve elfelejtették származásukat, elfelejtették a szülőföldjüket. De mi nem feledhetjük, nem szabad elfelejtenünk az ősi parancsot, hős apáink parancsát!

Más szerkesztőségi közlemények jól ismert magyar történelmi személyiségeknek tulajdonított mondásokból állnak. Ezeket is Orosz olvassa fel, aki aztán megmagyarázza és elemzi az idézet jelentését. Az egyik közleményben például a következők hangzottak el:

Széchenyi István ezt mondta: jól ismert, hogy az angolok félnek a szegénységtől; a franciák félnek attól, hogy neveltségessé válnak; a spanyolok félnek az ördögtől...; ha megkérdeznének engem, egy szerencsére (bár most szerencsétlenségére) magyar embert, hogy mitől félnek a legjobban a magyarok, akkor legszívesebben felkiáltanék az egész nemzet nevében: semmi sem kelt bennünk rémületesebb félelmet, mint egy elfajzott, hűtlenné vált magyar!

Szerkesztőségi üzeneteiben Orosz gyakran hangsúlyozza a nyelv megőrzésének fontosságát. Itt is stratégiailag megvizsgált segédanyagokat használ, a forrás említésével, és hangsúlyozza a magyar nyelv egyedülálló értékét. A következő rész például Sir John Bowring XIX. századi angol filológustól származik:

A magyar nyelv messzire megy vissza. Nagyon sajátos módon alakult ki, és szerkezete olyan időkre nyúlik vissza, amikor a legtöbb ma beszélt európai nyelv nem is létezett. Olyan nyelv ez, amely állandóan és kitartóan fejlődött önmagában (más nyelvektől eltérően)... Olyan a magyar nyelv, mint a terméskő, mely egy darabból áll, s melyen az idők viharai karcolást sem hagytak... Senkire sincs szüksége, nem kölcsönöz senkitől... senkinek sem ad vagy vesz el tőle... Ez a nyelv a nemzeti önállóság és szellemi függetlenség legrégibb és legdicőségesebb emlékműve... Csodálatos jelenség... Aki megfejté, az isteni titkot fogja vallatóra.

Dalok ajánlása és zene

Mint a detroiti Magyar rapszódia órában, a windsori Magyar szerenádban is a dalok többségét az amerikai magyar közösség egyik tagja küldi egy másiknak. A dalokat ajánlások előzik meg, amelyeket rendszerint Oroszné ír, és gyakran ő olvas be. Itt azonban nem-

csak születésnapokról, névnapokról és évfordulókról emlékeznek meg a dalok, hanem gyakran Magyarországról ide látogató embereknek küldik őket a család barátai, s azoknak a fiataloknak, akik valamelyik közép- vagy felsőfokú iskolában befejezik a tanulmányaikat, vagy bevonulnak a hadseregbe. Ezek az ajánlások — s az, hogy szinte egyáltalán nincsenek gyászjelentések — azt jelzik, hogy a windsori műsor fiatalabb és mozgékonyabb közönségnek szól, amely rendszeresen tartja a kapcsolatot Magyarországgal.

Mivel a Magyar szerenád viszonylag széles földrajzi körzetben hallható, gyakran küldenek és kapnak dalokat egyes kanadai magyarok, akik oly messze élnek, mint az ontariói Courtland, London és Hamilton. Ez talán jelzi, mennyire fontos kommunikációs eszköz a Magyar szerenád egy széles körzetben, amelyet sűrűn laknak magyar bevándorlók mind a három hullámból (lásd Dégh 1975; Kósa 1957; és Papp 1979–80 az ontariói magyarokról).⁷

Az ajánlások kialakult mintát követnek, amely valamelyest eltér a detroiti műsorétól. A Magyar szerenádban egyaránt hangsúlyozzák a küldő és a címzett nevét s a két személy vagy a két család közötti kapcsolatot. Az ünnepelt alkalmat gyakran többször is megemlíti mindegyik ajánlásban. De fontosabb különbség az, hogy ritkán szólnak a dal küldőjének vagy címzettjének a közösségben betöltött funkciójáról, státusáról és szerepéről. Így intimebbek, személyesebbek az üzenetek, és kevésbé nyíltan szólnak a közösséghez, mint a Magyar rapszódia órában. A Magyar szerenádban például a dalokat „a legjobb feleség és társ az életben s az emigrációban”, „az egész életen át tartó, leghűségesebb barát és hazafi” vagy „a legjobb, legszeretőbb, hűséges, keményen dolgozó és örökké szorgoskodó férj” kapja.

Bár tekintélyes átfedés van a két rádióműsorban játszott zenetípusok között, a Magyar szerenád repertoárja

változatosabb. Még ha sok dal a hagyományos magyar népzene már említett műfajához tartozik is, nagyrésztük vidám, évődő, népszerű dallam az 1930-as és az 1980-as évtized közötti időből. Néha még magyar rock and roll is küldenek a fiataloknak a családtagok és barátok a Magyar szerenádon keresztül.

Bejelentések és hirdetések

Orosz vagy felesége rendszeresen bejelenti a — többnyire windsori, hamiltoni, courtlandi és londoni (Ontario), ritkábban detroiti, flinti, burtoni (Michigan) — társadalmi eseményeket. A sokféle jövődő esemény között szerepel piknik, táncos vacsora, bál, népművészeti kiállítás, kézimunkaköri találkozó, kóruspróba, a magyar történelmi eseményekről megemlékező program, búcsú. Legtöbbször erősen hangsúlyozzák a hallgatóság felelősségét, hogy vegyen részt ezekben a tevékenységekben, nem annyira a személyes öröm miatt, mint inkább a magyar nemzeti és etnikai fennmaradás és kitartás nevében. Időnként Orosz ötletesen összekapcsolja az egyik bejelentést a szerkesztőségi anyaggal, és ezt mind a reggeli, mind a délutáni műsor közepén felolvassa.

A bejelentések, ajánlások és a zene között hirdetéseket olvas fel az Orosz család egyik tagja. A műsor jelenlegi támogatói között van két szerszámgyár, étterem, utazási irodák, egy kolbász- és csemegeüzlet, egy művészeti galéria, egy táskabolt, a Turán festő és tapétázó társaság és egy fotóműterem. Ezek mind magyar tulajdonban vannak, vagy magyarok működtetik őket, a csemegeüzlet kivételével, amelynek a tulajdonosa horvát, de Orosz szerint „az ízek és az importáruk valóban magyarok”.

Hasonlóan a detroiti Magyar rapszódia óra hirdetéseihöz, a Magyar szerenádban is egyértelműen, még ha rövidebben is, hangsúlyozzák a szolgáltatás, áru vagy vállalkozás „igazi, felülmúlhatatlan magyar tulajdonságait”. De a legerősebben és a legkifejezettebben azt hangsúlyozzák, milyen aktív és

jelentős szerepet játszik a hirdetés megrendelője a magyarság fenntartásában és folytatásában az emigránsok életében, nemcsak azzal, hogy sajátosan magyar szolgáltatást vagy árut kínál, hanem különösen a rádióműsor támogatásával. Legalább kétszer minden adásban elhangzik, és minden reklámban benne van a kérés, hogy támogassák a hirdetőket és más műsorfinanszírozókat, mert ők teszik lehetővé a programot.

A legnevezetesebb, legötletesebb és legeredményesebb „hirdetések” azonban sem termékeket, sem szolgáltatásokat nem kínálnak. Ezeket Orosz fogalmazza meg, s a drámai és hatásos beállítást néhány induló szolgálta. Orosz sikeres törekvéseit példázza, hogy felhívja a közönség figyelmét azokra a vállalkozókra, akik támogatták (és még mindig támogatják) a csaknem megszűnt műsort 1979-ben, amikor segítséget kért. Segítettek megmenteni a Magyar szerenádot, bár — állítja Orosz — „semmit sem nyertek vele”. Ahogy a következő példa mutatja, ezeket a részleteket műfaj szerint sehoiva sem lehet besorolni. Funkcionálisan azonban világosan jelzik az etnikus rádió szerepét egy társadalmilag elfogadott énkép tudatos formálásában és további alakításában azon keresztül, hogy kulturálisan megfogalmaz és törvényesít egy megfelelő és jelentésteljes magyar etnikai identitást egy idegen városi-ipari környezetben.

Huszonöt évvel ezelőtt befogadó országnak Windsor városában, az acélipar és acélgyártás fejlesztésére, mindig megbecsülést hozva magyar nemzetünknek és igyekezve a legpéldásabb gazdasági utat járni, magyar szível, vándorbottal a kézben, üres tarisznyával és Magyarországon szerzett mesterségbeli tudással, Sz. J. és jó felesége, Magdolna megalakította a T. Tool and Die Ltd. vállalatot, Windsor legelső magyar szerszámgyártó cégét. E gyorsan repülő és zűrzavaros huszonöt év alatt Sz. J. és felesége, Magdolna nemcsak a gyártási technológia kifejlesztésén iparkodtak, hanem élen jártak a magyar ügy előmozdításában is pénzügyi támogatással, a magyar tudat erősítésével az igaz magyar összefogás és magyar élniakarás szel-

lemében. Áldja meg Istenünk a magyarszerető Sz. családot, a T. Tool and Die Ltd. tulajdonosát és minden törekvő és szorgalmas munkását a vállalat megalakításának huszonötödik évfordulóján.

Orosz azzal fejezi be ezt a részt, hogy „ha van egy kiváló ötletük ennek az acélipari ágazatnak az előmozdítására, hívják fel . . . vagy látogassák meg . . . a T. Tool and Die céget fényesen kivilágított épületében . . . ahol szívélyesen fogadja majd önöket a titkárnő, Sz. Magdolna.”

A műsor befejezése, búcsú a közönségtől

A reggeli adás vagy a harangszó-történeti résszel és a Hunyadi-indulóval, vagy az indulóval mint háttérzenével zárul, miközben Orosz vagy Oroszné felváltva azt mondják, hogy „osztunk a reményben, hogy szép zenével szórakoztattuk önöket, és reméljük, hogy ma délután ismét hallgatják a műsört”.

A délutáni adás befejezése hosszabb. Megint a Hunyadi indulót lehet hallani, míg Orosz és Oroszné bejelenti, hogy „mai műsorunk végéhez érkeztünk. Áldást, békességet, jó egészséget, erőt, gyümölcsöző munkát kívánunk, és elbúcsúznak önöktől a magyar összefogás és a jóakarat reményében. Gyors felgyógyulást kívánunk beteg vagy gyengélkedő honfitársainknak. Boldoggá tenne minket, ha hallgatóink élveznék tájékoztató és szórakoztató műsorunkat. Nagyon hálásak vagyunk közönségünk szíves támogatásáért. Kérjük, segítsék hirdetőinket, mert ők teszik lehetővé műsorunkat. Köszönjük támogatóink lelkes segítségét a műsor fenntartásában, amely minden vasárnap jelentkezik . . . Orosz Sándor és Orosz Sándorné beszél, akik Istenünk áldását kérve elbúcsúznak hallgatóiktól a jövő vasárnapig!”

Elemzés és következtetés

Az ismertetett rádióműsorok több fontos társadalmi funkciót töltenek be Délkelet-Michiganban és Dél-Ontarióban. Helyi vagy regionális magyar nyelvű lapok hiányában a Magyar rapszódia óra és a Magyar szerenád az etnikus közösség számára létfontosságú kommunikációs eszközök. A közvetítések jelentős összetartó szerepet is játszanak az emberek közötti rokonság, barátság és társadalmi összetartozás hangsúlyozásával a különleges alkalmakkor. A dalok és az ajánlások kisebb ritusok a műsorokban, amelyek ünneppé teszik a társadalmilag és kulturálisan fontos alkalmakat. A műsor szorosan összefonódik ezekkel a megemlékezésekkel, úgyhogy az adás részévé válik az ünnepivé tett alkalomnak. Ez társadalmilag szentesíti a műsorokat.

Az információ terjesztésének az adások révén gazdasági jelentősége van. Segít fenntartani a magyar vállalkozókat, akik közül néhányan leszállított áratokat és más különleges kedvezményeket nyújtanak, ha az ügyfelek az áru vagy a szolgáltatás után érdeklődve megemlítik a rádióműsorokat.

Miközben szórakoztatják és tájékoztatják a hallgatókat, a műsorok igyekeznek életben tartani az anyanyelvet. Itt ismét kulcsfontosságú, és mélyebb jelentésekre és rejtett üzenetekre utal a „csodás”, a „drága”, az „egyetlen” és „szép” nyelv megőrzésének és ápolásának ismételt hangsúlyozása „felelőségünk” kifejezésével együtt, „hogyan életben tartsuk a szabad nyelvet”. A műsor rendezői számításba veszik ezeket a jelentéseket és üzeneteket, és kulturális jelentésű viselkedésművekre fordítják le őket, miközben a műsorok jóváhagyását kérik.

A tiszteletben álló személyekre és a múlt eseményeire való hivatkozást összekapcsolják a kéréssel: magyarnak maradni a jelenben is, a száműzetésben is. A mítikus, tárgyiasított múlt szoros összefonódása a gyakran zavaros, nehéz jelennel és az útmutatás egy jobb jövő felé időtlen és szürrealista jeleget

kölcsönöz a műsornak. Ugyanakkor paradox módon realista alapokat teremt hozzá. Amint John Kotre (1975: 436) állítja, „szükségünk van egy kötéltre, mely mélyen a múltba nyúlik, és messze a jövőbe húzódik, hogy bekapaszkodjunk; nem lehetünk statikusak, de szükségünk van egy helyre, ahol megállhatunk”.

Az időtlen és szürrealista elemek, valamint a műsorok előre várható szerkezete és bizonyos sajátosságok — például a megszólításnál használt kifejezések, a jelzők, Magyarország erősen érzelmes és idealizált képe és a valódi tradicionális eszményekről, hiedelmekről, értékekről mondott absztrakciók — stilizálása és tárgyiasítása Fejős Zoltán (dátum nélkül: 7) szavaival „szimbolikus kerítést” emel a résztvevők köré. E korlátokon belül sajátos, több jelentésű és több funkciójú, rendszeresen bemutatott kulturális szertartás megy végbe.

Másrészt ezek a szertartások az orientáció, a kommunikáció és az etnikai identifikáció rítusai. A műsorok tele vannak azzal, amit Rappaport (1974: 2–60) „nyilvánvaló rituális jegyeknek” nevez. Hivatalosak, sztereotípek, stilizáltak, speciális helyeken mutatják be őket, és előre várható időben ismétlődnek, s a szavak és események sorozata többé-kevésbé meghatározott. Mint korábban állítottuk, több szinten is megtörténik a műsorok szentesítése, és a rendezőket a kultúra őreiként tartják nyilván. Így tekintélyt és hatalmat élveznek, hasonlóan a törzsbeli öregekhez, akik a kultúrát közvetítik és értelmezik. A műsorok így egyrészt információt nyújtanak a tényleges vagy az elképzelt eszményekről, hiedelmekről, értékekről és hagyományokról, másrészt megerősítik ezek valóságosságát és hihetőségét. Metaszinten ezek a műsorok önmagukban és önmaguktól auditív emlékezetet erősítő eszközökké válnak. Így szimbolikus jeleket adnak a résztvevőknek, amelyeknek kulturális jelentésük van, társadalmilag relevánsak, és tele vannak érzellemmel. A legfontosabb az, hogy segítenek először is

emlékezetbe idézni, majd kifejezni és megfogalmazni és végül fenntartani és törvényesíteni egy sajátos etnikai identitást. Ez az identitás lényeges alkotóeleme a bevándorló igényének, hogy olyan ént építsen fel, amely kulturálisan és normatíve elfogadható, társadalmilag megfelelő és életképes a gyakran zavarba hozó városi-ipari, pluralista Észak-Amerikában.

Másrészt az etnikus rádió mint kulturális teljesítmény azt is példázza, amit Richard Schechner (1981) „helyreállított viselkedésnek” nevez. E szertartások közepette megintcsak a résztvevőknek azt az igényét találjuk, hogy elképzeljenek, formába öntsének és azonosítsanak egy jelentéssel és hihető ént. A közvetítések alatt bizonyosan, és valószínűleg utána is, a résztvevők „azzá válnak, ami sohasem voltak”. Például egy hetvenes években járó, kedves asszony (aki Amerikában született, nevelkedett és tanult, és akinek nincsenek első kézből való kapcsolatai Magyarországgal) és egy energikus, gazdaságilag és társadalmilag sikeres fal- és címfestő és családja tekintéllyel és hatalommal rendelkező közéleti személyiségekké válnak mint „a” magyar kultúra legfontosabb őrei, „a” magyar üzenet tolmácsolói és megfejtői. A kultúra és az üzenet is transzformáció, állandóan változó újrateremtés, melyet úgy alakítanak, hogy megfeleljen a városi-ipari, pluralista társadalmi környezetnek, amely maga is változik.

Az etnikai vállalkozók átalakulnak az ősi parancs nemes hordozóivá, s így kimagasló és példaadó vezetőkké. A hallgatókból jelenkori oltalmazók lesznek, akik felelősek „a legősibb, legegyedülállóbb kultúráért és nyelvért”. Ezt a szerepet kizárólagosnak és sajátosnak, de ugyanakkor egyetemesnek és humanisztikusan általánosnak is fogják fel a résztvevők.

Ahogy többek között Schechner (1981:5) rámutat, „a történelem nem az, ami történt . . . , hanem amit kódolnak és előadnak”. A rádióműsorok azt a folyamatot tükrözik, amelyben az

emigráns kultúrát művelik és ismételten gyakorolják azzal, hogy egy gondosan és stratégiai szempontból kiválasztott múlt képeit terjesztik, csiszolják és mutatják be. Ezeket a képeket aztán egy sztereotíp etnikus én újjáalakítására és bemutatására használják.

Ha speciális kulturális teljesítmény-

ként — a helyreállított viselkedés rítusaiként és szertartásaiként — vizsgáljuk a rádióműsorokat, amelyben minden résztvevő aktív szerepet játszik, láthatjuk, hogy fontos eszközök az etnikai identitás kialakításában, megfogalmazásában és törvényesítésében.

(Fordította: Varga Zsuzsanna)

Jegyzetek

1. Ez saját következtetésem. Orosz ellenben azt állítja, hogy a Magyar szerenádot korra, vallásra vagy az érkezés idejére való tekintet nélkül minden magyar hallgatja az országban, és mindegyiküknek szól. Még ha az Ontarióban és Délkelet-Michiganban élő magyar bevándorlókkal készített interjúk azt mutatták is, hogy mindkét műsor hallgatói közt vannak öreg amerikasok és kanadások, kitelepítettek és ötvenhatosok, mégis azt mondanám, hogy a detroiti műsor az öreg bevándorlók rétegének szól, elsősorban ugyanazoknak, akiknek Pálos létrehozta 1936-ban, és hogy ezek közül az „öreges” közül többen vesznek részt a műsorban. Abban is bizonyos vagyok, hogy a windsori műsor inkább a kitelepítetteket és az ötvenhatosokat érinti, különösen mióta Orosz 1979-ben átvette, mintsem az „öreg” bevándorlókat.
2. A detroiti Nemzetek Adóját, a WMZK 1400 AM-et 1982 júniusában eladták. Az új tulajdonosok más, kifizetődöbbl műsortípusokat akartak közvetíteni, és harminc napos felmondást adtak a műsor rendezőinek. Következésképp az utolsó Magyar rapszódia órát 1982. július 18-án lehetett hallani a WMZK-n. Az arab, örmény, bolgár, dán, finn, német, görög, magyar, indiai, ír, olasz, koreai, litván, macedón, mexikói, norvég, lengyel, román, orosz, szlovák, spanyol, svéd, ukrán és jugoszláv műsorok rendezői azonban elhatározták, hogy közönségük pénzügyi és erkölcsi támogatásával (lásd Huseby 1982:6) közösen vesznek egy rádióadót: 1983-ra ismét megjelent az éterben a Magyar rapszódia óra az új michingani adón.
3. Hasonló hivatalos és általános attitűdök alakultak ki a magyar bevándorlók iránt az első és a második világháború idején Kanadában is. Papp (1979—80:13) például azt írja, hogy a magyarokat ellenséges idegenekként könyvelték el, a kormány ügynökségei szemmel tartották őket a második világháború alatt, és az Ontarióban élő magyarok igyekeztek kimutatni a hűségüket nemcsak Kanadához, hanem a szövetségesek egész hadi vállalkozásához vöröskeresztes és háborús részvénykampányok kezdeményezésével.
4. Mint más csoportoknál, az „eredeti” magyar kultúra és identitás mindig az informálósé és közvetlen hivatkozási csoportjáié az Észak-Amerikában élő magyarok között. Másokat — a magyar bevándorlókat és a Magyarországon élőket — nem tartanak annyira eredetinek, mert elfelejtették ezt a kultúrát, nem ismerik vagy nem törődnek vele (a kérdésről lásd Dégh 1977—78).

5. A Szent Kereszt templom heti műsora a Magyar rapszódia órában viszonylag új fejlemény. 1974-ben kezdődött, mikor Csorba Dominic atya a plébániára érkezett. Nagy áldozatot jelent, hiszen minden 15 perces rész 60 dollárba kerül, mondja Dominic atya, de nagyon megéri, mert a műsor széles körben szétszórtan élő magyarokhoz jut el. E 60 dollár felét külön e célra létesített adományokból fizetik, mert — ugyancsak Dominic atya szerint — a hívők felismerik a hetente közvetített műsor jelentőségét; a másik felét az egyházkerület fedezi.
6. Az IKKA ügynökei a magyar kormány által hivatalosan jóváhagyott vállalkozók voltak, akik gazdasági közvetítőként dolgoztak az észak-amerikai bevándorlók és Magyarországon élő családjaik és barátaik között. Azokban az amerikai és kanadai városokban működtek, ahol sok magyar élt. Amikor egy bevándorló segíteni akart az otthoniaknak, dollárban fizetett az IKKA-ügynöknek az élelmiszerosomagokért, készülékekért és más árukért, amelyeket aztán a címzett felvett Magyarországon. Az élelmiszerek, készülékek vagy más cikkek magyar gyártmányúak voltak, vámot nem kellett fizetni értük.
7. Lou Tomasi, a CHYR rádió főigazgatója nagyon készségesen válaszolt a Magyar szerenádról feltett kérdésekre. Sajnos nem tudta a hallgatók számát, mivel a Kanadai Műsorszórás mérő Iroda azt állítja, hogy technikai okok miatt telefonos vagy más felméréssel lehetetlen megállapítani egy etnikai közönség nagyságát. Tomasi azonban kijelentette, hogy igen nagy az igény az etnikai műsorok iránt a körzetben, mivel a legközelebbi kanadai idegen nyelvű közvetítést a torontói CHIN adó sugározza, amelynek adáskörzete alig fedi a CHYR-ét. Elmondta, hogy a leamingtoni CHYR tízmillió lakosú földrajzi területet sugároz be. Csak az ontariói Essex megyében háromszázezen élnek, és ezek 38 százaléka külföldi (nem angol és nem francia) származású.

Irodalom

- Balassa, Imre—Gál, György
1957 *Operák Könyve*. Budapest, Zeneműkiadó Vállalat.
- Berkman, D.
1980 *Minorities in Public Broadcasting*. *Journal of Communication* 30:179—188.
- Bodnár, John (szerk.)
1973 *The Ethnic Experience in Pennsylvania*. Lewisburg, Bucknell University Press.
- Cohen, Abner
1969 *Political Anthropology: The Analysis of the Symbolism of Power Relations*. *Man* 4:215—235.
- Dégh, Linda
1975 *People in the Tobacco Belt: Four Lives*. Canadian Center for Folk Culture Studies No. 13. Ottawa.
1977—78 *Grape Harvest Festival of Strawberry Farmers*. *Ethnologia Europaea* 10:114—132.
1980 *The Ethnicity of Hungarian Americans*. *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Turku, Suomen Kielen Seura.
- Fejős, Zoltán
d. n. *The Image of the Ancestral Home in Hungarian—American Folksongs*. Elhangzott Budapesten, 1981. július 21-én, A néphagyomány jelenkori használata etnikai keretek között c. konferencián. Kézirat.
- Fishman, Joshua
1966 *Hungarian Language Maintenance in the United States*. Bloomington, Indiana University Press.

- Grame, Theodore
1980 *Ethnic Broadcasting in the United States*. American Folklife Center Publication No. 4. Washington, D. C., Library of Congress.
- Hannerz, Ulf
1974 *Ethnicity and Opportunity in Urban America*. In: Abner Cohen (ed.): *Urban Ethnicity*. London, Tavistock.
- Hauk-Abonyi, Malvina—Anderson, Charles
1977 *Hungarians of Detroit*. Detroit, Ethnic Studies Division, Center for Urban Studies, Wayne State University.
- Huseby, Éva V.
1982 *Hear the Voices of Other Cultures*. Detroit Free Press, July 21, 1982, p. 6b.
- Kósa, John
1957 *Land of Choice: The Hungarians in Canada*. Toronto, University of Toronto Press.
- Kotre, John
1975 *Generative Humanity*. *America* 133:434—437.
- Lopata-Znaniecki, Helena
1976 *Polish Americans: Status Competition in an Ethnic Community*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Monahan, Kathleen
1977 *The Irish Hour: An Expression of the Musical Taste and Cultural Values of the Pittsburgh Irish Community*. *Ethnicity* 4:201—215.
- Ortutay, Gyula és mások (szerk.)
1979 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Papp, Susan (szerk.)
1979—80 *Polyphony: Bulletin of the Multicultural History Society of Ontario*. Special Issue, Hungarians in Ontario. No. 2—3.
- Patrias, Carmela
1979—80 *Hungarian Immigration to Canada before the Second World War*. *Polyphony: Bulletin of the Multicultural History Society of Ontario* 2—2: 11—44.
- Potvin, G.
1972 *Canadian Broadcasting Corporation and Canadian Folk Cultures — Preservation of Ethnic Identity*. *Ethnomusicology* 16:512—515.
- Rappaport, Roy
1974 *Obvious Aspects of Ritual*. *Cambridge Anthropology* 2:2—60.
- Rouchek, Joseph
1945 *Foreign Language Broadcasts*. In: Francis Brown—Joseph Rouchek (ed.): *One America*. New York, Prentice Hall.
- Schechner, Richard
1981 *Restoration of Behavior*. *Studies in Visual Communication*. 7:1—45.
- Schement, J.
1981 *The Onus of Minority Ownership — FCC Policy and Spanish Language Radio*. *Journal of Communication* 31:78—83.
- Surlin, S.
1977 *Perceived Need for Minority Ownership of Radio Stations*. *Journalism Quarterly* 54:587—591.
- Turner, Victor
1974 *Dramas, Fields and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*. Ithaca—London, Cornell University Press.
- Warshauer, Mary Ellen
1966 *Foreign Language Broadcasting*. In: Joshua Fishman (ed.): *Language Loyalty in the United States*. New York, Yeshiva University Press.

ABSTRACT: The author, who is a Hungarian immigrant herself, presents two radio programs in Detroit (US) and in Windsor (Canada) broadcast in Hungarian, analysing the specific role these „minority radios” play in the formation of a community and ethnic consciousness, and in the preservation and transmission of traditional values

Vannak-e fórumok?

Vélemények a munka- és a lakóhelyi véleménynyilvánítási lehetőségekről

Az emberek fontosnak tartják, hogy az őket közvetlenül érintő kérdésekben elmondhassák a véleményüket, de úgy látják, hogy erre a munkahelyükön kevés lehetőségük van, a lakóhelyükön pedig még kevesebb.*

Azt, hogy szabadon elmondhassák a véleményüket, a megkérdezettek majdnem olyan fontosnak ítélték, mint azt, hogy nyugodt körülmények között élhessenek és munkát kapjanak, és sokkal fontosabbnak, mint azt, hogy beleszólhassanak a közügyek intézésébe. Ez egyben azt is mutatja, hogy a véleménynyilvánítás lehetőségét elsősorban az élet- és munkakörülményeik javításának a szempontjából tartották fontosnak, és nem a közéleti cselekvés szempontjából. Ugyanakkor úgy látták, hogy a szabad véleménynyilvánítás joga kevésbé érvényesül nálunk, mint a munkához, a tanuláshoz — művelődéshez, a pihenéshez — szórakozáshoz és a nyugodt életkörülményekhez való jog.

A — munkahellyel rendelkező — kérdezettek sokkal elégedettebbek voltak a munkahelyi véleménynyilvánítási lehetőségekkel, mint a fizetésükkel, de kevésbé voltak velük elégedettek, mint a munkájukkal, a munkahelyi légkörrel és a munkahelyi vezetőikkel. A dolgozók túlnyomó többsége, 81 százaléka azt mondta, hogy a munkahelyén vannak olyan nyilvános fórumok, ahol elmondhatja véleményét, problémáit, de csak 55 százalékuk látta úgy, hogy ezeken a fórumokon érdemes elmondaniuk a véleményüket, és egy további kérdésre válaszolva 43 százalé-

kuk nyilatkozott úgy, hogy munkahelyükön vannak olyan kérdések, amelyekről jobb, ha nem mondják el a véleményüket. E kérdések közül a munka értékelését, honorálását és a vezetők tevékenységét említették a leggyakrabban.

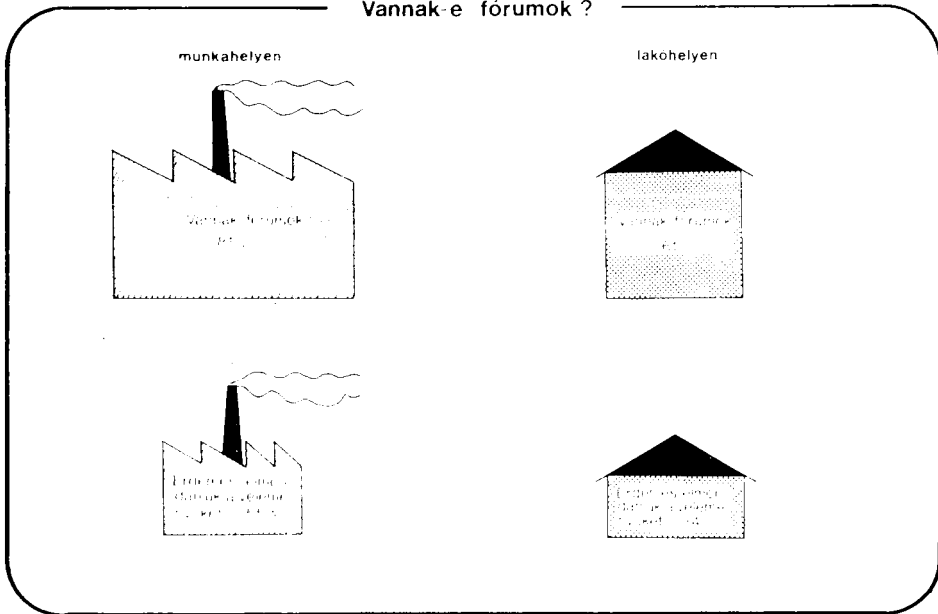
A meglévő munkahelyi fórumok közül a kérdezettek gyakorlatilag egyenlő arányban említették a gazdasági és a politikai fórumokat. A gazdasági fórumok közül valamivel nagyobb arányban utaltak az összvállalatiakra: a termelési tanácskozásokra, közgyűlésekre stb., mint a kisebb munkahelyi közösségek fórumaira, a brigád-, csoport- és egyéb értekezletre. A politikai fórumok közül, amint ez várható volt, a szakszervezeti fórumokat említették a leggyakrabban; sokkal ritkábban utaltak a pártfórumokra, és még ritkábban a KISZ-fórumokra.

A dolgozók többsége, 72 százaléka úgy látta, hogy a munkahelyi értekezleteken, megbeszéléseken szóba kerülnek az embereket érdeklő kérdések, de csak 47 százalékuk mondta azt, hogy ezeket rendszeresen megvitatják, és 42 százalékuk azt, hogy a vitákon nagy véleménykülönbségek vannak.

Hasonló képet kaptunk akkor, amikor azt néztük meg, hogy az egyes társadalmi szervezetek tagsága hogyan

* A vizsgálat 1984 tavaszán készült a felnőtt lakosságot reprezentáló 1000 fős mintán.

Vannak-e fórumok ?

látja saját fórumainak működését:* a válaszadók nagy többsége azt mondta, hogy ezeken a fórumokon szóba kerülnek az embereket érdeklő kérdések (a szakszervezeti fórumok esetében 81, a KISZ-fórumok esetében 72, a pártfórumok esetében pedig 87 százalékuk válaszolt így), de csak kis többségük vagy kisebbségük számolt be arról, hogy ezeket rendszeresen megvitatják (50, 58 és 57 százalék), és a vitákon nagy véleménykülönbségek vannak (40, 38 és 57 százalék).

A lakóhelyi véleménynyilvánítási lehetőségekkel még kevésbé voltak megelégedve az emberek: 61 százalékuk

mondta azt, hogy a lakóhelyükön vannak olyan nyilvános fórumok, ahol elmondhatják véleményüket, problémáikat, és 34 százalékuk azt, hogy ezeken a fórumokon érdemes elmondaniuk a véleményüket. A lakóhelyi fórumokat a megkérdezettek döntően az államigazgatási szervek és a lakóközösségek fórumaival: a falugyűlésekkel, tanácsulésekkel, tanácstagi beszámolókkal és lakógyűlésekkel azonosították, és összehasonlíthatatlanul kisebb arányban említették a lakóhelyi társadalmi szervezetek fórumait.

Lázár Guy—Tímár János

* A szakszervezeti fórumok működésére vonatkozó kérdéseket csak azoknak a szakszervezeti tagoknak tettük fel, akik azt mondták, hogy a munkahelyükön az elmúlt évben volt szakszervezeti taggyűlés (71 százalék).

ABSTRACT: People consider it important that they can express their opinions on the issues they are concerned in, but they think they have little opportunity for this in their workplaces and in their place of residence even less.

A három kívánság

Csak egészség legyen — mondják az idősebbek, de az egészség a fiatalabb nemzedékeknel is az egyéni kívánságok listájának élére került az elégedettség összetevőiről végzett vizsgálatban.*

A kutatás során a kérdezetteknek először az iskolai osztályzáshoz hasonlóan kellett értékelniük azt, hogy mennyire elégedettek az életükkel. Átlagosan 3,67-ot, vagyis erős közepes osztályzatot adtak; ez valamivel alacsonyabb, mint az, amelyet négy évvel korábban a városi lakosság körében kaptunk.

Mi kell ahhoz, hogy az emberek általában elégedetteknek érezzék magukat? Erre a kérdésre válaszolva az emberek átlagosan mintegy 3–4 tényezőt említettek. A leggyakrabban a pénzre, az anyagiakra utaltak, de ezen belül nem annyira a kiemelkedően nagy jövedelmekre, a gazdagságra, mint inkább a „rendezett anyagi körülményekre”, a mindennapi megélhetéshez szükséges jövedelemre. Ezt a kiegyensúlyozott családi élet követte; ezzel kapcsolatban főleg arra gondoltak, hogy a család érzelmi biztonságát nyújtson. A harmadik helyre a megfelelő munka, illetve munkahely került, amelyen főként a jó munkahelyi légkört, a sikerélményt adó munkát, a plusz munkavállalás lehetőségét értették. Feltűnően sokan tartották szükségesnek az elégedettséghez az ún. pszichikus értékeket, így a hajszoltság, zaklatottság nélküli életet, az egymás iránti türelmet, szeretetet, az érzelmi biztonságot stb., és sokan hangsúlyozták azt is, hogy aki nem nagyraavagyó, aki kevesebbrel is beéri, az elégedettnek érezheti magát.

Némileg eltért ettől azoknak a javaknak a rangsora, amelyeket saját

maguknak tartottak szükségeseknek az emberek ahhoz, hogy elégedetteknek mondhassák magukat. A kérdezettek három dolgot kívánhattak maguknak, s ezek közül — nagy fölényrel — az egészség került az első helyre. (A kutatás más eredményeiből tudjuk: igen sokan vannak, akik a saját maguk vagy valamelyik családtagjuk egészségi problémáival küszködnek, vagy „csupán” túlságosan hajszoltnak, feszítettnek érzik az életüket. Szinte biztosra vehető, hogy az egészségi állapot ma a családok mindennapjainak komoly frusztráló tényezője.) Ezt a kívánságot az anyagiakra (nagyobb fizetésre, több jövedelemre, magasabb életszínvonalra, kisebb-nagyobb javak megszerzésére) vonatkozó kívánságok követték, majd a családi életre vonatkozók. Figyelemre méltó, hogy utóbbi kívánságoknak majdnem a fele a gyermek jövőjének biztosítására vonatkozott, ami kétségtelül azokra a növekvő terhekre utal, amelyek a pályakezdés, lakás-szerzés terén hárulnak a családokra.

A kutatás érdekes tapasztalata, hogy amikor a megkérdezettek általánosságban nyilatkoztak arról: mi kell ahhoz, hogy az emberek elégedettek legyenek, elég kevesen említettek politikai tényezőket (például a nemzetközi helyzetet). A jóval konkrétabb egyéni kívánságok között viszont már igen nagy súlyt kapott a béke fennmaradása.

S. Molnár Edit—Pataki Judit

* A vizsgálat 1983 őszén készült 1000 fős országos reprezentatív mintán.

ABSTRACT: Health before wealth — say the elderly, but health is also at the head of the list of individual wishes expressed by younger generations in a study examining the components of satisfaction.

Az eurorakéták, a Kohl-látogatás, az áremelések és a béke

A lakosságot foglalkoztató események

1984 májusától szeptemberig a külföldi események közül továbbra is a szovjet—amerikai viszony alakulása állt az emberek érdeklődésének az előterében, a hazai események közül pedig a nyugati vezetők magyarországi látogatása. Az ország gondjai közül az életszínvonal, a gazdasági helyzet alakulása mellett a béke fennmaradásának a problémája is egyre jobban foglalkoztatta a közvéleményt.*

A *külföldi* események közül viszonylag tisztán különválaszthatjuk azokat, amelyek ebben az időszakban tartósan a közvélemény érdeklődésének az előterében álltak, és azokat, amelyek „pillanatnyi” érdeklődést váltottak ki.

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti viszony alakulása folyamatosan foglalkoztatta a közvéleményt, de a viszonyt befolyásoló konkrét események különböző mértékben keltették fel az emberek figyelmét. Az eurorakéták telepítését tavasszal és nyár elején a válaszolók egynegyede említette: a nyár közepén viszont már csak egytizedük, szeptemberben pedig kevesebb, mint egytizedük. Az úrfegyverkezési tervekre tavasszal még alig reagált a közvélemény. Júliusban már a figyelem középpontjába kerültek (a válaszolók közel egynegyede említette őket), és még szeptemberben is a válaszolók egytizede utalt rájuk.

Hasonló figyelmet váltott ki az egész időszak folyamán a libanoni helyzet alakulása (a válaszolók 15—19 százaléka említette), s ugyanez a jellemző az

irak—iráni háborúra, bár itt a harei események felélénkülése vagy elcsendesülése növelte vagy csökkentette az érdeklődést (júniusban a válaszolók 40 százaléka, a korábbi és a későbbi időszakokban pedig 10—12 százaléku említette).

Az olimpiával kapcsolatos események mindvégig erősen foglalkoztatták a közvéleményt: tavasszal az emberek 25 százaléka említette őket, nyáron 32 százaléku, és még ősszel is 14 százalék utalt rájuk.

A nicaraguai események iránti kezdeti nagyobb érdeklődés az idő múlásával fokozatosan csökkent: májusban még a válaszolók egyhatoda tett említést ezekről, szeptemberben már csak az egyhuszaduk. Egyre nagyobb visszhangja volt itthon is az amerikai elnökválasztási harenak: májusban a válaszolók egyötöde sorolta ezt a legjelentősebb események közé, szeptemberben pedig már majdnem a felük.

Rövidebb távú, az eseményhez szorosabban kapcsolódó visszhangot váltott ki tavasszal Reagan kínai útja, nyáron

* A postai kérdőívekkel végzett vizsgálatokra 1984 májusában, júniusában, júliusában és szeptemberében került sor a Műsorfigyelő Szolgálat kérdeztjeinek körében.

a KGST moszkvai csúcstalálkozója, Mitterrand moszkvai útja és Berlinguer halála, ősszel pedig Reagan „televíziós bakija” és a Vörös tengerben talált aknák ügye.

A hazai események közül a Magyarország nemzetközi aktivitását jelző események mozgatták meg a leginkább a közvéleményt. Az egész időszakban Kohl kancellár magyarországi útja váltotta ki a legnagyobb érdeklődést (36 százalék), de még tavasszal, sőt nyáron is sokan idézték fel Thatcher asszony őszi látogatását (19–16 százalék), és szintén sokan említették Craxi olasz miniszterelnök magyarországi útját (17 százalék).

Az olimpiától való távolmaradásunk a figyelem középpontjába került, az emberek egyötöde sorolta az adott időszak legjelentősebb eseményei közé, és — akárcsak a külföldi eseményeknél — a személyes érdeklődésüket is ez váltotta ki leginkább. Jelentős visszhangja volt az MSZMP KB áprilisi és júniusi üléseinek (15–18 százalék) és az országgyűlés tavaszi és nyári ülészakának (8–14 százalék).

A hazai események közül tavasszal Gromiko budapesti látogatása emelkedett még ki, nyáron Losonczi Pál mongóliai útja, ősszel pedig a pedagógus bérrendezés, a paksi atomerőmű második blokkjának beindítása, a pusztavacsi béketalálkozó, a piaci árakkal kapcsolatos határozat és a Lutheránus Világkongresszus.

A korábbi vizsgálatokkal összehasonlítva most is egyre jobban meg lehetett

figyelni azt, hogy az ország problémái közül az embereket a gazdasági nehézségek fokozódása mellett a béke fennmaradásának a problémája foglalkoztatja a leginkább. A vizsgált időszakon belül az emberek által említett problémák rangsora nem változott lényegesen.

A megkérdezettek közel azonos arányban említették egyrészt az ár-emeléseket és ezzel összefüggésben az ár—bér arányt, az inflációt (19–26 százalék), másrészt pedig a gazdaság általános helyzetét, nehézségeit (18–28 százalék). Továbbra is foglalkoztatta a közvéleményt az ország fizetőképességének megtartása, az adósságok pontos törlesztése (15–19 százalék), és ezzel összefüggésben az export—import arány alakulása, külkereskedelmi tevékenységünk (11–15 százalék).

Az embereket közvetlenül érintő gazdasági problémaként jelentkezett az életszínvonal megtartása (13–16 százalék). A gazdasági szerkezet átalakulásával kapcsolatos problémák közül a hatékonyság, termelékenység, munkaerő-gazdálkodás, munkafegyelem (8–11 százalék), és a termékek minőségi színvonalának emelése (4–5 százalék) emelkedett ki.

A nemzetközi feszültség növekedése, a béke megőrzése e rövid időszak alatt is egyre jobban foglalkoztatta az embereket: tavasszal 15, nyár elején 19, a nyár közepén 28, ősszel pedig 24 százalékuk említette.

Tímár János

ABSTRACT: From May to September, 1984 Soviet—American relationship remained the most interesting foreign event, while among Hungarian events the visits of Western leaders here excited the greatest interest. As to the problems of the country, besides living standard and economic situation, public opinion shows more and more concern about the problem of maintaining peace.

Merényletek Indiában és Lengyelországban

Az indiai miniszterelnök és a lengyel katolikus pap meggyilkolása nagy visszhangot váltott ki a budapesti telefonelőfizetők körében. Az új-delhi merénylet mozgatórugóit elég egyértelműen ítélték meg az emberek, a varsói merénylet háttérével kapcsolatban viszont erősen megoszlottak a vélemények.*

Indira Gandhi meggyilkolásáról a megkérdezettek 99,8 százaléka hallott, Popieluszko elrablásáról és megöléséről pedig 99,3 százalékuk. Az előbbi merényletet 94 százalékuk említette meg magától mint az elmúlt napok egyik legfontosabb politikai eseményét, az utóbbit pedig 33 százalékuk.

Arra a két, egymást kiegészítő kérdésre, hogy miért ölték meg az indiai miniszterelnököt, illetve kinek állt ez érdekében, az emberek 81 százaléka tudott válaszolni; 78 százalékuk utalt belső okokra és 17 százalékuk külsőre. A belső okoknál főleg a szikh szélsőségeket, szakadárokat, a nemzeti—vallási ellentéteket említették. A külső okokra utalók elsősorban amerikai, illetve nyugati befolyásra gyanakodtak, másodsorban pedig pakisztánra. A magasabb végzettségűek az átlagnál nagyobb arányban hivatkoztak külső befolyásra.

Az emberek többsége, 59 százaléka úgy tudta, hogy India a szocialista országokkal van jobb viszonyban. 26 százalékuk azt mondta, hogy egyformán jó viszonyban van mindkét világrendszer országaival, és csak 7 százalékuk gondolta azt, hogy a nyugati országokkal tart fenn jobb kapcsolatokat. Az iskolai végzettség emelkedésével nagy-

mértékben emelkedett azok aránya, akik azt hangoztatták, hogy Új-Delhi egyik felének sem kötelezte el magát. Az idősebb válaszadók érdekes módon sokkal gyakrabban mondták azt, hogy Indiát a szocialista országokhoz fűzik erősebb szálak.

Míg az Indira Gandhi elleni merénylet mozgatórugóit elég egyértelműen ítélték meg az emberek, a Popieluszko elleni merénylet háttérével kapcsolatban nagymértékben megoszlottak a vélemények. Csak a kérdezettek 67 százaléka nyilatkozott arról, hogy miért ölték meg a lengyel papot, illetve kinek fűződött ehhez érdeke. A legnagyobb arányban a Szolidaritást, az ellenzékét, a rendszer ellenfeleit említették (31 százalék). Kisebb arányban utaltak nyugati befolyásra (20 százalék), „baloldali”, szektás-dogmatikus erőkre (14 százalék), a pártra, a kormányra, a hatalomra (7 százalék) és a belügyminisztériumra (2 százalék). A „baloldali” erőket a felsőfokú végzettségűek említették gyakrabban, a nyugati befolyást pedig a közép- és felsőfokú végzettségűek.

Az indiai merényletről adott tájékoztatást a megkérdezettek 75 százaléka tartotta megfelelőnek, a lengyelországról adott információkkal pedig 63 százalékuk volt elégedett. Arra a kér-

* A vizsgálatra 1984. november 1-én, egy nappal Indira Gandhi meggyilkolása és közel két héttel Popieluszko elrablása után került sor. A felmérés során 400 telefonelőfizetőt kérdeztek meg. 40 százalékuk szellemi dolgozó volt, 40 százalékuk fizikai dolgozó, 20 százalékuk pedig nyugdíjas. A megkérdezettek iskolai végzettségi szintje nagymértékben meghaladta az országos átlagot: 31 százalékuk rendelkezett alsófokú végzettséggel, 40 százalékuk középfokúval és 26 százalékuk felsőfokúval.

désre viszont, hogy mindent meg fogunk-e tudni ezekről a merényletekről, az emberek egyformán válaszoltak, függetlenül attól, hogy az indiai miniszterelnök vagy a lengyel pap meggyilkolásáról volt-e szó: csak 33–34 százalékuk mondta azt, hogy mindent meg fogunk tudni, 53–54 százalékuk kételkedett ebben, 12–13 százalékuk pedig nem válaszolt a kérdésre. A közép- vagy felsőfokú végzettségűek szkeptikusabbak voltak, mint az általános iskolát végzettek.

Ezek az adatok arra utalnak, hogy az emberek egy része általában nem bízik abban, hogy a politikai merényletekről, ezek hátteréről minden részlet napvilágra kerül. De nem ugyanazokról van szó: a Gandhi-gyilkosság részleteinek feltárásában kételkedők köre csak részben esett egybe azokéval, akik a Popieluszko-ügyről vélekedtek így.

Az elmúlt években a világban elkövetett merényletek közül a megkérdezettek az angol miniszterelnök, a jelenlegi amerikai elnök és a pápa elleni merényleteket említették nagyobb arányban (52, 46 és 34 százalék). Viszonylag sokan idézték fel a hatvanas évek nagy

amerikai merényleteit: John Kennedy, Robert Kennedy és Martin Luther King meggyilkolását (29, 17 és 8 százalék). A Szadat elleni merényletet 17 százalék, a Moro-gyilkosságot 12 százalék említette.

Az emberek 63 százaléka úgy látta, hogy a merényletek elszaporodása növeli a háború kirobbanásának a veszélyét, és csak 35 százalékuk nem tartott ettől. Az iskolai végzettség emelkedésével nagymértékben csökkent azok aránya, akik a háborús veszély fokozódásával számoltak: az általános iskolát végzetteknek 70, az érettségizetteknek 66, a diplomásoknak pedig 51 százaléka tartozott ebbe a csoportba.

Elég borúlátóan nyilatkoztak az emberek arról is, hogy a jövőben sikerül-e megakadályozni az ilyen cselekmények elszaporodását: 18 százalékuk nem tudott válaszolni a kérdésre, 52 százalékuk pedig nemleges választ adott rá. A magasabb végzettségűek és különösen a fiatalabbak jóval nagyobb arányban válaszoltak így.

Hann Endre—Lázár Guy

ABSTRACT: The murder of the Indian Prime Minister and the Polish Catholic priest created great stir among telephone owners in Budapest. The motives for the New Delhi attempt were judged quite unambiguously by the interviewees while opinions on the background of the murder in Warsaw were rather different.

Mondale-Reagan: 65—6

Közvélemény-kutatás az amerikai elnökválasztásról

Akik mindkét jelöltet ismerték, többségükben azt szerették volna, ha Mondale-t választják meg elnöknek.

1984 szeptember végén, október elején Magyarországon az emberek döntő többsége, 85 százaléka tudta, hogy a közeljövőben elnökválasztás lesz az Egyesült Államokban*. Konkrét ismeretekkel azonban már jóval kevesebben rendelkeztek: Reagant a megkérdezettek 63 százaléka említette elnökjelöltként, Mondale-t pedig 35 százaléka.

Azoknak az aránya, akik mindkét jelöltet ismerték, 34 százalékot tett ki. A legfeljebb nyolc osztályt végzetek alig egyötödével szemben az egyetemet, főiskolát végzetteknek több mint a háromötöde tartozott ebbe a csoportba. A pártonkívülieknek az egyharmada tudta mindkét jelöltet megnevezni, a párttagoknak pedig a fele.

Azok a válaszolók, akik mindkét jelöltet ismerték — a választásokra vonatkozó további eredmények csak az ő válaszaikat tartalmazzák — többségükben (70 százalék) úgy gondolták, hogy az amerikaiak *Reagant fogják megválasztani* elnöknek. 21 százaléka számított Mondale győzelmére, és 9 százaléka tért ki a válaszáadás elől. Az alacsonyabb végzettségűektől a magasabb végzettségűek felé haladva folyamatosan nőtt azok aránya, akik Reagan győzelmét

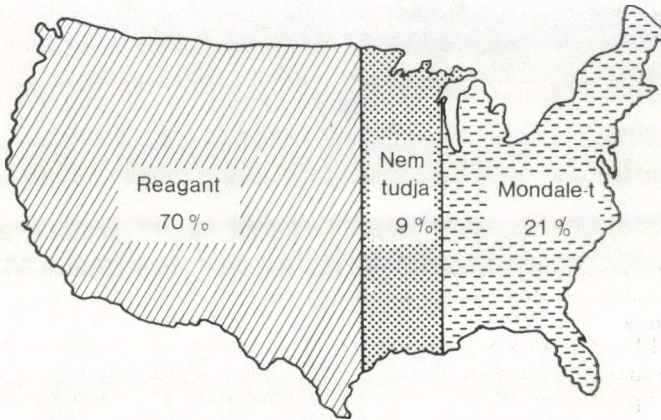
jósolták: a nyolc osztálynál kevesebbet végzetek körében a Reagan—Mondale arány 68—32 százalék volt, az egyetemet, főiskolát végzetek körében pedig 97—3 százalék.

Az emberek úgy gondolták, hogy Reagan várható győzelme elsősorban a korábbi évek gazdasági eredményeinek tudható be, de az emberi tényezőket (azt, hogy Reagan rokonszenves az amerikaiaknak, megfelel az ottani eszményeknek) és a jól működő propagandagépezetet is elég sokan említették. A fentiekén túl a tőke támogatására, a hivatalban levő elnök előnyére és eddigi külpolitikájára hivatkoztak nagyobb arányban. A gazdasági eredményeket a magasabb végzettségűek említették gyakrabban, az emberi tényezőket pedig az alacsonyabb végzettségűek.

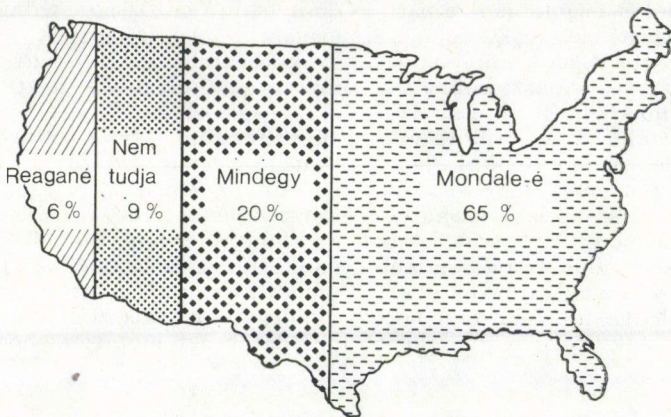
A megkérdezettek úgy látták, hogy Magyarország számára *Mondale megválasztása lenne kedvezőbb*. A jelölteket ismerők 65 százaléka azt gondolta: nekünk az lenne jobb, ha Mondale lenne az elnök. Reagant csak 6 százaléka említette, 20 százaléka pedig azt mondta, hogy Magyarország számára mindegy, kit választanak meg. Ezek az adatok azt mutatják, hogy az em-

* A vizsgálat 1000 fős országos reprezentatív mintán készült.

Kit fognak megválasztani elnöknek?

Magyarország számára kinek a megválasztása lenne kedvezőbb?

berek egyértelműen negatívan ítélik meg a reagan politikát. (A négy évvel korábbi helyzetet* inkább a bizonytalanság jellemezte. Akkor a válaszok erősen megoszlottak Reagan és Carter között, és azok aránya is jóval magasabb volt, akik úgy vélték: nekünk mindegy, melyiküket választják meg.)

A válaszadók fele úgy gondolta, hogy Reagan alatt csökkent az Egyesült Államok nemzetközi tekintélye. Ez a kép azonban még mindig kedvezőbb, mint

az, amelyet 1980-ban kaptunk, amikor a carteri időszakot az emberek 74 százaléka ítélte nemzetközileg kevésbé sikeresnek. Azok, akik most úgy látták, hogy az elmúlt években nőtt vagy változatlan maradt az Egyesült Államok nemzetközi tekintélye, nagyobb arányban számítottak Reagan újraválasztására, mint azok, akik úgy látták, hogy az USA tekintélye csökkent.

Tímár János

ABSTRACT: The majority of those who knew both candidates would have preferred if Mondale had been elected president of the United States.

Előző (1984/4.) számunkban a 142. oldalon sajnálatosan felcserélődött az ábramagyarázat. A helyes sorrend a következő:

Falu

Vidéki város

Főváros

Könyvekről

A hatalom új eszköze

Dr. Gömbös Ervin:
Informatika és hatalom
 Statiztikai Kiadó, 1984.

„A telefon nem volt több kedves kis játékszernél, amikor feltalálták: remek szórakozás lehetett telefonon beszélgetni a szomszáddal. A modern civilizációnak akkor vált döntő tényezőjévé, amikor országos, majd nemzetközi hálózattá kapcsolatták össze.” John Kemény, a Basic

programnyelv „feltalálója”, a számítógépek fejlődését közvetlen közelről szemlélő tudós kezdi így több, mint 12 éve papírra vetett gondolatmenetét, amelyben lélegzetelállító (mert azóta a fejlődés igazolta) logikával vázolja fel a mai és a holnapi információs társadalom alapját, a számítógépek és a távközlési rendszerek összekapcsolását. A tíz-egynéhány évvel ezelőtti terv akkor gondolati játéknak tűnhetett, egy bárha mégoly kiváló tudós kedves kis játékszerének: „Olyan hálózatot szeretnék, amelyet a felhasználók zöme helyi telefonhívással elérhet... Az első ütemben vegyünk 80 (!) nagyvárost... ezek mindegyikét ellátjuk kapcsolóközpontokkal; a számítóközpontok az ország (USA) stratégiai fontosságú pontjaira kerülnek... a rendszer hatékonysága tovább növelhető... mind egyik központ önállóan szabályozhatja a terhelést” és így tovább sorjáznak a számításokkal alátámasztott ötletek, felvillantva azt a tudományos, szellemi környezetet, amely az évtizedes fejlődés előzményének tekinthető.

Hogy tulajdonképp hová is jutott napjainkra az informatika — ahogy egyre inkább nevezni szoktuk a számítógépek és a távközlési rendszerek összekapcsolása, összefonódása nyomán meglődült fejlődést —, erről Gömbös Ervin könyvéből részleteiben is gazdag képet kaphatunk. Az újra fogékony szemű újságolvasó az elmúlt két-három évben már a hazai újságokból is nyomon követhette például a személyi számítógépek elterjedését és hazai „storyját”. Még inkább alkalma volt erre annak, aki külföldi lapokat is kézbe vett, vagy mint Gömbös Ervinnek, a helyszínen való tanulmányozás is részül jutott.

Informatika és hatalom a könyv címe, de leginkább egy gazdag körkép felvázolásának tekinthető — elsősorban az Egyesült Államok, kisebb részben Nyugat-Európa és Japán adataira, tényeire, fejlődésére utalva. A körkép-nyújtás mellett a könyvben némileg háttérbe szorulnak azok az elemzések, amelyek az információs ipar közvetlen gazdasági és technikai hatásain túlmutató társadalmi következményekkel foglalkoznak. Ennek a problémakörnek a középpontjában állnak az informatika és a hatalom kérdései is. A szerző által bemutatott sok példa és adat ellenére úgy tűnik, a helyzet még nem értett meg az általánosításra, vagy a szerző ezekben az általánosításokban inkább hajlott a napisajtó gondolatainak — gyakran leegyszerűsített gondolatainak — követésére, közvetítésére.

Erénye a könyvnek, hogy komplex szemléletre törekszik, sokoldalúságában vizsgálja meg az informatika jelenségkörét. A könyv tartalomjegyzéke is imponáló témaletartalmat mutat fel. A számítógépek és a mikroelektronikai fejlődés vázolata után a tömeges méretű elterjedés, az informatika „társadalmasodásának” bemutatására vállalkozik: a fejlett tőkés országok gyakorlatát idézve sorra veszi azokat a kérdésköröket, amelyek a széles körű kibontakozás nyomán fogalmazódtak meg: az informatikának a hatalomhoz, a demokráciához való viszonyát, a gazdasági válságban játszott szerepét, azt a kérdést, hogy a munkanélküliség növekedéséhez járult-e hozzá, vagy inkább új munkalehetőségeket teremtett. Az USA-beli állami irányítás informatizálásának „közelpépjét” a nemzetközivé szélesedő adathálózatok bemutatása követi. A fejlődő országok gondjainak, újabb kiszolgáltottságának felvázolása, a japán „modell” körvonalazása, végül az ENSZ erőfeszítéseinek bemutatása zárja a kötet gondolatmenetét, amely erőfeszítéseket a világszervezet az új információs világrend megalapozásában fejtett ki. Függelékben, összefoglalásként újabb adatokat találunk, amelyek a számítógépek értékére, számára, elterjedésére, az IBM uralmára, részesedésére, tényleges hatalmára világítanak rá.

A könyvben, ahogy Nyitrai Ferencné előszavában írja, a legszélesebb olvasói kör talál magánán érdekes olvasnivalót, a gazdasági, politikai vezetők éppúgy, mint a számítástechnika részterületein otthonos szakemberek vagy a témában csak kevésbé jártas, a világ iránt érdeklődő

újságolvasók. Gömbös Ervin talán titokban „szakértőbb” közönségnek is szánja könyvét (ezt jelzi a bevezető és ezt bizonyítja a címadása is), talán leginkább társadalomkutatóknak, a jövő kimunkálóinak, olyanoknak, akiket az informatika és a hatalom kérdése foglalkoztat. Itt azonban csak felsikert mondhat magának: az olvasóban ugyan kialakul valamilyen sejtés szintű összefüggéserzet, amikor az egymás mellett sorjázó témákat nyomon követi, de mindez nem áll össze markáns gondolatmenetű. Az általánosabb filozófiai — társadalomtudományi megállapítások legtöbb esetben szervesen illeszkednek a mondanivaló szövegébe, nem érezzük összefüggésüket az érdekes eseteleírásokkal. Ennek egyik oka lehet az is, hogy bár általános, elvi szinten együtt tárgyalhatók a kapitalista társadalmi rendszerű országok, az elemzésnek ezen a szintjén nem képez egységes rendszert a franciaországi tapasztalat és az USA-beli alkalmazás. Így a könyvben az egyes fejezetek mint az adott téma esettanulmányai jelennek meg, nem pedig funkcionális összefüggésekben, bizonyítva-erősítve a szerző gondolatmenetét.

A technika és a társadalom kapcsolatáról szólva például a szerzővel egyetértve kérdőjelezhetjük meg azt a kiindulópontot, amely szerint a technika semleges, csak társadalmi alkalmazása nem az. Nehéz volna olyan technikát találni, amely jelentős, de társadalmi alkalmazása nélkül is értékelhető. Ezen általános megállapítás bizonyítására sok-sok érdekes példát hoz a szerző a mindennapi társadalmi-politikai gyakorlatból, de adós marad az érvényesülési mechanizmus leírásával. A technika kialakítása, használata ugyanis meghatározott társadalmi igényekhez kapcsolódik. A technika befolyásolja ezeknek az igényeknek a kielégítési módját, új igények kialakulásához is hozzájárul, de ezek a társadalmi igények mélyebben gyökereznek. Nem nevezhető tehát semlegesnek az a technika, mely tökeigénye, a használatához szükséges szakértelem, a szervezeti feltételek megteremtése miatt bizonyos társadalmi csoportokhoz kötött, és e csoportok előnyeit fokozza a többiekkel szemben. Az informatika alkalmazásának társadalmilag ellentmondásos jellege éppen abból fakad, hogy maga a társadalom, amelyben kifejlődik, belsőleg ellentmondásos. Pozitívumai és negatívumai alapvetően a társadalom sajátjai. Egy hierarchikusan felépített és erős különérdekkel rendel-

kező társadalomban ez úgy nyilvánul meg, hogy a hatalom különböző szintjein állók döntéseik feltételeinek javítására igénylik a legnagyobb tájékoztatást, más azonban ezt ne kapja meg róluk: a hierarchiában fölöttük állók információk igénye szabadságukat sérti, de az is, ha elzárják előlük az információkat. Eppen így bárki beláthatja, hogy a társadalom jobb irányításához, a társadalmi folyamatok előrelátásához több és jobb információra van szükség magáról a társadalomról — másrészt viszont tiltakozunk, ha ezek az információk „illetéktelen” kezekbe kerülve ellenünk felhasználhatók. Persze, hogy kik ezek az „illetéktelenek”, az a megítéléstől függően változó — az adóhivatal, a bűnüldöző szervek, de egy reklámügynökség is lehet.

A könyv olvasása során felmerül az a probléma is, hogy az informatika pozitív és negatív vonásai csak nagyon elméleti síkon bonthatók ketté. Maga a jelenség ellentmondásos, amennyiben nem független az adott társadalomtól. Nem elég tehát az informatika bevezetése szükségességének hangsúlyozásakor a „potenciális előnyöket” kiemelni, a jelenlegi tökéletes alkalmazásokkal kapcsolatban pedig a negatívumokra helyezni a hangsúlyt, hanem a pozitívumokat és a negatívumokat együtt kell láttatni, mondhatnánk, azok dialektikáját kell megvilágítani.

Az előbbiekből úgy tűnhet, mintha az információk technikát, az informatikát teljesen passzívnak tekintenénk a társadalmi információk folyamatok alakulásában. Ez azonban korántsem igaz. A számítógépek, az információk technika megjelenése ráirányította a figyelmet néhány jelenségre, tendenciára, melyek ha nincsenek is kifejtve explicit módon a könyvben, valahol benne rejtőznek. A nagy tömegű információ gyors összegyűjtésének és különböző kombinálásának lehetősége megnövelte az információ értékét. Holtnak hitt tőkét hozott mozgásba, kiderült, hogy a meglévő adatbázisokból mennyivel több információt lehet kipréselni, mint korábban hittük, s ez a pótlólagos tudás visszaáramolva a gazdaságba, a reálszférába, annak eredményességére, termékenységére is visszahat, mégpedig nagymértékben. Így a fejlett adat-

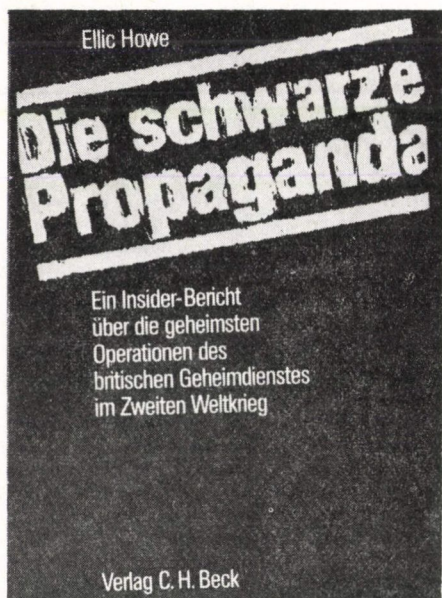
és nyilvántartási rendszerrel rendelkező országok előnye ugrásszerűen megnőtt. A fejlődő országoknak pedig nem az a fő bajuk e téren, hogy nincs korszerű információtechnikájuk, hanem az, hogy nincs meg a társadalmuk fejlesztéséhez, irányításához szükséges információjuk, s ami van, az sem szabványosított, kanalizált, így nehezen alkalmazható rá a korszerű információtechnika.

A számítógépek alkalmazása, illetve az alkalmazás nehézségei kettős hatással jártak. Egyrészt az információ a korábbinál jóval nagyobb mértékben elszakad az egyes emberektől, objektiválódik, s a korábban inter- vagy intraperszonális kommunikációban közvetített információk bárki, egy másik csoport számára anyagi alakban hozzáférhetők, az információk áramlások pedig láthatóvá lesznek. Ugyanakkor a számítógépek alkalmazásának korlátai arra is rámutattak, hogy a formális és informális információáramlás (döntés) mennyire nem egyezik, s hogy a manifeszt és a látens érdekek mennyire nem azonosak. (Az informatika bizonyos dolgokat, amelyeket eddig csak sejtettünk, tudássá erősít. A társadalmi-politikai-gazdasági hatalom még jobban összefonódik, az egyes területeken szerzett információk eredménnyel felhasználhatók máshol is, s ez nyilvánvalóvá is válik. Mindez tulajdonképpen a hatalom pluralitásának szép mítoszát látszik alátámasztani.)

Az információhiányra való panaszkozás azt jelenti, hogy az adott csoport felismerte, hogy nem eléggé részesül a hatalomból, a döntéshozásban való részvétele esetleg csak formális. A társadalmi információk rendszer felépítése a társadalom döntésszisztemétől, azaz a hatalomtól függ, (nem elfeledkezve arról, hogy ennek a formális és informális változata egyidejűleg létezik). Bármely információtechnika diszfunkcionálissá lesz, ha nem a társadalmi döntésszisztem igényeinek megfelelően alakítják ki, s ha nincs hozzá megfelelő nyersanyag — a döntéshozáshoz szükséges információk formájában.

Kováts I.—Tölgyesi J.

A fekete propaganda

Ellic Howe: Die schwarze Propaganda. Ein Insider-Bericht über die geheimsten Operationen des britischen Geheimdienstes im Zweiten Weltkrieg. Verlag C. H. Beck, München, 1983.

A második világháborúról számtalan könyv jelent meg, köztük sok emlékirat, napló, melyekben a szemtanú hitelességével idézik meg a szerzők a több mint négy évtizeddel ezelőtti eseményeket. Ellic Howe — maga is aktív résztvevő — könyve az angol titkosszolgálat lélektani hadviselése egy fejezetének, a fekete propagandának krónikája. (A fekete propaganda keretében készülő nyomtatványok, rádióadások olyan közlések, melyeknek adója nem ismerhető fel: úgy tűnik, mintha „saját” országunk hivatalos vagy illegális forrásaiból kapnánk az információkat, holott az ellenség manipuláló közleményeivel állunk szemben.)

Az Ellic Howe vezette egység eredetileg a titkos ügynököket látta el hamis igazolványokkal, kihasználva, hogy a náci Németországban használt nyomdabetűk egy része angol betűöntődékben készült.

Ennek a felismerésnek a segítségével számos olyan nyomtatványt is előállítottak, melyek a megtévesztésig hasonlítottak a hivatalos német kiadványokhoz.

Szép karriert futottak be a *Druckberger*-brosúrák, melyek a betegségek szimulálására oktatták olvasóikat. A kis kötetek „A belga vasutak menetrendje”, „1000 szó franciául” vagy éppen „Sport-előírások a haditengerészet számára” címlapot viseltek. A mintegy húsz kiadást megért „tankönyv” egy részét bibliapapírra nyomtatták, hogy a cigarettapapír dobozában vagy az osztálysorsjáték borítékjában terjeszthető legyen. A németek lefordították a füzetet angolra, és repülőről leszárták a frontvonalak mögé, így igyekeztek visszalőni a szimulálásra biztatni a szövetségesek katonáit is.

A kiadvány utóéletéhez tartozik, hogy Nyugat-Németországban 1980-ban az ultrabaloldali könyvesboltokban kapható volt az „Utak a tudáshoz és jóléthez, avagy inkább betegen ünnepelni, mint egészségesen gürcölni”, című, hasonló tárgyú munka (szerzői többek között dr. A. Narcho és dr. Marie Huana), mely részben ezt a brosrát követte.

A müncheni náci propagandahivatalnak „*A hét jelszava*” kislakát-sorozatába illeszkedett 1943-ban az a nyomtatvány (állítólagos szerzője a Hitler által félreállított Franz Halder vezéreztetés volt), mely a következőt hirdette: „Ha nem lenne a miénk minden idők legnagyobb hadura — béke lenne”.

A közhangulatot igyekezett rontani és az elégedetlenséget fokozni az a brosrú, mely mint a müncheni *Élelmiszerkémiai Kutatóintézet jelentése* látott napvilágot 1942-ben. Ez a „tanulmány” azt bizonygatta, hogy a kenyérgabona kiőrlésénél alkalmazott eljárás eredményeképpen olyan táplálékot kap a német lakosság, mely a férfiaknál impotenciát okoz.

Politikai kombinációkra adott lehetőséget a Howe-féle *bélyegkiadás*. Eredeti célja a felforgatóanyagok küldéséhez szükséges német bélyegek előállítása volt, de nemcsak hivatalos bélyegek, hanem „filatéliai ritkaságok” is születtek a nyomtatványcsoport munkája eredményeképpen. Így például a lengyelországi fő kormányzó, Frank portréjával el-

látott értékek azt a látszatot kívánták kelteni, hogy e vezető Hitler szerepét kívánja átvenni. Hasonló elgondolás alapján készültek a Himmlert ábrázoló bélyegek is.

Az igen népszerű, asztrológiai előrejelzéseket tartalmazó „Zenit” című folyóiratban, melynek borítóján létező cégek hirdetései valószínűsítik az „igazi németországi” eredetet, az egyik közlemény azt firtatja, hogyan lehet a Führer egészségéért felelős olyan ember (háziorvosa dr. Brandt), aki rosszul áll a Neptun jegyében, s ez negatívan visszahat Hitler egészségi állapotára. A lap közli azokat a napokat, melyek a tengeralattjáróknak nem szerencsések, és arról is „tudósít”, hogy Dönitz admirális hajlik elfogadni azt a tanácsot, miszerint ilyen napokon nem kellene kifutni a nyílt tengerre.

Amikor Rudolf Hess, Hitler helyettese Angliába repült 1941-ben, a náci pártlap, a *Völkischer Beobachter* egy példányát preparálták számára. Az Angliában készült oldalon egy hír arról számolt be, hogy a hivatalos német hírközlés cáfolja a külföldi propagandának azt az állítását, mely szerint Hess feleségét és négyéves gyermekét a Gestapo letartóztatta volna. A technikailag jól sikerült hamisítványt, melynek célja a prominens náci lélektani megoldozása lett volna, Hess feltehetőleg figyelmenre sem méltatta.

Érdekes típust képviselt az a Norvégiában kiragasztott *plakát*, melynek „aláírója”, Falkonhorst vezérezredes, katonai parancsnok nemcsak halálbüntetéssel fenyegeti a szökevényeket, hanem azt is elárulja, hogy Svédország nem adja ki azokat a német katonákat, akik civilbe öltözve több, mint 24 órát töltöttek el az ország területén. A nyomtatvány célja a dezertálásra való buzdítás volt.

A *hamisított köröz levelekkel* a rendőrség munkáját kívánták szaporítani, amikor a Gestapot sosem létezett, szükségben lévő, sikkasztó SS-tisztek nyomába küldték. Az akció tervezői a harmadik birodalom egyik fő támaszának kikiáltott egység lejárataát tűzték ki célul. Ez volt az alap gondolata a fekete propaganda nagymestere, *Sefton Delmer* tevékenységének is, aki bár időnként besegített az írásos fellazító tevékenység murkájába is, igazi sikereit az éter felhasználásával érte el.

Az ő kezdeményezésére született meg a *Gustav Siegfried Eins* (GSI) adó, mely 1941. május 29. és 1943. november 18. között 693 programmal jelentkezett rövidhullámon. Ennek az adónak a tev-

kenysége jól illusztrálja a fekete rádiópropaganda egy típusát. (A belső ellenálló rádióadójának műfaja mind az angolok, mind a németek fellazító tevékenységében szerepelt — változó sikerrel. Az angolok olasz nyelvű programjai teljesen hatás nélkül szállt az éterbe, de nem sok eredményt könyvelhetett el a németek ál-skót, szeparatista állomása sem.) A GSI ismertségéről, népszerűségéről a hadifoglyok rendszeresen beszámoltak.

A GSI célja a felforgató volt. Alapvetően mint Hitler támogatója lépett fel — név szerint szinte sosem említve a Führert —, ellenben hevesen támadta a korrupciót, a vallástalanságot, a profithajhászást, a rangkóráságot, a klikkrendszert, valamint a náci párt törvényen felüliségét. A hadseregben Németország legjobb fiai halnak meg, míg a rendőrség és az SS a hátszágban cselleng — hirdette.

Az adások főszereplője a Chef, aki adójutása segítségével leleplezi a rendelkezéseket. Valószínűleg tűnő híreszteléseit, melyek hangneme olykor meglehetősen obszcén volt, nagy érdeklődéssel hallgatták a csapatoknál. (A hátszágban csak kevés rövidhullámú rádió állt rendelkezésre.) A Chef-nek néhány információját sikerült olyan széles körben terjesztenie — részben a szájjpropaganda segítségével —, hogy ezek ellen a hivatalos német hírközlés is felemelte szavát — természetesen a forrás enlítése nélkül. Így például oly sokszor ismételték, hogy a pártfunkcionáriusok — az adó szóhasználatára szerint: a pártboneok — külön fejadagban részesülnek, hogy az egyik név szerint is támadott főnáci, dr. Robert Ley, birodalmi lakásügyi kormánybiztos az újságok hasábjain erősítette, hogy ő is csak „normálfogyasztó”. (A rádiópropagandához ebben az esetben is nyomtatott anyag csatlakozott, hogy a hamis hírt még esetesebb körben terjesszék és meg erősítsék.)

A felső tízezer állítólagos szexuális orgiáinak leírásához a pornográf irodalom és Krafft—Ebbing „Szexuális pszichopátia” című szakmunkája szolgáltatott alapanyagot. Egy alkalommal a brit titkosszolgálat által megnevezett Gestapo-besugó nőt vádolt meg a Chef azzal, hogy egy orgia alkalmával az egyik tiszt sisakját éjjeliedénynek használva meggyalázta a hadsereg becsületét. Az illetőt az adás hallgatói hosszú időn át zaklatták telefonon. A titkosszolgálat egyébként — hogy az adó németországiságát bizonyítsa — rendszeresen közölt meggyőző adato-

kat: így amikor a Chef a bombázásokról számolt be, pontos utcanevekkel, házszámokkal is szolgált. A koholt történetek ilyen verifikált környezetben teljesen hihetőnek tűntek, és hatásosnak bizonyultak.

Amikor 1941-ben a szovjet frontra csoportosították át a német légierőt, az adó többször követelte London újbóli bombázását — így adta tudtul, hogy az angol főváros támadására már nem jutnak repülőgépek.

Mint hivatalos hadsereg-adók igyekeztek hallgatókat szerezni a *Wehrmachtssender-Nord*, a *Kurzwellensender Atlantik* és a *Soldatensender Calais* rövidhullámú állomások. Ezek jól foghatók voltak Németország szinte egész területén, s különösen gyakran hallgatták őket a tengeralattjárókon. Egy nagy teljesítményű angliai adó segítségével számos pontos, ellenőrizhető hírt sugároztak — rémhírekkel, hamis állításokkal vegyesen —, melyeknek egyik forrása a hivatalos német adások lehallgatása volt. Hallgatóik jelentős részével sikerült elhitetni, hogy valódi német hadseregadót hallgatnak. (A náci hírszerzés ezeket a rádióállomásokat a BBC-vel azonosította, és hallgatóikat mint a tiltott külföldi adások hallgatóit kezelte: 1945. februárjában dr. Schremm orvosezredest Himmler egyenes parancsára a Soldatensender Calais hallgatásáért végezték ki.)

A nagy teljesítményű Apidistra rádióállomás (ez sugározta a fent említett programokat) lehetővé tette, hogy a légitámadások idején elnémuló német adók angol segítségével „folytassák” műsoru-

kat; ilyenkor a hírek közé a valódi hadihelyzetre utaló jelentéseket, illetve félrevezető információkat kevertek. A náci birodalom összeomlásának idején például a kiűrtést igyekeztek hamis parancsokkal megzavarni; vagy felhívták a figyelmet arra, hogy az ellenség telefonon megtévesztő parancsokat ad, tehát minden távbeszélőn kapott utasítást visszahívással kell ellenőrizni. A németek ellenlépéséért távirón keztek utasításokat továbbítani, amit már az angolok nem tudtak megzavarni.

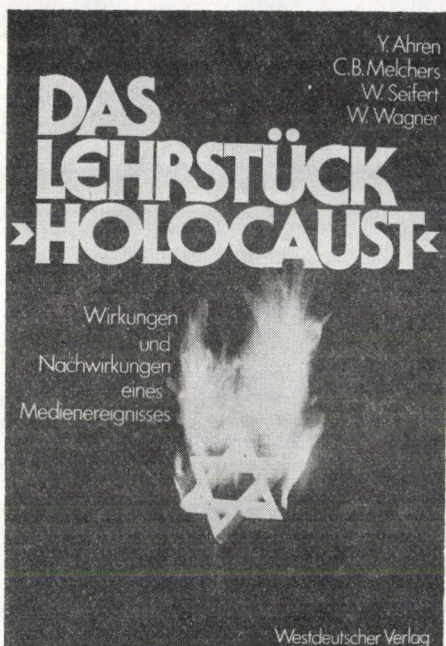
A britek 48 fekete adója között működött a *Magyar Nemzet* is. 1942. június 9-től 1945. január 7-ig jelentkezett vasárnaponként nyolc alkalommal. Ennek vételét Magyarországon, Törökországban és az USA-ban is regisztrálták. Az adások célközönsége a középosztály volt, és a rádióállomás az ellenzéki Magyar Nemzet napilappal azonosította magát. Hírei között cáfolatok, hamis jelentések, rémhírek szerepeltek azzal a céllal, hogy a Németországnak nyújtott segítség csökkenjen, illetve hogy segítsék az ellenállási mozgalmat. Az adó támadásainak könyvelték el annak idején Budapesten a Rádió egyik náci beállítottságú bementőjének elbocsátását.

A kötet a különböző adók és akciók leírásán, értékelésén túl érdekes képet fest a kulisszák mögötti összezapásokról, személyes torzalkodásokról, valamint bepillantást nyújt a brit fekete propagandáról kialakult szakirodalmi vitába is.

Ritter P. Tibor

A „Holocaust” leckéje

Egy tömegkommunikációs esemény hatása és utóhatása

(Das Lehrstück „Holocaust”. Westdeutscher Verl., Opladen, 1982.)

A négyrészes, összesen hatórás amerikai televíziós minisorozatot 1978 őszén mutatták be az NSZK-ban. A film egy Németországban élő zsidó család életét, szenvedéseit és részleges pusztulását mutatja be, keresztmetszetet adva a náci Németország politikai, hatalmi, de főként emberi, morális állapotáról.

A Németországban korábban nagyrészt ismeretlen „holocaust” szó (vallási értelemben használva: engesztelő tűzáldozat) a hasonló című amerikai tévésorozat hatására fogalomná vált. Számítalan vitát, felzúdulást, karikatúrát váltott ki — így keletkezett ez a vizsgálat is.

Már a bemutató előtt, a film megvásárlásakor kitört a vita. Többen egyszerűen propagandafogásnak minősítették a filmet, mások az „édeskés hollywoodi dramaturgiát” kifogásolták, ami a sorozatot nem teszi alkalmassá oktatási célra. Mindkét tábor végül is a témától és annak várható (és kiszámíthatatlan) hatásától félt. Maga Schmidt kancellár is tartott a filmet műsorra tűző országok németellenessé válásától. A bemutató után azonban a Bundestagban kijelentette: „Ezt a filmet egész Németországban be kellene mutatni. Az emberek ebből jogot, alkalmat és anyagot nyernének, hogy a német történelmet újra átgondolhassák”.

A múlt reális ábrázolásának az igénye már a háború vége óta megvolt, mind az „intellektuális kritikai reakciókban”, mind pedig a „spontánul ható naív érzésekben”. Ez a film mégis mérföldkő a náci korszakkal való szembenézésben: a hozzá fűzött kommentárok, a film nyomtatott anyaga még három évvel a bemutató után is vitát váltott ki. Pedig korábban sem volt szó „kollektív amnéziáról”, gondoljunk csak Nelly Sachs Nobel-díjára, Celan, Hochhuth vagy Peter Weiss munkásságára.

A film hatásának vizsgálatánál nehéz eldönteni, hogy valóban a film hatását sikerült-e felfedezni, vagy a téma által kiváltott émociókkal kellett számolni. A Holocaust-irodalom (amely ma már köteletet tesz ki) a kettőt szétválasztja „hatásra” és „utóhatásra”. A hatás közvetlen vizsgálata erősen szubjektív körülmények között folyik, nehezen lehet kiszűrni az esetleges emocionális, zavarosan körvonalazott elemeket, megfigyeléseket. A pontosabb paraméterekre kíváncsi kutató a nézők vérnyomását, légzésmagasságát vizsgálja, az előregyártott kérdőívek helyett mélyinterjúkat készít. Ebben a lényegretörő észrevétel a banális summázzal keveredik, a film aprólékos, néha mellékes elemei sem hanyagolhatóak el, hiszen az általuk kiváltott egyéni reagálásokat gyűjti és ütközteti más reagálások-

kal az interjúkészítő. (A filmjelenetek vázlatos leírását és az általuk kiváltott nézői reakciókat tartalmazó vizsgálat anyagát rövidítve Lapozgató c. rovatunkban közöljük. A szerk.)

A film közvetlen hatásánál komolyabb volt és tovább tartott az utóhatás. A film először is a történelemszemléletben korbácsolta fel a szenvedélyeket, különösen a XX. század történetében: Auschwitz „holocaustjától” a század többi „holocaustjáig”, a fajok és kisebbségek üldözésétől a terrorizmusig terjedtek a vita hullámai. Az oknyomozással együtt megindult a „történelmi kiütkezés”. Ezt követte a „tegnapi és mai” bűnösök keresése, felkutatásuk és megbüntetésük követelése.

Ezzel a mozgalommal párhuzamos volt az úgynevezett „elleninkvizíció”, amely a német és világtörténelemből a holocausthoz hasonló véres eseményeket (gyarmati háborúk, megszállások és megtorlások, hadifogoly-mézárások) keresett, és ezeket a náci holocaust mellé állította, kétségbevonva a náci tettek egyedüli „holocaust”-voltát.

A film utóhatása több területen is jelentős válságot okozott az NSZK kulturális, művészeti és főként tudati-mo-

rális életében. Politikai hatása sem volt elhanyagolható, mivel hozzájárult, hogy a náci bűnök elévülését megakadályozták.

A külföldi hatás szintén figyelemreméltó volt. A németellenességet csak helyenként váltotta ki, sehol sem szervezett formában, hanem egyes személyeknél és gyakran torz módon. Felszított viszont antiszemita és anticionista érzelmeket(!), felelevenített revansista törekvéseket, tehát olyan nem kívánatos indulatokat, amelyek mint „hulla a nemzet pincéjében” aludtak.

Adorno írta 1966-ban: Az a törekvés, hogy Auschwitz soha többé meg ne ismétlődjék, elsősorban az oktatás feladata!” Nos, más területen elért hatása ellenére e téren nem váltotta be a „Holocaust” a reményeket. A film ugyan oktatási anyag lett a hittan, a német irodalom, a társadalomismeret és a pszichológia tantárgyakban is (!), a tömegkommunikációs eszközök együttes hatása és a múlt társadalmi méretű újraértékelése nélkül azonban egyetlen játékfilm sem érhet el frontáttörést.

Lukáts János

Lapokból

LE NOUVEL observateur

Televízió kontra rádió

Harc a reggeliző asztal körül

Noha mindenki tudta, hogy a dolog elkerülhetetlen, július utolsó péntekén mégis általános megdöbbenés fogadta Georges Fillioud-nak, a kommunikációs rendszerek műszaki államtitkárának bejelentését, miszerint a három francia televíziós csatorna egyike hamarosan műsort fog sugározni reggel 7—9 óra között. Pillanatok alatt hadiállapot alakult ki egyrészt a tévécsatornák, másrészt az úgynevezett periférikus — azaz az államhatárokon kívüli, de francia nyelven sugárzó — rádióadók és a televízió között.

Úgy tűnik, a harc a TF 1 és az Antenne 2 között a legélesebb — de mintha ez utóbbi készült volna föl jobban a hajnali táborúra. Az 1982 óta végzett piackutatások azt mutatják, hogy egy-két millió francia lenne hajlandó tévékészülékre cserélni szentséges tranzistoros rádióját az ágyból kiugrás pillanatában. És ami a lényeg: az Olimpiai Játékok alatt két héten keresztül egy teljes órát követeltek maguknak reggelenként. S noha az esemény valóban kivételes volt, előrelátásuk helyességét jelezte, hogy reggel 8 órakor 1 200 000 francia őrizte hűségesen tévékészülékét, hogy szemtanúja legyen 52 perc sportnak és 8 perc információnak.

Ma még nagyon nehéz előre látni, ki lesz a kiválasztott, sőt, hogy egyáltalán ki fog választani. Talán a hamarosan államosításra kerülő Espace Français, melynek — Georges Fillioud bejelentése szerint — feladata lesz a csatornák által el nem foglalt tartományok ellátása. Az államtitkár azonban őrizkedik a határozott állásfoglalástól.

De mi lesz a rádiókkal, melyekről köz tudott, hogy reklámjövendelmük jelentős hányada éppen ebből a 7-től 9 óráig tartó időszakból származott? (Az RTL-nél például 30 másodperc reggel 32 000 frankba kerül, míg este 500 frankba.)

„A helyzet komolyan aggaszt bennünket” — vallotta be Jacques Habergel, az Europe 1 igazgatója. — „A televízió a legérzékenyebb pontunkon támadott meg bennünket. Nem vitás, hogy a televíziós tájékoztatást nálunk még ki kell találni, de semmi okunk feltételezni, hogy ez egyik hazai tévécsatornánknak sem fog sikerülni. Másfelől meggyőződésem, hogy a franciákat, mint mindenki mást, elbűvöli a képernyő, és reggelenként is eléje fognak telepedni, minthogy húsz év óta egyre inkább elfogadják mindent, amit a televízió kínál. Nekünk ezzel szemben ahhoz sines jogunk, hogy az URH sávon legyenek frekvenciáink, és ahhoz sem, hogy képeket sugározzunk. Márpedig technikailag felkészültünk a televíziózásra, azonnal megkezdhetnénk a napi 15 órás műsoradást. Természetellenes dolog megakadályozni egy médiumot abban, hogy kihasználja teljes kapacitását.”

De kedvenc rádióink fölött még korántsem kondították meg a lélekharangot. Elsősorban azért nem, mert nem engedjük, hogy ilyen könnyen elbujjanak. Hiszen még azok a képfaló amerikaiak sem lettek hűtlenek sem tranzistoros rádióikhoz, sem írott sajtójukhoz. A japánok úgyszintén. Miért viselkednénk mi másképpen? Másodszorban a periférikus rádióállomások sem mondták ki még ügyükben az utolsó szót. Tisztában vannak vele, hogy most nehéz pillanatokot kell átélniük, de közben — saját kifejezésükkel élve — „repozicionálásukra”, valamint arra várokoznak, hogy 1985 végére — hála a TDF 1 és 2 műholdaknak — ők is megcsinálhassák a maguk televízióját. — „Őt éven belül az egész audiovizuális világ felbolydul” — foglalja össze az Europe 1. igazgatója. — „A kábel következtében mindenütt elburjánzik majd a rádió és a televízió.”

Meghatározó erejű volt a jövő év november 3-ra bejelentett Canal-Plus megvalósulásának híre. Vajon tűrik-e, hogy a nemzeti csatornák csak statisztaszerepet kapjanak a televíziózás új stílusának premierjén? A kormány — úgy tűnik — más lehetőséget keres: állítólag szét akarja osztani a három csatorna között a paragon heverő hertz-tartomány kétharmadát, oly módon, hogy a nap 24 órájában három programmal láthassák el magukat.

Nem lehetünk elég hálásak a Canal-Plus-nek, mondják némi cinizmussal az Antenne 2-nél. Pusztán létezésével kényszeríti a hatóságokat, hogy tartsák tiszteletben a természet, vagyis a terjeszkedés törvényét.

Egy szó mint száz: reggeli teánk vagy tejeskávénk mellé egy új galaxis ígérete társul. (1984. augusztus 3—9.)

Csatornák háborúja

November 4-én reggel 8 órakor jelentkezett először a franciák negyedik tévécsatornája, a Canal-Plus. 9 óra után már csak az előfizetők nézhettek a műsorát. Kezdetét veszi tehát a négy csatorna háborúja? A másik három képviselői tiltakoznak, mondván: „a Canal-Plus léte nem veszélyt, hanem ösztönzést jelent”, ők négyen „nem vetélytársai, inkább kiegészítői egymásnak”.

„Kétszáz ezer nézővel indulunk” — mondja Pierre Lescure, a Canal-Plus igazgatója —, „vagyis hatvanadannyival, mint ahányan az első csatornán a vasárnap esti filmeket nézik”.

A Canal-Plus kétmillió nézővel válna telítetté, ami még mindig csepp a tengerben, ha a másik három csatorna negyvenmilliónyi potenciális nézőjét vesszük alapul. Háborúról tehát szó sincs, annál inkább szó van viszont új fegyverekről, amelyek alapvető változásokat idéznek majd elő a francia televíziózásban.

A Canal-Plus csak újdonságokat kínál — méghozzá a hétvégeken folyamatosan, a hétköznapokon pedig húszórás adásban —, elsősorban a filmek terén. „Éljetek nyugodtan, járjatok el hazulról, mozigatok! Úgyis visszajöttök, mihelyt

kodvetekre való film vagy műsor ígérkezik... Mi ilyen kapcsolatot szeretnénk kialakítani a nézőkkel” — mondja a műsorszerkesztőség igazgatója, Albert Mathieu. Ezzel szemben nagyobb hírtömbök helyett naponta tízszer sugároz rövid hírosszeállítás; nem lesznek saját riporterei, tudósítói, tehát saját anyagai sem — ily módon havonta többmillió frankot takaríthat meg.

De az egyes csatorna is ébrednek már hosszú álmából, és egyszerre négy fronton indít támadást. A kettes színházi műsorával egyidőben tűzi műsorra sajátját, sztárokkal megtűzdelt, hasonló jellegű „show”-ját, s vetélytársa mintájára szervezi át húszórás hírműsorát is. Egy augusztusi szombaton jelentkezett először Jean-Claude Bourret a „Jó napot, Franciaország” című reggeli műsorával — kész helyzet elé állítva ezzel a kormányt.

„A TF 1 lefoglalta a hétvégét? Ha jól értem, meghagyta nekünk a hét többi öt napját” — ironizált Pierre Desgroupes, ugyanis az Antenne 2 már két éve készült a reggeli adások bevezetésére. A negyedik fronton, a sportversenyekén az egyes kissé elhamarkodta a rajtot, s vissza kellett lépnie, amikor az Antenne 2 erőteljesen hivatkozott a már bejelentett, kizárólagossági előjogára. Ami pedig a Canal-Plus-t illeti, a következő szezonra 25 mérkőzés közvetítésének jogát kívánja kieszközölni a maga számára.

De időközben az FR 3 is belevágott a reggeli televíziózásba. S a találati pontosság: európai választások, a partraszállás évfordulója, Deauville-i fesztivál. S ami a nap többi részét illeti? A Hármás ezen a téren is előbbre lépett: Toulouse-nak és Bordeaux-nak már van saját műsora déli 12 és 13 óra között.

„De milyen pénzekből fogjuk finanszírozni az új műsorokat s támogatni a gyártást? Emeljük a szolgáltatások díját? Kinek lesz ehhez politikai bátorsága? Kiterjesztjük reklámtelékenységünket a végtelenségig? Bankhiteleket veszünk igénybe? Magánberuházókat keresünk? Mikor adják meg ehhez a jogot? Hiszen a „közszolgálat” szót még ma is összetévesztik a nehézkessel, a bürokratikussal és az improduktívval!”

Ezen a téren a többi csatorna is egyetért Serge Moatival, az FR 3 igazgatójával. Törvénymódosításra van szükség a

televíziózás ipari és kereskedelmi jellege terén, felül kell vizsgálni a versenytárgyalási hirdetések és a műsorgyártási vállalkozások lehetőségeit, s át kellene gondolni, hogy éves költségvetésük nem lenne-e helyettesíthető tevszerződésekkel. (1984. szeptember 21—27.)

Kisvállalkozások a médiumok lőrésében

Az épület régi, a díszlet azonban modern: itt tevékenykedik az a kb. húsz főből álló kis csapat, melynek átlagéletkora 25—30 év, a sajtó, a reklámszakma és az oktatás területéről verbuválódtak össze, s vezetőjüknek, a 23 esztendő, magabiztos Rupert Schmidnek mindössze érettségije s egyéves gazdaságtani képzettsége van. Ime az RS Communication, mely az idén 15 millió frankos üzleti forgalmat tervez . . .

„Egy ilyen vállalkozás jóformán semmibe sem kerül” — mondja a szintén 23 éves Alain Weill, aki négy hónapja, húsz ezer frankos tőkével alapította meg „a kommunikációs vállalkozások fejlesztésének elősegítésére” irányuló társaságát, a WRMC-t, s még ebben az évben száz ezer frankos forgalomra számít.

„Információt adunk el, méghozzá drágán” — mondja François de Valence, az 1979-ben alakult A-Jour kiadóvállalat igazgatója. Náluk jelenik meg kéthavonta az adatbankok híradója, az Infotection, mely gazdasági, jogi és műszaki téren nyújt adatszolgáltatást. Több kiadványon át vezetett el az út végül 1984-ig,

amikor megjelent a nagyközönségnek szánt változat, a *Minitel* magazin.

Egyes társaságok, mint pl. az RS Communication, maguk alakították ki saját telematikusszolgálatuk körét. Az említett vállalkozás három magazint ad ki és két adatbankot kínál a Minitellel rendelkező előfizetőknek. A főszerkesztő, Philippe Baudelot szerint „egy szakfolyóiratnak kötelessége, hogy tájékoztassa a vevőt”. Tájékoztató kiadvánnyal fordulnak a videoklubok felé, s adatbankjuk segítségével megismertetik e terület szakembereit a forgalomban lévő videokazettákkal; a nagyközönséget pedig tájékoztatják az újdonságokról és a legjobb vásárlási lehetőségeikről.

1979-ben Alain Rey megalakította a SERPEA-t (az frott, az audiovizuális és a telematikussajtó kiadására és megvalósítására alakult társaság), amely kezdetben szintén csak hetilapok publikálásával foglalkozott, de ma már tevékenységének jórészt leköti a „képújságírás”. Kéttagú csapata azóta tizennyolc főre emelkedett, éves forgalma 6,5 millió, noha a haszon az utolsó fillérig kutatásokra megy el. Például szokatlan módon „képregényírásra” vállalkozott, melyben az „olvasó” is alkalmat kap a történet alakítására. Kérdés, vajon megtalálja-e a SERPEA a telematikához alkalmazkodó irodalmi nyelvet . . .

Ha kezdetben a SERPEA nem is kapott semmiféle állami támogatást, a távokzlés fejlődésének általános irányvonala, valamint a kormány közvetett vagy közvetlen utasításai elősegítették a munkáját. 1983 óta pedig a miniszterelnök információszerzési és -terjesztési felügyelete alatt vállalta egy — a nagyközönség számára készült, hivatalos — információs adatbank létesítését. Ennek következtében a *Minitel* használói közül egyre többen — 1986-ra hárommillió terminált terveznek — jutnak majd minden nehézség nélkül a mindennapi élet, a munka, az egészségügy vagy a pénzügyek terén különféle információkhoz.

Ezek a különböző tehetségről tanuskodó vállalkozások nem állnak azonos fejlettségi szinten. Az ötesztendő múlttal rendelkező, gyorsan növekedő cégek — mint pl. a SERPEA és az A-Jour — ma szükségét érzik annak, hogy egy kicsit megálljanak, összeszedjék magukat, s csak aztán induljanak a még távolabbi célok felé. (1984. szeptember 2—3.)

THE LISTENER

Mi vár a rádióra?

Gyakran megkérdéznék — mondja Richard Francis, a BBC-rádió igazgatója —, mit gondolok, mi lesz a rádióval a kommunikációs robbanás közepette. Általában nem nehéz határozott választ adni. Amíg létezik a kimondott szó, s amíg a zene az emberi élvezetek egyik forrása marad, bárhogyan alakuljanak is a dolgok, biztosítva lesz a rádió jövője. Minthogy a rádiózás csak egyik érzékünket veszi igénybe, jól hozzá lehet igazítani más tevékenységekhez, és mivel a rádió „mozgatható médium”, sohasem pótolhatják a „helyhez kötött” eszközök — a televízió, a házi komputer és hasonlók.

Más médiumoknál sokkal jobban fenyvegetik a rádiót saját tulajdonságai: az, hogy olcsó és rugalmas. Az jelent veszélyt, hogy az olcsó rádiózás kiszorítja a jót, hogy a könnyebb szórakozás elvonja a közönséget az igényesebb műsoroktól, és hogy a több adó nem szélesebb választékot, hanem hasonlóságot jelent. Gondoljunk csak az amerikai példára.

Angliában a hallgatottság adatai nagyjából állandóak voltak az utóbbi évtizedben. Kb. 45 millióan hallgatják a rádiót heti kilenc órában. De annak ellenére, hogy 1974-ben harminc új helyi adó jelent meg, a hallgatóság nem nőtt. Csak a rádiózási szokások tolódtak el a színvonalasabb műsoroktól az igénytelenebb, egyre inkább helyi jellegű szolgáltatások felé. Jelenleg a teljes hallgatottság kétharmada esik a rádióhálózatokra, s egyharmada a helyi és körzeti rádiókra, melyek vagy a BBC-hez, vagy a független adókhöz tartoznak.

A közérdeket szolgáló műsorszórásnak nagy hagyományai vannak ebben az országban, a szórakoztatásban és a tájékoztatásban egyaránt. A BBC-rádió dícekedhet például a világ legnagyobb színházával. A Drámai Rádió évente 1400 műsört készít, ezek közül 500 új darab. Nincs még egy olyan szervezet, ahol ennyi eredeti mű születne. Háromnegyed részü-

ket a Rádió 4 sugározza, s ugyanez a hálózat páratlan hírműsorokat is közvetít. Vagy kilencmillióan hallgatják a Rádió 4-et a hét valamelyik órájában, és az előfizetési díjból a hallgatónak csak naponta két pennyjébe kerül. A Rádió 3 hetente csaknem hárommillió nézőt vonz, naponta 12 és fél óra komoly zenét közvetít, négy szimfonikus zenekart és a világ legnagyobb zenei fesztiválját finanszírozza, s ezzel együtt csak 15 pennybe kerül naponta.

1967-ben kezdte meg adásait a BBC helyi rádiója. A helyi és körzeti szolgáltatások jelentős sikert értek el, eljutottak olyan emberekhez is, akiket a hálózatok nem értek el. A kereskedelmi rádiótól eltérően elvben működnek, sokkal több bennük a beszéd, mint a zene, és hetente kb. nyolcmillióan hallgatják őket. A BBC helyi rádiója is csak napi két pennybe kerül a hallgatónak, de az előfizetési díjak korlátozása miatt nehéz egyensúlyozásra kényszeríti a BBC-t az erőforrások koncentrálásának igénye és a terjeszkedés szükségessége között. A független adók is hasonló gondokkal küzdenek. De az erőforrásoknál még jobban visszaszorítja a rádió terjeszkedését a hullánhosszak hiánya.

A rádió számára tehát, amelynek elsősorban saját problémáit kell megoldania, az a kérdés: mit tehetnek érte — nem pedig vele — az új technikák? Nézzünk három példát. Akkora hiány van földi hullámsávokban, hogy talán a műhold az egyetlen eszköz arra, hogy a digitális sztereorádió közvetlenül eljusson a hallgatóhoz. A digitális közvetítőrendszerek egészen új dimenziókat nyitnak meg a rádióban, olyasmik lesz ez, mint a színes tévé megjelenése. A zenekedvelők nemsokára a kompakt lemezek minőségét állítják elének mércéként, s a BBC már most tervez teljes digitális gyártási láncokat. De a logizalmasabb fejlemények talán a rádiós adatjelzéstől várhatók, attól a rendszertől, amelyet nagyrészt a BBC kutatási osztálya fejlesztett ki. Lényege, hogy a műsorközvetítés mellett nem hallható jeleket is továbbítanak, így utasításokat lehet küldeni a vevőnek, és információkat lehet közölni. Ez a technika megteremtí az alapokat az automatikus kapcsoláshoz és az „átfedő szolgáltatásokhoz”, úgyhogy a hallgató megszakíthatja a rendszer műsorközvetítést hírekkel, időjárás-jelentésekkel, közlekedési információkkal stb. Ha nagy szériákban gyárt-

ják ezeket a vevőkészülékeket, áruk nem lesz magas, és megoldják a rádió legnagyobb problémáit: a hullámhosszak hiányát és a beállítás gondját. (1984. június 28.)

Egy „lebilincselő” műsor

Júniusban a BBC 1 egy nottinghamshire-i gyilkosság rekonstrukcióját közvetítette, és megkérte a nézőket, hogy telefonáljanak, ha tudnak bármilyen információt, amely segíthet a rendőrségnek elfogni a gyilkost. A rendőrség és a BBC meglepetésére azonnal jelentkeztek néhányan, hogy tudják, ki a bűnös.

A Crimewatch című műsor három, egyenként kilencmillió nézőt vonzó adás után havonta rendszeresen jelentkező főműsorra lépett elő. Bűnügyekről tudósít, vagy rekonstruálja ezeket, és felszólítja a nézőket, hogy telefonáljanak, ha tudják a megoldást. A modell egy német műsor, amely ötéves élettartama alatt 155 esetet segített megoldani.

Mindig is veszélyesnek tartották a televízióhoz befutó telefonokat, mert örültek mániákus üzenetei is lehetnek közöttük, és a Crimewatch jócskán ki is vette a részét ezekből. Panaszok is érkeznek a stúdióba. Az egyik detektívet például lehordták, mert engedte, hogy a műsorban bemutassanak egy szőnyegcsomagolásra használt műanyag zacskót, amelyben az egyik áldozat holttestét megtalálták. A hívó úgy vélte, a műsor a szőnyeg márkáját reklámozta.

A program közben kapott 1 500 telefonhívás túlnyomó része azonban komoly. De ha csak 1 500 néző érzi úgy, hogy segíteni tud, és közülük is csak kevesen felelnek meg a műsor hangoztatott céljának, miért nézi a többi 8 998 500? Szinte bizonyos, hogy a bűnügyek rekonstrukciója miatt. Ezt a BBC műsorkutatása is megerősíti. Csak minden tizedik néző ül le azért a képernyő elé, hogy lássa, tud-e valamit segíteni. A közönség kétharmada „általános érdeklődésből” nézi, és csaknem fele „igen lebilincselőnek” tartja a rekonstrukciókat. Miért? Az ok valószínűleg a szórakozás.

Bűnügyekkel szórakoztatni elég émeletítő dolog, de a Crimewatch esetében azzal indokolják, hogy segíti a rendőrség

nyomozását. A műsor célja, hogy felfrissítsék a néző emlékezetét, hogy felidézzék az emlékeket azokban, akik esetleg láttak valami fontosat. Lényeg a pontosság, az aprólékos figyelem a részletekre. Ahol csak lehet, valóságos embereket, helyszíneket és járműveket használnak a rekonstrukciónál. Csak az a gond, hogy az eljátszott eseményt nem mindig lehet megkülönböztetni a valóságos bűnesettől, és ez a nézők egy részét megtéveszti. Még ha látta is valaki a történeteket, nem tudja-e különböztetni a valóságot a fikciótól? Ebben a kérdésben majd az fog dönteni, hogy a bíróság elfogadja-e a rekonstrukció nyomán előkerülő tanúkat. A kriminológusok szerint a bíróság talán nem is fogja tudni, hogy a rendőrség rekonstrukcióhoz folyamodott. Csak a tanúvallomásokot hallják. A rekonstrukciót egyszerűen úgy tekintik, mint a rendőrség eszközeit tanúk keresésére, ami tehát nem tartozik a bíróságra.

Kétségtelen, hogy a rekonstrukciót gondos nyomozás előzi meg, hogy a műsor igyekszik nem elijeszteni a közönséget, és őszinte vágyuk, hogy elfogják a bűnösöket, akik néha az elképzelhető legáljasabb tetteket követték el.

Nem mindegyik rekonstrukció arra megy ki, hogy felelevenítse a nézők emlékezetét. A Woburn-apátság ezüstgyűjteményének ellopásakor, amelynek a rablókön kívül nemigen voltak tanúi, részletesen bemutatták azokat az eszközöket, amelyekkel a rablók észrevétlenül behatoltak. Egyesek ezt is kifogásolták, mondván, hogy kitűnő, könnyen követhető utasításokat adott a műsor arra, hogyan kell betörni egy impozáns épületbe.

A módszerek és eszközök körüli vita mind szócséplésnek tűnik, ha összehasonlítjuk a londoni City Limits c. magazin bírálatával, amely egy szóval jellemezte a műsort: „felháborító”. „Mintha az új rendőrségi törvény nem lenne elég — írja a kritikus —, a BBC olyan műsorral állt elő, amely rendőröket csinál a nézők közösségéből”. Részzeivé kell-e válnia a műsorszóró társaságnak és a nézőknek egy olyan intézménynek, amely vita és bírálat tárgya? Lehet, hogy a Crimewatch szerkesztősége független, de ténylegesen részt vesz a rendfenntartás folyamatában, a rendőrség saját embereit, információit és eljárásait használva. (1984. augusztus 23.)

Számítógépes bűnözés

Napról napra dollármilliárdok ezreit utalják át a világon — a Chase Manhattan bank egymaga 85 milliárdot mozgat naponta. E pénz legnagyobb része nem aranyban, bankjegyekben, netán csekkekben fekszik, hanem impulzusokban, elektronikus bitek sorozatában. Fogjuk be és változtassuk meg őket, irányítsuk máshova, és jobb valutánk lesz, mint a készpénz, mert a készpénzzel ellentétben ezt a valutát úgy is lehet kezelni, hogy be se tesszük a lábunkat az országba — arról a szörnyű kockázatról nem is beszélve, aminek az alacsony technikával dolgozó bankrablók teszik ki magukat ajtókon betörve, puskákat lengetve és ötdollárosokkal megtömött zsákok után kapkodva.

A legtekintélyesebb jelentést a számítógépes bűnözésről nemrég tette közzé az Amerikai Ügyvédi Testület Washingtonban, amely különbizottságot alakított, hogy felmérje, mennyire súlyos a számítógépes bűnözés problémája. A felmérés eredményei megdöbbentők: a válaszolók több, mint negyede számolt be olyan számítógépes kárrol, amelyről az elmúlt 12 hónapban tudomást szereztek. Valahol 145 és 730 millió dollár között lehet az évi veszteség, vagyis minden egyes kár átlag 2—10 millió dollár körüli. A válaszolók harmada azt mondta, nincs módszer a veszteség ellenőrzésére vagy pontos felbecslésére.

Tíz áldozat közül négynek sejtelmé sincs a felelősökről. Ez valószínűleg az effajta bűncselekmények természetéből következik. Tűnékeny memória a számítógépé: csak arra emlékszik, amit utoljára mondtak neki. Egy új utasítással el lehet tüntetni, amit eredetileg betápláltak, s így a bűnözők rendkívül hatékonyan használhatják a komputert a pénz elsikkasztására s aztán a nyomok eltüntetésére.

Nehéz pontos statisztikákat szerezni, mivel Angliában például, ha egy bank vagy más pénzintézet úgy dönt, nem vall kereskedelmi éleslátásra megmondani a világnak, hogy elvesztett mondjuk 25 millió dollárt, és nem tudja, hogyan, a kellemtelen információt megtarthatja magának. Fellendült a biztonsági tanács-

adók üzlete: a különböző jártasságú szakembereké, akik nem csekély összeg fejében kínálják szolgálataikat.

Az egyik londoni tanácsadó azt állítja, hogy hozzá lehet férni egy hitelkártyatársaság számítógépéhez, és ki lehet húzni belőle az összes bizalmas részletet — ugyanígy lehetséges e részletek (pl. a hitelkeret vagy az egyenleg) megváltoztatása is. A főbb cégek azonban — Barclaycard, American Express stb. — tagadják ezt, mint ahogy azt is, hogy házi komputerrel ki lehetne kérni a számítógépben tárolt adatokat.

Van azonban egy ijesztő példa az óceán túloldalán, amely kényelmetlen érzéseket ébreszthet az angol társaságokban, ha mégoly szilárdnak hiszik is biztonságukat. A TRW-ről van szó, mely 90 millió amerikaiit érintő adatbázissal rendelkezik. A rendszerbe való belépéshez a jelszót kellett tudni. Ez elterjedt, bekerült az elektronikus közleményekbe, s így annyira nyilvános lett, anennyire csak lehetséges a házi számítógépek terén. Nemsokára egész Amerikában ezrek tárcsázták a TRW-t, és mindenféle információt tudni akartak, magukról, barátaikról, rokonaikról, szomszédaikról és természetesen az ellenségeikről. Egy telefonhívás árán csaknem az USA feléről részletes információkat lehetett kapni, így nem meglepő, hogy az ugyancsak népszerű szórakozássá vált. Mire a TRW rájött, mi történik, már nem tudták megállapítani, mennyi illetéktelen hívás volt, milyen információkat szereztek, és mennyi illegális hitelkártya-vásárlás történt majd a biztonsági hiányosságok miatt.

Clifton Haughey volt programozó szerint bármilyen gondosan terveznek is meg egy rendszert, nincs százszázalékos biztonság: „nincs olyan ember tervezte számítógép, melyhez az ember ne tudna hozzájutni”.

Talán ez az oka, hogy míg a bankok kényszerűen bizonygatják, milyen tökéletesen biztonságosak számítógépes műveleteik, sokan óvatosságból biztosítást kötnek. A számítógépes károkról szóló, világszerte árusított kötvény 50 millió fontra nyújt fedezetet. S a biztosítók aggódva tapasztalják, hogy egyre több bank csatlakozik az egész világra kiterjedő kommunikációs hálózathoz. Ma egy vidéki banktisztviselő egy gombnyomással kapcsolatba léphet a világgal. „A nyereség elég kecsesítő ahhoz — mondja az első számítógépes kárbiztosító —, hogy valaki

megvegyen egy kisebb bankot — van belőlük elég —, csupán azért, hogy hozzáférfjen a SWIFT-hez (Bankközi Pénzügyi Távközlési Világtársaság), s aztán sikeresen lebonyolítson egy nagyszabású csalást, mely több százmillió dollárhoz jut-tatja.”

Nem lenne meglepő, ha emelnék a biz-tositási díjakat. (1984. szeptember 20.)

INTERNATIONAL MANAGEMENT

„Mű”-fordítás

Az „ember nélküli gyárak” — a jövő üzemei, amelyekben a munkások eloltják a villanyt, mikor hazamennek, és ott-hagyják a robotokat, hogy egész éjszaka dolgozzanak — nagy hírveréssel kerültek át a sci-fi könyvek lapjairól — a valóság-ba. Kevesebb figyelmet kapott ugyan, de nem kevésbé forradalmi újítás az „ember nélküli fordítóközpont”. Már megvásárol-hatják a vállalatok a miniszámítógépen alapuló rendszereket, amelyek 92 százalékos pontossággal több ezer szót fordítan-ak le óránként. Ez legalábbis megkétsze-rezi, de egyes esetekben ötszörösére nö-velheti az egyre drágábban dolgozó és a nemzetközi kereskedelem bővülése kö-vetkeztében egyre nehezebben található szakfordítók termelékenységét.

Az angliai ITT-nél a fordítandó szö-veg számítógépes lemeztárolón, vagy táv-közlési összeköttetés útján érkezik Har-lowba, ahol elraktározzák egy minikom-puterben. Egy szakfordító, aki terminál előtt ül, megkérdezi a számítógépet, hogy kétnyelvű szótára tartalmazza-e a szövegben előforduló összes kifejezést. A gép megjelenti a képernyőn az isme-retlen szavakat, a fordító pedig beírja őket a gép elektronikus szótárába, majd mielőtt hazamegy, megnyom egy gombot, a komputer pedig éjjel lefordítja a kéz-iratot.

Másnap reggel a fordító előhívja a szö-veget. A képernyő felső részén az eredeti mondatok, alsó felén a lefordított válto-zat jelenik meg. A fordító kijavítja, és sti-tizálja a gép változatát, amely rendszerint nehézkes, gyakran nyelvtanilag helytelen, túlságosan szó szerinti vagy épp pontat-lan, és két egy tisztázatot, vagy elektro-nikus úton a szedőgéphez továbbítja a szöveget.

Annymira hatékony az ITT két és fél éve bevezetett rendszere, hogy a multi-nacionális vállalat nyereségért dolgozó központtá alakította fordítóosztályát, mely külső kliensek számára is dolgozik. De nem áll egyedül, számítógéppel for-dít már az USA-beli Wang, Xerox és Hewlett-Packard, a kanadai Mitel és General Motors, a francia Aerospatiale, a japán Hitachi, Toshiba, Fujitsu és NEC is, továbbá más, nem vállalatjellegű szer-vezetek, mint például a Közös Piac, a CIA vagy az FBI.

Különböző becslések szerint a fordí-tás világpiaca évi tíz-húsz milliárd dol-lárra tehető, az országos növekedési ráták évente 15 százalék fölött vannak. Csak Japánban a Fujitsu számításai alapján évi kétmilliárd dollárt költenek fordít-tásra.

Kissé ironikus módon szinte mindegyik kapható fordítórendszer az idegen nyel-vek iránt érzéketlennek tartott Egyesült Államok kisvállalataitól származik, ame-lyek közt vezető szerepet játszik a World Translation Center, talán a legelterjed-tebb Systran kifejlesztője, a Weidner és az ALPS (Automatic Language Proces-sing System).

Nyilvánvaló, hogy az eladásokat kor-látozó tényezők közül az egyik legfonto-sabb a berendezés ára. Az alapjában véve három software- és memóriaegységből — szótár, nyelvtan és fordítási program (algoritmus) — álló rendszerek ára 65 ezer dollárnál kezdődik, ennyibe kerül-nek az egyes nyelvpárok, és 560 ezer dol-lárig terjed, amit a nyolc nyelvpárosítást tartalmazó csomagokért kell fizetni. Ezt a legtöbb kis felhasználó még nem engedheti meg magának.

Bár a rendszerekbe beruházó nagyvál-lalatok azt állítják, gyorsan megtérül ez az összeg. Az ITT például hat Weid-ner-nyelvpárosítással dolgozik a Digital Equipment miniszámítógépen, amely egy több nyelvű nyomtatóberendezést és öt terminált lát el. „Kétlem, hogy azelőtt fordítóink naponta háromezer szóná

többet tudtak volna lefordítani. Most a gépi fordítással napi öt-hatezer szó készpéldányos feldolgozása a cél” — mondja a központ igazgatója.

Mivel a Weidner-rendszer csak 65 százalékos pontossággal dolgozik, a felhasználók csak termékspecifikációkra, beszerelési utasításokra, számítógép vagy távközlési berendezés használati utasítására, vagy más „száraz” anyagokra korlátozzák a gépi fordítást. A kereskedelmi rendszerek még nem nőttek fel a költségetig.

A Xerox, mely hat éve használja a Systran-rendszert, a minimumra csökkentette a szerkesztést, kiszűrve a gép munkáját bonyolító szavakat és nyelvi szerkezeteket. 35—40 ezer oldalt dolgoznak fel évente, ami hihetetlenül meggyorsította a termékek bevezetését.

Háromszoros teljesítménynövekedésről és 70—90 százalékos pontosságról számol be a Language Management Corp., az angol—arab fordításra specializálódott kétéves cég képviselője. Az LMC 400 ezer tétele tartalmazó adatbázist használ, hogy óránként nyolcezer szót dolgozzon fel 90 ügyfél-vállalata számára.

A fordítóknak sem kell félniük, hogy a gép elveszi a kenyereket. Az ITT például kénytelen háromról kilencre emelni a fordítói státusok számát a gépi fordítás következtében megnövekedett terhelés miatt. (1984. október)

Media Perspektiven

A szórakoztatásról — elmélyülten

„Szórakoztató az, ami szórakoztat!” — mondják, mivel a szórakoztatás tudományosan is bizonytalan és kelleképp meg nem világított fogalom. A meghatározás azonban nem odázható el akkor, ha — mint a kábeles kísérleti műsorok meghirdetése esetében — azt tűztük ki célul, hogy legyen „tájékoztató, képzés és szórakoztatás.” És a közvélemény-kutatások

azt mutatják, hogy a nézők ebből leginkább a szórakoztatást igénylik.

A tudós szerzők Huizingára, Stephanszra hivatkoznak, hogy ugyanis a szórakoztatás ősi emberi sajátosság, amelyben a néző a televízióban a „saját szerelmének, sikereinek és biztonságának az ideálképét keresi”. Vagy pedig E. Katzra („a használat és igénykielégítés” elméletére) és a szubjektum valóságértelmezési önkényére; esetleg a „menekülési koncepcióra”, vagyis a menekülésre az elidegenedett valóság elől a tömegkommunikáció nyújtotta álomvilágba.

A modern tömegkommunikáció-kutatásban a szórakoztatást egyre inkább paraszociális interakciónak tekintik, amelyben a néző kvázirésztevője a televíziós eseményeknek, olyan eseményeknek, amelyeket a saját köznapi életében aligha élhet át. (Ld. C. E. Rosengren, S. Windahl vagy K. Wohl kutatásait.) Ezt fejleszti tovább a Frankfurter Iskola (T. W. Adorno, M. Horkheimer), „felvilágosult dialektikája”, amely azt állítja, hogy a médiumtartalmak álomvilága egyenesen meggátolja, hogy a befogadó a saját életviszonyait megértse. Holzer ezt a tézist erős társadalomkritikával tölti meg, a késő kapitalista ipari társadalom egyfajta kényszermechanizmusát látja benne, amely hazug értékrendet sugall, és valódi (szellemi-társadalmi) felszabadulást többé nem képes nyújtani.

A televíziós szórakoztatás befogadó oldalának a vizsgálata azt mutatja, hogy a televíziós szórakoztatással szemben többnyire kettős megközelítés érvényesül: a szociális megközelítés, amely „társas, emberi, életszerű” vonásokat vár tőle és a mozgósító célzatú megközelítés, amely szerint „aktívnak, spontánnak, lelkesítőnek, fantáziadúsak” kell lennie. Az első helyen az „aktivitás-kreativitás” áll, majd az „információ- és emóciógazdagság” következik. Mindkét szempont hasonló mértékben található meg a nemtől, kortól és végzettségtől függetlenül. A „spontán, igényes” és az „önfeledt, szárnyaló” jelzőket viszont az iskolázottabbak és magasabb beosztásúak említették. A televízió „szórakoztató adásai” sajnos olyan hangsúlyozottan különböznek a műsorstruktúra egészétől, mintha azokból a szórakoztatás lehetősége is ki lenne zárva. (Többnyire világosan megkülönböztetnek szórakoztató, nem szórakoztató és információs adásokat.)

Amíg a szórakoztatás mindig pozitív kategória, addig a televíziós szórakoztatás

ennek különleges esete, kisebb vele szemben az igényesség, többnyire azonosítják valamely kommunikátorral, és igen gyakran negatív módon ítélik meg. Sokan elutasítják a televíziós szórakoztatásban a politikai tartalom és az információközvetítés lehetőségét.

Ha viszont a televíziós szórakoztatást a kommunikátorok szempontjából vizsgáljuk meg, az első, amivel szembetalálkozunk: a mágikus háromszög, a tartalom, a forma és a közönség sokféleképpen variálható viszonya. És a variálás eredménye egyre kétesebb. Erre mutat a Svájcban 26 rendezővel és kommunikátorral végzett vizsgálat, amely alig vezetett eredményre és egyetértésre.

Az ideális szórakoztató műsor talán a dramaturgiailag változatos, jól adagolt, atmoszférateremtő, humoros és feszültséget teremtő adás. A műsor egészében a hatás és dinamizmus 72, a tartalom 15 és a megformálás 13 százalékban játszik szerepet a vizsgálat tanúsága szerint.

A szórakoztató műsorok közül a „tiszta primer szórakoztatás” (show, revü) 2:1 arányban bizonyult népszerűbbnek az úgynevezett „szórakoztató újságírással” szemben.

A szórakoztatáson belül is kedveltebbek az egy személyes show-k, tehát a szó-

rakoztató személyiségek akkor is, ha sorozatok épülnek rájuk. A szórakoztatás céljáról részletesebben ír a kutatás: ez a szórakoztató tevékenység „szendvicsjellege”, amikor is „igényes elemeket csempészünk” ebbe a szendvicsbe, anélkül, hogy a néző befolyásolási kísérletnek érezné tevékenységünket.

Bár a megkérdezett szórakoztatók harmada a nézőkre tett hatást (még ezt a csempésztet is!) pesszimistán ítélte meg. Szerintük csak húszéves korig lehet ízlésformáló szerepe. Egy másik harmad úgy érzi, a nézők ízlése bizonyos trendekhez kötődik, ezt akár egyetlen ízlésformáló is jelentheti: így a zenében trendet teremtett az ötven évesek számára Peter Alexander, a negyveneseknek Elvis Presley, a harmincasoknak a Beatles-együttes.

„Az igényes elemek becsempészése” azonban nézők és műsorkészítők szerint egyaránt az információs és oktatópropaganda felé viszi (torzítja?) el a szórakoztató műsorokat. A kemény konkurencia, amely az egyes csatornák és adók szemlélete között kialakult a szórakoztatásban is, többet használ az egyedi jelleg és a színvonal megtalálásában és megtartásában. (1984./8.)

Rövidre fogva

Tájékoztatás-politika

A nézők másként látják. A portugál kormány és a tévénézők nincsenek egy véleményen a harmadik, magán-tévécsatorna létesítését illetően. Egy nemrégiben készült felmérés szerint csak a portugál lakosság 12 százaléka elégedett a két állami csatornával, és 71 százalékuk helyeselné a magánadó bevezetését. Úgy tűnik azonban, hogy Mario Soares kormánya ellenzi ezt a lépést.

World Broadcast News

Két állami és tizenkét magánadó áll szemben egymással Japánban. Angliában az arány szolidabb: két állami és két magánadó van. Olaszországban az egyetlen állami adónak két-háromszáz helyi adó az ellenfele. Az USA-ban a PBS, az állami közönségszolgálati adó szinte elvesz a magánadóknak ronggetegében.

L'Express

Mediterrán egyezmény. Málta és Líbia egyezményt írt alá az információs szolgáltatásokban való együttműködésre. Málta szigete fokozatosan jelentős műsorszórási központtá válik egy nagyon aktív területen. Egy ideje tárgyalásokat folytatnak a legfontosabb olasz magánadóval, a Canale 5-tel is. Az adó, mely rendszerint megnyeri a nézettségi háborút Olaszországban, nemrég tekintélyes lökést adott a máltai turizmusnak három főbb varietéműsor sugárzásával, melyet aztán a kontinensen is bemutattak. A Méditerrán Rádióért, a háromnyelvű, a térség el nem kötelezett politikájának hangozó adó rádióállomásért, melyet Algériával közösen működtet, a máltai kormány felelős. Külön egyezmények értelmében Líbiának és az NSZK-nak azonban saját rádióadója van a szigeten. A legutóbbi megállapodás a telexes és a telefonos távközlési szolgáltatásokra is kiterjed.

World Broadcast News

Dél-afrikai szolidaritás. A dél-afrikai újságírók Botswanában létrehozták a Solidarity News Service hírügynökséget, amely a namíbiai sajtó egyre növekvő elszigeteltségén kíván segíteni.

IFJ Direct Line

Ezer helyi adó sugároz ma Franciaországban. A hírözön így már alig ellenőrizhető, de az ellenzék még több adót vagy legalább adásidőt követel. A hullámsávvitán kívül az országos, körzeti és helyi tájékoztatás egysége sem harmonikus mindenütt, bár ezt a CESP felmérései állandóan vizsgálják.

Cahiers du Communisme

Aga kán hírügynöksége. A Közel-Keloten húszmillió mohamedán szellemi vezetőjének tartott Aga kán nemzetközi hírügynökséget nyitott Luxemburgban. Neve „Compass News Features”, s hetente képes hírszolgáltatást nyújt a fejlődő világ számára különösen érdekes kérdésekről. Aga kán, akinek két lapja van Kelet-Afrikában, kijelentette: „A Compassot úgy tekintem, mint elkötelezettséget az alapos és pontos tájékoztatásra a világ kb. száz legszegényebb országát érintő kérdésekről.”

IPTC News

Japán szabadulni akar az angol hírügynökségektől, ezért most a francia TF 1-gyel kötött nagyszabású szerződést hír- és műsorcsereére. A francia film-múzeum ugyan kb. ötszáz japán filmmel rendelkezik, a műsorcsere mégis egyszerű, mert a két társadalom ízlésvilága nagyon eltérő. Az együttműködés első sorban tudományos, és esetleg ezen a téren lehet eredményes.

L'Express

Heti egy estét az ellenzéknek! — kéri Chaban-Delmas egykori miniszterelnök Fabiust, az újat. A nézők így realisabb képet kapnak az aktuális politikai légkörről és a nézeteltérések lényegéről. Az így biztosított idő is a teljes adásidőnek csupán egy százaléka volna.

Le Monde

Egy ország — két hírügynökség Portugáliában. Az állami ANOP és a magántulajdonú NP a „megbízható koegzisztenciára” támaszkodik. Az előző inkább a kormány, az utóbbi a tömegkommunikációs eszközök hírügynöksége.

Die Feder

A kézfogó lemondva. A brit kormány úgy döntött, hogy nem engedi azt a céget, amely a világon a legtöbb számítógépet adja el, összeállni azzal, amelyik a legtöbb brit telefonvonalat működteti. Az IBM és a British Telecom engedélyt kért egy tervezett közös vállalkozáshoz, egy angliai adatközlő hálózat működtetéséhez. A kereskedelmi és ipari minisztérium arra alapozta nemleges válaszát, hogy versenyellenesnek látja a javaslatot. Az IBM és a BT közös vállalkozása elijeszthetné a kisebb versenytársakat — azokat is, akik hasonló hálózatokat akarnak kiépíteni, s azokat is, akik felszereléseket és szolgáltatásokat terveznek, s így szeretnének felkapaszkodni mások kocsijára.

The Economist

Amerikai tőkét kíván a spanyol kommunikációs iparba fektetni az USA-beli AT & T cég. Főként a telefongyártásban látnak fantáziát, hogy betörhessenek az európai piacra. Az alapítás költségeinek a 80 százalékát az AT & T fedezi. Az üzletkötés hátterében Spanyolország Közös Piac-i csatlakozása áll.

Le Monde

Informatikai szakemberképzés a börtönben. Francia börtönökben fiatal elítéltek számára informatikai képzést szerveznek, hogy szabadulásuk után növeljék elhelyezkedési lehetőségüket. Az alfabeták számára alapfokú tanfolyamokat tartanak, egyes csoportok oktatása viszont már az egyetemi szintnél tart.

Le Monde

Sajtó

A neonáci sajtó előretörése érezhető a hetvenes évek vége óta, ugyanis mintegy 50—60 magazin elemzések kiderült, hogy ezekben több-kevesebb rejtett vagy nyílt neonáci agitációs tevékenység folyik. Az NSZK hivatalos ifjúsági sajtója ijesztőnek ítélte a jelenséget, és azonnali fellépést követel ellene.

Pravda (Prága)

A napilapok mellékletei töltik be Nyugat-Európában nagyrészt a női sajtó funkcióját. A 72 oldalas *Femme actuelle* és a 170 oldalas *Femme* azonban tartja 120 ezres példányszámát, a napilapok mellett a divatlapoknak (pl. *Vogue*) is konkurrensé, tudatosan a 30—40 éves dolgozó asszonyokhoz kíván szólni.

Le Monde

Két és fél milliónál több példányban jelenik meg Ausztria 18 napilapja. Ennek több, mint a felét a *Neue Kronen Zeitung* és a *Kurier* teszi ki. A szocialista és kommunista párt lapja kb. napi 75, illetve 43 ezer példányban fogy, vasárnaponként 80—80 ezerben.

Balgarszki Zsurnaliszt

Tőzsdei lottójátékot kezdett a *Times*, hogy növelje vásárlói számát: egy héttel előbb tippelni lehet a tőzsdei árfolyamokra, s aki a bekövetkező változást legjobban megközelíti, komoly pénzt nyerhet. A *Times* máris nyert: egyetlen hónap alatt negyvenezer új előfizetőt szerzett.

Le Monde

A *Le Monde*, önvizsgálata szerint, 380 ezres példányszámmal a harmadik francia napilap, nemzetközileg pedig talán a legismertebb. Ezt a jelentős publicitást erősítik szaklapjai (*Le Monde diplomatique*, *Le Monde d'Éducation*) is. A lap súlya különösen a tájékoztatásban jelentős.

Le Monde

Nyolc új lap Lengyelországban. 1983-ban nyolc új újság és folyóirat indult Lengyelországban, ami a kulturális és tömegkommunikációs közélet konszolidációjának a jele. Köztük egy napilap (Kurier Podlaski), több irodalmi-politikai hetilap vagy folyóirat, továbbá egy egyházi és egy diáklap alakult.

Zeszyty Prasoznawcze

Műsorszórás

A brazil televízió nagyságrendben a negyedik a világon. A 22 millió vevőkészülék fele két városban (Rio de Janeiro és Sao Paulo) koncentrállódik. A nézettség rendkívül nagy — 82 százalékos —, a hatalmas apparátus azonban népszerűsége mellett komoly problémákkal küzd, például a politikai műsorok hitelességével.

Le Monde

Az éhezők megsegítésére mozgósított a Luxemburgi Televízió, amikor meghirdette „A remény szállító” című műsorát. A harmadik világ éhségének felszámolására indított akció célja egymilliárd frank gyűjtése. Az akcióban nemzetközi szervezetek is nagy számban vesznek részt.

Le Monde

Keresztül az óceánon. Kanadában a francia televízió évenként 170 ezer órányi adást készít a mintegy ötmillió francia nyelvű kanadai számára. A most kiépülő francia kábeles hálózat Quebecben számít a hazai francia műsorok — főként a TV 5 — adásaira.

Le Monde

„Szerkesszék meg műsoraikat!” — címmel felhívással fordul olvasóihoz a Le Monde, a Sud-Ouest és a Media Marketing International c. lap. Az ezernél több beérkezett válasz a vetélkedőket leszámítva a televízióműsört szegényesnek ítéli, a meglévők helyett fantáziadúsabbakat, hatásosabbakat kíván és olyanokat, amelyek a helyi kérdésekre jobban reagálnak.

Le Monde

A Canal Plus optimista: megindulásakor (1984. november 4-én) 130 ezer előfizetője volt. A 260 főnyi személyzet azonban egy év alatt ezt a számot 800 ezerre kívánja növelni. Az 1984. évi előfizetési hávi 120 frank, de ez 1985-től emelkedik — kell is a 770 millió frankos költségvetéshez.

L'Humanité

Filmek közkívánatra. Az NDK-ban nagy sikerrel folytatódik a másfél éve kezdődött „Önök kérték”-sorozat, amelynél csak játék- és tévéfilmeket, tévéjátékokat lehet kérni. Az FF-Dabei műsorújság hetente közli azt a listát, amelyből választhat a közönség, s a legtöbb szavazatot kapott alkotást két hét múlva bemutatják.

Berliner Zeitung

Reklám minden mennyiségben. Az amerikai televíziókban eddig korlátozták a reklám időtartamát, egy kormányrendelet előírása szerint 60 perc műsoridőből legfeljebb 16 percet tölthetett ki. Az USA kormánya megszüntette ezt a határozatot, így gyakorlatilag korlátlanra vált a reklámra fordítható műsoridő.

Hörzu

Dei sex machina, ezt az ötletes címet adta az Antenna 2 magazinműsorának, amelyet ötszázezer frankért (állítólag négy nap alatt) készített el a korábban adásba nem került reklámok pillanatfelvételeiből, amiket bohózatok kötöttek össze. A nézettség minden eddigi francia műsor nézettségét felülmúlta. Az adást az eddigi legfiatalabb televíziós stáb készítette.

L'Express

A franciák keveslik a sportot. Az IPSOS intézet a francia tévé megbízásából reprezentatív felmérést végzett a sportműsorról, illetve fogadtatásukról. Kiderült, hogy a nézők 59 százaléka kevesli a sportműsorokat, és 60 százalékuik támogatta azt a korábban felmerült tervet, hogy létesítsenek külön csapatot a sportműsorok közvetítésére. A férfi nézőket a labdarúgó EB (52 százaléku), a nőket a teniszverseny érdekelte leginkább (49 százaléku). Általában a nők sokallták a sportközvetítéseket, főként a labdarúgó-mérkőzéseket és a motorversenyeket. A férfiak legalább kétharmad része viszont több sportműsört kívánt.

Telejours

Kényszerházasság. A bangladeshi kormány Országos Műsorszórási Hatóság néven összevonta a rádiót és a televíziót, egy vezérigazgató irányítása alatt. Az intézkedést takarékosági okokból hozták a tévések tiltakozása ellenére, akik nem fogadták szívesen a „kényszerházasságot”.

World Broadcast News

„Népiskola az éterben” címmel oktatási program indult a Fülöp-szigeteken, amelynek során a rádióban és a televízióban iskolai tanfolyamokat közvetítenek meghatározott órában. A tanfolyam elvégzése továbbtanulásra jogosít, illetve felér az egyetemi vagy főiskolai képesítéssel. Legalább tízmillió dollár oktatási kölcsönt kaptak a Világbanktól a program céljaira. A részvétel ingyenes.

World Broadcast News

A Radio Monte-Carlo egyike a világ nyereséges rádióhálózatainak, a tavalyi 13 százalékos nyereségnek azonban csak kis része (3,6 százaléka) származik a reklám növekedéséből. A rádió külföldi kapcsolatai jók, most a Téli Monte-Carlo részvényeinek a nagyobb részét is meg akarja szerezni. Veszélyt csak a helyi rádióadók jelentenek.

Le Monde

„A kedves előfizető” tájékoztatására hetvenfős telefonközpont áll rendelkezésre a most megindult Canal Plus-nél. A vezetés a visszajelzéseket nagyon fontosnak érzi, és a kérdéseket és műsorjavaslatokat be kívánja építeni a koncepcióba. A pontos és szakszerű válaszokhoz népes szakembergárdát is segítségül hívtak (műsorszerkesztők, műszaki és politikai szakemberek).

Le Monde

Régi és új médiumok Hollandiában. 1971 óta 82 százalékkal nőtt a színes-tévé-tulajdonosok száma, a fekete-fehér készülékekkel rendelkezőknél viszont 65 százalékos csökkenés mutatkozott. A rádiók száma 1977 óta nem változott, változott viszont a készülékek eloszlása: 36-ról 24 százalékra csökkent azok száma, akiknek csak egy rádiójuk van, s 33-ról 45 százalékra nőtt azoké, akik három vagy több készülék közül választhatnak. Ugrás-

szerű volt a növekedés a képmagnók számát tekintve, 1979-ben még csak a megkérdezettek 1 százalékának volt ilyen készüléke, egy 1984-es felmérés szerint pedig már a 12 éven felüliek 17 százalékának. Jelentős növekedés tapasztalható a teletextnél is: három évvel bevezetése után a válaszolók 5 százalékának volt a teletext vételére alkalmas készüléke.

Broadcasting News from the Netherlands

Műhold, kábel, video

Német—kínai egyezmény. Az NSZK és a Kínai Népköztársaság megállapodást írt alá, amelynek alapján konzorciumot hoztak létre távközlési és meteorológiai műholdak közös fejlesztésére és gyártására. Kína már 1970-ben elindított egy saját fejlesztésű műholdszállító rakétát, jelenleg pedig a „Langer Marsh 3” nevű, háromfokozatú rakéta építését tervezi, amellyel 900 kg súlyú geostacionárius műholdat lehet pályára állítani.

Nachrichtentechnische Zeitschrift

A legnagyobb műholdas filmexportáló az USA, amely a nemzetközi piac 60 százalékát tartja kezben. Utána Japán következik 5 százalékkal. A behozatalban a helyzet persze fordított, Nyugat-Európában 30, Kelet-Európában 25, Ázsiában 35, Latin-Amerikában 50 százalék. A kivétel az NSZK, Finnország és Norvégia, ahol ez a szám az elmúlt évtizedben 9 százalékra csökkent.

Le Monde

Több, mint két és fél millió belga otthon tartozik valamelyik kábeltélevíziós rendszerhez, ez a háztartások 90 százaléka. Ez már elegendő mennyiség fizetőtelevízió létrehozásához. A francia nyelvű RTB foglalkozik a gondolattal, mégpedig 700 belga frankos előfizetési áron.

Le Monde

Huszonhét város kábelesítése szerepel a svéd kormány programján. A terv gazdája az állam, de magánvállalkozók is részt

vesznek benne. Az adások első, másfél éves fázisában kísérleti műsorok hangzanak el, a kísérlet 1985 végéig tart.

Le Monde

Videokazettán Nixon beszédeit, interjúit hozta forgalomba a CBS televízió. A volt elnök részletesen beszél pályájáról, beleértve a Watergate-botrányt is, amely bukását okozta. A közvetítő a felvételekért ötvenezer dollárt kapott. (És Nixon?)

Le Monde

Technika

Műholdas rádiótelefon. Az Amerikai NASA szervezet a Szövetségi Kommunikációs Bizottsághoz fordult, hogy engedélyezze mobil rádiótelefon-szolgálat üzembe helyezését műholdon keresztül. A gazdasági érdekek mellett fontos indok, hogy katasztrófák esetén a földi jelzőberendezések megsérülhetnek, míg a műholdak zavartalanul üzemelnek. Az első műholdat erre a célra az idén építik, és 1988-ig üzembe helyezik. A tervezett, viszonylag alacsony 800 MHz-es üzemi frekvencia csak kevésbé alkalmas a műholdas célokra, de a készülékgyártó iparnak nem jelent műszaki problémát.

Funkschau

A lézeres lemezeolvasó még el sem terjedt, de máris komoly ellenfele támadt. Az USA-beli Compusonics által kifejlesztett DSP 1000 berendezés felvételre és lejátszásra egyaránt alkalmas, amíg a lézeres még csak lejátszásra volt képes. Az új berendezés mikroprocesszorral működik, másodpercenként tízmillió műveletre képes, és egyelőre ezer dollárba kerül.

Le Monde

Nincs két egyforma szem. Ebből a kiindulópontból merészkedett az oregoni (USA) EyeDentify-cég az irodák biztonságossá tételének egyre jövedelmezőbb területére: kifejlesztette a szemek azonosításának módszerét. Az EyeDentification-rendszer 20—1200 retinaképet tud tárolni. Azokat, akik beléphetnek az adott épületbe vagy helyiségbe, először „bevezetik” a rendszerbe: belenéznek a kétlencsés „szemkamerába”, amely képet készít az egyik vagy mindkét retináról.

Ezt a képet matematikai jellel alakítják, és elraktározzák a készülék memóriájában. Ha be akar lépni valaki az ajtón, belenéz a kamerába, és megnyom egy gombot. A gép letapogatja a retinát, s a kapott képet összehasonlítja a memóriájában őrzött „szemleírásokkal”. Ha talál azonos képet, csak 1,5 másodpercig tart az ellenőrzés és a belépés lehetővé tétele. Szakértők szerint a tévedés lehetősége egy a millióhoz, a rendszer még biztonságosabb, mint az ujjlenyomatot használó hasonló berendezés. Az egyes terminálok tízezer dollárba kerülnek.

Newsweek

Magnetoszkópok gyártását kezdte meg a Szovjetunió. Az első berendezések 4200 rubeles áron kaphatók, de ezek egyelőre csak fekete-fehér adásra képesek. Egyidejűleg megjelentek a 42 rubeles kazeták is, amelyeken kétórás adás fér el.

Le Monde

Képernyő a műszerfalon! — ez a jelszava a Párizsi Autószalon újdonságának, amelyet egy francia távközlési és egy autós cég (Télédiffusion de France, Régie Renault) hirdet. Az autósokat úti tájékoztatással meteorológiai és közlekedési hírekkel látják el. A nyári és a hétfégi főszezonban a sugárzási körzetek műsorát összehangolják.

Le Monde

Túl magas tornyok. Egy különleges bíróság, amely a kelet-nigériai Enugu repülőtér mellett történt szerencsétlenség okait vizsgálta, megállapította, hogy egyes rádió- és tévétornyok nagymértékben veszélyeztetik a repülési manővereket. Az egy évvel ezelőtti szerencsétlenségben több, mint ötven ember vesztette életét, s csak tizennyolcan éltek túl. A katasztrófa egyik tanúja azt állította a bíróságnak, hogy a tornyokat közel helyezték el az ország déli részének repülőtereihez. A kormánykézben lévő Nigériai Szövetségi Rádiótársaság felelős ezért, s most 50—150 méterrel alacsonyabba kell tennie őket. 4,5 millió dollárba van szüksége ahhoz, hogy leszerelje és ismét felállítsa az oszlopokat ott, ahol a legrosszabbak a panaszok.

World Broadcast News

Telefonkönyv a képernyőn. A Bildschirmtext (Btx) hamarosan helyettesítheti a telefonkönyvet. A frankfurti Deutsche Postreklame a telefonkönyv-kiadókkal együtt 22 millió márkás beruházással kívánja bevezetni az „elektronikus telefonkönyvet”. A kivitelezők a müncheni Digital Equipment GmbH és az aacheni Gesellschaft für elektronische Informationsverarbeitung.

Funkschau

Hotelephon a neve annak a kábelszolgáltatásnak, amely Los Angeles valamennyi szállodáját — kívánságra — egységbe kapcsolja. Ezen keresztül a hotelek egymás között tájékozódhatnak a kapacitásról és a férőhelyekről, és átirányíthatják a vendéget, de az érdeklődő kábeltulajdonos is kérhet felvilágosítást válaszcatornáján.

In Tele

Hogyan élte át a néző a „Holocaustot”?

Az a sok-sok különféle híresztelés és sajtóvisszhang, ami a „Holocaustról” megjelent, zavart és kíváncsiságot váltott ki. Ezzel az egész témával valami zavarodottság jár együtt. Ha az ember a Harmadik Birodalom történetének a bemutatására vagy a náci idők emlékhelyeinek a meglátogatására gondol, ezeket mindig valami lerázhatatlan feszélyezettség érzése nehezíti. A nézők talán azt remélik, hogy ez a rossz érzés megváltozhat, talán érthetővé válik. Sőt, titokban abban bíznak, hogy kilábolhatnak belőle. Akarják is, meg nem is a „varázslatot”. Közben persze azon izgulnak, hogy vajon sikerül-e a filmnek megfoghatóvá tennie a Harmadik Birodalom és különösen a zsidóüldözés történetét.

Filmjelenet

1. rész

Viharos esküvő

Megjelenik a film címe és a lángoló Dávid-csillag.

Karl Weiss és Inga Helms esküvője egy berlini kertvendéglőben, 1935-ben. Az örömpák pohárköszöntői.

A Helms-család tagjai, köztük Müller, aki az NSDAP-tagja, megjegyzéseket tesznek. Palitz nagypapa, szolgálaton kívüli százados, kontrázik.

Közösen énekelnek.

Filmélmény

A Dávid-csillag riasztó lángja a főcímben újraéleszti az előre várt feszélyezettséget. Ezután, nagy meglepetésre, a szabad ég alatt tartott vidám esküvői ünnepségre kerülünk. Az ünnepi nyüzsgés kezdetben kellemes; megkönnyebbülünk. De az ünnep pezsgő teljessége valahogy édeskés, „túl sok rajta a máz”. A néző megérzi, hogy az esküvői hangulat nem takarja el a konfliktust: egy zsidó-árja házasság tanúi vagyunk az 1935-ös Németországban.

Egyáltalán nem olyan békések, ahogy az előbb látszott. A keresztény menyasszony, Inga családjában antiszemita hangok hallatszanak. Ott vannak már a békebontók! A megjegyzések, amelyek az ünnepség résztvevői között elhangzanak, már jóformán a provokáció határát súrolják. A Weiss-család ugyanakkor megmutatja, hogy van bátorság bennük, miközben a „nemkívánatos” dalba kezdenek: „Nem tudom, mit is jelenthet.” (Ich weiss nicht, was soll es bedeuten.)

A nézők visszarettennek a „nácifazonúak” támadókedvétől. Elégedettek viszont azzal az ellenzéki szellemmel, amely a Weiss családban meg-megjelenik. Enyhén kételkedünk azonban, hogy az éneklet tettek számút-e ilyen helyzetben.

* Részlet „A Holocaust leckéje” című könyvből, amelynek ismertetése Könyvekről című rovatunkban olvasható.

Ördögi szerződés

Dr. Weiss a rendelőjében. Dorfnet vizsgálja, aki a férje kíséretében van. Dorf munkanélküli.

Dorfék vitája a parkban.

Dorf a munkába állásról beszél Heydrichnél.

Dokumentumfelvételek Hitler 1937—38-as felvonulásairól.

Dorf azt követeli dr. Weisstől a saját rendelőjében, hogy vándoroljon ki.

Weissék lakása. Az emigrációról beszélgetnek.

Karl és Inga érkezik, az emigrációról beszélgetnek.

A rádió hírül adja a von Roth elleni párizsi merényletet.

A bizalmatlanság a Weiss-család iránt tovább tart. Dr. Weissből valamiféle erőltetett optimizmus árad, miközben a betegeivel beszél. A nézők némelyike Dorfékat először zsidónak tartja, akiknek jólesik, hogy dr. Weiss valamiben segíti őket. Az embereknek tetszik az a határozottság, amivel Dorfnet kedvesezett férjét arra ösztönzi, hogy mindenképpen próbáljon magának valamilyen állást szerezni.

Bizalmatlanná tesz azonban bennünket, hogy Dorf éppen a nácihoz akar fordulni. Erre a „kiútra” inkább ne hagyatkozzunk, mert féltő, hogy kínos bizonytalanságokhoz vezet. Azzal vigasztalódunk, hogy a hatalom birtokosai Dorfot apolitikus magatartása miatt jó állásba aligha helyezik el.

Dorf beszerzése jobban sikerül, mint az várható volt. Csodálkozva figyelheti meg a néző Heydrichet, hogy mennyire „tud beszélni az emberekkel”. A nézők úgy érzik, hogy Dorf az ördöggel kötött szövetséget. Ők maguk a kritikus távolságtartást nem akarják elveszíteni.

Hogy érezni lehessen a „kritikus távolságtartást”, gúnyolódni lehet a felvonulások „hiú pompáján”, kényelmetlen azonban ez az érzés, mert a képek túlságosan komolyak a gúnyolódáshoz. Nem lehet letagadni, hogy itt valóságos fenyegetésről van szó! A néző viszolyogva reagál, mert Dorf „túl messze ment”, de az emigrálás, amelyet tanácsol, helyes következtetésnek látszik. A menekülést nem szívesen választja az ember, de valljuk meg őszintén, a helytállás kellemetlen következményekkel jár.

Ehhez képest Weissné eltökéltsége, hogy Németországban kíván maradni, örültségnek tűnik. Az elvűség tiszteletet ébreszt, de nyugtalanító, hogy — amire ő esküszik — „Mozart és Beethoven földjének” kultúrája kevésbé megbízható. Sokkal inkább azon kellene lennie, hogy végre kivándoroljanak. A nézőnek azonnal eszébe jut, hogy Weissné fotóján a koncentrációs tábor ruházatát látták — ő tehát nem fog emigrálni —, és keserűen veszi tudomásul, hogy az asszony nem volt képes szabadulni irreális álmaitól.

A kulturált családi étkezés alatt a néző azoknak az oldalán áll, akik menni akarnak. Elrémiül, aminél megérti, hogy ez már késő, mert egyes országok már nem hajlandók a zsidó menekülteket befogadni. Nem lehet igaz, hogy ezt a lehetőséget elszalasztották.

Ahogy a Weiss-családban a legkülönbözőbb helyzetek világossá válnak, az embernek magának is határozni kell, fel kell mérnie az új fejlemények veszélyességét. A néző megragad annál a gondolatnál — a merénylet ismert történelmi következményei

Dorfot a vacsora mellől hívják szolgálati helyére.

A Birodalmi Kristály-éjszaka kezdetei. Dorf indulófélben van Heydrich-hez.

Tanácskozás Dorf és Heydrich között. Dorf azt kéri, hogy nagyobb hatásköre legyen.

A Birodalmi Kristály-éjszaka jelenetei: fosztogatás, ablakokat zúznak be, könyvmáglyák égneek, Palitz nagyapát tettleg bántalmazzák. Rudi támogatja a nagyapját. Heydrich Wagner-zenét hallgat, és konyakot iszik. Megbeszéli Dorffal a megtorlás mérlegét.

Az aggodalmak valóra válnak

Karl megfesti Inga képét. Arról beszélnek, hogy el kell válniuk egymástól. Karl letartóztatja a Gestapo. Inga tiltakozik, és követni akarja őt.

Dr. Weiss kezeli Levit. A Palitz nagyszülők bevonulnak dr. Weisshez. Hírül adják Karl őrizetbe vételét. Az SA bemázojla dr. Weiss cégtábláját.

Dr. Weiss kiutasítási végzést kap a Gestapótól.

Buchenwald, Karl felvételi vállalása.

ellenére —, hogy „nem is származhat ebből olyan rettenetes dolog”.

Megkönnyebbülésünkhöz Dorf viselkedése is hozzájárul. Azt bizonygatja ugyanis a feleségének, hogy nem is tud bánni pisztolyával. A nézőben mégis libabőrös borzongás támad, amikor Weissék lakásának egyik ablakát betörik. Dorfné arra emlékezteti férjét, hogy az idők változása neki is jó lehetőséget kínálhat a kibontakozásra, nem kellene a sült galambot várnia, maga is léphetne végre. (Ami elvben helyes lehet, de nem ebben az esetben!)

Ébben a viszonylagos egyensúlyhelyzetben néhány pillanatig még él a remény, hogy a dolog jóra fordul. Heydrichet ugyanis fölháborítja Goebbels önkényeskedése. Hogy Dorf tétován beleveti magát a mélyvízbe, az részint azt sejteti, hogy az ő opportunizmusa állandó veszélyforrást jelent mások számára, részint viszont azt mutatja, hogy aki „saját” erejéből úszik”, annak még mindig van egy lehetősége. De most valami szörnyű következik: a néző rémült dühöt érez, minden egyes megalázást külön végigszenved, de alapjában még most is csak azt kívánja, hogy ép bőrrel megússza. Mégis, a szégyen már szinte elviselhetetlen! Rudi elszántsága azt sejteti: van még kiút. Az ellenfél ugyan féelmetes, ki lehet azonban tapasztalni emberi gyengéit és gyarlóságát. Egyes nézőknek itt az az érzése, hogy Heydrich nagyon megviseltnak látszik.

A főszaklatott világban nem lehet az idill „tiszt szigetén” élni. Inga helyesen teszi, hogy keresztbe veti magát a keretlegények előtt. Úgy érezzük, az egyetlen választás: ellenállni. Karlnak nagy árat kell fizetnie, amiért nem volt határozottabb. Bizakodjunk azonban, hogy még nem zárult be előtte minden ajtó.

A vigasztalások és bátorítások gyanúsak. Az idő múlik, elszántabb és fontosabb tettekre lenne szükség. Kesorú százjézzel vesszük tudomásul, hogy a „merni valamit” elvet siker koronázza, csak éppen rossz helyen: Dorfot előléptették.

A deportálási végzést, amelyet dr. Weiss kap, nem fogjuk fel túlságosan tragikusan. Nem tudta elszánni magát arra, hogy menjen, hát most küldik. Beteljesedett, amit sejtteni lehetett, de talán éppen ez hoz számára új kiutat!

Nagyon gyorsan véget ért az az illúzió, hogy „meg lehet úszni ép bőrrel”. Csak egy pillanatig tart, amíg

Prédikáció a zsidókért,
Dorf figyelmezteti Lichtenberg lelkészét.

Dr. Weiss búcsút vesz családjától.

Weissné és a gyerekek kivonulnak. A rendelőt átadják az árja utódnak.

Rudi felfedezi a Palitz nagyszülők öngyilkosságát.

Átkelés a határon Lengyelországba. Dr. Weisst testvére, Moses fogadja.

Holocaust

Embereket terelnek össze egy zsinagógába, és rájuk gyűjtják az épületet.

Dorf diaképeket mutat Heydrichnek a kivégzésekről.

az áldozat elhatározza, hogy a kihallgatásnál nem tűri el a megszégyenítést. Az ütlegekből, amit konokságáért kap, gyorsan megtanulja, hogy „üdvösebb dolog”, ha enged „ezeknek az idiotáknak”. Csakhogy ettől meg gyávának érzi magát.

A pap beszéde az a viselkedési minta, amelyhez érzésünk szerint tartanunk kellene magunkat. De megértjük azokat, akik félelmükben elhagyják az egyházat. Az ellenállás fontos, de könnyen „fejébe kerülhet az embernek”.

A búcsú a pályaudvaron talán a váratlan lehetőségek reményét keltheti.

Megállapítjuk, hogy az eddig elképzelhetetlen eseményeket is el lehet viselni. Nem gondoltuk volna, hogy a Weiss-család ilyen hidegvérrel fog búcsúzni a lakásától.

„A hídog futkároz az ember hátán:” ilyen bátran kell viselkedni! Az idős házaspár nem vállalta, hogy elszakítsák őket egymástól. Persze rájövünk, hogy ezt a visszafordíthatatlan lépést az idős emberek könnyebb volt megtenniük, mint a fiataloknak. A legvégsőig elmenni csak azok számára megoldás, akik semmit nem veszíthetnek, vagy akiket, mint a lelkész, a hivatásuk erre kötelez. Dr. Weiss végre lengyel földön van! A nézőknek általában az az érzésük, hogy valami komoly dolog történt, hogy a sorsát egyre inkább a kezébe vette!

Amilyen reménykedéssel töltötte el a nézőket a menekülés iménti lehetősége — még ha az kockázatos is —, olyan iszonyatkeltő az emberek elégetése a zsinagógában. Alig képesek elhinni, amit látnak; felfigyelnek arra is, hogy még az odaérkező katonák is döbbenet merednek a szörnyűséges látványra. Amikor aztán a ház a Dávid-csillaggal lángba borul, az már szinte elviselhetetlen. Gondolatok villódnak az agyokban, hogy akár csak egy szemernyi lehetőséget találjanak. Egyes nézők itt formai hasonlóságra figyelnek fel: „Ez nem a főcím Dávid-csillagja volt?” „Hogyan filmezték a tűzvészt?” De azután valami eszeveszetten borzasztó kezdődik: minden képzeletet felülmúl az, ami odabent, az égő házban történik.

Az ember megdöbben, hogy a nácikat mennyire a kivitelezés tervszerűtlensége kényszerítette rémületes mézárásaikra. Arra kell számítani, hogy a gyűrű az elkövetkezőkben még szorosabbra zárul. A nézők azt állítják, hogy már-már közömbösen kezdik nézni a diákat, talán mert már eddig is túl sok „következményt” kényszerültek látni.

Az SS berlini bálja.

Helmsék lakása. Inga megtudja Müllertől, hogy Karl Buchenwaldban van.

Weissék szobája. Újév estéje. Anna kirohan az utcára.

Anna megerőszakolása.

Buchenwald, Karl kenyérért verekszik egy káppal.

Karl és Weinberg a pellengezen.

Dorf Hans Franknál, Lengyelország főkormányzójánál.

A varsói gettó körülfogása. A zsidótanács ülése a varsói gettóban.

A gyengéknek nincs kímélet

Anna és Inga pszichiáternél.

Elmebetegek szállítása Hadamar felé. Az elmebetegek elgázosítása.

A „puszta nézegetés” megint csak rossz lelkiismeretet okoz.

A náci hatalmasságoknak rossz az ízlése. Nehéz józanul megítélni a kísérteties báli társaságot — a „vampírok táncát”.

Apró előrelépésnek számít, de nincs jelentősége. Helmsék még mindig haragszanak zsidó albérlőjükre, de Weissné és lánya továbbra is Inga védelme alatt él. Az ember szinte örül, hogy képesek tartani magukat, de ez nem mehet így sokáig!

Anna határozottságát helyeselhetjük! Ahogy letépi magáról a zsidó csillagot, bátorsága magával ragad, amikor azonban tétovázva és védelmet keresve megáll az utcán, világossá válik, hogy egyáltalán nem tudta, hová is fog ez a kitörés vezetni. Az ember egyszerre nagyon gyámoltalannak érzi magát! Azután el kell viselnünk Anna megerőszakolását. A néző tűrhetetlennek érzi a megalázó helyzetet, és csak az a gyenge vigasza marad, hogy ezt a fajta erőszakot túléli az ember. A nőknél a sok különösen mély; némelyek egyenesen úgy nyilatkoztak, hogy a film első részében a megerőszakolási jelenet viselte meg őket a legjobban.

Karl mélységesen tudatában van igazának; jól teszi, hogy nem hagyja magát. Eszeveszett gyűlöletet érzünk a kápo iránt, aki nem saját hitsorsosai-val tart. De brutális verés a büntetés, és a két áldozat lassan, kínlódva vonszolja el magát. Szenvedve teremtik meg az eddig hiányzó szolidaritást.

A film sok nézőnek túlságosan hosszadalmas. Egyesek türelmetlenül nézik az órájukat. Úgy érezzük, hogy eljutottunk az elviselhetőség határáig. De újabb szenvedésekről kapunk híreket.

Világossá válik, hogy a nácik viszálykodása ellenére a zsidók számára nem maradt semmi remény. Az ember olyan lelkiállapotba kerül, amelyben mindent elfogad. A zsidótanács ülésén is a rezignáció kerekedik felül.

Amint Anna megjelenik, az érdeklődés ismét megélénkül. A megerőszakolás következménye rettenetes, a néző mégis „erőtötöttnek” érzi a jelenetet: „Egy megerőszakolás azért nem egyszer s mindenkorra kiheverhetetlen dolog!” Segítségre természetesen szükség van, de nyomban felmerül az alapos gyanú, hogy a medicina is a náci szellem áldozatául eshet.

A film néhány pillanatán nem tudunk eligazodni. Aztán egyszerre csak felfogjuk, mi is történik: mintha az eddigi szenvedésekre „még egy lapáttal” rátennének. Az ember még most is tenni szeretne

Weissné és Inga hírül veszi Anna halálát.

Utca Prágában, hirdetmény a zsidókat érintő új korlátozásokkal. Rudit egy őrjárat megállítja. Helena megmenti Rudit.

2. rész *Üzlet vagy elv?*

Betegellátóhely a varsói gettóban, dr. Weiss, apó-lónővérek és betegek.

Pályaudvar Varsóban.
Dr. Weiss várja a feleségét.

Inga felkeresi Buchenwaldot, és beszél az oda áthelyezett Müllerrel.

valamit. De az elmehetegeken nem lehet segíteni, ők „mint a birkák a karámba”, úgy vonulnak be a gázkamrába . . .

Ez ellen a fordulat ellen mindenki lázadzik. A felháborodás még csak fokozódik, amikor a részvétlevek gyalázatosan hazug torzításait halljuk. Némelyik néző kísértésbe esik, hogy elhiggye a hazugságokat Anna haláláról.

Rudi már elérte Prágát, s ez nagyon megnyugtató. De a néző azt kérdezi magában, hogy vele — Anna halála után — csak azért találkozunk-e ismét, hogy átéljük, amint a menekülése véget ér. Am ezúttal szerencse éri. Főllélegzünk. Azután bizonyos szempontból „túl erős” dolog következik. Nagyon szép a váratlan találkozás, de az effajta szerencse mégsem illik az egész dolog eseménysorába. A nézők ugyan állandóan mindenféle szerencsés véletlenben reménykednek, de ennek a hódításnak a tempóját hihetetlennek érzik, sőt giccsesnek mondják: „az utcáról az ágyba . . .”

A 2. rész valami „gyógyító” dologgal folytatódik. Még ha szegényesen és ideiglenesen is, de van körház a varsói gettóban. Nagy megdöbbenéssel látja a néző, hogy dr. Weiss valamiféle „válogatást” alkalmaz: orvosságot csak az kap, akinek reménye van a túlélésre! Az ember nem érti, hogy dr. Weiss „hogy tehet ilyent”, nem hajlandó elismerni, hogy ez így szükséges.

Ilyen ínségben az ember minden jó hírre „felkapja a fejét”. Dr. Weiss és a felesége vizontlátása azonban nem zavartalan; dr. Weiss értesül Anna lánya haláláról. A nézők együttéreznek velük, és felmentik Weissné a „megszépítő” hazugság miatt, amelyet férjének Anna haláláról a valódi körülmények helyett mond. Még amikor észreveszi a párhuzamot a náci részvétlevek fordulataival, akkor is tartja magát a kényszerhazugsághoz. A valóság mindenképpen borzasztó! De újra meg újra lejátszódik a rémületes, „fenyegető” jelenet, amelyet a néző olyan makacsul nem akar az emlékezetébe idézni. Inga célratoró lett, sikerült odajutnia, ahol Karl, a férje van. De ő is hajban van: Müller azt akarja, hogy Inga az övé legyen, másképpen nem léphet kapcsolatba Karllal. A néző hevesen gyűlöli Müllert, aki ilyen csapdát állít, viszont Inga kap valamit az árért, amelyet fizetni kénytelen. Ha tovább akar élni, cserébe kénytelen feláldozni a házastársi hűséget!

Némelyik nézőben egy pillanatra felmerül a gyanú,

Karl a buchenwaldi kőbányában.

Rudi és Helena átlépi a határt Oroszország felé, Rudi leüti egy őrszemet.

Rudit és Helenát elfogják az orosz katonák.

A buchenwaldi kőbánya, Karl kényszermunkán. Az SS-őrség agyonlő két cigányt.

Müller a kőbányában beszél Karllal, átadja a levelet.

Gettó-iskola, Weissné mint tanárnő énekórát tart.

Vita a gettó zsidótanácsában; Anielewitsch a megsemmisítő akciók hírét hozza.

Kivégzések Ukrajnában, Dorf megjelenik az ügyeleten.

Dorfnek meg kell ölnie egy sebesültet.

hogy Inga élvezi is a szeretkezést. Az a gyanú is felmerül, hogy Müller hazudik Ingának, amikor azt állítja, hogy kapcsolatot tud teremteni Karllal. Ezeket a gondolatokat aztán elfelejtik. Amit Inga tett, az az ellenállás egyik akciójának minősíthető, nem pedig az ő magánakciójának. Egy pillantás Karl szenvedéseire véget vet a kétségeknek, és igazolja az üzlet jogosságát.

Kevésbé problematikus az az út, amelybe Rudi és Helena vágott bele. Itt minden könnyen megy, nem olyan kínos, több bennük a mozgékonyosság. A néző élvezi ezt, viszont nagyon jól tudja, hogy ez a lendület bármikor váratlanul zátonyra futhat.

Könnyelműségnek érezzük, amikor Helena flörtölve tárgyal megszabadulásukról az orosz tiszttel. Sosem szabad szem elől téveszteni, hogy itt „puszta életükről van szó”.

Karl helyzete még nem javult. „Inga üzlete semmit sem ért?” Két cigány az őrség szeme láttára cigarettázni kezd, és parancsra sem indul vissza. A nézők rémülten fogják fel, hogy itt emberek tudatosan provokálják a saját halálukat — és már le is kaszálták őket! Milyen mélységű szenvedés képes ilyen döntést előre megérlelni valakiben? Hirtelen megértik: „Ez volt az igazi ellenállás, egy határon megállni és azt mondani: eddig és ne tovább!” Amikor Karl megtudja a „dolgot” Inga és Müller között, a nézők egy része méltányolja, hogy ezt az árat túlságosan magasra tartja, és hogy egyáltalán hallani sem akar a feleségéről. Másrészt viszont ezzel az egész vállalkozás célja kérdésessé válik. Az iskola a mindennapok tanítási rendjének a megtartásával türelmetlenné teszi a nézőt: „Az a hülye éneklés!”

Amit a cionista kristálytisztán előad, azt valahogy nem lehet elhinni; mindenkit meg kell ölni. De azt a talpnyalást sem akarja a néző, amelyet a honoráriumok rendeznek a zsidótanácsban.

A kivégzőosztag előtt mindenféle taktikázásnak vége. Az ember megmerevedik, és még kíváncsi is lesz az eljárásra: a legszörnyűbb az, hogy a zsidóknak nyilvánvalóan maguknak kellett a saját sirjukat korábban megásniuk. Dorf számára nincs több ügyeskedésre lehetőség. Saját kezével kell vért ontania, és nem maradhat tovább íróasztalgylkos. A néző természetesen érzi, hogy káröröme nem helyénvaló, hibásnak érzi magát. Megzavarodott; többé már nem a filmre koncentrálni, érzi, hogy nagyobb problémán kell elgondolkodnia: a dolgok lefolyása következetes és mégis teljesen fordított. Tréfával vagy ügyeskedéssel közeledni valamihez, ez volna a legkényelmesebb út. Ez azonban nem megy.

A bizalom: könnyelműség

Kijev, Rudi és Helena komiszkenyeret lop.

Kijevet aláaknázzák, robbanások.

Rudi és Helena találkozik Helms sógorral, aki az SS-nél van. Helms megsebesül.

Helms elárulja Rudit és Helenát az SS-nek.

Helmsot széttépi egy akna.

Rudit és Helenát elszállítják.

Miközben Babij Jar felé vonulnak, Rudi és Helena elmenekül. Blobel SS-vezér és Dorf figyelni az áldozatok útját a Babij Jar szurdok felé.

Az áldozatok levetközte-tése kivégzés előtt.

Rudi és Helena a Babij Jar szurdoknál, kivégzések.

Dorf találkozik Kurt bássival, és beszámol neki „munkájáról”.

Egy vilnai futár jelenti a gettóban a tömegkivégzéseket. Vita az intézkedésről.

Weissné pénzt kerít fegyverbeszerzésre.

Dorf diaképeket mutat Heydrichnek a „végrehajításról”.

A Dorf család karácsonya.

A bátor lépések rövid sikere után Rudi és Helena megint csak „benne van a pácban”. A néző ismét úgy érzi, hogy valami nincs rendben: a nácik aláaknázása és meglepetésszerű megtámadása — ezek jó dolgok, de az rossz, hogy ez Rudit és Helenát is érinti. Ijedten és csodálkozva látjuk, hogy embereket milyen kínos választás elé állíthat a sors, ugyanis mindketten pontosan Rudi sógorával, Helmszel találkoznak össze. Abban nem vagyunk biztosak, hogy Rudinak segítenie kell sógorát. De Helmsot megöletni? Erről szó sem lehet! Jó dolog az, hogy Rudi és Helena segíteni akar, ugyanakkor bizalmuk könnyelműségüket bizonyítja. Végül a nézők már belátják, hogy csak a legnagyobb keménység vezet célra.

Azt, hogy Helmsot széttépi egy akna, a néző az igazság érvényesüléseként éli át. De ez gyenge vigasz. Rudit és Helenát a végzet fenyegeti.

Legyőzöttnek érzik magukat, és panaszkodnak, hogy milyen kevés értéke van a jámborságnak és a bizalomnak.

Mielőtt még a néző igazán felfogná, hogy mi vár Rudira és Helenára, mindkettőjüknek sikerül elmenekülnie. Nem marad azonban időnk, hogy örüljünk ennek a szerencsének. Ott vannak ugyanis az áldozatok hekatombái, amelyeknek a látványát alig hiszi el a néző, lázadozik, s a kontraszt különösen nehezen viselhető el: „hogyan képes zöldellni még ott az erdő, ahol ez történt”?!

Amint Rudi és Helena biztos rejtekhelyről nézi a tömeges kivégzést, az ember bűnösnek érzi magát, és lelkiismeret-furdalása támad. Nekik ismét szerencsájuk volt, de csak a saját hőriüket mentették. Az egész ügyön mindez „egy fikarcnyit sem segít”. Néhány pillanattal később már ismét az álszent alakoskodáson bosszankodunk.

A nácik nyomasztó túlereje következtében a közeli halál bizonyos, csupán az a kérdés, hogy az ember hagyja-e magát védekezés nélkül lemeszárolni, vagy lehetőleg drágán adja az életét. Micsoda lesújtó választási lehetőség! Hogy Weissné az ellenállást pénzzel támogatja, ezt az ember régóta esedékes fordulatnak tekinti, ami azonban nem több, mint gesztus.

A néző megijed, hogy a kivégzések egyáltalán nem érintik olyan mélyen, mert már olyan túlzott mennyiségben találkozott velük, hogy semmire sem tud méltó módon reagálni.

A letargikus állapotnak vége, amint a néző valami olyasmit talál, amin fölháborodhat. Elképzelhetetlennek tartja, hogy a tömeggyilkosok ilyen látványosan ünnepelejk meg a karácsonyt, ugyanak-

kor vállvonagató természetességgel viszonyul magához az ünnephez: „A karácsonyt végül is mindenki megünnepeli!”

Új elhatározások

Buchenwald, Karl az alkotóműhelyben.

Berlin, Wansee-konferencia.

Rudi és Helena egy elhagyott tanyán éjszakázik.

Zsidó partizánok felfedezik őket.

Bár a nézők örülnek, hogy Karl-t viszonylag kellemes helyen látják ismét, észreveszik, hogy a férfi szenved. Tűrhetetlen, hogy a gyalázatos Müller miatt kell dolgoznia. A nézők azt kérdezik maguktól, hogy vajon Karl — aki most is ezen a problémán őrlődik — megbékélt-e már Inga eljárásával. Örülünk annak, hogy Theresienstadtba helyezik át. A nézők iskolai emlékeikben kutatnak, és csodálkoznak, hogy a zsidók kiirtásának a szándékát programszerűen milyen későn fogalmazták meg. Micsoda lehetőségek álltak nyitva korábban az üldözöttek előtt. Mindent meg kellett volna tenni, hogy ne hagyják a dolgokat a végsőkig fajulni. Ilyen helyzetben „zavaróak a zavartalan idillek”. A célzások egy jobb életre a távoli jövő még meg sem alakult Izraeljében mégis vigasztalóak, hiszen a nézők tudják, hogy ez a remény beteljesedik. Fenyegető percek telnek el, amíg észre nem vesszük, hogy nem ellenséggel van dolgunk. Fellelegzünk és azzal sem törődünk, hogy a partizánoknak nincs is fegyverük. Ami nincs, az lehet még! Ismét reménykedni kezdünk, és úgy érezzük, hogy egy lépéssel előbbre jutottunk.

Lassan a második rész zárójelenetéhez érünk. Egyes jelenetek azonban nem mennek ki a fejünkből. Ezek azt sugallják, hogy nincs kiút, hogy nem maradt más, mint rászanni magunkat a halálra. Az ember nem maradhat béna és a végsőkig magára utalt. Inkább essen el a harcban, „azzal a képpel a szeme előtt, hogy a többiek előretörnek!” — a teljes pusztulást nem akarjuk megérni.

3. rész

Törékeny látszat

Karl megérkezése Theresienstadtba. A fogolytársak üdvözlik az alkotóműhelyben. Svéd küldöttség érkezik a táborba.

A láger nyomorúságának művészi ábrázolása.

A sors Karl-lal szemben alapjában véve kegyes volt. Sőt a műteremben viszonylag jól megy a sora. Világos azonban, hogy mindez, ami olyan szépnek és kellemesnek látszik, csak kulissza — „köd és pára”. Az ember ugyan készen áll arra, hogy még a látszatot is elfogadja (ha így kerülheti el végzetét) mégis dühös azokra a látogatókra, akik a lágerlakókat nem a valós helyzetükről kérdezik.

Örvendtes, hogy ebben a hazug látszatvilágban az ellenállásnak van egy titkos zuga, a szolidaritás és a konspiráció. Látjuk, hogy a csalókat is ki lehet

- A zsidó partizánok tábora. Az ellenállás pillanatnyilag még túlságosan korai: hiányoznak a fegyverek. De a partizánok példásan összetartanak és elszántak, a partizántábor sok fenyegetett ember számára menedékhely.
- Rudi és Helena a szabad ég alatt összeházasodnak. Hogy ilyen véletlen helyzetben esküvőt tartanak, ez túl szép, olyan, mint egy „jelmezbál”. A film rovására írható: „Honnan vették a menyasszonyi fátylat?”; „Hollywood'-klisé”; „Mindjárt jönnek az indiánok!” Ott motoszkal bennünk a szerencsétlenségvárás homályos érzése — és már vége is a boldogságnak.
- A széttagosított pohár szimbóluma. Menekülés a német járőr elől. Az esküvői jelenet után ismét egy kivégzőárok-nál találjuk magunkat. Reménysugár gyullad, aztán csodálkozunk, hogy az érintett nem kapaszkodik bele a hazugság szalmaszázába. Ezt az embert eszeveszett bolondnak tartjuk! A hősiesség vagy a végérvényes rezignáció szemtanúi vagyunk. Legyen hát neki is, eldördülnek a lövések!
- Himmler beszéde a végrehajtó különítmény előtt. Az ember rosszul érzi magát, és meghökken, hogy mindez Himmler számára is mennyire undorító. A nézők megkérdezik maguktól, hogy ezek az apróságok történetileg vajon hitelesek-e — egy Himmler, aki a holttestek látványától rosszul lesz —, nem kellene-e Himmler-képünket revidálni? A csírázó remény, Himmler gyengesége csak lazításhoz vezet, azonnal eltűnik. A megsemmisítés kényelmesebb és hatásosabb módszereket kíván meg; a beszédben van valami szörnyű fenyegetés: azt, hogy az SS-tagok a rosszulletet, ami az emberiség maradványait mutatja, képesek legyőzni, ők érdemnek tartják!
- Az elgázosított autóbusz elindul, Dorf és Neue figyel a szállítmányt. Most valami sötétben nyomasztót látunk, aminek a jelentését nem is értjük meg azonnal. Egy gyanútlan autóbuszutazás: a tömeggyilkosság új eljárása.
- Rudi partizáncsoportja meglesi az ukrán milicistákat. A partizánok valóságos akciót hajtanak végre. Itt lőni és győzni fognak! Minden újra olyan egyszerűnek látszik, mégis konfliktusba kerülünk, egyrészt teljes szívvel kívánjuk, hogy Rudi hagyja futni a jagató fiút, másrészt tudjuk, hogy a megkegyelmezés ostobaság volna. Világosan emlékszünk a kijevei árulásra! Amikor Rudi lelövi a menekültöt, az ember egyetért vele, csak éppen megint összetörött valami.
- Rudi és Helena beszélget, az izraeli jövőt festgetik. A jövőt rózsás színekkel ecsetelgetik, és ezzel eltakarnak minden bajt, lelkifurdalásukat is. Mindez segít valamit, de sokért nem adnánk, ha az agyonlövéseket a jövőben elkerülhetnénk!

Nincs idő a gyengeségre

A varsói gettó. Moses Weiss és Aaron a fegyvercsempésznél.

Anielewitsch lóni tanítja Aaront. Aaron a pisztolyt lőszer nélkül süti el, a körülállók tapsolnak.

Himmler parancsára Hössnek kik kell építenie Auschwitzot.

Dorfék hálószobája. Dorfné vigasztalni igyekszik férjét. Sürgeti, hogy Heydrich távollétét használják ki.

Inga felkeresi Lichtenberg atyát egy templomban, Inga és Müller.

Egy pap hírt hoz Ingának Lichtenberg atyától. Müller feljeleníti Ingát a saját kérésére, és Theresienstadtba viszi. Dorf egy vegyésszel meséltet magának a Ciklon—B-ről.

Dorfnek bemutatják egy Ciklon—B-kristály elgőzölgtetését.

Dorfot felelősségre vonják a nyomorfestmények miatt, és számot kell adnia keletkezésükről.

Karl, Frey és Pfälzer

Jó érzés ismét leleményes és gyakorlott ellenállókat látni, akik oda jutottak, ahová akartak. Végre elhatározták, hogy fegyverhez nyúlnak. De kínos érzésünk támad, az egésznek amolyan „gyerekjáték” jellege van, inkább csak egy jó csíny marad. Valami radikálisabbnak kell történnie!

Ez azonban csak a nagyszabású elképzelésekre jellemző. A náci legények még keményebbek és még könyörtelenebbek lettek.

Dorf gyengeségi rohamot kap, sír a feleségének, és az elvesztett háborúról beszél. Ezt aztán nem vártuk volna tőle! Dorfné lelkesítő szavai felforralták az ember véréit. Ekkor vág be a Heydrich elleni merénylet híre. Dorf feleszmél és már ismét a régi. A helyzetet nem lehet világosan áttekinteni: Heydrich kikapcsolásának „örülni kell, vagy még rosszabb lett minden?”

Zaklatásnak érezzük, hogy Müller meglesi Ingát a templom előtt. Szerelmet vall, s az az érzésünk, házassági ajánlata nem is olyan alkalmatlan — minden más céltalan. De Inga szilárdan kitart, és kimutatja gyűlöletét. Ezt helyesen teszi, de szinte részvétet érzünk a „villám sújtotta” Müller iránt.

A nézők visszaemlékeznek az atyára, aki most a táborban is feltűnik. Teljesen elesodálkozunk, hogy Inga is ugyanígy akar tenni. Ismét az előrelépés konkrét lehetősége tűnik a szemünkbe; még ha az út a táborba vezet is — Karlhoz.

Rettentő harag támad bennünk ennek a megalkuvó vegyésznek a felelőtlensége miatt; egyáltalán nem akar tudni róla, hogy mire fogják használni a gázt, és szóvirágok mögé rejtőzik. „Az ilyen fiékok idézik elő a bajt!”

A nézők a jelenet alatt „időközi mérleget” vonnak. Különböző dolgok nem arányosan állnak szemben egymással: Inga bátor elhatározása, amely reményt kelt — és a gáz bevetése, amellyel szemben minden remény ereje megsemmisül. Arra kell számítani, hogy mostantól „nagyதாகarítást” élünk át, olyan pusztítást, amelynek során minden elképzelhető emberi dimenziót át fognak hágni. Teljes megadás-sal állunk a totális reménytelenség bekövetkezése előtt.

A theresienstadti nyomorfestmények Kaltenbrunner kezébe kerültek. Amüt a képektől reméltek, meghiúsult. Az ember a legrosszabtból fél, de most ismét az egyes sorsokra terelődik az érdeklődés. Kis „egérutakban” reménykedünk, még ha a náci „nagy tervének” a megvalósulása fenyeget is.

Pfälzer képeladása valóban ostobaság volt, a dolog

a therisienstadti műteremben.

Ingát Theresienstadtba szállítják.

SS-legények átkutatják és kifosztják az alkotóműhelyt.

A festők mind vállalják műveiket. Az SS-tiszt veri Pfälzert. Dorf csábító géretekkel kecsegteti Karlt.

A festőket egy teherautón elszállítják, Inga az autó után akar szaladni.

A festőket pincebörtönbe vetik.

Pfälzer talpát megbotozzák.

Karl és Frey bátorítja Pfälzert.

Frey befogja a fülét, amikor Karl nyögéseit hallja.

Pfälzer meghal.

Eichmann és Dorf keményebben akar bánni a foglyokkal. SS-csizmák közelnek Karlhoz.

Inga és Mária elássa a rejtve maradt képeket.

Karl és Frey a sorsukra eszmélnék, szenvednek

most már kipattant. A felidézett szerencsétlenség tudata nem akadályozza a nézőt abban, hogy figyelmét a művészcsoport tevékenységére összpontosítsa. Amint biztosítják egymást szolidaritásukról, megint minden jónak látszik.

Hogy milyen nehéz lehet az összetartás, azt Karl és Inga találkozására mutatja. Ingát ismét Karlhoz vezeti határozottsága, de megérthetjük, hogy Karl nem tud igazán örülni.

Reménykedünk a festőkért, és valóban, további elrejtett képeket nem találnak. De a művészeket most már bűnösöknek tekintik, és más „keresési módszereket” alkalmaznak. Szinte „hálásaknak” kell lennünk a barátságos Eichmannnak, hogy ő semmiféle brutalitást nem enged meg, a kihallgatást udvarias hangnemben tartja. A háttérben azonban ott áll a hatalmi eszközök egész fegyvertára, amelyet a náciik éppen bevetni készülnék. Az összetartás az egyetlen menekvés!

A vallatás során ingadozni kezdünk. Ebben a szorult helyzetben az ígéretek nagyon csábítóak lehetnek. Az a tudat, hogy a náciiknak semmi sem hihetünk el, segít az ellenállásban. De érezzük a kísértés súlyát: a csapdába szorult ember vagy a csalóka szabadságot választja, vagy „pofa be!” és összetartás.

Bár a feszültség megmarad, megkönnyebbülünk, hogy a kihallgatás egyelőre döntés nélkül ért véget. Az, hogy Karlt és Ingát ismét elszakítják egymástól, nehezen elviselhető fájdalmat okoz. Aligha számíthatunk rá, hogy valaha viszontlátják egymást. Inga bátorsága és önfeláldozása értelmetlennek bizonyult. Kétségek között hanyódnak. Azok szolidaritása, akikre kínzás vár, jó érzéssel tölt el, de nem másíthatja meg a szenvedést, ami előttük áll. Állhatatos kitartásuk megindító; hogy az eljövendő boldogságra gondolnak, az nagyrészt lelki erejüket mutatja, másrészt azt, hogy menekülnek a valóság elől. Szeretnénk becsukni a szemünket és a fülünket, a kínzás látványa mégis rabul ejt. Az a kérdés foglalkoztat, hogy „vajon mit is érez az ember a verőállványhoz kötve?” Az áldozat inkább a morális támogatásra törekszik, ahogy a másik két festő is ezt nyújtotta a megkínzottaknak. A kínzás azonban széjjeltöri az összetartást: „Ki fog az utolsó mellé állni?” Amikor Karlt is megverik, csak Frey marad ott bátorítóan. Amikor Karlt a cellájába hurcolják, és „túl van rajta”, megkönnyebbülünk.

Bizonyos dolgok időnként ösztönzést adnak a nézőknek. Tudjuk azonban, hogy a foglyoknak ezekről fogalmuk sincs. Például azzal akarunk vigasztalódni, hogy Karl és Frey legalább túlélte, amikor a két festő véres, összezúzott kézzel megjelenik.

Pfälzer halálától.

Mintha villám sújtott volna belénk: rosszabb, mint a halál! Egy pillanatra úgy érezzük, mindenre el vagyunk szánva: ölni tudnánk, vagy készek lennénk meghalni.

Mit tegyünk?

A varsói gettó. A zsidótanács parancsot kap, hogy hatezer személyt adjon át naponta.

Pályaudvar a varsói gettóban, Moses közli az ellenállókcal, hogy az induló vonatok a treblinkai megsemmisítő táborba mennek. Az ellenállók külföldi adásokat hallgatnak, amelyek nem szólnak a tömeges megsemmisítésről.

Dr. Weiss a pályaudvaron betegellátó-állomást rendez be, „betegeket” választ ki az elszállításra szánt emberek közül.

Egy „napi adag” átszállítása a megsemmisítő táborba.

Integető kezek a távozó vonatból.

A nézők megkönnyebbülnek, amint a helyszín megváltozik. Haragszunk, amiért a zsidók alávetik magukat az SS rendelkezésének. Pedig most volna itt az abszolút tagadás ideje! A nézők nemigen foglalkoznak a keletkezett álhír félelmetes tartalmával, a gettó napi életkörülményei inkább érdeklik őket. Jobban el vannak csigázva, mintsemhogy e pillanatban össze tudnák szedni magukat.

A gondoskodás meglepéssel tölt el. De a néző hirtelen rádöbben, hogy dr. Weiss segítsége mennyire visszás, hiszen nem tudja felfogni, hogyan képes dr. Weiss a „szelekczióra”, amikor valójában mindenkit meg kellene menteni.

Komor hangulatban vagyunk kénytelenek végignézni, hogy a hatezer embert hogyan vezénylik be a marhavagonokba. És ők „egyszerűen csak mennek”. Ellenállást várnánk, de tudomásul kell vennünk mindent, és az tűrhetetlen! Az ember hajlana a fatalizmusra, tétlenül megadni mégsem akarja magát.

4. rész

Közelebb a megfoghatatlanhoz

Dorf diaképeket mutat Kaltenbrunnernek az auschwitz-i elgázosításokról.

Dorf kéri Kaltenbrunnertől, hogy helyezze át Berlinbe, de ő megtagadja.

Valójában most látjuk meg azokat a borzalmakat, amelyeket az utolsó rész végén — azok felfoghatatlansága miatt — nem is fogunk tudni elképzelni. Haragszunk, hogy semmit sem látunk azokon a képeken kívül, amelyeket a legtöbb néző már ismer. A döntő „illusztráció” azonban — az áldozatok a gázkamrában — nincs közöttük. Ettől az ember felvidul, mert nem biztos benne, hogy ennek a meglátását el tudná-e viselni.

Ha összehasonlítjuk Kaltenbrunner „pofázmányát” a Heydrichével, megállapíthatjuk, hogy abban aztán semmi kulturáltság nincs. Dorf kérését a legdurvább módon és a legsértőbb formában utasította vissza; az érv, hogy ugyanis beteg a felesége, nevetséges. Dorf most egyszerre érzi az egész rendszer barbárságát és azt, hogy ő maga is „feke-

Dorf és felesége, aki igazolja a megsemmisítő akciókat.

Auschwitz. Dorf, Höss és egy egészségügyi megsemmisítő az elgázosításokat. Egy krematórium bemutatása.

Egy gázkamra megtekintése. Höss a látogatóknak bemutat egy elgázosítást. Az áldozatokat levetkőztetik és bevezetik a gázkamrába. A Ciklon—B-t a bevezetőcsőbe öntik.

Az egészségügyi egy kémlelőnyíláson át benéz a gázkamra ajtaján.

telistára” került. Kajánul örülünk ennek, az viszont nyugtalanít, hogy Kaltenbrunner a csavaron még egyet kíván szorítani. Bár Dorf aljassága mindig balszerencsét hozott, van benne valami szelídség, amit megítélésekor kénytelenek vagyunk némileg figyelembe venni.

Néhány pillanatig hajlunk arra, hogy azt gondoljuk, Dorfné „nem tudja, mit csinál”. Dorfit is kezdik nyomasztani gonosztettei, és a „végső győzelembe” vetett hite is széjjeltörik. Mindketten félnek a háború utáni büntetéstől. Hirtelen azonban megfordul: Dorfné az aggályoskodást pipogyaságnak itéli, és az ingadozásban látja az okot, amiért Dorf karrierje megfeneklett. Azt követeli férjétől, hogy feltétel nélkül hódoljon be a rendszernek, és erősítse meg hitét a győzelemben. Elrémülünk! Az ingatag Dorf számára nincs más lehetőség, mint hogy foggal-körömmel „kitartson”. Bűnétől nem menekülhet.

Most lesz ijesztően világos a nézők előtt, hogy elértük a „végállomást”: Auschwitzot. Szívverésünk felgyorsul; most válik valósággá a borzalmak csúcspontja. Kényszeritenünk kell magunkat, hogy megértsük: emberek ezreit égették el. Felfoghatatlan és hátborzongató. Valamiféle végső látható bizonyosság azonban még mindig hiányzik: sajnáljuk és örülünk, hogy hiányzik az égő holttestek látványa.

Lázadozunk az „elgázosítás” abszurditása ellen. Örülünk neki, hogy közvetlenül nem veszünk benne részt nézőként sem, hanem csak „informálódunk” róla: láthatjuk, ami Auschwitzban történt. Az üzemszerű magától értetődés és a történetek hajmeresztő volta közötti konfliktus a nézőket csak bizonyos mértékben érinti. Érdeklődnek a folyamat minden apró részlete iránt.

Az áldozatok sikoltozása, hörgése és sóhajtása, amikor becsukódott mögöttük a gázkamra ajtaja, ugyanolyan tűrhetetlen, mint a néző saját kíváncsisága. Attól rettegünk, hogy a haldoklókat látjuk meg a képen, de csak a körülírást halljuk: „Dante pokla”.

Valamit sejtünk, de nem tudjuk és nem is akarjuk pontosabban elképzelni — ez egyszerre megnyugtató és nyugtalanító. Az elgázosítás képei alatt néhány néző a könnyeivel küszködött, mások sikoltoztak. Sokan a film végéig sirtak, sőt még azután is.

Védtelemek és harcosok

Dr. Weiss betegellátó-állomása a varsói gettó pályaudvarán.

A helyszínváltozás lélegzetvételnél szünetet enged. Úgy tűnik, az auschwitzi szörnyűség „a hátunk mögött van”. De azután a nézőnek átcsikázik a fe-

Egy SS-katona és egy gettórendőr szemlét tart a betegellátó-állomáson. Az SS kijelenti, hogy az állomás illegális.

Weissnéet kivezetik az iskolából.

Dr. Weiss a gettórendőrök segítségét kéri felesége számára.

A partizánok rabbija harctéri istentiszteletet tart.

Előkészületek az SS-körlet megtámadására.

A partizánok megtámadják a fegyverraktárat. Az előrohano SS-eket kézi-gránátokkal megölik.

Sacha bácsi megoperálja Rudit.

Rudi és Helena beszélgetése.

jén, hogy a varsói pályaudvaron ismét az utolsó és döntő lépés előtt állnak. A sínekre többen úgy tekintenek, mint az Auschwitzba vezető „feljáróra”. És mégis itt ég a meghatározatlan reménynek egy szikrácskája. A néma emberek a betegellátó állomáson a vak véletlen kegyeltjei; őket a „többi-től” nyilvánvalóan megkímélték.

De ez a minimális lehetőség is veszélyben van. Elkerülhetetlennek érezzük, hogy dr. Weiss ügyeskedését fel ne fedezzék. Mégis reménykedünk, és örülünk annak, hogy határozottan és tudatosan óvja védenecseit. Úgy tűnik, mintha sikerülne. Később aztán valamennyit likvidálják, valamennyi Auschwitzba megy. Mintha bennünket is letaglózának.

Némelyik néző úgy érzi, Weissné abszurd optimizmusával találkozunk újra, amikor azt mondja osztályának, hogy másnap reggel újra ott lesz. Mások ebben öntudatlan kísérletet éreznek arra, hogy diákjait vigasztalja.

Felháborodunk: hogyan képes a rendőr csak úgy részt venni az SS „játékában”. A nézők vágnak valami után, ami megállítja a „belecsúszást a megsemmisítésbe”. A vonat eldübörög Auschwitz felé — a mozdony kerekeit a néző „vértől csepegőeknek” látja.

A rabbi rámutat, hogy van hadrafogható zsidóság is. „Ha mindnyájan ilyen harciasak volnának!” Lassanként azonban a partizánokról is megkérdezi az ember, hogy egyáltalán hová vezet az ő erőfeszítésük.

A nézők felhördülnek, hogy Rudit SS-egyenruhában találják, őt ugyanis ellenállóként, nem pedig gyilkosok egyenruhájában akarják látni.

Új bizakodás támad bennük: most már van fegyverük a partizánoknak, most már tudnak harcolni! Úgy tűnik, egy győzelmet már kivívtak, amikor Rudit egy mesterlövész megsebesíti. A remény ugyan nem tört meg, de a szorongó érzés, amely az egész akció alatt bennünk volt, most igazolódik. A golyó eltávolítása a westernfilmek jeleneteire emlékeztet. A párhuzam azonban sántít, itt más problémáról van szó. A „jók” itt nem tudják ravaszsággal és ügyeskedéssel legyőzni a „rosszakat” és aztán kiköszörülni a csorbát. A nézők gondolatait Helena mondja ki: mit ér az, hogy itt is megölnünk valakit, meg ott is. Ez végső soron semmi, elvesztegetjük magunkat értelmetlen és kockázatos magánakciókban.

A vérontást mindenki el akarja kerülni, de mit lehet vérontás nélkül elérni? A nézők következtelenséget fedeznek fel, és ez zavarja őket: a tömeges megsemmisítés szörnyű dolog — mindenki háborog ellene. Ugyanakkor az ellenállás kibontakozásával

újabb tömegmészárlás alakul ki. Az egyik éppolyan véres, mint a másik. Harcosok szeretnének lenni, de nem tudjuk rászánni magunkat.

Karl a theresienstadti kinzópincében.

Karlt szabadon engedik a „bunkerből”.

Az alkotóműhely Theresienstadtban, Karl, Inga és Maria. Karlnak Auschwitzba kell mennie.

Inga közli Karllal, hogy gyermeket vár.

Lakás a varsói gettóban, az ellenállók nézetetik fegyvereiket.

Az SS tudomást szerez a fegyvercsempészetről, és átkutatja a lakást. Moses lelövi az SS-eket.

SS-ekkel megrakott teherautók dühörögnek a gettóban.

Anielewitsch parancsokat osztogat embereinek.

A tehetetlenség mélysége akkor válik világossá, amikor Karlra újabb kínzás vár. Az a gondolat, hogy a rosszul ellátott Karlt tovább kínozzák, tűrhetetlen, és ez az, ami miatt az egyik kezét saját maga eltöri. Nagy kő esik le a szívünről, és ugyanakkor alig hisszük el a fordulatot: Karlt szabadon engedik!

Amit nem vártunk — Karl és Inga ismét együtt van! Ugyanakkor nem tudjuk, vajon a dolgok jobbra vagy rosszabbra fordultak. Az együttlétnek azonban ismét vége. Csak az auschwitzi megsemmisítő tábor neve árulja el, hogy mi következik.

A hír, hogy útban van a gyermekük, meghasonlottságot kelt: egyes nézők cinikusan kérdezik: „hogyan volt erre képes a legyengült Karl?”; de nem tudjuk méltányolni Karlnak azt a keserűségét sem, amellyel gyermekét elutasítja. Hogy egy gyerek jelenik meg, ezt „ötletlen megoldási szimbólumnak” érezzük; mégis úgy kell felfognunk, mint az ellenállás egy aktusát, még ha a jövőre utal is.

Másokat máshol is éltet a remény. Még a bátor tréfalkozásnak is megvan a létjogosultsága. A vakmerőség eredménye sajnos csekély; az ellenállók nagy számát tekintve a négy pisztoly nevetésesen kevés. Moses nem is számít fegyveres ellenállásra. De nem akarnak kishitűek lenni.

A néző örül, hogy nincs más kiút, mint a fegyverek használata. Tehát belesodródta a felkelésbe. Félre a megfontolással! Mégis meglepő, milyen jól sikerült leverni a benyomuló SS-eket: „jó találat volt”. Fellélegzünk: „végre aktív ellenállás!”

Hogy az ellenállás csupán rövid álom volt, ez akkor lesz világos, amikor az SS-csapatok nagy tömegben megszállják a gettót. Csoda, hogy ezúttal is sikerül őket visszaverni. Érezzük a kísértést, hogy elbázzuk magunkat. De hogy ölni kell, ez még kétségbeejtőbb. Tiszta szívvel csak annak örülhetünk, hogy a felkelők között az elszánt magatartás töretlen maradt.

Lépések a megsemmisítés felé

A női részleg Auschwitzban.

Dr. Weiss a női részlegben felkeresi a feleségét.

Riadtan vesszük tudomásul, hogy dr. Weiss és felesége már Auschwitzban vannak. A barakkok komorsága különösen nyomasztó; minden reményt feladhatunk — ha még egyáltalán maradt is valamilyen cselekvési tér. Szentimentálisakká válunk az apró kellemes pillanatoktól, amelyekkel a végzet előtt még megajándékozzák egymást. Az érzelgős-

A női részleg takarítása.

Egy anya megkísérli,
hog्य elrejtse a gyer-
mekét.

Nők menete a gázkam-
rához.

Női zenekar játszik a gáz-
kamra előtt. Bevonulás
a gázkamrába.

A gázkamrában, az előtörő
gáz sustorgása. Lángok.

Karlak kell az elgá-
zosítottak ruháit elta-
karítania.

Dr. Weiss és Levi az
építésnél.

Kurt bácsi könnyebb
munkát ad dr. Weissnek.

Dr. Weiss és Levi a női
barakokban, tudomást
szereznek feleségeik
haláláról.

Levi elmenekül, dr. Weiss
felesége feljegyzéseit
nézi.

Győzelem és vereség között

Felkelők a varsói gettó-
ban, harci szünet.

Az SS bevonul a gettóba.
Utcai harc.

ség boldogító és ugyanakkor gyámoltalan tulajdon-
ság. Amikor dr. Weiss a pokolbeli ellenállásról be-
szél, nem tudjuk pontosan, hogy mire gondol. Hi-
szen a pokolban vagyunk — miféle ellenállás lehet
itt még?

Teljes rémülettel tekintünk a női káporára, aki a
nőket „tusolni” küldi. Némelyekben felmerül,
hoggy itüött az óra!

Sok néző emlékezetében felbukkannak fogorvosi
vizsgálatok, kezelésekek, a sebészi beavatkozás pil-
lanatai, amelyeket átéltek. Csak ilyen tapasztala-
tokból ismerik azt a pillanatot, amikor lépésről
lépésre elkerülhetetlenül közeledik valami legyöz-
hetetlen. Az ember szeretne megsüketülni, ez azon-
ban nem segít. További csapás, hoggy az elrejtett
gyermeket a nők után küldték, ez a mentési kísér-
let is kudarcha fulladt. Szenved az ember, mert
olyan sok lépés van még hátra a vég előtt.

Az segít, hoggy Weissné semmiféle hazugságot és
semmiféle vigaszt nem fogad el. Törhetetlen. A
néző hátán a hideg futkároz. Meghökkenve és meg-
könnyebbülve érezzük, hoggy mi otthon ülnék a
saját székünkben.

A nézők alapjában véve nem tudják, mit jelent
meghalni. Az kívánják, Karl ne jöjjön rá, hoggy
éppen őneki kell édesanyja ruháit is eltakarítania.
Dr. Weissnek van munkája, és ettől védettnek
tűnik. De ő is beteg. Hoggy pontosan Kurt bácsinak
van alárendelve, ezt ostoba véletlennek érezzük,
de Kurt bácsi emberiessége még lehetővé teszi,
hoggy a szakadék szélén egyensúlyozzon.

Az érzelmeteli jelenetet nem akarjuk „elnyújtva”
látni. A nézők hangoztatják annak a szükségét,
hoggy most a túlélésre gondoljanak, mintsemhoggy
még egyszer fájdalmasan felidézödjék, amit a hosszú
film során egyszer már átszenvedtek. Azt kérdezik
maguktól, vajon öök ilyen helyzetben egyáltalán
tudnának-e bántkódni, és örülnék, hoggy dr. Weiss
és Levi tud. De félre a panasszal, a nagy veszély-
ben minden erőt össze kell szedni.

Jó, hoggy most odakerültünk, ahol a határozottság
uralkodik. Most érezzük, hoggy milyen komoly a
helyzet a gettóban is. Azon vitáznak, hoggy a sebe-
sülteket agyon kell-e löni. A külső támogatás cse-
kély, s a gettónak Hitler születésnapjára el kell
esnie.

A nézők mind a felkelők oldalán állnak, és szinte
maguk is együtt harcolnak velük. A váratlan siker,
hoggy az SS bevonulását meghiúsították, sok néző-
ben felveti a kérdést: vajon a megalázottak tényleg

Húsvéti ünnepi szertartás. A rabbi elosztja a bort, a gyerekek kérdéseket tesznek fel a húsvétról. Az SS újabb támadása. A házat mozsárágyúval lövik.

Izrael zászlóját kitűzik.

Az ellenállók egy pincében vannak. A felkelés már három héttel tovább tart, mint amit az SS a felszámolására szánt.

Az SS gáztámadása, a felkelők megadási szándéka.

Kivonulás a pincéből.

A felkelők kivégzése.

A „S'ma Izrael” ének.

SS tisztí kaszinó Auschwitzban; Dorf, Höss és Eichmann eszik az egyik asztalnál, Kurt bácsi a másikonál.

Dr. Weisszel és Levivel együtt felszámolják a zsidó munkacsoportot. Levi és dr. Weiss azt kérdezik egymástól, hogy ők vajon miért nem védekeznek.

Partizánakciók, Rudi elhelyez egy aknát.

Egy SS-teherautó közeledik az aknához.

Az SS-ek üldözik a partizánokat. Helenát megölik.

Rudit az SS letartóztatja.

A sobibori megsemmisítő tábor, az orosz hadifoglyok Rudit besúgónak tartják.

Rudit felveszik az orosz

győztek-e? A bosszút a megaláztatásokért élvezik, de a holttesteket nem szívesen látják.

A nézők rokonszenvvel figyelik, hogy a zsidók szorongatásukban is ünnepelnek. Az ünnepség méltóság teljes. Erzik az erőt, amely a rítusokban él, még ha nem értik is. Most azonban az ünnepet félbe kell szakítani, hirtelen világgossá válik a vereség; érezzük, hogy a felkelést most fogják megsemmisíteni.

De még nincs vége, az ellenállás szelleme nem bémult meg! Az SS-ek visszavonulnak. A felkelők azonban fenyegetett helyzetben vannak. Jó hallani, hogy már ilyen régen kitartanak. Most már a legkisebb lehetőségbe is belekapaszkodunk: ez annál borzasztóbb, mert a követet azon nyomban lelövik. Mégis arra számítunk, hogy az ellenállás tovább folytatódik.

Meglepi a nézőket, hogy azután milyen gyorsan vége lesz a felkelésnek. A kapitulációt nem értjük, ezúttal a gáznak semmi jelentős hatása nem volt. „Miért nem veszik magukhoz a fegyvereiket, és miért nem lőnek a kivonuláskor?” Egy pillanatig kételkedünk, hogy vajon tényleg megadják-e magukat — azután már ott is állnak az SS fegyverei előtt. Nem megy a fejünkbe, hogy a harcban nem hagyták magukat megölni — most pedig kiszolgáltatják magukat, mint a vágóállatok.

A gondok, amelyek az SS-nél is felmerülnek, a nézőket hidegen hagyják. „Ezekből az alakokból” elegendünk van. Akkor azonban felháborodunk, amikor Dorf Kurt bácsit befeketíti, és azt akarja elérni, hogy a fölösleges zsidó munkásokat adja át neki. Dorf gonoszsága máris megmutatja az általa kívánt hatást. Sírni tudnánk a kétségbeeséstől és a dühtől, amikor a csoportot visszahívják.

Rettenetes, hogy az embernek lépésről lépésre fel kell adnia magát. Némi könnyebbség, hogy ezúttal elkerültük azt, hogy az elgázosítást átéljük.

A visszatérés a partizánokhoz azt sejteti, hogy most Rudin van a sor. Feszülten várakozunk — „még minden lehet.” Amikor a teherautó az akna előtt megáll, tudjuk, hogy minden elveszett. Nem értjük a lemondást az ellenállásról; utána már csak a menekülésre gondol mindenki. Hogy a lövések Helenát találják, talán még rosszabb, mintha Rudit lőtték volna le. Így neki nem adatott meg a gyors halál. Ez mindenkit mélyen megráz, és érezzük, hogy milyen sokat jelentett Rudi és Helena boldogsága.

Túl sok, hogy a nehéz sorscapástól csak éppen megszabadultnak most az igaztalan gyanúsítás ellen is védekeznie kell. A nézők megkönnyebbülésére kiderül, hogy az ellenállás a táborban is tovább folyik. A remények ismét csírázni kezdenek.

ellenállási csoportba;
egy felkelés terve.
Himmler konferenciát
tart a tömegkivégzések
vezetőinek.

Dorf előlép a mellékasztaltól, előadja a maga javaslatát, majd a körülállók hallgatása közben kell elmennie.

Auschwitz, Weinberg beszélget Karllal. Weinberg beszámol Karlnek a szövetségesek előretöréséről. Karl lefest egy szervenő foglyot.

Szabadulás és bűnhődés

Cipészműhely Sobiborban.

Rudi és az oroszok bárdal több SS-t levágnak.

Lelövik a kártyázó őröket a fegyverraktár előtt.

Roham a tábor kapuja ellen.

A felkelők kitörnek a táborból.

Rudi búcsút vesz orosz fogolytársaitól, és elindul a vasúti sínek mentén. Auschwitz, Hupen beszámol

Csodálkozunk, hogy a náciknak az az érzése, hogy a „végleges megoldással” hamarosan készen lesznek, és a tábor megszüntetésére készülnek. A nézők meg vannak győződve, hogy ez még odébb van, és hogy olyanok a körülmények, amelyek között még lehet valamit tenni. A tábor megszüntetése azonban azt is jelentheti, hogy hamarosan az utolsó üldözött is meghal.

Dorf a tábort „egy történelmi feladat megoldásának példájaként” említi. Javaslatok sok nézőt megborzaszt: hirtelen úgy érezzük, hogy ha ez lehetséges, akkor minden érték a visszájára fordul. Akkor az lenne a normális állapot, ami ellen harcoltak. Megrémülünk a gondolattól, hogy ha a nácik a háborút megnyerték volna, akkor ma az auschwitzi gázkamrákat mint „a XX. század legnagyobb kulturális teljesítményének az emlékművét” szemlélnénk. Most már elérhető közelségbe került a felszabadulás. De kételkedünk, hogy ezt Karl még megéri-e. Felfedezése, hogy apja és anyja Auschwitzban voltak, úgy látszik, „végleg elintézte” őt. Alig hiszünk benne, de Karl még egyszer összeszeri magát. Meghatódunk, és telve vagyunk csodálkozással: talán még az alkotó erő ijesztő széthullásán is túl tudta tenni magát! Sok néző aggódva néz az órájára, vagy a műsorfüzetet lesi, hogy mikor van vége a filmnek. Még tart, még történik egy s más.

Rudi kilátásai sem rosszak. Csodálkozunk, amikor hirtelen megtámadják az SS-eket. Végre ismét ellenállás! Szívverésünk felgyorsul, amint az ellenállás kiszélesedik. A mérsárlás véres látványától egyesek félre fordulnak, amikor a bárdok lesújtanak. „Másképp is lehetett volna nem sokkal a vége előtt!” Egyesek szinte sajnálják az SS-eket, de gyorsan arra a sok fegyverre gondolnak, amit az ellenállók zsákmányolni fognak.

Amikor a harc tábornszerte elterjed, lényegesen jobban érezzük magunkat. Csak csodálkozunk a felkelők sikerén. Az őrtorony a géppuskákkal különös jelentőséget nyer, feltétlenül el kell foglalni. Amikor a tábor kapuja kitárul, lidércnyomástól szabadulunk. Úgy érezzük, mintha ez a roham bennünket is szabadabbá tette. A saját teljesítményükkel harcolták ki a túlélést!

Rudi ezután egyedül akar tovább harcolni. A nézők biztosak benne, hogy a nehézségeket túlélte, új jövő bontakozik ki előtte. A film itt véget is érhetne. Karl közvetlenül a felszabadulás előtt halt meg. Ez

mol a tábor kiürítéséről. Weinberg holtan találja Karlt.

Egy amerikai tiszt kihallgatja Dorfort, az áldozatok fényképeit mutatja neki.

Dorf öngyilkossága.

Dorfné levelet tart a kezében, amely férje „hősi haláláról” értesíti. Kurt bácsi el akarja mondani Dorfnének az igazságot a férje tetteiről.

nagyon szomorú és gonosz dolog — egy leheletnyi kétségbeesés fogja el a nézőt. A szenvedés és a kitartás nem nyerte el jutalmát — végül is egy véletlen miatt. A nézők azonban nem akarnak ennél a gondolatnál időzni. A fő, hogy maga a nyomorúság elmult!

Nagy „leszámolásra” ebben a helyzetben semmi kedvünk. Az a gondolat aggaszt, hogy most új akasztófák, új holttestek következnek. Olyan embereket azonban, mint Dorf, nem lehet egyszerűen futni hagyni! Sokan úgy érzik, hogy Dorfort agyon kellene verni, de egyetértének az amerikai tiszttel, aki törvényes úton akarja elítélni.

Csendes egyetértéssel nézzük, hogyan veszi elő Dorf a nadrágfelhajtóba rejtett ciánkális kapszulát, és hogyan nyeli le. A nézők megjegyzik ugyan, hogy ilyen módon „kilopta” magát, de az öngyilkosság lehet önbüntetés is. Talán mégis felfogta? Egy pillanatig talán figyelünk arra, hogy Dorf megfelelőképpen szenved-e haláltusája során, és úgy találjuk, hogy túlságosan könnyen ment — utána viszont örülünk, hogy a bosszú így magától megoldódott.

A Dorf csúfos végéről szóló értesítés miatt bosszankodunk. Dorfné és gyermekei makacsságáról az az érzésünk, hogy még mélyreható nevelési rendszabályokra volna szükség: „a javíthatatlanok, akik még ma is vannak, éppen olyanok, mint Dorfné!” Makacsságával szemben azonban tanúsítunk valamelyes megértést. Hogyan tudna valaki ilyen rettenetes hűnt és ilyen rettenetes tévedést az egyik percről a másikra belátni?

*

A film végén a nézők lesújtva érzik magukat. Nem kell őket emlékeztetni, hogy a film során mi minden mentek keresztül. Bár átélték, végül is nem kaptak igazolást. Kellemtelen érzéssel veszik tudomásul, hogy szerencséjük volt — annak is, aki a történetek kortársa volt, és annak is, aki véletlenül később született.

Fordította: Lukács János

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

- Tamás Szecskó:** Democracy and polling
The naturality of change — Conversation
with *T. Iván Berend*, member of the
Academy (**Árpád Pünkösti**)
An observer of patience — Conversation
with editor-in-chief *József Garam*
(**Tamás Nádor**)

- 3 Тамаш Сечкё: Демократия и отражение
Естественность изменения — С академиком
Иваном Т. Берендом разговаривает
5 Арпад Пюнкёшти
Разговор с главным редактором журнала
«Фиделё» (Обзор), *Йозефом Гарамом*
13 (Тамаш Надор)

CLOSE-UP

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

- Zoltán Farkas and Miklós Martin Kovács:**
Credit crisis
Imre Dobossy and László Kulcsár:
Ecological consciousness and mass
communication
Magdolna Barcy and Katalin Hanák:
Television and the family

- 22 Золтан Фаркаш—Миклош Мартин Ковач
Кризис кредитов
32 Имре Добоши—Ласло Кульчар: Экологи-
ческое сознание и массовая коммуникация
39 Магдолна Барци—Каталин Ханак: Семья и
ТВ

FORUM

ФОРУМ

- Guy Lázár:** Dilemmas in foreign political
information and public opinion
Sándor Kecskés: Cable television: a new
medium and new possibilities
Emil Lendvay: Program policy, program
structure, and program timing — as seen
by a viewer
Miklós Tomka: Is mass communication
communication in the real sense?

- 45 Ги Лазар: Дилеммы внешнеполитической
информации и общественное мнение
50 Шандор Кечкеш: Кабельное телевидение —
новое средство и новая возожность
55 Эмиль Лендван: Политика, структура и
порядок телевещания — в глазах зрителя
61 Миклош Томка: Коммуникацией считается
ли массовая коммуникация?

DOCUMENT

ДОКУМЕНТ

The international ethical code of
journalists

68 Международный эгический кодекс
журналистов

ONCE MORE

ЕЩЁ РАЗ

The hero of nothing — Remembering
writer *Milán Füst*

71 Герой ничего — В память Милана
Фюшта

MEDIA HISTORY

- Miklós Szabó:** The Hungarian News Agency and its affiliates in spring, 1945 83
Ádám Levendel: The Hungarian Institute for Public Opinion Research (1945—1949) Part VIII 94

NEW TECHNOLOGIES

- Dr. Mihály Forgó:** The development of video technology and mass communication 106

THE WORLD OUTSIDE

- András Szekffü:** Television without borders — in Western Europe 114
Éva Hortobágyi: On the way to the society of informatics 119
János Rudas: Notes from Sweden 122
Éva Veronika Huseby: Ethnic radio: A study of Hungarian radio programs in Detroit and in Windsor 127

PUBLIC OPINION

- Are there any forums? 144
Three wishes 146
Important and interesting events in Hungary and abroad 147
Attempts in India and Poland 149
Mondale—Reagan: 65—6 151

PERISCOPE

- Books 154
From periodicals 162
News in brief 171

BROWSING

- Excerpts from Der Lehrstück „Holocaust” 177

ПРОШЛОЕ

- Миклош Сабо:** Венгерское телеграфное агенство и компаньоны — весной 1945 года 83
Адам Левендел: Избранные доклады Венгерского института по изучению общественного мнения (1945—1949), часть 8 94

НОВАЯ ТЕХНИКА

- Д-р Михай Форго:** Развитие видеотехники и массовая коммуникация

ПАНОРАМА

- Андраш Секфю:** Телевещание без границ в Западной Европе 114
Эва Хортобади: По пути в общество информатики 119
Янош Рудаш: Впечатления в Швеции 122
Эва Вероника Хюзби: Сохранение и передача традиций. Венгерские радиопрограммы в Северной Америке 127

ЗОНД

- Существуют ли форумы? 144
Три желания 146
Важнейшие события и проблемы 147
Покушения в Индии и Польше 149
Мондейл—Рейган: 65—6 151

СМЕСЬ

- О книгах 154
Из журналов 162
Коротко 171

ДЛЯ ЧТЕНИЯ

- Переживание телесерии «Голокауста»

Terjeszti a Magyar Posta

Felelős kiadó: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont igazgatója

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149.). Amennyiben a megrendelés a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalatnál történik, átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest), a KULTÚRA 024/7. számú számlájára. A JEL-KÉP a Szovjetunióban, az NDK-ban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában kizárólag a helyi postahivatalokban fizethető elő.

HU ISSN 0209—584X

---

85. 44555 Petőfi Nyomda, Kecskemét
Felelős vezető: Ablaka István igazgató
INDEX: 25 424

